

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1998

941/949



119990045,2

COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW



leto 1998 2 letnik 52

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. 10. 1998.

Prevodi: Nives Sulič Dular in Marta Biber Slapar (angleščina), mag. Niko Hudelja (nemščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 1769-210, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si

Letna naročnina: za leto/letnik 1998: za nečlane in ustanove 5600 SIT, za društvene člane 4000 SIT, za društvene člane-upokojenece 3000 SIT, za društvene člane-štolente 2000 SIT. Cena tega zvezka v prosti prodaji (s prometnim davkom) je 1400 SIT.

Naročnina za tujino znaša za ustanove 75 DEM (46 USD), za posameznike 55 DEM (34 USD) in za študente 35 DEM (22 USD) oziroma ekvivalent v nacionalni valuti. Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620- 10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, februar 1999

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Lilijana Žnidaršič, Ljubljanska stolna duhovščina in protestantska reformacija do škofa Konrada Glušiča (1571–1578)	159–173
Clergy of the Ljubljana Cathedral and Protestant Reformation Movement until Bishop Konrad Glušič (1571–1578)	
Matjaž Klemenčič, Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine	175–193
Slovene Immigrant History as a Part of the Slovene National History	
Dušan Biber, Jugoslovansko monetarno zlato 1939–1951	195–200
Yugoslav Monetary Gold 1939–1951	
Dušan Nečak, Od železne zavese do zelene meje. Regija Alpe-Jadran 1945–1991 (1. del) . .	201–214
From the Iron Curtain to the Green Border. The Alps-Adriatic Region 1945–1991 (Part 1)	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

Lepi, grdi, zli. O metodah, Liburniji, Karantaciji, vojvodskem stolu, Konverziji in Brižinskih spomenikih (Andrej Pleterski)	215–277
The Beautiful, the Ugly, and the Bad. On Methods, Liburnia, Caranthonia, Duke's Throne, Conversio, and the Freising Manuscripts	

ZAPISI – NOTES

Pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli (Vida Wedam)	279–280
History Teaching in Elementary and Secondary Schools	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Olga Janša-Zorn – ob jubileju (Vasilij Melik)	281–282
Olga Janša-Zorn – on Anniversary	

INSTITUCIJE – INSTITUTIONS

100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Marjan Drnovšek)	283–286
100 Years of the Historical Archives of Ljubljana	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Druga evropska znanstvena konferenca za socialno zgodovino, Amsterdam, 5.–7. marca 1998 (Matjaž Klemenčič)	287–289
The Second European Social Science History Conference, Amsterdam, March 5–7, 1998	
Simpozij "Ob 100. obletnici rojstva Louisa Adamiča – Intelektualci v diaspori", Bernardin (Portorož), 2.–4. september 1998 (Majda Kodrič)	290
Symposium "On the Occasion of 100th Birthday of Louis Adamič – Intellectuals in Diaspora", Bernardin (Portorož), September 2–4, 1998	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Wolfgang Schild, Die Geschichte der Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung. 1.000 Jahre Grausamkeit (Jože Maček)	291–292
--	---------

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. 3. zvezek (Ignacij Voje)	292–296
Jože Žontar, Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848 (Vasko Simoniti)	296–298
Pošta na slovenskih tleh (Olga Janša Zorn)	298–301
Brigitte Hamann, Hitlers Wien : Lehrjahre eines Diktators (Rok Stergar)	301–302
Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919 (Miroslav Stiplovšek) .	302–305
France Filipič, Slovenci v Mauthausnu (Miroslav Stiplovšek)	305–306
Foibe e esodo (Sandi Volk)	307–308
Rajko Cibic, Spomini Slovencev v tujski legiji (Rok Stergar)	309
Tolminski zbornik 1997 (Damjana Fortunat Černilogar)	309–313

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 52, 1998, 2 (111)	V–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 52, 1998, 2 (111)	

Lilijana Žnidaršič

Ljubljanska stolna duhovščina in protestantska reformacija do škofa Konrada Glušiča (1571–1578)

Duhovniki¹ – nosilci zgodnje reformacijske misli na Kranjskem

Ni se čuditi, da so bili med prvimi privrženci najvplivnejše osebnosti nemške protestantske reformacije – avguštinskega meniha Martina Luthra (1483–1546) – duhovniki.² Že v stoletju pred Luthrovim prelomom z rimsko Cerkvijo so se porodile številne zahteve in pobude za prenovno cerkvenega in verskega življenja, ki so izšle iz duhovniških vrst.³ Če pustimo ob strani vprašanje o nosilcih reformne misli na Kranjskem pred Luthrom in se osredotočimo na prve pojave (protestantske) reformacije v deželi po letu 1517,⁴ vidimo, da se najstarejša ohranjena pričevanja tudi tu vežejo na duhovščino.

Bolj kot zgodnja obljuba nekdanjega tajnika ljubljanskega škofa Avguština Prygla, da bo kot župnik v Moravčah »upošteval in spoštoval avtoriteto apostolskega sedeža zoper luteranski način,«⁵ so v tem pogledu zanimiva sicer redka poročila o netradicionalnem ali bolje protitradicionalnem ravnanju nekaterih kranjskih duhovnikov iz sredine dvajsetih let 16. stoletja. Poleg posplošenih pritožb na račun pridigarjev, ki da s svojim oznanjevanjem in javnim disputiranjem prinašajo med ljudi zmedo,⁶ naj navedemo zgled treh, v reformacijskem smislu delujočih duhovniških oseb tistega obdobja. Medtem ko so brali v Praprečah pri Lukovici na praznik sv. Luka (18. oktobra) 1525 »lutrovsko mašo« duhovniki oglejskega arhidiakona Erazma Steirerja,⁷ se je v Kranju na pustni torek in pepelnično sredo 1526 iz (rimsko)katoliškega nauka in navad ponorčeval duhovnik Martin Fatiga.⁸ Tretjo osebo,

¹ Izraz duhovnik(i) uporabljamo širše, v pomenu »kleriki«, to je tisti, ki pripadajo kleriškemu stanu. O srednjeveškem, reformacijskem in tridentinskem pojmovanju duhovništva oziroma duhovniške službe zgoščeno W. de Gruyter, geslo *Priester/Priestertum* v: *Theologische Realenzyklopedie* 27, Berlin-New York 1997, str. 417–419.

² Prim. E. Iserloh – J. Glazik – H. Jedin, *Reformation, katholische Reform und Gegenreformation*, Handbuch der Kirchengeschichte IV, Freiburg-Basel-Wien 1985, str. 52, 84–88, 97–105.

³ Prim. M. Mullett, *Protireformacija in katoliška reformacija v zgodnji moderni Evropi*, Mala edicija Znanstvenega in publicističnega središča 5, Ljubljana 1995, str. 22 sl.

⁴ S postavitvijo pridevnika »protestantska(e)« v oklepaj želimo opozoriti na dejstvo, da protestantizma posebno v prvi fazi razvoja ni mogoče »razvidno ločiti od reformnih teženj v celotni Cerkvi.« Prim. F.M. Dolinar – V. Rajšp, geslo *Reformacija*, Enciklopedija Slovenije (= ES) 10, Ljubljana 1996, str. 137–141; M. Kerševan, geslo *Protestantizem*, ES 9, Ljubljana 1995, str. 386–388.

⁵ Iz Pryglovega pisma ljubljanskemu škofu Krištofu Ravbarju (1488/94–1536), datiranega 21. maj 1521 – P. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1979, str. 85.

⁶ A. Dimitz, *Geschichte Krains II*, Laibach 1875, str. 194; K. Amon, *Die Artikel von 1524 – das früheste Zeugnis für reformatorische Predigt in Laibach?*, III. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 15–16, 18.

⁷ O tem škof Ravbar v pismu deželnemu upravitelju z dne 27. oktobra 1525 – A. Dimitz, n.d., str. 195. Prim. J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda I*, (reprint) Celje 1992, str. 604; J. Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939, str. 175. Škofovo pismo smo glede na Dimitzevo navedbo vira zaman iskali v Arhivu Republike Slovenije (= ARS), Stan. I, šk. 301, 302.

⁸ J. Žontar, n.d., str. 175.

pridigarja pri sv. Jakobu v Ljubljani, pa je zaradi luteranskega pridiganja in mišljenja (von wegen seiner lutherischen predigen vnd opinion) v maju 1526 iskala svetna oblast.⁹

Duhovščina na Kranjskem se torej ni le razmeroma zgodaj navdušila nad novimi idejami zlasti luteranske smeri reformacije,¹⁰ ampak je mogla glede na naraščajoči pomen pridigane Božje besede postati hkrati njihov »najpomembnejši sejalec«.¹¹ Toliko pomembnejše je zato vprašanje, koliko je *nova vera* vplivala na duhovnike pri ljubljanski stolnici, še posebej na člane kapitlja, saj so ti kot nosilci raznih služb na ravni škofije ter voditelji stolničnega bogoslužja in dušnega pastirstva v mnogočem zaznamovali versko dogajanje tako v deželni prestolnici kakor drugod v deželi Kranjski.

Statut iz leta 1533 – odraz protestantske reformacije v kapitlju?

Za najzgodnejši zapis, ki opozarja na morebitno uveljavitev protestantske miselnosti v kapitlju, velja prvi člen kapiteljskega statuta iz leta 1533.¹² Gre za določilo, naj se evangeljska resnica pri stolni cerkvi oznanja »čisto, preprosto in zvesto«, k čemur je nekdo pozneje pripisal: »redolet Lutheranismum« (diši po luteranstvu). Dasi kažejo tudi ostali členi statuta na zavzetost kanonikov za *pravilno* oznanjevanje Božje besede – potrebo po takšnem oznanjevanju poudarjajo v tisti dobi vse strani –, si tedanji kapitelj zato še ne zasluži pridevka »luteranski«. Avtorji se ne dotaknejo prav nobenega od treh temeljnih načel protestantizma: *sola scriptura*, *sola gratia*, *sola fide*, po drugi strani pa niti ne ukinjajo niti ne spreminjajo dotakratnih obredov. Ravno nasprotno, priporočajo pravilno in spoštljivo izvrševanje tradicionalnega stolnega bogoslužja v blagor duš in Božjo slavo. Ker poleg tega za nobenega od podpisnikov statuta nimamo dokazov, da bi pred tem govoril ali deloval v skladu s protestantskimi nazori, lahko sklenemo, da je besedilo razumeti predvsem kot odraz »evangelizma pod vplivom humanizma«, »evangelizma, stoječega med dvema oblikujočima se veroizpovedma.«¹³ Da kapitlju vsaj misel Erazma Rotterdamskega (1467–1536), znamenitega humanista in »evangelista« svoje dobe,¹⁴ ni bila tuja, dokazujejo njegova dela, ki jih je bilo tisti čas na škofiji kar nekaj.¹⁵

Čeravno kapitelj s statutom ni zagrešil nikakršnega »krivoverstva«, dopuščamo kajpada možnost, da je istočasno kak kanonik na tistem, v ožjem krogu somišljenikov zagovarjal drznejše nauke.¹⁶ Na to, da se v statutu verske »zmote« niso očitneje pokazale, bi utegnili

⁹ Izpis dr. Boža Otorepca iz Hof Kammer Archiv-a na Dunaju (N. O. Kammer, f. 1, 1525–1526, fol. 415) v: Gradivo za zgodovino Slovencev 1246–1500 (kartoteka), Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU.

¹⁰ Prim. V. Rajšp, Razširjenost protestantizma med socialnimi plastmi na Kranjskem, Zgodovinski časopis (= ZČ) 41 (1987), str. 267.

¹¹ B. Grafenauer, Reformacija in socialne strukture in gibanja v slovenskih deželah, III. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 164.

¹² Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL), fond Kapiteljski arhiv Ljubljana (= KAL), Urbarji, št. 1, str. 298. Besedilo statuta je povzeto v: A. Koblar, Stari urbar v ljubljanskem kapiteljskem arhivu, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (= IMDK) IX (1899), str. 143–144.

¹³ Prim. K. Amon, n.d., str. 19.

¹⁴ O odnosu Rotterdamskega do Luthra (in protestantske reformacije) J. McConica, Erasmus, Oxford-New York 1991, str. 63–80. O verski opredelitvi humanistov na Slovenskem P. Simoniti, Humanizem, n.d., str. 231 sl.

¹⁵ P. Simoniti, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice I, Ljubljana 1974, str. 18.

¹⁶ Na žalost nam niso poznana imena oseb, ki bi jih bilo treba na ukaz kranjskega deželnega glavarja Ivana Kacijanarja z dne 17. julija 1530 zapreti zaradi skrivnega pridiganja zoper sv. Rešnje Telo in Devico Marijo – glej T. Elze, Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzehnten Jahrhunderts, Wien 1863, str. 2.

vplivati zadržanost kapitularev pred deželnim knezom, ordinarijem ali starejšimi oziroma konservativnejšimi sobrati. Med šestimi podpisniki statuta so bili samo kanoniki – Simon Šarc, Jurij Praunsperger, Urban Strela, Pavel Wiener, Lenart Mertlic in Matija Wallich –, kajti prošt Dominik Adam Deforz in dekan Arnold von Bruck v Ljubljani nista rezidirala.¹⁷ Prvoimenovana kanonika Šarc in Praunsperger, oba po rodu Ljubljančana,¹⁸ sta delovala v kapitlju že vsaj od leta 1505 naprej.¹⁹ Jurij je pripadal družini, ki je dala za protestantizem vnetega deželnega vicedoma Viljema Praunspergerja (okrog 1495–1589),²⁰ toda to nam še nič ne pove o verski usmeritvi Jurija samega. Tudi številčnejši podatki, ki smo jih zbrali o Simonu Šarcu, generalnem vikarju škofije, deželnem davkarju in odborniku Kranjske,²¹ niso dovolj povedni, da bi mogli ugotoviti, kakšno vlogo je odigral Šarc pri sprejemanju statuta. Na drugi strani se je po kanonični starosti mlajši Gornjegrajsčan Urban Strela kot župnijski vikar pri Sv. Petru pod Svetimi gorami in v Škalah²² verjetno zadrževal predvsem na štajerskem območju škofije. Za zadnjega izmed podpisnikov, Matija Wallicha, podobno domnevamo, da se je v obdobju nastajanja statuta mudil večinoma v Gornjem Gradu, kjer je reorganiziral službo škofijskega oskrbnika.²³

Po razvoju dogodkov v poznejših letih sodeč, bi se morala maja 1533 željam po korenitejši reformi stolničnega bogoslužja in pastorage odpovedati kanonika Wiener in Mertlic. Nič manj zadržano, kar zadeva spremembe na področju vere in Cerkve, pa se tačas niso vedli kranjski deželni stanovi, katerih zasedanj se je navadno udeleževal predstavnik kapitlja. Šele dobro desetletje po nastanku t.i. *confessio Augustana* (1530) so deželani svoje pritožbe nad preganjanjem in pomanjkanjem sposobnih pridigarjev nadgradili z jasno izraženo zahtevo po svobodni izbiri (augsburške) veroizpovedi (1541/42).²⁴

Obdobje 1533–1547 – približevanje protestantizmu

Približno v času sprejema »evangeljskih« določil je v kapitlju nastopil službo vikarja Primož Trubar, ki naj bi obenem prevzel pridiganje v slovenskem jeziku. Že kot vikar razmeroma donosne župnije v Laškem (po letu 1530) je skušal ljudi odvrti od praznoverja, ki ga je videl v večini takrat razširjenih ljudskih pobožnosti.²⁵ Ker se v svoji pastirski gorečnosti tudi v Ljubljani ni »držal nazaj«, se je bil leta 1540 prisiljen skrivaj umakniti iz

¹⁷ Doktor svobodnih umetnosti in medicine Dominik Adam Deforz (De Forz) je bil osebni zdravnik kraljev Maksimilijana I. in Ferdinanda I., ljubljanska proštija, ki jo je imel od začetka dvajsetih do srede štiridesetih let 16. stoletja, pa je bila zanj v prvi vrsti vir dohodkov. V približno istem obdobju je zasedal mesto dekana mojster Ferdinandove dvorne kapele Arnold von Bruck; v Ljubljani ga zasledimo dvakrat: 27. oktobra in 2. novembra 1537 – V. Fabjančič, Volbenk Polž. Ljubljanski veliki trgovec, denarstvenik in župan v začetku 16. stoletja, Kronika 6 (1939), str. 131–132.

¹⁸ V prvi polovici 16. stoletja Šarce večkrat srečamo v ljubljanskem mestnem svetu – V. Fabjančič, Volbenk Polž, n.d., str. 10. O različicah priimka Šar(e)c / Zor(e)c prav tam, op. 9. Kanonik (in ne dekan!) Jurij Praunsperger je bil skoraj zagotovo sin trgovca Lenarta Praunspergerja, sodnika in župana v Ljubljani – prim. B. Otorepec, geslo Praunsperger, ES 9, Ljubljana 1995, str. 222.

¹⁹ NŠAL, KAL, Urbarji, št. 1, str. 177.

²⁰ Prim. M. Žvanut, Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju, ZČ 41 (1987), str. 280.

²¹ NŠAL, Zbirka listin, 1528 XI 15. Gornji Grad; Zgodovinski arhiv Ljubljana (= ZAL), Rokopisne knjige (= Cod) I/2–1528, fol. 65v; ARS, Stan. I, šk. 82 (6. november 1528), šk. 318 (20. februar 1525), šk. 320 (6. januar 1531).

²² ARS, Zbirka listin, 1521 XI 11. Gornji Grad; I. Orožen, Das Bistum und die Diözese Lavant, Marburg 1875–1893, IV, str. 449; V, str. 72–73; VI, str. 376.

²³ NŠAL, Zbirka listin, 1528 XI 15. Gornji Grad; NŠAL, Gornji Grad A, f. 14 (1525–1540).

²⁴ A. Dimitz, n.d., str. 200–207; V. Rajšp, n.d., str. 269.

²⁵ M. Rupel, Primož Trubar. Življenje in delo, Ljubljana 1962, str. 38, 40, 44.

mesta.²⁶ S Trubarjem je postal močnejši tisti del kapitlja, ki se je nagibal k protestantizmu, čemur Ravbarjev naslednik Franc Kacijanar (1536/37–1543), osebno naklonjen prenovi, očitno ni nasprotoval.²⁷

Še pred papeško potrditvijo Kacijanarja za ljubljanskega škofa (11. aprila 1537) pa je prišlo do domnevno prvega protireformacijskega koraka zoper kapitelj, točneje: zoper enega njegovih članov. Vendar naj takoj opozorimo, da je mogoče izhodiščni vir za takšen sklep²⁸ razlagati tudi drugače, brez povezovanja z reformacijo v ožjem smislu. Vsebina vira – pisma generalnega vikarja in kanonika Lenarta Mertlica, poslanega škofu iz Ljubljane 9. aprila 1537, je namreč naslednja.²⁹ Generalni vikar škofu sporoča, da so na velikonočni ponedeljek (2. aprila) nekako med sedmo in osmo uro zvečer na ukaz ljubljanskega sodnika v hiši nekega uglednega meščana »od solate dvignili« in priprli Pavla Wienerja, kanonika in škofovega upravitelja kaplanij sv. Janeza in sv. Lovrenca. Po poizvedovanju je Mertlic od mestnega sodnika, to je Mihaela Tischlerja,³⁰ izvedel, da so bili Wienerja »zalotili ob neobičajnem času in ga zato vtaknili v ječo.«³¹ Izpustili bi ga, če bi Mertlic sodniku izplačal dvajset reparjev (patzen), ki mu jih je bil dolžan Wiener. Ker sodnik kljub posegu vicedoma Wienerja ni hotel izpustiti, prosi generalni vikar škofa za nadaljnja navodila.³²

Čprav konteksta in podrobnosti v zvezi z Wienerjevo aretacijo ne poznamo, je mogoče poglobilni razlog zanjo iskati v osebnem sporu med sodnikom in prijetim kanonikom. Gledano širše stoji v ozadju Mertlicevega pisanja problem razmejnitve mestno in cerkveno-sodnih pristojnosti oziroma različnih pogledov na t.i. *privilegium fori* (izvzetost klerikov iz sodne oblasti civilnih sodišč).³³ Vseeno pa verskih nagibov za sodnikovo ravnanje ne kaže povsem izključiti, saj je denimo kako leto pozneje glas o Wienerjevem ne docela pravovernem oznanjevanju prišel na ušesa celo dvornemu pridigarju kralja Ferdinanda in bodočemu dunajskemu škofu Frideriku Nauseu (1541–1552). Tako je Wiener v odgovoru na Nauseovo pismo, datirano 9. januarja 1539, svojemu prijatelju zatrjeval, da skrbi dan in noč le za čisto in zvesto učenje evangelija, »kakor so nam ga apostoli in zatem katoliški in priznani učitelji svete Kristusove Cerkve tako rekoč iz roke v roko izročili ter priporočili.«³⁴

Kar zadeva personalno zasedbo kanonikatov, je kapitlju prinesel sorazmerno velike spremembe prehod iz tridesetih v štirideseta leta 16. stoletja. 4. oktobra 1539 se je škof Kacijanar obrnil na kralja s prošnjo, naj na kanonikat, ki ga je imel dotlej Mohor Kraft, prezentira škofovega oskrbnika v Ljubljani Mihaela Hasiberja. Kajti po smrti starih

²⁶ Povod za Trubarjev skrivni odhod v Trst naj bi bile njegove pridige zoper romanje in zidavo cerkve na Skalnici nad Solkanom – prav tam, str. 46–47. Prim. J. Rajhman, geslo Trubar Primož, Slovenski biografski leksikon (= SBL), zv. 13, Ljubljana 1982, str. 206.

²⁷ Prim. F.M. Dolinar, geslo Katzenstein Franz Freiherr von, Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648, Berlin 1996, str. 361.

²⁸ Glej P. Hitzinger, Beiträge zur Geschichte der Reformation in Krain, Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain (= MHVK) XIX (1864), str. 1.

²⁹ Izvirmik v: NŠAL, KAL, Spisi, f. 56/33.

³⁰ Mihael je bil brat spodaj omenjenega kanonika Antona Tischlerja – prim. V. Fabjančič, Mestni sodniki in župani, str. 193 sl. v: ZAL, Rokopisni elaborati.

³¹ »Dagegen mir vom statrichter zu antbort geben worden, er het den briester /Wiener/ zu vngewondlicher zeit betretten, vnd deshalb in di gefengkhnus gelegt.«

³² Mertlic je škofu Kacijanarju še predlagal, naj preda zadevo nekemu zunaj kapitlja, saj da on leži težko bolan, njegovi bratje kanoniki pa se opravičujejo in ne želijo imeti opravka s to stvarjo.

³³ F. Kidrič meni, da bi moglo biti pismo »samo odmev povsem stanovske solidarnosti« – F. Kidrič, geslo Mertlic Lenart, SBL, zv. 5, Ljubljana 1933, str. 100.

³⁴ Iz Wienerjevega pisma z dne 11. aprila 1539 – T. Elze, Paul Wiener. Mitreformer in Krain, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich III (1882), str. 40. Prim. M. Rupel, Primož Trubar, n.d., str. 46.

kanonikov se je po škofovih besedah število tistih, ki so pri stolni cerkvi še rezidirali, tako zmanjšalo, da se je bogoslužje v njej zgolj s težavo opravljalo. Zato je škof Krafta, ki v Ljubljani ni želel bivati, pregovoril, naj svojo prebendo prepusti Hasiberju.³⁵ Kateri so bili ti stari, sedaj pokojni kanoniki, škof ne pove, a jih moremo identificirati s pomočjo raznih virov. Prvi je bil izobraženi Mihael Valler, o čigar smrti je kapitelj obvestil škofa 1. septembra 1539.³⁶ Starejša kanonika sta bila poleg tega že zgoraj navedena Jurij Praunsperger in Simon Šarc, ki sta po vsej verjetnosti umrla nekaj let pred Vallerjem; v virih ju nazadnje zasledimo v letu 1534 oziroma 1536.³⁷ Če pritegnemo še podatek, da je pred 12. (19.?) novembrom 1540 v korist Antona Tischlerja resigniral kanonik Luka Wagenrieder,³⁸ potem so na začetku štiridesetih let od kanonikov, navzočih ali odsotnih 1. maja 1533, ostali samo štirje podpisniki statuta: Urban Strela, Pavel Wiener, Lenart Mertlic in Matija Wallich. Med temi sta spet samo Wiener in Mertlic dočakala jesen 1547,³⁹ ko se je s procesom proti ljubljanskim reformatorjem njuna kariera v kapitlju tudi končala.

Proti koncu leta 1542 se je polnopravnim kapiteljskim članom pridružil Trubar kot »pravilno poklicani, predstavljeni (prezentirani) in potrjeni kanonik.«⁴⁰ Postal je spovednik škofa Kacijanarja in bil ob Wienerju edini ljubljanski kanonik, ki se ga je škof spomnil v svoji oporoki 1. septembra 1543.⁴¹ Pod novim škofom Textorjem, kanonično potrjenim 19. decembra 1543,⁴² se v kapitlju sprva ni spremenilo nič pomembnejšega, med drugim zato, ker se je škof, sicer odločen nasprotnik protestantske reformacije, še naprej zadrževal v bližini kralja Ferdinanda.⁴³

13. decembra 1545 se je začela v Tridentu 1. seja dolgo pričakovanega cerkvenega zbora, ki naj bi »odpravil verski razkol, prenovil krščansko ljudstvo in osvobodil po Turkih podjarmljene kristjane.«⁴⁴ Ker se je cesar Karel V. zavedal, da niti verski pogovori niti koncil cesarstvu in Cerkvi ne bodo povrnili želene enotnosti, se je odločil za samostojni vojaški obračun s protestanti in jih 24. aprila 1547 pri Mühlbergu na Labi tudi premagal.⁴⁵

Reformatorje ljubljanskega kapitlja, osumljene krivoverstva, pa je jeseni istega leta doletel Ferdinandov zaporni nalog, ki ga je pri kralju »dosegel« škof Textor.⁴⁶ Da se je škof

³⁵ NŠAL, KAL, Spisi, f. 109/1; P. Simoniti, Humanizem, n.d., str. 78.

³⁶ NŠAL, KAL, Spisi, f. 133/9; P. Simoniti, Humanizem, n.d., str. 77–78.

³⁷ Praunspergerja srečamo poslednjikrat 23. februarja 1534, Šarca 22. februarja 1536 – NŠAL, KAL, Urbarji, št. 1, str. 194, 196.

³⁸ NŠAL, KAL, Spisi, f. 109/2.

³⁹ Strela je brzkone umrl v Gornjem Gradu – istovetimo ga s članom gornjegrajskega kolegija Urbanom, ki se zadnjič omenja leta 1546 – I. Orožen, n.d., II/2, str. 61. Wallicha, ki je bil v Gornjem Gradu vsaj še 17. junija 1546, so pokopali v ljubljanski stolnici. Umrl je 13. februarja 1547 – prim. NŠAL, Gornji Grad A, f. 76; J.G. Dolničar, Historia cathedralis ecclesiae Labacensis, Labaci 1882, str. 23.

⁴⁰ Citat je iz pisma, ki ga je Trubar napisal v Derendingnu 20. decembra 1579 – J. Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, Ljubljana 1986, str. 258. Primi. navedek iz Trubarjevega pisma, datiranega v Ljubljani 8. julija 1561: »Als ich vor jaren durch des hern Catzianers, gewesnen bischoffs zu Lapach loblicher gedechtnuss, vnd eines ersamben capitls daselbst vnterhandlung von Triest alher zum predigambt vociert vnd canonicus worden /.../« – prav tam, str. 86. Da je Trubar zasedel kanonikat, ki ga je imel Strela (tako M. Rupel, Primož Trubar, n.d., str. 53), je sicer verjetno, a z za zdaj zbranimi viri nedokazljivo.

⁴¹ Prepis oporoke, izstavljen v Celju, je dosegljiv v ARS, Test. II, lit. B, št. 2.

⁴² NŠAL, Zbirka listin, 1543 XII 19. Rim.

⁴³ Prim. F.M. Dolinar, geslo Textor Urban, Die Bischöfe, n.d., str. 692–693.

⁴⁴ H. Tüchle – C.A. Bouman – J. Le Braun, Reformacija in protireformacija (1500–1715), Zgodovina Cerkve 3, Ljubljana 1994, str. 148.

⁴⁵ Prim. E. Iserloh – J. Glazik – H. Jedin, n.d., str. 298–300.

⁴⁶ »Herr Vrban /.../ hat hierüber khniclicher majestät etc. beuelch erlangt, den herrn Paulum in verheftung einzogen« (Trubarjevo pismo škofu Seebachu: Ljubljana, 8. julij 1561) – J. Rajhman, Pisma, n.d., str. 86.

na ta korak pripravil in da mu ni šlo zgolj za formalno discipliniranje duhovnikov, pričajo beležke koncilskega tajnika Angela Massarellija iz leta 1547,⁴⁷ zlasti tisti dve z datumom 26. junij in 21. julij. Iz teh notic izvemo, da se je v Bologni, kamor se je bil iz Tridenta preselil cerkveni zbor, po Textorjevem naročilu mudil duhovnik in dr. teologije Burchard de Monte. Ta naj bi se v Bologni natančno pozanimal o stališču koncilskih očetov glede sedmih členov, o katerih so tedaj polemizirali na Kranjskem.⁴⁸ Oprt na avtoriteto koncila in njegove sklepe bi Textor laže izpeljal versko in cerkveno reformo, ki je prek posebne, očitno v ta namen ustanovljene komisije ni mogel primerno pospešiti.⁴⁹ Prenovo njegove škofije naj bi dokončno zagotovila sinoda.⁵⁰

Prelomno leto 1547

V Ljubljani se je jeseni 1547 pričela preiskava proti petim »ljubljskim pridigarjem«, katerih imena navaja ohranjeni zapisnik z zaslišanja 5. oktobra. Krivih naukov sta bila poleg Lenarta Mertlica, Pavla Wienerja ter Primoža Trubarja osumljena Jurij Dragolič in Gašper Rokavec.⁵¹ Medtem ko so bili Mertlic, Wiener in Dragolič tačas v ječi, se je Trubar zaporu in zaslišanju izognil tako, da se je, posvarjen, umaknil iz Šentjerneja v Nürnberg.⁵² Že pred pomladjo 1547 je zapustil Ljubljano in odšel po službeni dolžnosti na kapiteljsko župnijo Sv. Jerneja; takšno časovno opredelitev omogoča sklep ljubljanskega mestnega sveta z dne 7. marca 1547,⁵³ ki je za nas tudi sicer zanimiv. Zaradi pritožb, da v mestu ni več slovenskih pridig, so mestne oblasti sklenile, naj se h generalnemu vikarju Lenartu Mertlicu odpravita župan in eden izmed svetnikov s prošnjo, da bi uvedli v špitalu nekaj pridig v slovenskem jeziku.⁵⁴ Omenjeni sklep potrjuje, da je bil Trubar v kapitlju zadolžen za slovenske pridige,⁵⁵ po drugi strani pa govori o večjem pomenu pridiganja pri stolni cerkvi in v mestu sploh.⁵⁶

⁴⁷ Obj. J. Barle, Ljubljanska škofija na tridentinskem zboru, IMDK XI (1901), str. 186–189.

⁴⁸ Šlo naj bi za razprave o opravičenju, razlaganju Svetega pisma, sv. evharistiji in drugih zakramentih, duhovniškem celibatu, papeškem primatu, češčenju Marije in svetnikov, vicahter molitvah za rajne – glej J. Gruden, Zgodovina, n.d., str. 618. De Monte naj bi iz Bologne prinesel dva koncilska odloka: o izročilu in Svetem pismu ter o opravičenju.

⁴⁹ »Quo ecclesiasticae religionis causa, quam praefatus D. Labacensis per suos doctores atque officiatos minus promovere valebat, saltem per sacrosancti concilii iudicium refformaret /.../« – J. Barle, n.d., str. 188.

⁵⁰ Škofijsko sinodo, ki naj bi se odvijala v drugi polovici leta 1547 in ki jo je morebiti pripravljala navedena komisija, omenja škof Peter Seebach v pismu kralju Ferdinandu s konca leta 1562 – v: NŠAL, ŠAL I, f. 16/18. Za to sinodo ne ve J. Benkovič, Ljubljanska škofija in škofijske sinode, Voditelj v bogoslovnih vedah IV (1901), str. 410.

⁵¹ »Inquisitio de articulis D. Leonardi, Paulis, Primi, Georgii et Caspari, facta ex mandato R. D. Urbani episcopi Labacensis mense octobri 1547« – obj. v: P. Hitzinger, n.d., str. 4–5.

⁵² M. Rupel, Primož Trubar, n.d., str. 59. Trubar se je po navedbi škofa Seebacha izognil tudi škofijski sinodi, na katero je bil trikrat klican »vmb etlicher artikl willen, die er contra Catholicam Ecclesiam gepredigt, gelernet vnd gehalten hat.« Sinoda je odsotnega Trubarja obsodila kot heretika in shizmatika ter mu odvzela kanoniško prebendo v Ljubljani; njegove knjige so bile zasežene, nekatere med njimi sežgane – NŠAL, ŠAL I, f. 16/18.

⁵³ ZAL, Cod I/6–1547, fol. 47.

⁵⁴ Poleg pridig v nemščini so bile v Ljubljani, kot je razvidno iz zapisa mestnega sklepa, še pridige v slovenščini in italijanščini. Prim. odločitev mestnih svetnikov 7. oktobra 1547, naj se poprosi (stolnega vikarja) Andreja Waldhauserja, da bi še nekaj časa ostal v Ljubljani in pridigal, ker naj sicer v mestu ne bi bilo nobenega pridigarja več – ZAL, Cod I/6–1547, fol. 51.

⁵⁵ Vsaj do začetka dvajsetih let 16. stoletja so v kapitlju običajno pridigali vikarji. Drugačen pridigarški red pri stolni cerkvi dokazuje posledno Trubar, ko se spominja, kako je »tudi gospod [škof] Urban Textor /.../ rajnega gospoda Pavla Wienerja in mene posebej naprosil, da sva opravljala pridigarško službo v tukajšnji [ljubljski] stolnici v nemškem in slovenskem jeziku« – J. Rajhman, Pisma, n.d., str. 88.

⁵⁶ Prim. F. Kidrič, Doneski za zgodovino slovenskega lekcionarja in slovenske pridige od konca srednjega

Trubarjeve pridige je bržčas prevzel »novi vikar« Gašper Rokavec, znan po zanikovanju Marijine svetosti.

V ohranjenem protokolu z enodnevnega zaslišanja je uvodoma naštetih devet »zmotnih členov«, ki jih je s pričevanjem potrdil ljubljanski stolni levit Janez Varaždin.⁵⁷ Obdolžencem so očitali, da: 1. zaničujejo blaženo Devico Marijo in svetnike; 2. učijo, da vigilije nič ne koristijo; 3. so se posmehovali in zaničevali procesije, ki so jih imeli za cesarja in kralja; 4. nikoli ne opravljajo kanoničnih ur in maš; 5. so se rogali škofu, ko je ta posvečeval nove duhovnike; 6. učijo, da jim Litanije sv. Gregorja (Markova procesija) nič ne pomenijo; 7. delijo obhajilo pod obema podobama; 8. učijo, da krizma in blagoslovljena voda nista nič; 9. so jedli meso v času štiridesednevnega posta.⁵⁸

Kot prva priča je 5. oktobra 1547 nastopil Jakob Scherer, župnik v Gornjem Gradu.⁵⁹ Pred škofom Textorjem je povedal, kako je Wiener na vse svete pridigal, naj ljudje svetnikov ne častijo in se nanje ne obračajo, saj »angeli posredujejo za nas«. Tudi Trubar da je nekoč, ko je pridigal iz Apostolskih del, izjavil, da maša nič ne velja, ne za žive ne za mrtve, pri čemer ga Mertlic ni opozoril ali pogrjal. Dela J. Brenza, J. Spangenberg in podobne heretične knjige sta imela, po Schererjevem pričevanju, Wiener in Dragolič.⁶⁰ Na vprašanje, ali pozna kake poročene duhovnike, je naposled Scherer odgovoril, da je slišal od kmetov, kako so nekateri duhovniki svoje gospodinje klicali žena. Tistega dne sta pričala še Filip Strauss, kaplan v ljubljanskem Gradišču,⁶¹ in N.N. Strauss je bil kratek; Wienerja, Dragoliča in Trubarja je slišal pridigati z besedami: Če ne boste verjeli evangeliju in opustili malikovanja, vas bo doletela huda kazen. Posebej je Strauss omenil Dragoliča, ki naj bi dejal, da se grehi odpuščajo samo na tem svetu in ne v prihodnjem ter da »naša dobra dela ne prinašajo zasluženja«.

Naslednja, neimenovana priča je bila bolj zgovorna.⁶² Povedala je, kako je Wiener »s hudimi psovskami« javno govoril, da Marija ljudstvu ne more ničesar izprostiti. Oba, Mertlic in Wiener pa bi, če bi mogla, sploh storila, da Marijinega imena v cerkvi ne bi več javno izrekli. Nekatero osebo je ta anonimna priča nadalje slišala učiti, da nobenemu grešniku ni treba svojih grehov povedati pri spovedi. Reči morajo le: »Izjavljam, da sem kriv pred Bogom, in prosim za odvezo svojega spovednika.« O Devici Mariji je pridigal tudi novi vikar Rokavec, češ da nima večjega dostojanstva ali zasluženja kakor njena mati, ki je njo samo rodila in ki ima prav toliko zaslug kot navadne matere. »In preprosto ljudstvo je od njegove pridige zbežalo in tudi jaz sem, ko sem slišal te besede, pobegnil.«⁶³

veka do l. 1613 (1699), Bogoslovni vestnik 3 (1923), str. 154 sl.

⁵⁷ »Aliquot articuli erronei depositi contra praedicatores Labacenses, contestati per Dominum Joannem Warasdinum levitam Labacensis cathedralis ecclesie.« O Varaždinu žal nimamo kakih drugih podatkov.

⁵⁸ Vsebinsko protokola povzemamo precej podrobno, ker je bilo besedilo objavljeno že pred več kot stotridesetimi leti in ker je danes izvirknik, ki ga je hranila Semeniška knjižnica – po informaciji ravnateljice knjižnice dr. M. Smolika – izgubljen. Z vidika Trubarjevega življenja obravnava protokol F. Kidrič, Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja, France Kidrič – Izbrani spisi I, Dela SAZU, Razred za filološke in literarne vede 35/I, Ljubljana 1978, str. 92–96.

⁵⁹ Kot kaže, je Scherer hkrati opravljal službo vikarja v Kranju – prim. NŠAL, Gornji Grad A, f. 12 (1547); J. Žontar, n.d., str. 176. 24. avgusta 1555 je bil Scherer prezentiran na beneficij sv. Jurija na ljubljanskem gradu – NŠAL, Zbirka listin, 1555 VIII 24. Augsburg.

⁶⁰ V objavljenem besedilu so pri Trubarju in obeh vikarjih navedena samo osebna imena. P. Hitzinger, naslanjajoč se na zapiske škofa Tomaža Hrena (1597/99–1630), Jurija Dragoliča napačno istoveti z Jurijem Kobilo–Jurčićem (Jureschitsch).

⁶¹ Morebiti identičen s Filipom Stokratom oziroma Straussom (Philippus Stockrat oder Straus), kateremu je ljubljanski kapitelj leta 1560 zaupal župnijo Naklo – NŠAL, KAL, Spisi, f. 272/1.

⁶² Zdi se, da je bil ta priča laik.

⁶³ »Et communi populus ab ipsius concione aufugit et ego quoque aufugi ista verba audiendo.«

Izpovedim prič je istega dne sledilo zaslišanje obtoženega pridigarja Jurija Dragoliča.⁶⁴ Prvo vprašanje se je nanašalo na kraljevi mandat, ki bi moral biti razglašen »ob cesarjevi zmagi nad sovražniki«. Dragolič je odgovoril, da sta Strauss in Wiener dobila mandat v roke, vendar da ga nobeden od njiju ni izvršil.⁶⁵ Na vprašanja, ali je kaj pridigal o vica in o Devici Mariji, ki je daleč nad ostalimi ženami, ter o zakramentih, je Dragolič odgovoril negativno. Ko pa je bil vprašan, koliko je vseh zakramentov, je potem, ko je nekaj časa molčal, premišljuje sam pri sebi, odgovoril »ne vem«. Med pisci, ki jih je bral, je navedel Vicelina in druge, »večina katerih je bila novotarjev iz enakega [Vicelinijevega] testa«; uporabljal pa je Dragolič tudi Wienerjeve spise. Nato je priznal, kako se je že zgodilo, da je dal odvezo spovedancu, ne da bi ga poprej natančno povprašal o okoliščinah njegovih grehov. V zvezi s Kristusovo navzočnostjo v hostiji je Dragolič na koncu izjavil, da je po izrečenih posvetilnih besedah duhovnika pri maši v hostiji Rešnje Telo »samo po človekovi veri« (per solam fidem humanam).

Protokol, ki ga je zapisal javni notar cesarske avtoritete Martin Oenotrij pred pričama Gregorjem Portnerjem in Jožefom pl. Rabattom, razkriva, da so se v stolnici sredi štiridesetih let 16. stoletja že glasno ubesedovali in udejanjali nekateri čisto protestantski pogledi. Od še nevtralnega evangelizma, ki odseva v statutu iz leta 1533, se je kapitelj v slabih petnajstih letih precej približal prepadu med rimskokatoliško in protestantsko veroizpovedjo. K radikalizaciji sta poleg mladega Trubarja gotovo najbolj pripomogla Mertlic in zlasti Wiener, pri katerem je preiskava trajala najdlje in ki je bil tedaj bojda star že nekaj nad petdeset let.⁶⁶ Wienerju je bilo poleg zgoraj povedanega še izrecno očitano, da ni opravil maše za pokojno ženo kralja Ferdinanda in da se je že drugič oženil. Obtoženi je odgovoril s pisno izpovedjo vere, ki naj bi jo spisal šele po zaslišanjih na Dunaju konec junija 1548.⁶⁷ Tja so ga prepeljali iz ječe Ljubljanskega gradu, kamor so ga bili zaprli jeseni 1547, da bi ga zaslišala nova, »močnejša« verska komisija. Kdaj točno je prišlo do selitve procesa proti Wienerju, ni znano, toda glede na deželno stanovsko prošnjo ljubljanskemu škofu z dne 7. oktobra 1548 sklepamo,⁶⁸ da je bil Wiener takrat še v Ljubljani.⁶⁹ Škofa Textorja so na omenjeni dan deželni stanovi prosili, naj pri kraljevem veličanstvu izprosi boljše oskrbo za slabotnega zapornika, domač hišni pripor ali pripor na deželnem glavarstvu v mestu ter dostop nesumljivih oseb. Ne oziraje se na to, kako se je škof odzval na apel deželnih stanov, ostaja dejstvo, da je moral Wiener kmalu na Dunaj, kjer so ga po zaslišanju izpustili kljub temu, da svojih verskih pogledov ni preklical. Leta 1549 je odšel kot pregnanec na Sedmograško, kjer je leto in pol pred svojo smrtjo – umrl je 16. avgusta 1554 – dosegel čast prvega superintendenta.⁷⁰

⁶⁴ O tem, da se je Jurij pisal Dragolič in ne Jurešič/Juričič, glej M. Rupel, Primož Trubar, n.d., str. 59, 61–62. Dragolič ni bil generalni vikar ljubljanske škofije (kot piše J. Gruden v n.d., str. 618), prav tako pa v kapiteljskih virih nismo našli potrditve, da bi bil Dragolič kanonik.

⁶⁵ Na podlagi te izjave bi mogli sklepati, da se je tudi Filip Strauss nagibal k protestantizmu.

⁶⁶ Glede Wienerjevega življenjepisa se opiramo na prispevka: J. Rajhman, geslo Wiener Pavel, SBL, zv. 14, Ljubljana 1986, str. 691, in T. Elze, Paul Wiener, n.d., str. 1–52. Na nekaterih mestih dognanja obeh avtorjev dopolnimo s podatki iz primarnega gradiva in deloma druge literature.

⁶⁷ Izpoved vere je Wiener pospremil z obrazložitvijo, t.i. memorialom, naslovljenim na kralja Ferdinanda – obj. v: T. Elze, Paul Wiener, n.d., str. 44–52.

⁶⁸ ARS, Stan. I, F. 4, Registraturni protokol (1544–1555), fol. 200.

⁶⁹ Njegovo premoženje v hiši, v kateri je stanoval kot kanonik, sta 6. oziroma 7. junija 1548 v imenu kapitlja inventarizirala Mihael Hasiber in Andrej Mager. Pismo obeh kanonikov škofu Textorju z dne 8. junija 1548 odraža njun dokaj dobrohoten odnos do Wienerja – glej NŠAL, KAL, Spisi, f. 138/16.

⁷⁰ Njegovo kratko »škofovanje« se omenja tudi v: E. Iserloh – J. Glazik – H. Jedin, n.d., str. 338.

Kratek ekskurz o Pavlu Wienerju in Lenartu Mertlicu pred procesom

Če preletimo najprej zbrane podatke o Wienerjevi duhovniški karieri pred letom 1547,⁷¹ moremo prav začeti z letom 1527, ko je bil 13. junija kot ljubljanski kanonik v družbi dveh drugih kapitularjev navzoč pri obračunu večletnega dolga od neke desetine.⁷² V mlajši listini, datirani 25. september 1530, nastopa Wiener kot eden od izvršiteljev oporoke duhovnika Jerneja Slavoniča, ustanovitelja beneficija pri oltarju sv. Trojice na empori ljubljanske stolnice.⁷³ Gre za »klasično katoliško« mašno ustanovo, katere premoženje in nanj vezano bogoslužje je bil oporočitelj izročil v upravo ljubljanskemu kapitlju. Najzgodnejše nam poznano Wienerjevo dejanje v kapitlju, odstopajoče od strogo tradicionalnega, bi bilo potemtakem sodelovanje pri kapiteljskem statutu leta 1533. To sicer ne pomeni, da se Wiener ni pričel oddaljevati od rimskokatoliške Cerkve že prej, dasi so njegove pridige, kot piše na primer J. Rajhman, postajale vedno bolj polemične (še)le pod Trubarjevim vplivom.⁷⁴ Kakšno versko politiko naj bi Wiener vodil ob učenem, a bolehnem generalnem vikarju Mertlicu in zagnanem kapiteljskem vikarju oziroma kanoniku Trubarju, je razvidno iz njegove izpovedi leta 1548.⁷⁵ V dogovoru s svojimi somišljeniki se je želel Wiener ravnati po načelu, da bo javno pridigal zgolj o tistih rečeh, ki jih uči tudi uradna Cerkev in ki zanj niso sporne. Na drugi strani bi o nazorih, s katerimi ne bi soglašal, v javnosti molčal in bi o svoji veri govoril samo, če bi bil o tem vprašan.⁷⁶ Če pomislimo na navedbe prič z ljubljanskega zaslišanja, se zdi, da se je Wiener tega načela trdneje držal v tridesetih kakor štiridesetih letih. Očitno je bil namreč tako kot marsikateri njegov sodobnik in sorojak čedalje bolj prepričan, da je potrebno Cerkev reformirati z odpravo *papeških nauk* o transsubstanciaciji, zakramentih, maši kot spravni daritvi, vicah in nenazadnje o papeškem prvenstvu ter vlogi Cerkve pri razlagi Svetega pisma. Poleg tega je, tudi sam poročen, nasprotoval obveznemu duhovniškemu celibatu in obhajanju pod eno podobo.⁷⁷

A četudi bi Wiener ostal povsem zvest deklarirani obzirnosti, svojega odnosa do »malikovalske vere« ne bi mogel zares prikriti; v obdobju najmanj dvajsetletnega delovanja ga namreč srečujemo na različnih vidnih položajih. Tako je bil občasno škofijski oskrbnik v Ljubljani in kapiteljski prokurator, skrbel je za kaplanijo pri sv. Janezu pred Šempetrskim mostom in sv. Lovrencu ter bil »zaradi zaslug« leta 1543 prezentiran za dekana kolegiatnega kapitlja v Novem mestu.⁷⁸ Po smrti škofov Ravbarja in Kacijanarja je, prvič skupaj z Mertlicem in drugič z Wallichom, inventariziral premoženje pokojnih škofov,⁷⁹ prav tako pa

⁷¹ Medtem ko o Wienerjevem (mašniškem) posvečenju ne vemo ničesar, naj na tem mestu opomnimo na zapis o bakalavreatu, ki si ga je Wiener pridobil na artistski fakulteti na Dunaju leta 1517 – glej P. Simoniti, *Humanizem*, n.d., str. 251, št. 169.

⁷² NŠAL, ŠAL I, f. 20/2a.

⁷³ NŠAL, Zbirka listin, 1530 IX 25. Prim. J. Veider, *Stara ljubljanska stolnica, njen stavbni razvoj in oprema*, Ljubljana 1947, str. 77, 106, op. 70.

⁷⁴ J. Rajhman, *geslo Wiener*, n.d., str. 691.

⁷⁵ T. Elze, *Paul Wiener*, n.d., str. 44 sl.

⁷⁶ Prim. M. Rupel, *Primož Trubar*, n.d., str. 56.

⁷⁷ Vprašani duhovniškega celibata oziroma poročenosti duhovnikov in obhajila pod obema podobama je na načelni ravni razčistil sicer še tridentinski koncil – prim. A. Strle, *Vera Cerkve*. Dokumenti cerkvenega učiteljstva, Teološki priročniki 2, Celje 1977, str. 395 (24. seja, Dekret o zakramentu zakona, kanon 9).

⁷⁸ Kot škofijski oskrbnik v Ljubljani je omenjen na primer leta 1527, 1528 in 1531 – NŠAL, ŠAL I, f. 20/2a; NŠAL, Gornji Grad A, f. 13, f. 17. Kapiteljski prokurator je bil v letih 1531–1533 in škofov oskrbnik pri sv. Janezu in sv. Lovrencu (Klemenu in Fridolinu) v letih 1536–1537 – prim. NŠAL, KAL, Urbarji, št. 1, str. 194; NŠAL, KAL, Spisi, f. 78/33, f. 56/33. Na novomeško dekanijo je Wienerja 6. aprila 1543 prezentiral generalni vikar oglejskega patriarha, čeprav je prezentacijska pravica pripadala tamkajšnjemu kapitlju, patriarhu pa le pravica do umestitve – glej F. Baraga, *Kapiteljski arhiv Novo mesto*. Regesti listin in popis gradiva, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 17, Ljubljana 1995, str. 141, št. 248.

ga najdemo recimo v Gornjem Gradu junija 1546 pri predložitvi enoletnega obračuna za Savinjski urad gornjegrajskega gospostva.⁸⁰ Upošteva, da je v letih od okrog 1530 do 1547 opravljal še razne naloge v vse bolj protestantskem deželnem zboru,⁸¹ lahko rečemo, da je bil Wiener skoraj dve desetletji najvplivnejša cerkvena osebnost v Ljubljani.⁸² In to kljub temu, da je imel med rezidencialnimi kanoniki najvišjo funkcijo v duhovnih zadevah njegov »sopotnik« v kapitlju Lenart Mertlic.

Lenart Mertlic, rojen v Kamniku okrog leta 1490,⁸³ je študiral najprej na dunajski univerzi, kamor se je vpisal v prvem semestru leta 1508.⁸⁴ V letih 1515–1516 ga je lavantinski škof Lenart Peurl posvetil v akolita, subdiakona in diakona,⁸⁵ ne vemo pa, kdaj in kje naj bi doktoriral iz civilnega in kanonskega prava. Z naslovom »doktor« se v virih prvokrat pojavi 7. junija 1529, ko se je zadrževal v Gornjem Gradu.⁸⁶ S polnim akademskim nazivom se omenja v najmanj dveh virih z začetka štiridesetih let 16. stoletja, od katerih je zlasti »radodaren« mlajši od obeh zapisov. Ta Mertlica, ki v škofovem imenu izdaja rzsodbo v sporu zaradi Ravbarjevega beneficija, označuje kot doktorja obojega prava, ljubljanskega kanonika, arhidiakona za Gorenjsko in generalnega vikarja škofa Kacijanarja.⁸⁷ Medtem ko je imel Mertlic ljubljanski kanonikat najverjetneje že leta 1529 (ne 1533) – o čemer bi pričala njegova navzočnost pri gornjegrajskih obračunih –,⁸⁸ ga je, kot se zdi, na mesto generalnega vikarja ob svojem imenovanju postavil škof Kacijanar.⁸⁹ To službo je Mertlic po Textorjevem prihodu na škofijski sedež obdržal, z rzsodbo na ljubljanskem procesu pa je vse svoje prebende oziroma službe izgubil ter nedolgo potem, že dlje časa bolan, tudi umrl (spomladi 1548?).

O vprašanju Textorjevega »kroga«

Po tem ekskurzu si moramo glede procesa končno zastaviti vprašanje, kdo je odsotnemu škofu Textorju pošiljal poročila o delovanju protestantsko naravnane stolne duhovščine. Odgovora nimamo, a se mu z nadaljnjimi vprašanji lahko nekoliko približamo. Sprašujemo se denimo, ali gre ovajalce iskati v prvi vrsti med arhidiakoni in bosonogimi menihi?⁹⁰ In ali

⁷⁹ NŠAL, ŠAL Škofje: Textor.

⁸⁰ V: NŠAL, Gornji Grad A, f. 76.

⁸¹ Prim. M. Košir, Stanovski organi, njihove kompetence, sestava in razmerja med njimi v deželi Kranjski od 16. stoletja dalje (magistrska naloga), Ljubljana 1996, str. 51, op. 174; str. 88, op. 328. Prim. še NŠAL, KAL, Spisi, f. 63/67 (19. november 1529).

⁸² Prim. V. Rajšp, n.d., str. 270.

⁸³ Osnovne biografske podatke zanj podaja F. Kidrič, geslo Mertlic Lenart, SBL, zv. 5, Ljubljana 1933, str. 100.

⁸⁴ »Leonhardus Mercktlitz de Stain« – Die Matrikel der Universität Wien II (1451–1518/I), Graz-Wien-Köln 1967, 1508 I A 129.

⁸⁵ 22. septembra 1515 v akolita, 22. decembra 1515 v subdiakona ter 16. februarja 1516 v diakona – F. Hutz, Das Weiheregister des Lavanter Bischofs Leonhard Peurl (1509–1536), Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark X., Graz 1994, št. 2174 (str. 115), 2271 (str. 119), 2364 (str. 122).

⁸⁶ »Durch doctor Leonharten Mertlitz« – NŠAL, Gornji Grad A, f. 25, fol. 239 (oskrbnikovi računi za leto 1528).

⁸⁷ NŠAL, Zbirka listin, 1541 IV 28. Ljubljana; NŠAL, ŠAL-Ž Ljubljana Sv. Nikolaj, f. 165a (Ravbarjev beneficij, 28. avgust 1542). Mertlic torej ni bil doktor teologije, kot beremo v: F. Kidrič, geslo Mertlic, n.d., str. 100.

⁸⁸ Na Mertlicev kanonikat se nanaša notica ob obračunu za župnijo Sv. Mihael pri Pliberku, inkorporirano menzi ljubljanskega škofa, z dne 7. junija 1529 – NŠAL, Gornji Grad A, f. 25, fol. 239 (oskrbnikovi računi za leto 1528).

⁸⁹ V vlogi generalnega vikarja ga prvič srečamo 9. aprila 1537 – NŠAL, KAL, Spisi, f. 56/33.

⁹⁰ Takole se namreč glasi stavek iz Trubarjevega pisma kralju Maksimilijanu 2. januarja 1560: »In ko sem

je bil med temi ključna oseba upravitelj radovljiškega arhidiakonata Nikolaj Škofič,⁹¹ ki ga literatura napačno imenuje *tedanjega* generalnega vikarja⁹² in ga Trubar sam označuje kot svojega »največjega sovražnika« po smrti škofa Textorja⁹³ Ali je morda »imel prste vmes« ljubljanski kanonik ter župnik in arhidiakon v Ribnici Andrej Mager,⁹⁴ ki naj bi 29. avgusta 1562 Trubarju prepovedal vstop v ribniško cerkev?⁹⁵ Ali pa se je ob svojih redkih obiskih v Ljubljani naraščajoče reformacijske gorečnosti ustrašil sam dekan kapitlja Arnold von Bruck, Ferdinandov dvorni pevec in dirigent?⁹⁶ In nenazadnje, kakšen odnos je imel do protestantizma župnik v Gorjah Rupert Kuplenik,⁹⁷ konec novembra 1547 prezentiran za ljubljanskega prošta?⁹⁸ Poleg že naštetih obremenilnih prič na procesu bi v krog morebitnih Textorjevih obveščevalcev utegnila soditi zgoraj omenjena kanonika Mihael Hasiber in Anton Tischler. Četudi bi se kdaj izkazalo, da je bil eden od njiju ali da sta bila celo oba, nasprotno, naklonjena protestantizmu,⁹⁹ ne smemo spregledati, da sta oba svoj položaj v kapitlju, kot vse kaže, mirno ohranila.¹⁰⁰

Obdobje 1547–1568 – čas protireformacije in katoliške preнове?

Podoba je, da se je protestantska reformacija po letu 1547 odvijala le še zunaj kapitlja in stolnice. S prizorišča ljubljanske škofije so za vedno odšli Wiener, Mertlic ter Dragolič,¹⁰¹ ki

v teh svojih farah in prebendah začel pridigati evangelij v pravem smislu ter katekizem, sem bil dostikrat v veliki nevarnosti; preganjali so me arhidiakoni, bosonogi menihi, tudi gospod Nikolaj Jurišič, deželni glavar kranjski /.../« – J. Rajhman, Pisma, n.d., str. 42.

⁹¹ Po smrti svojih staršev, meščana iz Loke Mateja Škofiča in njegove žene Marjete, je Nikolaj 25. maja 1547 ustanovil špital v Škofji Loki, in sicer kot »der pfarrer vnd erzbriester amts verwalter zu Radtmanstorf« – ARS, Zbirka listin, 1547 V 25. Loka; NŠAL, KAL, Spisi, f. 58/2. V vlogi ljubljanskega generalnega vikarja in kanonika nastopa (še) 27. oktobra 1551 v: NŠAL, ŠAL-Ž Ljubljana Sv. Nikolaj, f. 165a (Ravbarjev beneficij).

⁹² Na primer J. Rajhman, geslo Trubar, n.d., str. 207. Napaki je slejkoprej botrovala Trubarjeva oznaka za Škofiča – »vicarius generalis«, ki pa se očitno nanaša na čas po Textorjevi smrti. Glej ustrezni navedek v naslednji opombi.

⁹³ »Niclas Scofitz, vicarius generalis und domherr zu Laibach /.../ der des Trubers von wegen der religion, nach dem gestorbenen bischof Urbano höchster feind gewest, und viel christen verfolgt, und zu begraben nit gestattet worden /.../« – opis Trubarjeve vrnitve v Ljubljano leta 1561 v: T. Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 115–116. Čeprav je opis v tretji osebi, naj bi ga napisal Trubar – glej M. Rupel, Primož Trubar, n.d., str. 123.

⁹⁴ V pregledanih virih izpričan kot kanonik v obdobju 1545–1558 – ZAL, Cod I/5, fol. 187v, 190; NŠAL, KAL, Spisi, f. 283/2; NŠAL, ŠAL, Škofje: Textor. Po Škofičevi smrti je vsaj začasno opravljal funkcijo generalnega vikarja – glej ARS, Zbirka listin, 1561 VII 21. Ljubljana. Kot nekdanji beneficiat pri oltarju sv. Rešnjega Telesa v ljubljanski stolnici se omenja v: M. Smole, Vicedomski urad za Kranjsko. 13. stol.–1747, 4. del: Cerkvene zadeve Lit. L, Ljubljana 1994, str. 402 (13).

⁹⁵ Podatke iz starejše literature, ki jih v zvezi z Magrom povezuje A. Skubic, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires 1976, str. 111–112, bo potrebno preveriti (in izpopolniti) z viri prve roke.

⁹⁶ Prim. V. Fabjančič, Volbenk Polž, n.d., str. 131–132. Kratek življenjepisa von Brucka (z nekaj napakami, kar zadeva Bruckovo »prisotnost« na Kranjskem) v: O. Wessely, geslo Bruck Arnold von, New Grove Dictionary of Music and Musicians III, London 1980, str. 351–352.

⁹⁷ Na gorjansko župnijo ga je leta 1529 prezentiral kralj Ferdinand – NŠAL, Zbirka listin, 1529 I 22. Stertzing.

⁹⁸ NŠAL, Zbirka listin, 1547 XI 26. Augsburg.

⁹⁹ Škof Hren je imel za enega prvih heretikov v Ljubljani kanonika Davida (!) Hasiberja – P. Hitzinger, n.d., str. 2 (»Memoriale scribendorum ad episcopum Seccoviensem«). Vendar sledimo Davidu v kapiteljskih virih še od leta 1560 naprej – prim. NŠAL, KAL, Spisi, f. 21/1, f. 287.

¹⁰⁰ Prim. pregled kapiteljskih izdatkov za kanoniške plače za leto 1550/51: v NŠAL, KAL, Spisi, f. 287. Prim. še NŠAL, Zbirka listin, 1548 IX 29.; NŠAL, KAL, Spisi, f. 283/2.

¹⁰¹ Jurij Dragolič se je najverjetneje napolil v Čmornelj, kjer se omenja kot župnik še leta 1559 – M. Slekovec,

je bil med tistimi, »kir so od straha zavolo blaga od prave vere stopili, zatajili inu vernim sovraž postali« – kot se je v *Noviga testamenta pusledni dejl* (1577) izrazil Trubar. Dragolič naj bi naredil samomor, kanonika Primoža Škofiča in Andreja Steinmetzerja (Stamizerja, lat. Latomusa) pa naj bi zaradi apostazije doletela nesrečna smrt. »Škofič si je tudi vrat ulomil, Stamizer je hotel iz kebla vodo piti, je per nim doli pal inu zdajci umrl, Drakolič je vpijoč, norčast inu v cagovanu konec vzel.«¹⁰² Medtem ko v kapiteljskih virih kakega Primoža Škofiča ni opaziti – če odmislimo generalnega vikarja Nikolaja, nosita priimek Škofič (zgolj) levit Janez in kanonik Krištof –,¹⁰³ se je v zvezi z Andrejem Steinmetzerjem vredno pomuditi zlasti pri njegovi prezentaciji na kaplanijo ljubljanskega špitala, nad katero je patronat imelo mesto.

Prek Steinmetzerja, ki je bil za špitalskega kaplana prezentiran 26. avgusta 1550¹⁰⁴ in ki je baje kmalu zatem »prestopil v novo vero«, naj bi namreč cerkev sv. Elizabete »prišla najbrž v roke luteranov.«¹⁰⁵ Po drugi strani I. Vrhovec o Steinmetzerju pravi, da je »menda največ pripomogel k temu«, da je špitalsko cerkev leta 1564 prepustil protestantom magistrat, ki je bil »do tedaj že ves luterski.«¹⁰⁶ Čeravno na podlagi primarnega gradiva Steinmetzerjeve vloge pri »poluteranjenju« špitalske kaplanije ni mogoče niti zanikati niti kako drugače oceniti, pa Vrhovčevu tezo relativizira dejstvo, da se pričinja kariera Andreja Steinmetzerja pri ljubljanski stolnici že v začetku petdesetih let 16. stoletja. Nedolgo po protireformacijskem procesu se Steinmetzer v virih pojavi kot kanonik¹⁰⁷ in še v času škofa Textorja kot stolni pridigar v slovenskem in nemškem jeziku.¹⁰⁸

Medtem sta svoje delo za »pravo vero«, kateri sta ostala zvesta, nadaljevala Trubar in Rokavec. Le-ta si je v Kranju ponovno drznil nastopati proti »vsem, že dolgo uveljavljenim krščanskim cerkvenim obredom, proti maši, pa tudi papeški svetosti, kraljevemu veličanstvu in škofu.«¹⁰⁹

V dobi škofa Petra Seebacha (1558/60–1568), ki je sledila Textorjevi, je bil ljubljanski kapitelj kot celota na strani uradne Cerkve. Ko so se kranjski deželni stanovi 10. junija 1560 Trubarju potožili glede verske oskrbe pri stolni cerkvi, je bil skupaj s škofom deležen kritike tudi kapitelj: oba »zanemarjata dušno pastirstvo in oznanjevanje Božje besede in ne pustita deliti obhajila pod obema podobama.«¹¹⁰ Za obrambo »naše svete katoliške Cerkve« pred

Doneski k zgodovini cerkva in fara na Kranjskem, IMDK VIII (1898), str. 42.

¹⁰² Navedek po M. Rupel, Primož Trubar, n.d., str. 208–209.

¹⁰³ Na osnovi poročila o eni od zapuščinskih razprav za pokojnim Krištofom Škofičem iz leta 1600 ugotavljamo, da sta bila oba, Janez in Krištof, Nikolajeva (pozakonjena) sinova – glej NŠAL, KAL, Spisi, f. 142/5. O stolnem levitu in kaplanu pri sv. Petru Janezu Škofiču NŠAL, KAL, Spisi, f. 287, fol. 8–9' (dohodki in izdatki za leto 1560/61); ARS, Stan. I, šk. 97, sn. 7 (10. marec 1565). O Krištofu Škofiču na primer NŠAL, KAL, Spisi, f. 313/3.

¹⁰⁴ NŠAL, Zbirka listin, 1550 VIII 26. Ljubljana.

¹⁰⁵ P. Hitzinger, n.d., str. 1.

¹⁰⁶ I. Vrhovec, Meščanski špital. Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta, Letopis Slovenske matice za leto 1898, Ljubljana 1898, str. 34.

¹⁰⁷ Prim. NŠAL, Zbirka listin, 1550 VIII 26. Ljubljana; NŠAL, ŠAL-Ž Ljubljana Sv. Nikolaj, f. 165a (27. oktober 1551). Za dekana kapitlja je bil imenovan pred 1. februarjem 1561 – glej NŠAL, KAL, Spisi, f. 287, fol. 8–9v (pregled kapiteljskih izdatkov za leto 1560/61).

¹⁰⁸ »Andreas Latomus canonicus et Verbi vtriusque Idiomatis Cathedralis Ecclesiae Labacensis minister /.../. Anno 1556« – A. Gspan – J. Badalič, Inkunabule v Sloveniji, Dela SAZU, Razred za filološke in literarne vede 10, Inštitut za literature 5, Ljubljana 1957, št. 449 (str. 361).

¹⁰⁹ NŠAL, ŠAL I, f. 16/3; f. 16/14. Bežen pregled Rokavčevega življenja daje M. Rupel, geslo Rokavec, SBL, zv. 9, Ljubljana 1960, str. 129–130. Več o njegovem delovanju v Kranju J. Žontar, n.d., str. 175–180, 182.

¹¹⁰ A. Dimitz, n.d., str. 244–245; J. Gruden, n.d., str. 642–643.

cvinglijanci in drugimi »krivoverci« so se kapitularji večkrat zavzeli zlasti na začetku šestdesetih let pod generalnim vikarjem Škofičem.¹¹¹ Po ovadbi škofa Seebacha s strani deželnih stanov konec leta 1562 pa svojega ordinarija niso podpirali samo na splošno, marveč so v pismu cesarju Ferdinandu dali vedeti,¹¹² da so obtožbe na račun škofa manever, s katerim hočejo kranjski protestanti odvrniti cesarjevo pozornost.¹¹³

V naslednjih nekaj letih je boj proti predikantom deželnega glavnega mesta posebljal Istran Jurij Braošič (Braosich), »apostolski pridigar« (Apostolischer Prediger) pri ljubljanski stolnici¹¹⁴ ter po letu 1567 izpričani dekan kapitlja.¹¹⁵ Žal ni znano, v kolikšni meri so se kanoniki in drugi duhovniki pri Sv. Nikolaju strinjali z Braošičevim ostrim protiprotestantskim pridiganjem. Hkrati bi nas zanimalo, koga je imel ob Braošiču v mislih Trubar, ko je jezno zapisal: »Tu ta rogati hudi Sludi dela, kir taku vnih, suseb v tim steklim, nesramnim lashnivim menihu per s. Miklaushu v Lublani inu u nega touarishih, super tu nasho vero /.../ dyuia, resbya, prey in vse slu super nas smishlaua inu sazhenе.«¹¹⁶

A kakršni koli že so bili verski nazori posameznih stolnih duhovnikov, z delovno in nravno disciplino se kapitelj vsaj do konca Seebachovega škofovanja pač ni mogel pohvaliti. O neprimernem vedenju nekaterih njegovih članov nazorno priča pismo dekana Braošiča škofu Seebachu z dne 12. februarja 1568.¹¹⁷ V pismu izstopa kot problematično ravnanje samega generalnega vikarja Jurija Steinmetzerja, nekdanjega škofovega vikarja v Kranju,¹¹⁸ nad katerim so se tudi sicer pritoževali tako katoliki kakor protestanti.¹¹⁹ Medtem ko torej protireformacijski ukrepi pri stolni cerkvi po letu 1547 očitno niso bili več potrebni, tega ne moremo reči za moralno prenovo šenklaške duhovščine. Prvi vidnejši korak v smeri reforme je bil storjen za časa škofa Konrada Glušiča (1571–1578), natančneje leta 1574, ko so bile potrjene nove kapiteljske konstitucije.¹²⁰

Sklep

Najpomembnejše dejanje v obdobju seznanjanja in bolj ali manj zasebnega opredeljevanja do pogledov, ki so jih oblikovale Luthrova in druge veje reformacije, predstavlja za kapitelj in stolno duhovščino sploh sprejem statuta leta 1533. Z njim kanoniki niso prekoračili okvira katoliške reform(acije),¹²¹ izpričali pa so duhovno energijo, ki jo je kmalu zatem osvežil prihod novega stolnega pridigarja Primoža Trubarja. Protestantska miselnost se

¹¹¹ Glej predvsem NŠAL, ŠAL I, f. 16/4d, 16/7.

¹¹² Koncept ima datum 3. avgust 1563 – NŠAL, ŠAL I, f. 11/15.

¹¹³ F.M. Dolinar, geslo Seebach Peter, Die Bischöfe, n.d., str. 659. Prim. še M. Miklavčič, geslo Seebach Peter, SBL, zv. 10, Ljubljana, str. 266.

¹¹⁴ ARS, Stan. I, šk. 97, sn. 7 (10. marec 1565).

¹¹⁵ NŠAL, KAL, Spisi, f. 138/18 (15. julij 1567), f. 109/35 (23. julij 1567); NŠAL, Zbirka listin, 1567 VIII 28. Že 28. marca 1569 se Braošič navaja kot pokojni – NŠAL, KAL, Spisi, f. 199/22a.

¹¹⁶ V: Tega celega psaltra Davidovega (1566) – citat po J. Gruden, n.d., str. 654.

¹¹⁷ NŠAL, KAL, Spisi, f. 134/5.

¹¹⁸ J. Žontar, n.d., str. 180. Zelo vprašljivo je bilo v začetku šestdesetih let že vedenje prošta Polidorja de Montagnane, ki pa je ljubljansko prošitjo užival le kratek čas – prim. F. Kidrič, geslo Montagnana Polidor de, SBL, zv. 5, Ljubljana 1933, str. 150.

¹¹⁹ Prim. NŠAL, KAL, Spisi, f. 134/5, f. 138/17; M. Žvanut, Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja, ZČ 43 (1989), str. 504.

¹²⁰ Igitur nos Praepositus, Decanus et Capitulum Cathedralis Ecclesiae Labacensis id animo considerantes, ac multis diversisque pravis abusionibus et erroribus, qui in Ecclesiastica officia hujus Cathedralis Ecclesiae passim per negligentiam irrepserunt praevenerunt cupientes /.../ – iz prepisa statuta v NŠAL, Zgodovinski zapiski, f. 1.

¹²¹ Glede izraza katoliška reformacija prim. M. Mullett, n.d., str. 21–22.

je odtlej vse jasneje zrcalila v oznanjevalnem delu nekaterih duhovnikov, dokler ni v prvi polovici štiridesetih let postala prevladujoča. Poleg Trubarja sta se namreč zanjo ogrela dva najuglednejša kanonika, delujoča tedaj v Ljubljani: generalni vikar Lenart Mertlic in Pavel Wiener. Nadaljnje razširjanje reformacijskih idej pri stolni cerkvi je prekinil sodni proces zoper pridigarje, obtožene verskih zmot, jeseni leta 1547. Po procesu, za katerega se je ob podpori deželnega kneza odločno zavzel škof Urban Textor, se kapiteljska duhovščina nad protestantizmom očitno ni navduševala – ali se zanj vsaj ni navduševala do te mere, da bi ob tem kaj tvegala. Vendar se je tudi vnema zgodnjega znanilca protireformacije in katoliške obnove v Ljubljani Jurija Braošiča – v celoti vzeto – ni dotaknila.¹²² Več uspeha kakor delovanje tega strogega dekana iz zadnjih let škofa Petra Seebacha je v tem pogledu obetala doba Seebachovega naslednika Konrada Glušiča.

Zusammenfassung

Der Klerus der Ljubljanaer Domkirche und die protestantische Reformationsbewegung bis Bischof Konrad Gluschtsch (1571–1578)

Lilijana Žnidaršič

Obwohl der Klerus der Ljubljanaer Domkirche eine bedeutende Rolle im geistlichen Leben der Stadt Ljubljana (Laibach) und des Landes Krain spielte, beziehen sich die ersten bekannten Reformationserscheinungen in Krain (diese datieren in die Mitte der zwanziger Jahre des 16. Jahrhunderts) nicht auf ihn. Auch das Kapitelstatut aus dem Jahre 1533, das zu einer »puren, simplen und treuen« Verkündung des Gotteswortes aufruft, ist nicht als Beweis dafür anzusehen, daß unter den Domherren, den Unterzeichnern des Statuts, protestantisches Gedankengut Fuß gefaßt hätte. Der Wortlaut selbst ist eher als ein »zwischen den werdenden Konfessionen stehender Evangelismus« zu verstehen denn als echter Protestantismus. Dies bedeutet jedoch nicht, daß sich der eine oder andere Domherr oder Domgeistliche nicht für *den neuen Glauben* begeistert hätte; es besteht kaum ein Zweifel darüber, daß ihm die Domherren Paul Wiener und Leonhard Mertlitz bereits damals ziemlich nahe standen.

Einen festeren Standpunkt in Religionssachen bezog man erst in der zweiten Hälfte der dreißiger und vor allem in der ersten Hälfte der vierziger Jahre des 16. Jahrhunderts. Unter den Domherren, die immer offener einige durchaus protestantische Ansichten vertraten, waren der oben erwähnte Paul Wiener sowie Primus Truber (Domvikar wahrscheinlich seit 1533, Domherr nach 1542) am einflußreichsten. Da die beiden unter den Landständen ein ziemlich großes Ansehen genossen, waren ihre Predigten, die sich gegen die Lehren, Gewohnheiten und Rituale der römisch-katholischen Kirche richteten, für die landesfürstliche und bischöfliche Hoheit besonders gefährlich. Ihr Wirken und jenes einiger anderen Reformatoren wurde im Herbst 1547 durch einen Gerichtsprozeß unterbrochen, der unter kräftiger Unterstützung König Ferdinands von Bischof Urban Textor (1543–1558) geleitet wurde. Das einzige erhaltene Protokoll eines der Verhöre beim Prozeß legt die Vermutung nahe, daß die protestantisch ausgerichteten Geistlichen ihre Gegner unter dem Domklerus hatten. Allem Anschein nach kam die Reformationsbewegung nach 1547 nur noch außerhalb der Domkirche zum Tragen. Die Hauptstütze des Katholizismus stellte für gut ein Jahrzehnt Nikolai Schkofitsch, der neue Generalvikar Bischof Textors dar, den Truber einmal sogar als seinen »größten Feind« bezeichnete. Auch in der Amtszeit Bischof Peter Seebachs (1558/60–1568) stand das Ljubljanaer Domkapitel als

¹²² Učinkovitejše bi bile morda pridige jezuita Jona Adlerja, če bi ta v Ljubljani ostal dlje časa. Mladi Adler, sin protestantskih staršev iz Münchna, je prišel pridigat v Ljubljano spomladi leta 1556 na željo škofa Textorja. Čeprav so bili z njegovim pridiganjem zelo zadovoljni »ne samo katoličani, ampak, presenetljivo, tudi nekatoličani,« je iz mesta odšel že pred jesenjo istega leta – P. Belič, Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569), Zbirka ZČ 6, Ljubljana 1989, str. 25–26.

Ganzes auf der Seite der offiziellen Kirche und verteidigte ohne Umschweife den Bischof, als dieser von den Landständen beim Kaiser angeschwärzt wurde (1562). In der Mitte der sechziger Jahre gesellte sich den Domherren Jurij Braosich aus Istrien zu, der »apostolische Prediger« und für die Jahre 1567–1569 überlieferter Kapiteldchant. In seinen Predigten griff er eifrig die Protestanten und ihre Lehre an und setzte sich als Dechant für die Abschaffung von Mißbräuchen und für eine Reform in den eigenen Reihen ein: er personifizierte demnach die antireformatorischen und katholischen Erneuerungsbestrebungen zugleich. Trotz seines Eifers zeitigte, mindestens was die innere Erneuerung des Kapitels anbelangt, erst die Amtszeit von Bischof Konrad Gluschitsch (1571–1578) reichere Früchte.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: 061/1769-210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev.

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev Zgodovinski časopis, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številne domače in tuje muzeje in galerije. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige "Slovenske matice", občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 2, 50101-678-49040.

Vplačilo članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 2000 Maribor, Heroja Tomšiča
5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 2250 Ptuj, Muzejski trg 1
Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej novejšje zgodovine, 3001 Celje, Prešernova 17, pp. 87
Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 4000 Kranj, Tavčarjeva 43
Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Dolenjski muzej, 8000 Novo mesto, Muzejska 7
Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 4220 Škofja Loka, Grajska pot
Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 8330 Metlika, Trg svobode 4
Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 3210 Slovenske Konjice
Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored

4
Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postfach 38, 9020 Celovec/
Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej, 2380 Slovenj Gradec, Glavni trg
24

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Goriški muzej, 5250 Solkan
Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 6000
Koper/Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

ZALOŽBA ZRC

Konec preteklega leta smo izdali novo delo s področja zgodovine, ki celovito prikazuje razvoj prometa in vsa z njim povezana dogajanja na Slovenskem v dolgem obdobju od konca antike do 16. stoletja. Kljub temu, da je knjiga temeljito znanstveno delo, podprto z natančnimi navedbami virov, je branje daleč od običajne suboparnosti strokovnih besedil. Delo je popestrjeno s številnimi slikovitimi primeri iz srednjeveškega vsakdana ter več kot šestdesetimi barvnimi in črno-belimi avtentičnimi ilustracijami, tabelami, diagrami in barvnimi zemljevidi.

Miha Kosi

POTUJOČI SREDNJI VEK. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem

Promet je ena od manifestacij človeške kulture in je bil tudi v srednjem veku sestavni del vsakdanjega življenja. Ljudje so potovali, trgovali, posredovali in izmenjavali informacije... Srednji vek s tega vidika še zdaleč ni bil »mračno«, temveč zelo razgibano obdobje. Uvodni del knjige osvetljuje zgodnji srednji vek kot most med antiko in ponovnim razcvetom prometa v visokem in poznem srednjem veku. Težišče dela je na obdobju od 12. do 16. stoletja. Avtor prikazuje tematiko prometa z najširše perspektive – njegov pomen v dinastični politiki tega časa, razcvet denarnega prometa, trgovske tokove ter vlogo mest v tem razvoju.

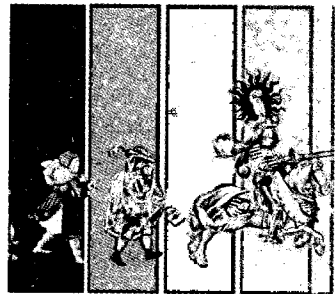
Precejšnja pozornost je posvečena prikazu raznih oblik mobilnosti in komuniciranja ter vzgibom za potovanja, kot so fevdalno gospodarjenje in vsakdanja oskrba, politika, vojskovanje, diplomacija, Cerkev in romanja, posredovanje informacij idr. »Tehnični vidik« transporta zajema oblike transportna na kopnem in rekah, organizacijo, zmogljivosti... Poglavlje o ustroju srednjeveškega prometnega omrežja osvetljuje pravni značaj cest in prometa, pravno-ekonomska sredstva, ki so vplivala na razvoj (mitnice, prisilnost cest, skladiščno pravo) ter »prometno infrastrukturo« – mostove, brode, ceste, hospice in gostišča. Zaključni del je prikaz najpomembnejših srednjeveških cest na Slovenskem, njihovega poteka, razvoja in značilnosti prometa na posameznih trasah. V delu je vseskozi prisotna prostorska komponenta in avtor, po stroki zgodovinar in geograf, se je trudil, da umesti promet v prostor, k čemur pripomore pet barvnih zemljevidov med tekstom in velik pregleden zemljevid prometnega omrežja okrog leta 1400 v prilogi.

1998, 344 str., 40 barvnih in 19 č/b slik, 5 barvnih zemljevidov + priloga: barvni zemljevid 59,5 x 41,5 cm, 5 tabel in grafikonov, 21 x 29,5 cm, trda vezava, ISBN 961-6182-66-8.

CENA: 4.980 SIT

MIHA KOSI

POTUJOČI SREDNJI VEK



Založba ZRC

P.P. 306, 1001 Ljubljana

Fax: 061/125 52 53

E-pošta: zalozba@zrc-sazu.si; <http://www.zrc-sazu.si/zalozba>

Matjaž Klemenčič

Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine

*Inavguralno predavanje ob izvolitvi v naziv rednega profesorja
na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 8.4.1998*

Zgodovina Slovencev predstavlja, podobno kot zgodovina vsakega evropskega naroda, zgodovino dogajanj na slovenskem etničnem ozemlju in zgodovino slovenskega izseljenstva.

Zgodovina dogajanj na slovenskem etničnem ozemlju pomeni v slovenskem primeru zgodovino vseh dogodkov na slovenskih tleh, od leta 1919 poleg zgodovine Slovencev v Jugoslaviji tudi zgodovino slovenskih avtohtonih narodnih manjšin v sosednjih državah. Integralni del slovenske nacionalne zgodovine je tudi zgodovina slovenskih izseljencev,¹ to je skupin Slovencev, ki so se skozi posamezna obdobja zgodovinskega razvoja izselili ter se v večjih ali manjših skupinah naselili na območjih izven slovenskega etničnega ozemlja,² kjer so si ustvarili eksistenco in zaživelii svoje društveno ter politično življenje.

Procesi izseljevanja iz slovenskega etničnega ozemlja in podoba Amerike pri Slovencih

Izseljenci so vsi, ki so se odselili iz slovenskega etničnega ozemlja, in to ne glede na številne spremembe državnih meja v različnih zgodovinskih obdobjih. Tako so slovensko izseljensko skupnost pred prvo svetovno vojno oziroma za časa Habsburške monarhije predstavljale tudi slovenske skupnosti v Gradcu, na Dunaju pa tudi tista v Bosni, v jugoslovanskem obdobju slovenske zgodovine med leti 1918 in 1991 pa tudi Slovenci v Beogradu, Bosni oziroma v Zagrebu.³

Slovenci so se izseljevali v vseh obdobjih svoje zgodovine, še zlasti intenzivno pa od sredine 19. stoletja naprej. Prvo obdobje slovenske izseljenske zgodovine predstavlja čas pred začetkom 70-ih let 19. stoletja.⁴ To je obdobje, ko so se izseljevali predvsem pustolovci,

¹ Slovensko izseljenstvo je prisotno v enciklopedičnih prikazih zgodovine slovenskega naroda in to tako pod gesli »Izseljenstvo« ter »Migracije«, kakor tudi v geslih, ki prikazujejo pomembne posameznike in slovenske izseljenske organizacije. Prim.: Izseljenci v Avstraliji. *Enciklopedija Slovenije* (dalje: *ES*), 4. zvezek (*Hac-Kare*). Ljubljana (Mladinska knjiga), 1990, str. 220–221; Izseljenci v Egiptu. *ES*, 4. zvezek ..., 221; Izseljenci v Evropi. *ES*, 4. zvezek ..., 221–223; Izseljenci v Južni Ameriki. *ES*, 4. zvezek ..., 223–226; Izseljenci v Kanadi. *ES*, 4. zvezek ..., 226–228; Izseljenstvo. *ES*, 4. zvezek ..., 233–234; Migracije. *ES*, 7. zvezek (*Marin-Nor*). Ljubljana (Mladinska knjiga), 1993, str. 122–127.

Prav tako je slovenska izseljenska zgodovina prikazana kot integralni del slovenske nacionalne zgodovine tudi v: *Slovenska kronika XX. stoletja – 1. del: 1900–1941* (Drago Bajt in Marjan Drnovšek, ur.). Ljubljana (Nova revija), 1995, 457 str.; *Slovenska kronika XX. stoletja – 2. del: 1941–1995* (Marjan Drnovšek, France Rozman, Peter Vodopivec, ur.). Ljubljana (Nova revija), 1997, 598 str.; Leopoldina Plut-Pregelj – Carole Rogel, *Historical Dictionary of Slovenia*. Lanham (MD), London (England), (Scarecrow Press), 1996, 345 str.

² O oblikah poselitve in naselbinah slovenskih izseljencev v novih domovinah glej: Jože Velikonja, Slovenska naselja v Ameriki. *Zgodovinski časopis*, let. 50, št. 3 (104). Ljubljana, 1996, str. 383–389.

³ Mdr. prim.: *Slovenci v Hrvaški* (Vera Kržišnik-Bukić, ur.). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995, 415 strani.

misijonarji in politični emigranti po letu 1848. Vprašanje pa je, če lahko (glede na zgoraj postavljeno definicijo slovenskega izseljenstva) prvo obdobje sploh uvrščamo med slovensko izseljenstvo, saj ti predhodniki množičnega izseljevanja Slovencev niso ustvarili izseljenskih skupnosti, niti niso v večji meri vplivali na nadaljnji potek slovenskega izseljevanja. Drži pa, da so ti posamezniki v 50-ih letih prejšnjega stoletja že pisali o razmerah v Ameriki v slovenskem časopisju, vendar pa ne na način, ki bi pritegnil nove slovenske izseljence v Ameriko. Tako je slovenski časopis *Novice* v 40-ih in 50-ih letih prejšnjega stoletja objavil kar precej pisem iz Amerike. V enem od njih se je nek izseljenec pritoževal, da Amerika ni več tista obljubljeni dežela, v katero so se Evropejci nekoč izseljevali ter kmalu postali bogati, in da mnogi, ki se še vedno izseljujejo, globoko obžalujejo to dejanje, še posebej, če nimajo dovolj denarja za nakup zemlje. V istem dopisu je avtor, v nasprotju s kasnejšimi predstavami o Ameriki kot deželi političnih svoboščin, zapisal, da »... tu resnično sovražijo katolike, še posebej pa katoliške duhovnike. Lansko leto so v Hamiltonu potrebovali preko 300 delavcev, da bi zgradili občinsko hišo in bilo je mnogo katoliških delavcev na razpolago, vendar pa niso hoteli vzeti ali najeti nobenih od njih. Na drugi strani je tu veliko verstev, o katerih še nisem nikoli slišal. Nihče naj ne svetuje nikomur, da bi prišel sem s predstavo, da prihaja v obljubljeni deželo.«⁵ Vse do leta 1848 skoraj ni zaslediti nobenih poročil o življenju v mestih, ki se pojavijo šele, ko se v Ameriko izselijo politični emigranti po marčni revoluciji leta 1848.⁶

O Ameriki so se ljudje informirali tudi ob zbiranju sredstev za misijonarsko dejavnost škofa Barage in njegovih naslednikov, vendar pa je preteklo kar nekaj časa, predno so se predstave o Ameriki bolj razširile oziroma se »prijele« med Slovenci.⁷ Do tega je prišlo šele v 90-ih letih 19. stoletja, ko so slovenski časopisi pričeli objavljati pisma slovenskih izseljencev iz Amerike. Tako so ljudje, ki so živeli na slovenskem etničnem ozemlju, dobili predstave o Ameriki oziroma njenih rudnikih, železarski industriji pa tudi o plačah delavcev. *Slovenski narod* je na primer ob prelomu stoletja pisal o delavcih v Leadvilleu v Koloradu, ki so za isto delo zaslužili 5 do 10-krat več denarja, kot bi ga doma. Tako je sčasoma postalo življenje Slovencev v Ameriki, zlasti pa njihovi zaslužki, del rednega poročanja v časopisih, ki je vznemirjalo številne Slovence in vzpodbujalo njihovo sanjarjenje o Ameriki.⁸ Največ informacij o življenju v Ameriki pred prvo svetovno vojno je Slovincem na slovenskem etničnem ozemlju predstavilo delo Jurija Trunka *Amerika in Amerikanci*.⁹

Najintenzivneje se je slovensko prebivalstvo izseljevalo iz svojega etničnega ozemlja v obdobju od konca 70-ih let 19. stoletja pa do začetka prve svetovne vojne, saj se je v tem času iz omenjenih območij izselilo preko 300.000 ljudi, in sicer približno 60.000 na področja Habsburške monarhije. Večina se jih je izselila v bližnje kraje Zgornje Štajerske ter na Dunaj, nekaj pa tudi v Bosno in Hercegovino. Okrog 30.000 Slovencev se je izselilo tudi na območje Westfalije, oziroma v druga rudarska območja Nemčije, vsi ostali pa v Severno ter Južno Ameriko (od tega okrog 20.000 v Južno in nekaj več kot 150.000 v Severno Ameriko).¹⁰

⁴ S tem obdobjem se zlasti ukvarja Marjan Drnovšek v knjigi *Usodna privlačnost Amerike: Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. Ljubljana (Nova revija), 1998, 390 strani. Knjiga predstavlja poljudno-znanstveni oris, zasnovan predvsem na sekundarnih virih.

⁵ Matjaž Klemenčič: *Images of America among Slovene and Other Yugoslav Migrants. V: Distant Magnets: expectations and realities in the immigrant experience, 1840–1930*. New York: Holmes & Meier, 1993 (Ellis Island series), str. 202.

⁶ *Ibid.*, 202.

⁷ *Ibid.*, 203.

⁸ *Ibid.*, 206.

⁹ Jurij Trunk: *Amerika in Amerikanci*. Celovec: samozaložba, 1913.

¹⁰ Matjaž Klemenčič: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost*

Po prvi svetovni vojni je najprej sledil val vračanja slovenskih izseljencev v novonastalo državo (Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev), vendar pa so se razočarani nad razmerami, ki so vladale v tej državi, kmalu vrnili v Združene države Amerike. Temu procesu lahko lepo sledimo tudi v ameriških priseljenskih statistikah.¹¹

Do novega vala izseljevanja slovenskega prebivalstva iz ozemlja avtohtone poselitve je prišlo po prvi svetovni vojni, ko je precejšen del slovenskega etničnega ozemlja pripadel Italiji ter Avstriji, manjši pa tudi Madžarski. V tem obdobju se je prebivalstvo najbolj izseljevalo iz Primorske, od koder so se selili v glavnem v Argentino,¹² ter iz Koroške, od koder so se izseljevali v ZDA ter nekatere zahodnoevropske države. V letih med obema vojnama so se številčno precej okrepile tudi slovenske naselbine v Westfaliji, v katere so se naseljevali zlasti Slovenci iz rudarskih območij jugoslovanske Slovenije. Pri Primorcih in Koroščih ni šlo več v tolikšni meri za izselitev »za kruh z maslom«, kot je vzhodno ter srednjeevropske priseljence v Johnstownu (Pennsylvania) označevala Ewa Morawska, znana poljsko-ameriška raziskovalka naselbin vzhodnoevropejcev v Ameriki,¹³ ampak za izselitev iz nacionalnih tisk oziroma za politično emigracijo v klasičnem pomenu te besede. Med takšne izseljence lahko prištevamo tudi sicer dobrega poznavalca ameriških razmer, koroško-slovenskega duhovnika in aktivnega udeleženca plebiscitnih bojev, Jurija Trunka, ki se je, če je želel še naprej opravljati svoj poklic, moral izseliti v Združene države.¹⁴ V obdobju med obema vojnama so nove slovenske naselbine nastale zlasti v Argentini ter Kanadi.

Po drugi svetovni vojni se je iz Slovenije najprej izselila skupina političnih emigrantov. Le-ti so se po nekaj letih, preživetih v taboriščih za razseljene osebe v Avstriji ter Italiji, v glavnem izselili v Kanado, Južno Ameriko ter Avstralijo, manjši del pa tudi v ZDA.¹⁵ Valu političnih migrantov so se ob koncu 40-ih in začetku 50-ih let, ko je to dovolila vlada tedanje Jugoslavije, priključili tudi njihovi svojci, obenem pa se je v 50-ih letih pričelo izseljevati tudi prebivalstvo, ki je domovino zapuščalo v iskanju boljšega zaslужka in upanju po lažjem življenju. Kljub temu, da se je večina ekonomskih emigrantov izselila ilegalno, jih ne moremo označevati kot politične emigrante, saj pred izselitvijo praviloma niso bili izpostavljeni političnim pritiskom takratne jugoslovanske oblasti.

Ko je sredi 60-ih let jugoslovanska vlada odprla državne meje, je postala Jugoslavija edina socialistična oziroma komunistična država, ki je svojim državljanom omogočala zakonito preseljevanje v druge države. Tako so se jugoslovanski državljani lahko pridružili svojim prijateljem in sorodnikom kjerkoli po svetu, če jim je priselitev omogočila migracijska politika priseljenske države. Politika odprtih meja je ustvarila tudi nov tip migranta, ki je obdržal državljanstvo svoje države, država gostiteljica pa ga je obravnavala kot začasnega migranta oziroma kot gostujočega delavca. V slovenski terminologiji se je zanje uveljavil izraz zdomci.

in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Maribor : Obzorja, 1987, str. 31–71; Matjaž Klemenčič, *Slovenci v ameriški statistiki v 19. in 20. stoletju.* V: *Celovski zvon*, leto 2, št. 4. Celovec, 1984, str. 23–31.

¹¹ Ibid.

¹² O določenih aspektih te problematike je pisala Irene Mislej, *Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki. Pregled antifašističnega tiska 1929–1943.* *Zgodovinski časopis*, let. 50, št. 1 (102). Ljubljana, 1996, str. 95–116.

¹³ Ewa Morawska: *For Bread with Butter, Life-Worlds of East-Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania 1890–1940.* Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

¹⁴ Jurij Trunk: *Spomini.* Celje: Družba Sv. Mohorja, 1950, str. 180–195.

¹⁵ O tem prim.: Matjaž Klemenčič, *Prihod slovenskih beguncev v ZDA po drugi svetovni vojni.* V: *Celovski zvon*, leto 13, št. 47. Celovec, 1995, str. 71–85.

Rezultat izseljevanja v 60-ih letih je bila ustanovitev novih slovenskih etničnih naselbin v vseh zahodnoevropskih državah, še zlasti v Nemčiji, Avstriji, Švici, Franciji, na Švedskem, Nizozemskem in Norveškem.¹⁶

Jugoslovanska oblast je enako obravnavala tudi tiste državljane, ki so se v 60-ih in 70-ih letih izselili v Avstralijo in Kanado, zato je od njih pričakovala, da bodo obdržali jugoslovanske potne liste oziroma jugoslovansko državljanstvo.¹⁷ Ta politika jugoslovanskih oblasti do izseljencev je bila precej podobna izseljenski politiki nekdanje Habsburške monarhije iz obdobja pred prvo svetovno vojno; zlasti do izseljencev v ZDA, ki so jih razumeli kot ptice selivke – nekaj let bodo delali in živeli v ZDA, potem pa se bodo vrnil v domovino.¹⁸

Zgodovino slovenskih izseljencev lahko po priselitvi v nove domovine razdelimo na dva dela in sicer: (1) na zgodovino dejavnosti v zvezi z organiziranostjo v posebnih organizacijah v novi domovini, še zlasti v zvezi z ohranjanjem njihove identitete ter (2) na zgodovino njihove politične dejavnosti v zvezi s staro domovino. V obeh primerih gre za del slovenske in del zgodovine priseljenskih držav na drugi strani. Če je bila politična dejavnost v zvezi s staro domovino odvisna predvsem od političnega razvoja v stari domovini, na katerega izseljenci sami v veliki meri niso mogli vplivati, pa so bile dejavnosti v zvezi z organiziranostjo slovenskih izseljencev povezane z dejavniki v novi domovini. Ko govorimo o politični dejavnosti slovenskih izseljencev v zvezi s staro domovino, moramo poudariti, da so lahko ustvarjali le politične programe in predlagali nekatere rešitve za slovenski narod, ki pa jih je moral slovenski narod izbojevati na svojih tleh sam. Za dejavnost slovenskih izseljencev v odnosu do nove domovine oziroma za ustvarjanje društvenih in političnih organizacij, kakor tudi za vzpon izseljencev ter njihovih potomcev v politične in gospodarske vrhove življenja v novih domovinah, pa velja, da so na ta dogajanja vplivali predvsem dejavniki v novi domovini. To seveda ne pomeni, da uspeh ali neuspeh kateregakoli člana slovenske organizacije v širšem političnem življenju države priselitve ne bi zanimal tudi slovenskega zgodovinarja oziroma da bi tako dogajanje ne predstavljalo tudi dela slovenske zgodovine.

Organiziranost slovenskih izseljencev v novih domovinah

Organizacije slovenskih izseljencev v novi domovini lahko delimo na tri vrste, in sicer na bratske podporne organizacije,¹⁹ slovenske katoliške župnije²⁰ ter slovenske narodne domove.²¹ Obravnavati pa moramo tudi politično dejavnost slovenskih izseljencev ter njihovih potomcev v boju za voljene funkcije v mestih, okrajih oziroma državah.²²

¹⁶ Anton Gosar, *Geografska opredelitev regionalnega migracijskega cikla zdomcev med SR Slovenijo in inozemstvom* (magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1979.

¹⁷ Vesna Mikačič, *Jugoslavenski doseljenici u Australiji s posebnim osvrtom na razvoj etničke naseobine na metropolitanskom području Sydneya* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta; Rado Genorio, *Regionalno poreklo slovenskih izseljencev v Kanadi*. V: *Geographica Slovenica 17 (Slovenci v Kanadi)*. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze, 1989.

¹⁸ Matjaž Klemenčič, *Izseljevanje Slovencev iz Avstroogrske in avstrijska politika izseljevanja do prve svetovne vojne*. *Slovenski koledar 1981*. Ljubljana, 1980. str. 271–277.

¹⁹ O tem prim.: Matjaž Klemenčič, *Fraternal Benefit Societies and the Slovene Immigrants in the United States*. V: *Etnični fraternalizem v priseljenskih državah, Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*. Maribor: Univerza v Mariboru, 1996, str. 21–32.

²⁰ O tem prim.: Matjaž Klemenčič, *Razvoj slovenskih far v Clevelandu*. V: *Celovski zvon, leto 9, št. 32*. Celovec, 1991, str. 51–60.; Darko Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška cerkev 1871–1924*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1995.

²¹ O tem prim.: Matjaž Klemenčič, *Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community: Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*. Novo mesto: Dolenska založba, 1995, str.

Bratske podporne organizacije so bile in so društva, ki delujejo kot zavarovalniške družbe za nezgodno in zdravstveno zavarovanje, hkrati pa s svojim kapitalom podpirajo tudi založniško, politično in rekreativno dejavnost. Takšna oblika organiziranosti se je uveljavila zlasti v Združenih državah Amerike in v Kanadi, deloma pa tudi v okviru južnoameriških držav, še zlasti v Argentini. Prve bratske podporne organizacije so Slovenci organizirali že v 80-ih letih 19. stoletja. V ZDA so jih nato ustanovljali do začetka prve svetovne vojne, v Kanadi v 30-ih letih 20. stoletja, v Južni Ameriki pa tudi še po drugi svetovni vojni. V Avstraliji ter v Evropi takih organizacij niso ustanovili, saj jih zaradi državno organiziranega socialnega, zdravstvenega ter pokojninskega varstva niso potrebovali.

Prva slovenska bratska podpora organizacija Društvo sv. Jožefa je bila ustanovljena leta 1882 v Calumetu v Michiganu. Kasneje je iz tega društva nastala Slovensko-hrvatska zveza, ki se je v začetku 20-ih let 20. stoletja združila s Hrvatsko bratsko zajednico. Ostale pomembnejše bratske podporne organizacije (Kranjsko slovenska katoliška jednota,²³ Južnoslovenska katoliška jednota, Slovenska narodna podpora jednota, Zapadno slovanska zveza, Slovenska svobodomiselná podpora zveza, Slovenska dobrodelna zveza, Slovenska delavska podpora zveza ter Južnoslovenska podpora zveza Sloga) so bile ustanovljene v letih 1894 do 1915. Na višku svoje moči, konec tridesetih let, je vsaka od teh organizacij imela od dvajset do sedemdeset tisoč članov; večinoma slovenskih izseljencev prve in druge generacije.

V kasnejših obdobjih je prihajalo tudi do združevanja nekaterih organizacij. Tako so na primer leta 1921 imeli »levičarji« namen združiti Slovensko narodno podporno jednoto z ostalimi slovenskimi »levičarskimi« bratsko podpornimi organizacijami, to je: z Južnoslovensko katoliško jednoto, Zapadno slovansko zvezo, Slovensko svobodomiselnó podporno zvezo ter s Slovensko delavsko podporno zvezo. Na koncu je prišlo do združitve le s Slovensko delavsko podporno zvezo ter nekaterimi manjšimi organizacijami. Slovenska narodna podpora jednota in Slovenska svobodomiselná podpora zveza sta se združili šele tik pred drugo svetovno vojno.²⁴

Prihajalo je tudi do sprememb imen nekaterih organizacij. Tako je bila Južnoslovenska katoliška jednota preimenovana v Ameriško bratsko zvezo,²⁵ Kranjsko Slovenska katoliška jednota pa v Ameriško Slovensko katoliško jednoto.²⁶

Vsaka od omenjenih organizacij je imela oziroma ima še danes svojo lastno politično orientacijo. Medtem ko Ameriško slovenska katoliška jednota zahteva od svojih članov, da so verni katoliki, pa Slovenska narodna podpora jednota dopušča, da je vernost ali nevernost članov njihova svobodna odločitev. Vsaka izmed teh organizacij je imela tudi svoje glasilo. Zanimivo je, da so se ta glasila ohranila vse do današnjih dni v obliki tednikov ter da imajo še danes vsaj eno stran v slovenskem jeziku.

Slovensko novinarstvo v ZDA in drugih priseljskih državah predstavlja posebno poglavje zgodovine slovenskega izseljenstva. Tako izdajajo slovenski izseljenci v priseljen-

219–263. Oceno in povzetek te knjige predstavlja Janez Stanonik, *Slovenci v Clevelandu. Zgodovinski časopis, let. 51, št. 1 (106)*. Ljubljana, 1997, str. 21–32. Prim. tudi: Slovenski dom. *ES, 12. zvezek (Slovenska n-Sz)*. Ljubljana (Mladinska knjiga), 1998, str. 25–31. Avtorji gesla sicer ne upoštevajo vseh rezultatov slovenske historiografije.

²² Ibid., 282–345.

²³ Zgodovini te organizacije je posvečeno novejšo delo Darka Friša, Bogdana Kolarja in Andreja Vovka, *Prvi sto let Kranjsko slovenske katoliške jednote. Pregled zgodovine KSKJ 1894–1994* (Darko Friš, ur.). Ljubljana: Izseljensko društvo Slovenija v svetu, Založba Ilex, 1997; 294 str.

²⁴ Matjaž Klemenčič, *Fraternal Benefit Societies and the Slovene Immigrants...*, 27.

²⁵ Ibid., 27–29.

²⁶ Ibid., 27.

skih državah številne časopise ter ostale publikacije, ki so včasih le del oziroma priloga časopisov, ki jih izdajajo bratske podporne organizacije ali pa jih izdajajo posebne, temu namenjene založniške družbe. Ob tem velja omeniti tri najbolj razširjene časopise, ki jih slovenski izseljenci izdajajo v ZDA, in sicer: *Prosveto* (glasilo Slovenske narodne podporne jednote), *Glasilo Kranjsko slovenske katoliške jednote*, ki je ob prenehanju izhajanja *Amerikanskega Slovenca*, prvega slovenskega časopisa v ZDA, prevzelo njegovo mesto, ter *Ameriško domovino* iz Clevelanda,²⁷ ki jo še danes izdaja družina Debevec kot zasebno podjetje. V zgodovini slovenskega novinarstva v ZDA moram omeniti še *Enakopravnost* iz Clevelanda, *Glas svobode* iz Kolorada in *Glas naroda* iz New Yorka, ki so izhajali v prvi polovici dvajsetega stoletja.

Posamezni časopisi kot na primer *Slovenska država* so izhajali in še izhajajo tudi v Kanadi. V Argentini izhaja od konca štiridesetih let tednik *Svobodna Slovenija*, ki so ga izdajali tudi kot glasilo Slovenske ljudske stranke in Narodnega odbora za Slovenijo. Slovenski časopisi so tako izhajali praktično v vsakem večjem kraju naselitve slovenskih izseljencev, vendar pa vseh na žalost ne moremo naštet. Na tem mestu moramo omeniti tudi založniško dejavnost. Književna matica Jugoslovanske socialistične zveze je od konca 19. stoletja do srede 20. stoletja izdala več sto slovenskih knjig in *Ameriški družinski koledar*; slovenska politična emigracija v Argentini pa je v drugi polovici tega stoletja izdala več kot sto slovenskih knjig in *Koledar Svobodne Slovenije*.²⁸

Drugo obliko organiziranosti slovenskih izseljencev predstavljajo **etnične župnije**, ki so bile v ZDA večinoma ustanovljene v obdobju od začetka 90-ih let 19. stoletja pa do konca 20-ih let 20. stoletja. Katoliško cerkev je ob velikem izseljenskem valu, ki je zajel Evropo, zanimalo predvsem ohranjanje vere med izseljenci, saj so nekateri v katoliški hierarhiji menili, da gre pri izseljencih tudi za nevarnost izgubiti vero. V Evropi in tudi v Ameriki so posamezni škofje, pa tudi številni laiki, iskali rešitev za to vprašanje; predlagali so večjo avtonomijo posameznih etničnih skupnosti v okviru katoliške cerkve. S tem so se na evropskem katoliškem kongresu v Liègeu v Belgiji septembra 1890 tudi posebej ukvarjali. Kako velik se je zdel ta problem za katoliško cerkev, je razvidno iz razprave Kanadčana Villeneuvea, ki je omenil, da se je v ZDA priselilo 25 milijonov katolikov, medtem ko je katoliška populacija v ZDA štela leta 1890 le nekaj nad 5 milijonov članov. Ostalih 20 milijonov katolikov naj bi po njegovem prestopilo med protestante ali pa so postali indiferentni do cerkve.

Vsi ti problemi so privedli do novega sestanka katoliškega kongresa v Luzernu v Švici (9. in 10. decembra 1890), še pred tem pa do sestankov posameznih evropskih nacionalnih združenj Rafaelove družbe. Rezultat kongresa je bil tako imenovan Luzernski memorandum, ki ga je generalni sekretar nemške podružnice Družbe sv. Rafaela Paul Cahensly 16. aprila 1891 izročil papežu Leonu XIII. V njem so zahtevali:

- a) ustanovitev etničnih župnij za vsako narodnost;
- b) da so župniki teh župnij iste narodnosti kot farani;
- c) da poteka verouk v jeziku narodnosti, in to kljub temu, da število priseljencev v enem mestu ni ravno veliko;

²⁷ Rudolph M. Susel, Poslanstvo in vloga časopisa *Ameriška domovina* v zgodovini ameriških Slovencev 1919–1991. *Dve domovini/Two Homelands*, št. 2–3. Ljubljana (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), 1992, str. 7–351.

²⁸ Matjaž Klemenčič, Slovenski izseljenski tisk. V: *Znanstvena revija: humanistika*, leto 3, št. 2. Maribor: Pedagoška fakulteta, 1991, str. 299–317. Tudi: *Dve domovini/Two Homelands*, št. 2–3. Ljubljana (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU), 1992, str. 7–351; Irene Mislej, Slovenski tisk po drugi svetovni vojni. *Dve domovini/Two Homelands*, št. 2–3. Ljubljana, 1992, str. 185–191; Andrej Rot, Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni. *Dve domovini/Two Homelands*, št. 2–3. Ljubljana, 1992, str. 209–231.

- d) ustanovitev posebnih župnij ter posebnih župnijskih šol za vsako narodnost;
- e) garancijo enakih pravic za župnike vsake narodnosti;
- f) ustanovitev katoliških fraternalističnih organizacij;
- g) da so ameriški škofje različnih narodnosti;
- h) papeško podporo pri pošiljanju misijonarskih duhovnikov, ki naj bi delovali v ZDA;
- i) ustanovitev podružnic Družbe sv. Rafaela v evropskih državah.

Omenjene zahteve so v 90-ih letih 19. stoletja sprožile v ZDA veliko razprav, še zlasti dejstvo, da so se evropske Rafaelove družbe obrnile s svojimi zahtevami neposredno na papeža in ne na ameriške škofe. Vendar pa je ravno Luzernski memorandum povzročil gibanje, ki je ustanovilo etnične župnije, del katerih so tudi številne slovenske župnije, in to kljub temu, da je na primer ob investituri nadškofa Katzerja v Milwaukeeju kardinal James Gibbons govoril tudi o potrebi, »da ameriški katoliki upoštevajo dejstvo, da so ameriški državljani in da kot takšni dolgujejo zvestobo le eni državi, to je Ameriki. Katoliki bi naj živeli v harmoniji z ameriškimi političnimi inštitucijami...«²⁹

Iz vsega omenjenega so izšli tudi problemi glede pokopavanja vernikov po nacionalni pripadnosti, ki jih zasledimo v etničnih župnijah širom Združenih držav. Povsod so jih reševali na podoben način, tako da so omogočili vernikom ene etnične skupnosti oziroma njihovim društvom odkup dela zemljišča na že obstoječem katoliškem pokopališču. Tako so se vse do današnjih dni v okviru katoliških pokopališč ohranili deli, kjer so pokopani pripadniki ene etnične skupnosti. Temu lahko za slovensko etnično skupnost v Združenih državah sledimo od Bridgeporta v Connecticutu do Black Diamonda v bližini Enumclawa v državi Washington.

Organizacija slovenskih župnij v ZDA je potekala podobno po vseh slovenskih naselbinah. Duhovniki so bili bodisi iz stare domovine bodisi ljudje, ki so študirali za duhovniški poklic po ameriških semeniščih. Ob nastajanju teh župnij so se katoliški škofje morali vedno znova spopadati z vprašanjem pomanjkanja duhovnikov, ki bi govorili slovenski jezik, zato ob njihovem nastavljanju niso bili pretirano izbirčni. Slovenski izseljenci so v ZDA do prve svetovne vojne organizirali preko 100 slovenskih in slovensko-hrvaških župnij.³⁰

Ugotovimo lahko tudi, da so slovenski izseljenci v cerkvene zgradbe vložili precejšnje vsote denarja, tako da te cerkve še danes predstavljajo pomembne spomenike slovenske kulture v ZDA. Življenjske zgodbe večjega števila duhovnikov v ZDA pa so še danes predmet proučevanja zgodovinarjev iz Slovenije. Naj omenim samo dve: koroškega duhovnika Jurija Trunka ter škofa Gregorija Rožmana.

Jurij Trunk se je moral po plebiscitu umakniti najprej na nemško župnijo v Severno Dakoto, nato pa v Leadville v Kolorado, kjer je v slovenski župniji sv. Jožefa župnikoval kar 23 let. V cerkvi te župnije se je lotil poslikav, ki še danes predstavljajo pomemben del slovenske kulturne dediščine. S slovenskimi podnapisi v koroškem narečju je opisan Križev pot.³¹

Omembe vredno v tem okviru je tudi ameriško delovanje škofa Gregorija Rožmana, ki je v letih begunstva po drugi svetovni vojni našel streho nad glavo v župniji sv. Lovrenca v Clevelandu, od koder je obiskoval skoraj vse slovenske naselbine v ZDA pa tudi v Kanadi in Južni Ameriki.

²⁹ O tem prim.: Matjaž Klemenčič, *Slovenes of Cleveland...*, 134–136.

³⁰ Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška cerkev v ZDA...*, 85–93.

³¹ To je predmet avtorjeve naslednje knjige, *Jurij Trunk, Leadville in slovenski Američani*, ki bo 1999 izšla pri Mohorjevi družbi v Celovcu.

Župnije so po drugi svetovni vojni ustanovljali tudi slovenski izseljenci v Kanadi in Argentini. Za razliko od omenjenih držav pa so v Avstraliji ustanovljali le cerkvene misije, saj avstralska cerkvena zakonodaja ni dopustila ustanavljanja etničnih župnij; enako je organizirana tudi slovenska župnija v Montrealu v Kanadi.

Tretjo obliko organiziranosti slovenskih izseljencev predstavljajo **narodni domovi**, ki jih podpirajo tako bratske podporne organizacije kot tudi cerkve oziroma njihove organizacije. Načelno je sicer veljalo, da so župniki nasprotovali gradnji narodnih domov, saj naj bi denar, ki so ga izseljenci namenili za gradnjo narodnih domov, raje porabili za izgradnjo cerkva in farnih dvoran. Narodni domovi so predstavljali zbirališča slovenskih izseljencev, v katerih so potekali sestanki društev posameznih podpornih jednot ali pa kulturne prireditve in politične manifestacije. Politične ter kulturne prireditve so prirejali vsako soboto ali nedeljo. Takšnih domov so slovenski izseljenci v ZDA zgradili preko 100,³² okrog 30 pa so jih zgradili tudi slovenski politični emigranti v Argentini.³³ Slovenski narodni domovi rastejo v ZDA še danes. Tako so pred kratkim odprli nov slovenski narodni dom v Detroitu. Precej narodnih domov je tudi v Avstraliji; vzdržujejo se z igralnimi avtomati. Tudi tu so prirejali in prirejajo še danes številne kulturne in politične prireditve.

Posamezne podporne jednote v ZDA so ustanovile tudi svoja posebna igrišča oziroma farne. Med njimi velja omeniti zlasti zaselek SNPJ, ki je postal tudi samostojna občina, in to samo zato, da bi lahko točili alkoholne pijače. Slovenski begunci iz obdobja po drugi svetovni vojni so v 60-ih letih v bližini Clevelanda osnovali slovensko pristavo kot zbirališče podobno mislečih. Omeniti velja, da so Slovenci iz Kanade zakupili veliko zemljišč za lovišča, kjer se zbirajo slovenski lovci.

Tudi ti domovi predstavljajo s svojo notranjo poslikavo del slovenske kulturne dediščine. V Clevelandu je na primer v Slovenskem narodnem domu na St. Clair Avenue tudi umetniška slika slovenskih pisateljev iz 30-let, pa tudi precej Jakčevih slik. Navadno imajo v teh domovih na stenah sliko z Blejskim jezerom kot simbolom slovenstva v tujini.

Politična dejavnost slovenskih izseljencev v zvezi s politiko v novih domovinah

Predno se bomo ukvarjali s politično aktivnostjo slovenskih izseljencev v zvezi z dogajanjem v stari domovini, moramo spregovoriti še nekaj o njihovi politični dejavnosti v zvezi z novo domovino, saj so slovenski izseljenci v novih domovinah sooblikovali politično življenje. To je lepo razvidno iz deleža izvoljenih slovenskih uradnikov ter politikov, ki je veliko večji od deleža slovenskega prebivalstva v skupnem številu prebivalstva v novi domovini. Gre za pomembno dejstvo, ki nasprotuje ugotovitvam znanstvenikov iz priseljenjskih držav, ki so za ZDA ugotavljali, da je delež priseljencev in njihovih potomcev na visokih političnih položajih relativno nizek in ni sorazmeren z njihovim številom.³⁴

Slovenci v ZDA so se kot člani mestnih svetov uveljavljali že v prvi generaciji, v 80-ih letih 19. stoletja najdemo tudi prve Slovence v zakonodajnih zbornicah v zahodnih zveznih državah. Tako na primer najdemo slovenske izseljence tudi med poslanci v zakonodajni zbornici države Wyoming.

Ker sem preštudiral celoten proces političnega vzpona kandidatov slovenskega porekla za politične položaje v Clevelandu, lahko trdim, da so bili slovenski priseljenci in njihovi

³² O tem prim.: Matjaž Klemenčič, *Slovenes of Cleveland...*, 223.

³³ Martin Jevnikar, *Slovenski domovi v Argentini. V: Dve domovini 7*. Ljubljana : Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 1996, str. 97–112.

³⁴ Mark R. Lery, Michael S. Kramer: *The ethnic Factor. How America's minorities decide Elections*. New York : Simon and Schuster, 1973.

potomci v tem boju zelo uspešni, in to tako v mestu Cleveland ter okoliških mestih v državi Ohio, kakor tudi v okrožju Cuyahoga ter Lake in celo na zvezni ravni. Tako so že v 30-ih letih bili med 25 člani mestnega sveta v Clevelandu kar štirje Slovenci, v 40-ih letih pa je kandidat slovenskega porekla Frank Lausche zasedel celo položaj župana mesta Cleveland. Pozneje je postal najprej guverner države Ohio, potem še dve mandatni obdobji (do leta 1968) senator v ameriškem senatu.³⁵ Po drugi svetovni vojni je bil član ameriškega Kongresa John Blatnik iz severne Minnesote, med Slovenci bolj znan kot član ameriške vojaške misije pri slovenskih partizanih med drugo svetovno vojno. V 80-ih letih so bili kar trije člani ameriškega Kongresa slovenskega porekla, in sicer Dennis Eckart iz Clevelanda, Ray Kogovšek iz južnega Kolorada in Blatnikov naslednik James Oberstar iz železnega okrožja v severni Minnesoti.³⁶ Danes sta slovenskega porekla poleg Oberstarja še demokratski senator Tom Harkin iz Iowe ter republikanec George Voinovich iz Ohia.³⁷

V okviru pregleda politične dejavnosti slovenskih izseljencev v novi domovini je omembe vredno tudi sodelovanje Louisa Adamiča v odboru petih ljudi, ki so sestavili politični program Progresivne stranke, ki je kandidirala Henryja Wallacea, nekdanjega podpredsednika ZDA v obdobju Franklina Delana Roosevelta, za predsednika ZDA na volitvah leta 1948.³⁸

Podobno stanje je vladalo tudi v Avstraliji, saj se je med tamkajšnjimi Slovenci uspelo prebiti med avstralske zvezne senatorje Tomu Lajovicu.³⁹ Manj pa so bili v političnem življenju v novi domovini aktivni Slovenci v Argentini in Kanadi, saj so bili tamkajšnji voditelji bolj zaposleni s politiko, ki se je dotikala vprašanj stare domovine.

Slovenski priseljenci in njihovi potomci so uspeli tudi v katoliški cerkveni hierarhiji. Za ilustracijo velja omeniti škofe v Marquettu, in sicer Barago ter njegova naslednika Trobca in Vertina; škofa v Leadu v Južni Dakoti Johna Stariho, kanclerja škofije v Duluthu Josepha Buha,⁴⁰ pomožnega škofa clevelandske škofije Edvarda Pevca⁴¹ ter nedavno izvoljenega kardinala Alojzija Ambrožiča, nadškofa iz Toronta.

Slovenski izseljenci in politika v stari domovini

Slovenske izseljence je predvsem zanimalo, kaj se dogaja v stari domovini. Na straneh etničnega časopisja lahko sledimo dogajanjem v vseh državah slovenske avtohtone poselitve v vsem obdobju. V mirnih časih gre pri tem tako za poročila o političnih dogajanjih kakor tudi za poročila o dogajanjih v krajih, iz katerih so se slovenski izseljenci izselili v večjem številu. Tako je bilo na primer predmet zanimanja izseljencev v slovenskem etničnem časopisju pred prvo svetovno vojno tudi vsakodnevno dogajanje v domovini.

Za ilustracijo navedimo le nekaj naslovov kot na primer: Ogenj v Dolenji vasi pri Vidmu, Padec s kozolca v Šentjerneju na Dolenjskem ali pa na primer poročilo o žrtvi pretepa med

³⁵ Edward G. Gobetz: *Frank Lausche, Lincoln of Ohio*. Willoughby Hills, Ohio : Slovene Research Centre of America, 1987.

³⁶ Klemenčič, *Slovenes of Cleveland* Y, 443.

³⁷ Joseph Velikonja in Rado Lencek, ur.: *Who is Who of Slovene Descent in the United States 1995*. New York : Society for Slovene Studies, 1995, str. 37.

³⁸ Matjaž Klemenčič, *American Slovenes and the Leftist Movements in the United States in the First Half of the 20th Century*. V: *Journal of American Ethnic History*, leto 15, št. 3. Atlanta, Georgia: Immigration History Society, 1996 str. 27.

³⁹ Edward G. Gobetz: *Slovenian Heritage I*. Willoughby Hills, Ohio: Slovenian Research Centre of America, 1980.

⁴⁰ Trunk, *Amerika in Amerikanci...*; str.

⁴¹ Klemenčič, *Slovenes of Cleveland...*, 15.

mladeniči v Sloveniji, o dekletu, ki je zgorelo v Dobrovljah v bližini Braslovč, ter o nesreči mariborskega električarja.⁴² Seveda so takšne vesti, ki jih je objavljalo slovensko etnično časopisje, pomenile vez navadnega človeka s staro domovino. Podobne vesti lahko vse do današnjih dni najdemo tako v *Ameriški domovini* kakor tudi v *Glasilu Kranjsko Slovenske katoliške jednote* ali *Prosveti*. Seveda pa se pri teh vestičkah pojavljajo razlike med posameznimi omenjenimi glasili. Tako bomo na primer v *Glasilu Kranjsko slovenske katoliške jednote* naleteli tudi na poročila o izgradnji določene cerkve na Slovenskem, še zlasti, če so za to cerkev zbirali tudi izseljenci, v *Prosveti* (glasilu Slovenske narodne podporne jednote) pa na vesti o nabavi najrazličnejše medicinske opreme za slovenske bolnišnice, še zlasti, če je pri tej nabavi sodelovala tudi Slovenska narodna podporna jednota.

Seveda pa je bilo zanimanje za staro domovino mnogo večje ob kriznih trenutkih, ko je bilo potrebno domovini pomagati. Tedaj so se prav s časopisnimi vestmi o dogajanju v stari domovini in pozivi urednikov pričele politične akcije za pomoč domovini ali vsaj akcije za zbiranje materialne pomoči.

Dogajanja v domovini so naletela na pozornost izseljencev že pred prvo svetovno vojno. V slovenskem etničnem časopisju so dogodki v Ljubljani ob demonstracijah leta 1908 vzpodbudili nastanek dramskega društva Lunder-Adamič, imenovanega po Rudolfu Lundru in Ivanu Adamiču, žrtvah omenjenih protiavstrijskih demonstracij. Iz tega društva je kasneje v Clevelandu zraslo tudi društvo Slovenske svobodomiselne podporne zveze. Dogodke v Ljubljani iz leta 1908 so že nekaj mesecev kasneje v Clevelandu prikazali tudi v dramski obliki, kar dokazuje, da so ameriški Slovenci z zanimanjem spremljali dogodke v stari domovini.⁴³

Prva svetovna vojna je sprožila med ameriški Slovenci tudi politično akcijo, ki jo lahko razdelimo na:

- a) aktivnosti v okviru ameriških institucij, s katerimi so podpora politiki ZDA izražali na načine, ki so bili podobni tistim, s katerimi so politiko ZDA v ameriški družbi podpirali na splošno, ter
- b) aktivnosti v okviru slovensko-ameriške skupnosti, s katerimi so Slovenci poskušali vplivati na dogodke v stari domovini. Le-te pa lahko delimo na tiste, ki so podpirali:
 - 1) nadaljnji obstoj Habsburške monarhije,
 - 2) ustanovitev Kraljevine Jugoslavije (to je razširitev Srbije in Črne gore na območja, ki so bila v okviru Habsburške monarhije poseljena s Slovenci, Hrvati ter Srbi) in
 - 3) ustanovitev jugoslovanske zvezne republike.

Dokler v dogajanja prve svetovne vojne niso vojaško posegle tudi ZDA, so mnogi ameriški Slovenci odkrito podpirali Habsburško monarhijo in nekateri so s to podporo, čeprav tajno, nadaljevali tudi kasneje. Avstrijakantstvo so podpirali zlasti diplomatski predstavniki Avstro-Ogrske in nekateri slovenski katoliški duhovniki. Čeprav Slovenci, ki so podpirali Habsburško monarhijo, niso ustanavljali posebnih organizacij, pa so bili v delu slovenskega izseljenskega tiska precej aktivni.

Druga skupina aktivistov med slovenskimi izseljenci se je združevala okrog Slovenske Lige in kasneje okrog Slovenske narodne zveze. Čeprav sta obe sodelovali z Jugoslovanskim odborom iz Londona, sta bili ob vprašanju ureditve bodoče jugoslovanske države zelo previdni.

⁴² Nives Sulič, *A Home Away from Home: Brothers in Distress. V: Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*. Maribor : Pedagoška fakulteta, 1996, str. 45–52.

⁴³ Klemenčič, *Slovenes of Cleveland...*, 197.

Tretja skupina pa je delovala preko Jugoslovanskega republičanskega združenja. Zavzemala se je za ustanovitev Jugoslavije kot zvezne in demokratične republike po ameriškem vzoru, v okviru katere bi imela Slovenija status avtonomne republike.

Slovenci v ZDA so bili aktivni v različnih odborih, ki so delovali v ZDA in podpirali politiko ameriške države. Tako so ameriško-slovenske bratske podporne organizacije investirale na tisoče dolarjev v vojaške obveznice, ki jih je prodajala ameriška država, da bi zagotovila denar za nakup orožja in ostale vojaške opreme. Poleg finančne podpore pa so ameriški Slovenci, še zlasti študentje, pomagali armadi ZDA pri rekrutaciji novih vojakov. Takoj po vstopu ZDA v vojno so na primer Slovenci iz Clevelanda poslali predsedniku Woodrowu Wilsonu zaobljubo podpore ameriški vojaški politiki. Podobna pisma podpore so ameriški Slovenci pošiljali tudi s številnih sestankov in prireditvev. Eno takih, ki je poudarjalo lojalnost slovenskih Američanov do ZDA in njihovo pripravljenost za borbo proti Avstroogrski monarhiji, je bilo na primer pisano s sestanka Clevelandsko-slovenskega političnega kluba. Omenjeno pismo je pomembno tudi, ker je poleg podpore, ki jo je uživala ameriška država med Slovenci v ZDA, izražalo tudi upanje, da bo predsednik Wilson zavaroval obstoj malih evropskih narodov, med njimi tudi slovenskega.⁴⁴

Omenjene dejavnosti niso neposredno vplivale na dogajanja na domačih tleh, vendar pa so zanimive zlasti z vidika obravnave zgodovine politične misli o oblikah, v katerih bi lahko Slovenci dobili svojo novo državo, oziroma o obliki Jugoslavije kot države, v katero so Slovenci po prvi svetovni vojni dejansko prišli.

V obdobju med obema vojnama je zanimanje slovenskih izseljencev za dogajanja v Jugoslaviji svoj vrh doseglo ob razpravah, ki jih je v ZDA sprožila Adamičeva knjiga *Vrnitev v rodni kraj*, ki pomeni obsodbo režima kralja Aleksandra v Jugoslaviji z vidika ameriškega republikanizma.⁴⁵ Knjiga je sprožila med Slovenci v ZDA različne reakcije; nekateri so zaradi obsodbe jugoslovanskega režima knjigo obsojali, na drugi strani pa je zlasti med ameriško slovensko levico naletela na odobravanje.⁴⁶

V slovenskem ameriškem časopisju med obema vojnama naletimo tudi na številne članke, ki so obsojali nasilje italijanskih fašistov nad Slovenci v Italiji kot na primer požig Narodnega doma v Trstu, ali pa prisilno germanizacijo na Koroškem.

Aktivnosti slovenskih priseljencev med **drugo svetovno vojno** lahko razdelimo v dve obdobji. Prvo obsega obdobje od izbruha vojne do konca leta 1942, v katerem so slovenski priseljenci in njihovi voditelji podpirali boj jugoslovanskih ljudstev proti silam osi tako, da so si dopisovali s pomembnimi svetovnimi voditelji in s člani jugoslovanske vlade v izgnanstvu. Voditelji slovenskih bratskih podpornih organizacij v ZDA so ustanovili Jugoslovanski pomožni odbor – Slovensko sekcijo za zbiranje finančne pomoči za trpečo domovino, ki naj bi jo poslali po koncu vojne. Za njenega predsednika so izbrali predsednika Slovenske narodne podporne jednote, Vincenta Cankarja. Na začetku leta 1942 so slovenski Američani s pomočjo Zveze slovenskih župnij organizirali še en pomožni odbor, ki so ga koordinirale slovenske župnije. Te aktivnosti je organiziral pater Bernard Ambrožič, slovenski katoliški duhovnik, ki mu je uspelo pobegniti iz Jugoslavije pred Hitlerjevimi napadom na Jugoslavijo. Ambrožič je organiziral aktivnosti Zveze slovenskih župnij s pomočjo duhovnikov slovenskega porekla, in sicer pod geslom takojšnje pomoči, kar je pomenilo, da so slovenski Američani zbrana sredstva preko vatikanske banke odposlali škofu Rožmanu v Ljubljano. V svojem uradu v Ljubljani je škof Rožman dejansko organiziral pomoč za Slovence, ki so

⁴⁴ Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji...*, 86–87.

⁴⁵ Louis Adamic: *The Native's Return*. New York : Harper & Brothers, 1934.

⁴⁶ Ivan Čizmič, *The Native's Return, Its Impact*. Louis Adamič Simpozij, Symposium. Ljubljana : Univerza Edvarda Kardelja, str. 313–321.

postali žrtve fašističnega terorja, še zlasti za tiste, ki so iz Gorenjske in Štajerske pobegnili v Ljubljansko pokrajino.

Drugo obdobje dejavnosti slovenskih priseljencev v ZDA se je pričelo decembra 1942, ko so ustanovili Slovenski ameriški narodni svet. Iz enega od pripravljajlnih sestankov na Slovenski narodni kongres, na katerem so izvolili zgoraj omenjeni Slovenski ameriški narodni svet, so poslali resolucijo ameriškemu državnemu sekretarju Cordellu Hullu; z njo so protestirali proti registraciji primorskih Slovencev kot tujcev iz sovražne države. Po vstopu ZDA v drugo svetovno vojno so se morali namreč državljani vseh tistih držav, s katerimi so bile ZDA v vojni, registrirati pri ameriških oblasteh kot državljani sovražnih držav in to je veljalo tudi za Slovence iz Primorske in Hrvate iz Istre, ki so bili formalno državljani Italije. V resoluciji so poudarili dejstvo, da so ti primorski Slovenci in Hrvatje večinoma emigrirali v Združene države med obema svetovnima vojnama, da bi pobegnili pred fašizmom, in jih zato kot antifašiste ne bi smeli obravnavati kot ameriški državi sovražne tujce. Ta politična akcija ameriških Slovencev je bila usklajena s podobno akcijo jugoslovanske vlade v izgnanstvu in je bila uspešna.

Predstavniki slovenskih ameriških organizacij so 5. decembra 1942 zasedali v Slovenskem narodnem domu na St. Clair Avenue v Clevelandu na slovenskem narodnem kongresu in ustanovili Slovenski ameriški svet. Prisotni so bili predstavniki vseh političnih frakcij v ameriško slovenskem etničnem in političnem gibanju, med njimi tudi predstavniki socialistično, liberalno in klerikalno usmerjenih organizacij pa tudi duhovniki. Kongresa so se med drugimi udeležili predstavniki jugoslovanske vlade v izgnanstvu (Konstantin Fotić, Franc Snoj, dr. Miha Krek, dr. Boris Furlan). Omenjeni kongres so pozdravili tudi Slovenec iz Primorske dr. Ivan Marija Čok, clevelandski župan Frank Lausche ter predstavniki hrvaških in srbskih ameriških bratskih podpornih organizacij.

Na kongresu so izvolili vodstvo Slovensko ameriškega narodnega sveta, in sicer Etbina Kristana za predsednika, Louisa Adamiča za častnega predsednika in župnika Kazimirja Zakrajška za sekretarja. V odboru pa so bili še voditelji glavnih slovenskih ameriških fraternalističnih organizacij. Kongres je sprejel resolucije o slovenskih Američanih in vojni, o položaju Slovencev v Jugoslaviji in njenih sosedah, o bodočnosti Jugoslavije in o politični akciji slovenskih Američanov. V resoluciji o položaju Slovencev v Jugoslaviji in sosednjih državah je bila izpostavljena zahteva po združenju Sloveniji.

Kongres je sprejel posebno resolucijo proti poizkusom Otta Habsburškega za ustanovitev federacije podonavskih dežel v srednji Evropi, s tem pa so zavrnili tudi njegove poizkuse ustanoviti avstrijski bataljon v okviru ameriške armade, v katerem bi služili priseljenci iz dežel nekdanje Habsburške monarhije oziroma njihovi potomci. Šlo je za poskus, da bi se v ZDA simbolično ustvaril videz enotnosti narodov srednje Evrope pod avstrijskim vodstvom.

Zanimivo je, da je proti ustanovitvi omenjenega bataljona protestirala večina Američanov (priseljencev in njihovih potomcev), ki so po svojem poreklu izhajali iz omenjene regije, tako so bili poljski, slovenski, hrvaški, slovaški in ostali etnični časopisi polni protestov. Tudi Louis Adamič si je o tem dopisoval z Eleanoro Roosevelt, ki je na problem opozorila svojega soproga predsednika ZDA Franklina Delana Roosevelta; tako je končno prišlo do ukinitve tega bataljona.⁴⁷

Zanimivo je, da iz tega časa izhajajo tudi mnoga razmišljanja o ustanovitvi novih federacij v srednji ter vzhodni srednji Evropi. Mnoge med njimi so bile tudi takšne, ki niso predlagale ponovne ustanovitve Jugoslavije.

⁴⁷ Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji...*, 211.

Skoraj nobena med njimi tudi ni predlagala zadovoljive rešitve slovenskega nacionalnega vprašanja, to je ozemlja Zedinjene Slovenije v eni državi, ki bi imela v okviru svojih meja večino tistega ozemlja, ki so ga Slovenci pojmovali kot svoje etnično ozemlje. Bila je le ena izjema; to je predlog za ustanovitev Podonavske katoliške federacije pod vodstvom Otta Habsburškega. Le-ta naj bi obsegala Slovaško, Avstrijo, Madžarsko, Romunijo, Hrvaško in Slovenijo, v katero bi se lahko vključila ozemlja Primorske in del južne Koroške.

Danes lahko le ugibamo o tem, da je omenjeni predlog posredoval Vatikan in da je šlo za idejo Kazimirja Zakrajška. Vatikanski arhivi, s pomočjo katerih bi lahko prišli do ustreznih dokazov, pa so še zaprti.

Ameriške oblasti so ideje, ki so jih razvijali voditelji etničnih skupnosti v ZDA in politični emigranti o tem, kako spremeniti zemljevide po 2. svetovni vojni, spremljali zelo natančno. Da bi sledili gibanjem etničnih skupnosti v ZDA, so ustanovili poseben oddelek Office of Strategic Service (OSS), to je tujejezični oddelek te službe (Foreign Language Division of the Office of Strategic Service), ki je bil nekakšen predhodnik Centralne obveščevalne službe (CIA). Direktor omenjenega oddelka je bil Allan Cranston, ki je kasneje postal ameriški zvezni senator iz Kalifornije in eden šestih kandidatov za predsednika ZDA na listi demokratske stranke leta 1980. Že maja 1943 je omenjena organizacija pripravila memorandum za direktorja strateških služb Williama Donowana z naslovom *Ideja federacij v centralni in vzhodni Evropi, kot jo odsevajo politični emigranti oziroma begunci in priseljske skupnosti v ZDA*. Šlo je za zanimiv dokument, ki je predstavljal vse možnosti za federacije v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi; o tem je razpravljalo etnično priseljsko časopisje v ZDA, prav tako pa so o tem govorili posamezni politični voditelji.

V tem dokumentu je o katoliški federaciji zapisano sledeče: »V številnih člankih v etničnem časopisu so predstavljeni interesi Vatikana: ... katoliškim duhovnikom v Sloveniji in Ameriki naj bi Vatikan tajno zagotovil, da bodo vsi Slovenci (na slovenskem etničnem ozemlju, op. M K.) združeni po vojni ...« Ti članki kažejo na tendenco Vatikana, da bi prevzel etnični pristop k povojni rešitvi problemov srednje ter vzhodne Evrope in sicer na način, ki ga zagovarjajo poljski in avstrijski legitimistični krogi. Karta habsburške Podonavske federacije, ki je bila objavljena v istem dokumentu, kaže Slovenijo in Hrvaško zunaj Jugoslavije in skupaj s Češkoslovaško, Avstrijo, Madžarsko ter Romunijo kot konstitutivni del te federacije.⁴⁸

Delegacijo Slovenskega ameriškega narodnega sveta sta 15. januarja 1943 sprejela direktor Urada za strateške službe DeWitt Polle in državni podsekretar Sumner Welles. Louis Adamič je predstavil delegacijo, ki je zastopala 250.000 slovenskih Američanov in slovenski ameriški narodni kongres. Memorandum, ki ga je ta skupina predala omenjenima ameriškima politikoma, je predstavil razmere v Sloveniji med drugo svetovno vojno in potrebo po združenju in avtonomni Sloveniji v svobodni federativni in demokratični Jugoslaviji.

Louis Adamič, Etbin Kristan in znameniti hrvaški ameriški violinist Zlatko Baloković so kmalu organizirali tudi gibanje za združitev akcij jugoslovanskih priseljencev. Rezultat tega prizadevanja je bila ustanovitev Združenega odbora južnoslovanskih Američanov (sprva pod predsedstvom Adamiča, kasneje pa Balokovića), organizacije, v kateri so sodelovali slovenski, hrvaški, srbski, makedonski in bolgarski Američani.⁴⁹

⁴⁸ Matjaž Klemenčič, Načrti za spreminjanje meja, ustvarjanje novih državnih tvorb in meddržavnih povezav v vzhodni srednji Evropi, politika ZDA ter ameriški Slovenci med drugo svetovno vojno. *Ferenčev zbornik – Prispevki za novejšo zgodovino, letnik 37, št. 2*. (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1997). Str. 406.

⁴⁹ Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji...*, 234.

Ob koncu leta 1944 in v prvi polovici leta 1945 so ameriški slovenski voditelji preusmerili svoje aktivnosti zlasti k reševanju tržaškega, primorskega in koroškega vprašanja. Delo na tem področju so nadaljevali tudi po drugi svetovni vojni. S svojim delom so preko članov Kongresa, ki so bili znanci Adamiča in Balokovića, uspeli glede tržaškega vprašanja zbuditi zanimanje tudi zakonodajnih teles posameznih ameriških zveznih držav in ameriškega kongresa. Tako je na primer senat države Washington sprejel resolucijo z zahtevo za takšno rešitev tržaškega vprašanja, ki bi bila ugodna za Slovence, resolucijo o tržaškem vprašanju pa je v ameriškem senatu v okviru splošne razprave o jugoslovanskem problemu prebral tudi ameriški zvezni senator Warren R. Magnusen.

Ob pregledu dejavnosti slovenskih izseljencev se velja ponovno obrniti na poročila tujejezičnega dela strateških služb, še zlasti na poročilo direktorju urada strateških služb Williamu Donovanu, ki so ga pripravili pod naslovom *Slovenci se vračajo k Moskvi*, z dne 10. maja 1945. Tako lahko v podnaslovu *Prosovjetski trend v slovensko ameriški skupnosti* beremo analizo, v kateri je zapisano, da je slovenska skupnost začela podpirati Tita in njegove partizane, podpora se je še povečala z vero, da bo Rusija pomagala Slovincem pri pridobitvi njihovih ozemelj. V njej je tudi zapisano, da se »vsi z izjemo klerikalcev /se/ sedaj obračajo k Moskvi.« Po citiranju nekaterih levičarskih slovenskih etničnih časopisov lahko kot dokaz za slovensko ameriške prosovjetske poglede v memorandumu preberemo: »V januarju 1945 je *Amerikanski Slovenec* iz Chicaga, najstarejši slovenski ameriški časopis in glasilo štirih katoliških slovenskih bratskih podpornih organizacij, zelo naravnost napisal, da je Moskva edino upanje vseh Slovanov. Običajno antisovjetski in kritičen do partizanov je *Amerikanski Slovenec* izgleda sedaj prepričan, da bodo Slovenci imeli možnost ponovne združitve le, če bodo podprli Tita in Rusijo. V *Amerikanskem Slovencu* celo beremo: '... menimo, da bosta Trst in Gorica naša le, če jih bodo okupirale slovanske čete, če ne, bosta postala last drugih'. V skladu s to spremembo je *Amerikanski Slovenec* 20. aprila 1945 podpiral jugoslovansko-rusko pogodbo o prijateljstvu in sodelovanju 'kot edini možni korak'...«

V tem dokumentu naletimo tudi na nekaj zanimivih citatov iz komentarjev župnika Jamesa M. Trunka (v resnici Jurija ali Georgea, op. M.K.), jugoslovanskega delegata na Pariški mirovni konferenci (v resnici je bil le svetovalec enega od slovenskih udeležencev mirovne konference v Parizu leta 1919, op. M. K.). Jurij Trunk, ki je zagovarjal prorusko stališče *Amerikanskega Slovenca*, je zapisal, »da je ravno zaradi Rusije mogoče, da se bodo ameriški vojaki sedaj vrnili iz bojišč, namesto da bi se morali bojevati še več let. Ameriška domovina, konzervativni slovenski katoliški ameriški časopis, je napadel tiste, ki bodo zagovarjali proruska stališča, da bodo Slovenci zgubili ameriško podporo, če se bodo obrnili k Moskvi...« Trunk je ugotavljal, da so Jugoslovani izgubili ameriško podporo že po prvi svetovni vojni, ko ameriška stališča niso bila naklonjena Slovincem glede na vprašanje meje z Avstrijo ter Italijo in ko tudi še ni bilo komunistov. V tem času so Američani pomagali Nemcem in pustili Slovence na cedilu.

Kot lahko razberemo iz zgoraj omenjenih izjav, so se mnogi ameriški Slovenci obrnili na levo ali pa k Sovjetski zvezi, ker so menili, da bo zveza Jugoslavije s Sovjetsko zvezo pomagala pri pridobivanju Trsta za Slovence.

Uradnik tujejezičnega oddelka urada za strateške službe je zaključil, da so liberalni levičarski Slovenci nič manj kot konservativci čutili potrebo braniti svojo podporo prosovjetski Jugoslaviji. To naj bi dokazovalo (tudi po mnenju raziskovalca), da so slovenski katoliki sodelovali v jugoslovanski narodno osvobodilni borbi in da je gibanje v Jugoslaviji bilo bolj široko in ne le čisto komunistično. Raziskovalec tudi meni, da je bil eden glavnih ciljev gibanja vključitev Trsta v slovensko nacionalno ozemlje.

Niso pa vsi slovenski Američani podpirali prosovjetskega stališča v skupnosti oziroma prosovjetskega in komunističnega režima v Jugoslaviji. Tako je bilo v memorandumu tudi zapisano: »Na skrajni desnici so nekateri klerikalni elementi ostali trdni v svoji opoziciji do Moskve. ... Ameriška Domovina je predstavljala njihovo glasilo in v njej lahko beremo, da so videli le slabo v Titu in njegovih partizanih. Splošni jugoslovanski razvoj v tem času, glede na poročila Ameriške Domovine, ni označevala ločitev cerkve od države, ampak ločitev države od boga in vere. Stališče Amerikanskega Slovenca je Ameriška Domovina obsodila. Uspeh« (vključitev delov zahodno slovenskega etničnega ozemlja v Jugoslavijo, op. M.K.) »ne opravičuje sredstev in je tako neupravičljivo, da se nekateri ljudje, ki bi bili radi katoliki, spogledujejo s partizani,« je zapisal časopis.

Kot zgodovinar, ki je pregledal celotno *Ameriško Domovino* in njene predhodnike, to je *Novo Domovino* in *Clevelandsko Ameriko*, moram priznati, da sem razumel obsodbe komunizma v Jugoslaviji in prokomunistične poglede nekaterih skupin med ameriški Slovenci, vendar pa so me zelo presenetili argumenti, saj je *Ameriška Domovina* kot časopis (oziroma njeni lastniki) imela v svoji lastni zgodovini mnogo sporov s katoliškimi duhovniki in katoliško ideologijo.

Kot splošni komentar h gornji razpravi velja poudariti, da so prosovjetska stališča med slovenski Američani (med tako imenovano levico in desnico) lahko razumljena kot nezaupnica zahodu, ki po prvi svetovni vojni ni pomagal Slovincem za doseg njihovega cilja Zedinjene Slovenije.

Ko je ob koncu druge svetovne vojne slovenska partizanska armada zasedla skoraj celotno slovensko etnično ozemlje, je *Ameriška Domovina* že 16. maja 1945 zapisala, da je Moskva kriva za Titova dejanja, s katerimi je skušal rešiti tržaško vprašanje za hrbtom zaveznikov. Tako je omenjeni časopis tudi zapisal: »... če Jugoslavija izgubi Trst, bo za to kriva komunistična vlada Jugoslavije kot tudi tisti ameriški sopotniki, ki so tako entuziastično ploskali vsemu, kar je začel Tito...«⁵⁰

Po drugi svetovni vojni je Združeni odbor južnoslovanskih Američanov objavil in razpečal 30 strani dolg pamflet (*Trieste* by A.J.P. Taylor of Magdalen College, Oxford), ki je utemeljil slovensko pravico do tega mesta. V obdobju od leta 1945 do leta 1954 so slovenski Američani poslali kar precejšnje število pisem uradnikom ameriške vlade in zunanjega ministrstva o tržaškem vprašanju. Akcije levičarskih slovenskih Američanov in ostalih Američanov iz območij nekdanje Jugoslavije so bile koordinirane z jugoslovanskimi oblastmi. Demonstracije so morali pripravljati previdno, saj živi v ZDA nekaj milijonov italijanskih Američanov, ki bi lahko vsak čas organizirali protidemonstracije. Ko išče razloge za Slovincem nenaklonjeno stališče ameriških oblasti do tržaškega vprašanja, pa mora objektivni zgodovinar priznati, da so na ameriških volitvah bili pomembni tudi glasovi teh nekaj milijonov italijanskih Američanov.

Po drugi svetovni vojni je odnos slovenskih izseljencev do Slovenije oziroma Jugoslavije načrtovala njihova politična razslojenost. To pomeni, da so bili levičarji načelno pripravljeni sodelovati z režimom v Sloveniji, medtem ko desnica o tem ni hotela nič slišati. Takšno stanje je bilo zlasti v ZDA, kjer je tedaj živelo in živi še danes največ slovenskih priseljencev in njihovih potomcev.⁵¹

⁵⁰ Klemenčič, Načrti za spreminjanje meja, ustvarjanje novih državnih tvorbo..., 409.

⁵¹ Matjaž Klemenčič, Izseljenci iz vrst jugoslovanskih narodov ZDA in njihove reakcije na človekove pravice in narodnostna vprašanja v Jugoslaviji v osemdesetih letih. V: *Pravo, teorija i praksa: Otvoreni problemi narodnosti u Jugoslaviji – zbornik radova*. Novi Sad in Maribor : Univerza v Mariboru, 1990, str. 204–211.

Prihod slovenskih beguncev v ZDA je še dodatno zapletel odnose v okviru slovenske skupnosti, saj so se begunci pridružili »organizacijam z desnim predznakom« in še bolj povečali prepad med levimi in desnimi Američani slovenskega porekla. Prihod prvih slovenskih beguncev v ZDA so omogočile slovensko-ameriške organizacije, ki so delovale pod duhovnim vodstvom katoliške cerkve, in sicer najprej z lobiranjem za spremenjeno zakonodajo, ki je omogočila njihov prihod, nato pa s sponzorstvom. Vendar se je v ZDA naselilo do sredine 50-ih let le okrog 5.000 beguncev iz Slovenije, ki so tja prišli preko begunskih taborišč v Avstriji ter Italiji.⁵²

Večina slovenskih beguncev se je naselila v Južni Ameriki, zlasti v Argentini, kjer so ustvarili popolnoma svojo organizacijsko strukturo, povsem neodvisno in brez stikov s politično emigracijo levega predznaka, ki se je tja naselila po prvi svetovni vojni.⁵³ Lahko rečemo, da so bili stiki med enimi in drugimi zelo redki vse do začetka 90-ih let.

Zanimanje izseljencev za domovino se v tem obdobju kaže v prvi vrsti pri poročanju njihovega etničnega časopisja o dogajanjih v domovini in v obiskih tistih, ki so bili pripravljeni sodelovati s komunističnim režimom. Ti obiski so od 60-ih let dalje postajali vedno bolj pogosti, po drugi strani pa so slovenski politični emigranti poskušali ustvarjati vizije za neko drugačno Slovenijo. Ustvarjali so programe, ki so deloma predvidevali samostojno slovensko državo, deloma pa Slovenijo v okviru demokratične, pluralistične ter večstrankarske Jugoslavije.⁵⁴

Tako je **Narodni odbor za Slovenijo**, ustanovljen še v domovini, 29. oktobra 1944 sprejel program narodne izjave, ki »na temelju etnične samobitnosti slovenskega naroda in na temelju narodnostnega načela zahteva:

1. *državno-pravno združitev vsega slovenskega narodnega ozemlja v Zedinjeno Slovenijo, ki mora biti v geografskem, gospodarskem, prometnem in strateškem oziru tako zaokrožena celota, da bosta zavarovana nemoteni narodni in gospodarski obstoj in razvoj slovenskega naroda;*
2. *federativno in na demokratični podlagi in socialno pravično urejeno Jugoslavijo, katere sestavni del je tudi narodna država Zedinjena Slovenija.«*

Slovenska ljudska stranka je v izseljenstvu leta 1954 izdelala svoj program, ki ga je objavil njen načelnik dr. Miha Krek. Zanimiva sta zlasti 1. in 8. člen. Tako je v prvem členu zapisano:

»Slovenski narod ima po naravnem pravu pravico do svoje države, da sam ureja svoje življenje, da vstopa v državne zveze ter sodeluje v družini svobodnih narodov. SLS stremi in dela, da bi slovenski narod uveljavil to svojo pravico in se ves združil v slovenski državi.«

V 8. členu pa je zapisano:

»Svetovne in evropske razmere ukazujejo tesnejšo povezanost narodov in držav za skupno obrambo miru, za pospeševanje kulturne rasti in za razvoj gospodarstva. SLS smatra, da je svobodna povezanost držav na slovanskem jugu najnaravnejša in najboljša. Narod sam pa odloči s splošnim, enakim in tajnim glasovanjem vprašanje vstopa Slovenije v vsako zvezo držav. Stranka poziva in podpira graditev in organizacijo Združenih držav Evrope.«

⁵² Matjaž Klemenčič, Prihod slovenskih beguncev v ZDA po drugi svetovni vojni. V: *Celovski zvon, leto 13, št. 47*. Celovec, 1995, str. 71–85.

⁵³ Rado Genorio, *Slovensci v Argentini – geografske razsežnosti priseljevanja in razvoj njihovih naselbin v Buenos Airesu in Cordobi* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1991, 292 strani.

⁵⁴ O političnih programih slovenske politične emigracije je pisal Bogdan Novak: *Geneza slovenske državne ideje med emigracijo. Razprave 17: Slovensci in država – Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana, 1995, str. 295–305.

Slovenska demokratska stranka je videla v »*Zedinjeni Sloveniji, obeleženi v 'Narodni izjavi z dne 29. oktobra 1944' slovenski narodni program.*« Prepričana je bila, »da samo državna skupnost z ostalimi Južnimi Slovani zagotavlja Slovence narodni obstoj in napredek. Zato stoji na stališču demokratične in federativno urejene Jugoslavije.«

Socialistična stranka Jugoslavije je 1. maja 1945 v Parizu izdala proglas, ki vsebuje tudi njen program. V njem je zapisala, da se zavzema za »ohranitev skupne države vseh Južnih Slovanov in nje organizacije na demokratičen način kot svobodne federacije narodov in samouprave nižjih edinic.« Dalje poudarja udeležbo Jugoslavije v ustvarjanju balkanske in evropske federacije.

Slovensko državno gibanje je v programu iz leta 1958 ugotavljalo, da je »težnja po slovenski svobodi ... istovetna z načelom enakopravne slovenske države, do katere ima slovenski narod pravico in si jo je trdno odločen ustvariti...« Seveda v tem programu niso izključevali tudi možnosti povezave slovenske države z drugimi narodi tedanje Jugoslavije, vendar to ni bilo tako zaželeno kot vizija širšega evropskega zveznega okvira.

Ko govorimo o teh programih, ne gre prezreti tudi **Slovenske formule**, to je smernic, ki jih je objavil **Narodni odbor za Slovenijo** za veliko noč leta 1960 pod naslovom *Namen naše narodne politike*. Sklicujoč se na Ustanovno listino in načela Splošne deklaracije Združenih narodov ter Strasbourških konvencij, so v tej izjavi med drugim zapisali: »*Odločno hočemo, da demokratična načela navedenih proklamacij ne ostanejo samo program demokratičnih Slovencev, temveč da se v domovini uresničijo in da za vselej ostanemo v družbi svobodnih evropskih narodov.*«

Ko je Narodni odbor za Slovenijo »*nevarno dobo prehoda iz diktature v svobodno vladavino na miren način in brez nevarnosti za naše mednarodno priznane meje*« sprejel za »*začetno dejansko izhodišče, ... a nikakor ne za dokončno državno-pravno ureditev, sedanjo razmejitev in ureditev Jugoslavije...*«, je v svoji izjavi še zapisal: »*Izhajajoč iz tega stanja naj svobodni narodi Jugoslavije v ozračju pomirjenosti, oproščeni strahu z izključitvijo surove sile ter na način, ki odgovarja in je primeren za sodelovanje miroljubne demokratične družbe ... v duhu namenov in načel, ki smo jih povedali v prvi točki te izjave, sami odredijo svoja predstavništva, ki naj sklepajo o njihovih bodočih javno-pravnih ustanovah in organih.*«

V dopolnitev pregleda programov moram opozoriti še na načrt predloga za demokratično alternativo, ki so ga izdelali Slovenci, Hrvati in Srbi v dneh od 21. do 24. marca 1963 v Stamstedu v Angliji. **Londonska grupa enajstih oseb**, v kateri so od Slovencev sodelovali dr. Miha Krek, Franjo Sekolec in duhovnik Ignacij Čretnik, je bila prepričana, da bi bodoča svobodna ter demokratična jugoslovanska državna skupnost morala biti oprta na naslednje temelje:

- a) Uradni naziv skupnosti naj bi bil: Zveza južnoslovanskih držav – Jugoslavija (sodržavje, konfederacija). Zapisali so: »*Skupnost je zveza štirih suverenih in ravnopravnih narodov: Srbov, Hrvatov, Slovencev in Makedoncev; sestavljena pa je iz petih ravnopravnih in suverenih držav: Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije ter Bosne in Hercegovine.*«
- b) Osnovno načelo, na katerem naj bi slonela zgradba zveze, bi bila suverenost posameznih držav. Te naj bi po svoji volji na enak način in v enaki meri odstopile del svoje suverenosti Zvezi v korist skupnega opravljanja sporazumno določenih skupnih poslov. Iz tega lahko sklepamo, da ni bilo postavljeno načelo prvenstva Zveze, ampak obstoj svobodnih držav in njihova sporazumna povezava v državno skupnost. Glavni namen Zveze naj bi torej bil čuvanje interesov vsakega posameznega naroda in vsake posamezne države ter usklajevanje interesov v Zvezi.

Od srede 80-ih let so se spremenili tudi odnosi posameznih slovenskih izseljenskih skupnosti do Slovenije, tako da so pričeli slovenski izseljenci podpirati prizadevanja

Slovenije za čim večjo stopnjo avtonomije v Jugoslaviji, pa tudi in še zlasti prizadevanja za demokratizacijo Slovenije. V zvezi s tem so januarja 1990 v Clevelandu ustanovili **Združenje slovenskih Američanov**, ki naj bi podprlo slovensko pot v demokracijo. Nekateri desničarsko usmerjeni slovenski Američani so organizirali tudi **Ameriški Slovenski svet**, ki je zlasti finančno podpiral Slovensko kmečko zvezo in Slovenske krščanske demokrate na volitvah v Sloveniji. Člani tega sveta so v ta namen zbrali okrog 100.000 dolarjev.⁵⁵

V letih 1990 in 1991 so voditelje slovensko-ameriške skupnosti povprašali o njihovem mnenju o slovenski bodočnosti tudi ameriški politiki, saj so jih poklicali na najrazličnejša zasliševanja v okviru odbora za zunanjo politiko ameriškega senata v Washingtonu. Ob razglasitvi neodvisnosti Slovenije je prišlo na pobudo ameriških Slovencev do tega, da so nekatera ameriška mesta (kot Cleveland ali Los Angeles) v obliki posebnih deklaracij priznala slovensko neodvisnost. V Clevelandu so julija 1991 ustanovili odbor **Združenih Američanov za Slovenijo** pod vodstvom nekdanjega predsednika clevelandskega mestnega sveta, Edmunda Turka. Ta odbor je organiziral pozive številnih posameznikov ter številnih ameriško-slovenskih organizacij za priznanje slovenske neodvisnosti.

Drugod po svetu, kjer ni bilo tako goste mreže že obstoječih slovenskih izseljenskih organizacij, kot je bilo to značilno za ZDA, so organizirali konference Svetovnega slovenskega kongresa, v okviru katerega so posamezniki razvili dejavnost za priznanje Slovenije kot neodvisne in samostojne države. Tudi tu so se podobno kot v ZDA izkazale osebnosti, ki so imele ugled v priseljenskih državah. Zlasti dejavni so bili Slovenci v Kanadi ter Avstraliji, kjer so že zelo zgodaj uspeli navezati stike z zunanjimi ministrstvi in pojasnjevali svoja stališča z zahtevo po priznanju Slovenije kot neodvisne in samostojne države. Podobno uspešni so bili tudi v Argentini.

Dejavnost slovenskih izseljencev v teh državah, kakor tudi v ZDA, je trajala, dokler Slovenije kot neodvisne in samostojne države niso priznale Kanada, Avstralija, Argentina in končno tudi ZDA. V tem okviru ne smemo pozabiti tudi na dejavnosti konferenc Svetovnega slovenskega kongresa v Evropi, ki so prav tako pomembno prispevale k seznanjanju evropskih držav s slovensko željo po mednarodnem priznanju.⁵⁶

Podobne aktivnosti se nadaljujejo vse do danes, zlasti v ZDA, kjer slovenski izseljenci in njihove organizacije nadaljujejo z lobiranjem za sprejem Slovenije v vojaško zvezo NATO.

Summary

Slovene Immigrant History as a Part of the Slovene National History

Matjaž Klemenčič

The author treats Slovene immigrant history as an integral part of the Slovene national history. He defines as emigrants all who emigrated from the Slovene ethnic territories regardless of the numerous changes of state boundaries during the course of history. He defines the images of America as seen by potential Slovene emigrants and determines the size of Slovene immigrant groups in different countries during different phases of emigration. The author divides the history of Slovene emigrants after their settling in the new homelands into the history of the activities of their special organisations, which were established to preserve their ethnic identity (fraternal benefit societies, ethnic Catholic

⁵⁵ Klemenčič, *Izseljenci iz vrst jugoslovanskih narodov ZDA...*, 204–211.

⁵⁶ Matjaž Klemenčič, *Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev*, prvi del. V: *Zgodovinski časopis*, leto 50, št. 4. Ljubljana 1996, str. 391–409.

parishes and Slovene national homes) and the history of their political activities related to the events in the old homeland. The author also treats political activities of the Slovene immigrants and their descendants in elections on municipal, county, state and national levels. The potential immigrants saw America as a land of opportunity. There were many articles with positive and negative images of America written in Slovene newspapers and magazines published on the Slovene ethnic territories. Author gives some examples of views presented in those articles.

More than 300.000 Slovenes have emigrated before World War I. Among them, 60.000 emigrated within Habsburg Monarchy, most of them to the northern Styria, some to Vienna and some to Bosnia and Herzegovina. Around 30.000 Slovenes emigrated to Westphalia and other mining regions of Germany. Approximately 20.000 Slovenes emigrated to South America and 150.000 to North America.

After World War I, most of the emigrants emigrated to European countries and South America. After World War II, émigré population from D. P. Camps in Austria and Italy left for Canada, South America and Australia, while some found new homes in the United States. In the 1950s their family members followed. In the 1960s and 1970s, when Yugoslavia opened its borders for the emigration of its citizens, economic migrants followed mostly to West European countries, Canada, and Australia. The result of this wave of emigration was the establishment of new Slovene ethnic settlements in many Western European countries.

Slovene immigrants established fraternal benefit societies to provide them with financial help in case of accidents or ill health. Since they did not know state insurance in the countries of immigration, the fraternal benefit societies served as insurance companies for their members. They also provided for cultural needs of their members.

At first Slovene Catholic parishes provided for spiritual needs of their members in the Slovene language. As such they played a significant role in helping immigrants maintain their ethnic identity. Slovene national homes provided meeting places for cultural performances, dances and meetings of fraternal organisations.

The author treats also political activities of Slovene immigrants and their descendants: in elections there were many Slovenes who were elected mayors and city councilmen, county commissioners, state and U. S. representatives and U. S. and Australian Senators.

At the end of the article the author treats political programs of Slovene emigrants related to the old homelands. The majority of the programs wanted Slovenia to be a sovereign Republic within Yugoslavia, also the émigré community after World War II was divided on the issue of the relationship of Slovenia to Yugoslavia. Most of them regarded Yugoslavia as the best solution for solving the Slovene national question, a minority however demanded Slovene independence. When the Slovene ten day war for independence erupted in 1991, all of the Slovene immigrants supported the Slovene cause in the homeland.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Če pomislimo, da so Slovani še v IX. stol. govorili svoj stari jezik, kakor priča književno delo sv. bratov Cirila in Metoda, potem lahko rečemo, da je bila narodopisna enotnost Slovanov še večja izza Jordanisa ter Prokopija, to je okoli 300 let pred nastopom slovanskih blagovestnikov iz Soluna.

(Niko Zupanič, K antskemu problemu, ZČ 2-3, 1948–1949, str. 149)

... pred štirimi desetletji?

Med probleme, ki zadevajo zgodnjo slovansko kulturo, spada tudi problem lužiške kulture. Znana so razna starejša gledišča glede na vprašanje etnične pripadnosti lužiške kulturne skupine. Teh gledišč, ki so jih podali razni slovanski in neslovanski znanstveniki od Niederla in Kostrzewskega pa do Filipa in Bohma, ni potrebno ponavljati.

(Josip Korošec, Pravilnosti opredeljevanja posameznih predmetov in kultur zgodnjega srednjega veka do 7. stoletja kot slovanskih, ZČ 12–13, 1958–59, str. 76)

... pred tremi desetletji?

Preporodovci bi kot sveža mladika letargičnega liberalnega drevesa vsekakor zaslužili podrobno in temeljito obdelavo, ne samo o samem njihovem delovanju v času in prostoru, ampak tudi osvetlitev njihovih idejnih virov in predhodnikov. Njihovega pomena kot edine grupacije, ki je že pred prvo svetovno vojno iskala rešitev slovenskega naroda izven okvira avstroogrške monarhije, pač ne moremo dovolj poudariti.

(Franc Rozman, Prepoved izhajanja »Preporoda«, ZČ 22, 1968, št. 1–2, str. 105)

... pred dvema desetletjema?

Znano je, kako so Nemci razbili oz. zaustavili začeto zimsko vstajo tu in na Gorenjskem sploh, zato ob tem le nekaj podatkov. Nemška premoč, zima, grožnje Nemcev, da bodo potolkli svojce in požgali domačije, slaba oborožitev upornikov, neizkušenos, dolgotrajnejše bojevanje kot so mislili nekateri, in vsi ostali napor, dvomi in težave – vse to je storilo svoje.

(Ivan Jan, Nekaj o NOB v zgornji Savski dolini, ZČ 32, 1978, št. 1–2, str. 136)

... pred desetletjem?

Ker so mogli nacionalni programi računati na uspeh le na ravni ustavne ureditve, sta bili obe plati zahtev, ki jih je rodila revolucija, tesno med seboj povezani. Narodom, ki so se imeli za nosilce državnosti, je boj ustrezala centralistična koncepcija, tistim, ki so imeli v centru manj besede, pa federalistična. To pa zdaleč ni bila edina alternativa.

(Sergij Vilfan, Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem), ZČ 42, 1988, št. 2, str. 165)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih Zgodovinskega časopisa, ki jih vse dobite na upravi ZČ!

Dušan Biber

Jugoslovansko monetarno zlato 1939–1951

Dopolnjeno besedilo referata, predloženega mednarodni konferenci o nacističnem zlatu, London, 2.–4. decembra 1997.¹

Vlada Kraljevine Jugoslavije je že maja 1939 na predvečer druge svetovne vojne z rušilcem Beograd v britansko pristanišče Portsmouth poslala 7.344 palic čistega zlata (ingots) ali večino zlatih rezerv Narodne banke Jugoslavije. Čeprav je bilo to zlato, kasneje deponirano pri Federal Reserve Bank v ZDA, prepeljano v največji tajnosti, to ni ostalo prikrito oblastem Tretjega Reicha.²

Po navedbah v poročilu Narodne banke Demokratične Federativne Jugoslavije z dne 5. aprila 1945 so jugoslovansko monetarno zlato v 204 zabojih v noči med 13. in 14. aprilom 1941 po napadu sil Osi na Kraljevino Jugoslavijo iz trezorjev podružnice Narodne banke v Užicah prepeljali v Črno Goro in to 166 zabojev zlatnikov v neto teži 7.982,20298 unč in 38 zabojev palic čistega zlata v neto teži 1.612,46805 unč (ounces). Italijanski okupatorji so zaplenili 124 zabojev zlata; 42 zabojev na cesti med Cetinjem in Hercegovim, 82 zabojev pa v zgradbi okrajnega načelstva v Nikšiću. Nemški okupatorji so kasneje odkrili in zaplenili 10 zabojev zlata, skritih v samostanu Ostrog. Ni znana usoda 50 zabojev, ki jih je začasni administrativni komite Črne Gore shranil v trezorje podružnice Narodne banke na Cetinju. Jugoslovanska vlada je uspela z letali na begu v Grčijo odpeljati le 20 zabojev zlata.³

Minister financ jugoslovanske begunske vlade dr. Juraj Šutej je 29. aprila 1941 na seji vlade v Jeruzalemu poročal, da je v Jugoslaviji ostalo 9.200 kg zlata, 30.000 kg pa je bilo evakuiranih. V Federal Reserve Bank v New Yorku je ostalo le še 60.000 kg zlata, 300 kg zlata, shranjenih v Kairu, pa je vlada sklenila zamenjati v funte.⁴ Jugoslovanska vlada je pred podpisom protokola o pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu 25. marca 1941 skušala zlato, shranjeno v ZDA, transferirati v druge države. Sredi marca 1941 je ukazala zlato v vrednosti 10 milijonov ameriških dolarjev premestiti iz Federal Reserve Bank v ZDA v Bank of Brazil, 18. marca 1941 pa še nadaljnjih 15 milijonov dolarjev v Argentino. Po posredovanju ameriških vladnih funkcionarjev, ki so poudarili zaskrbljenost predsednika Roosevelta v zvezi s tem, in opozorilu jugoslovanskega poslanika Konstantina Fotića o predlogu za

¹ Referat *Yugoslav monetary gold 1939–51* je objavljen v uradni publikaciji: *Nazi Gold. The London Conference, 2–4 December 1997*, London: The Stationery Office 1998, str. 411–415, žal brez števil v besedilu in pri opombah, izgubljenih pri prenosu z elektronsko pošto. Slovensko besedilo je dopolnjeno s podatki o usodi ustaške državne zakladnice.

² Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Yugoslavia in Crisis 1934–1941, Columbia University Press, New York, London 1962), Rijeka, 1972, str. 172; Akten zur deutschen auswärtigen Politik, D VI, Nr. 680, 691.

³ Dušan Plenča, *Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd 1962, str. 10.

⁴ Bogdan Krizman (urednik), *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, Beograd, Zagreb 1981, str. 111, 115. Predsednik vlade Dušan Simović, sklicujoč se na zapisnik seje vlade z dne 21. aprila, v svojih spominih navaja, da je vlada uspela odpeljati eno tona zlata z letali v Jeruzalem. Pri Federal Reserve Bank v New Yorku in Bank of England v Londonu je bilo deponiranih 66.863 kg zlata, pri Bank of Brazil pa še 11.250 kg zlata (D. Plenča, n.d., 14).

zamrznitev jugoslovanskega imetja v ZDA, je vlada v Beogradu preklicala nalog za transfer zlata v Argentino.⁵

Maršal Josip Broz Tito je kot predsednik Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije 9. marca 1944 zaprosil britansko vlado, naj prepreči transfer zlata Narodne banke Jugoslavije v vrednosti 11.250.000 ameriških dolarjev, deponiranega pri Bank of Brazil, zamrzne pa naj se tudi jugoslovansko zlato, deponirano pri Bank of England, vredno 19.000.000 ameriških dolarjev, prav tako pa tudi jugoslovansko zlato neocenjene vrednosti, deponirano pri Federal Reserve Bank v New Yorku in pri Narodni banki v Turčiji. Podobno prošnjo je Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije posredoval tudi vladama ZDA in ZSSR.⁶ Turška vlada je potem 29. marca 1944, brazilska vlada pa 16. aprila 1944, uradno obvestila jugoslovansko vlado, da sta zamrznili jugoslovansko imovino. Poleti 1944 je po navedbah dr. Juraja Šuteja, ministra financ Šubašičeve begunske jugoslovanske vlade, pri Federal Reserve Bank bilo shranjenih 2.194 palic čistega zlata v teži 876,294.991 troy unč in 3.956 vrečk zlatnikov v teži 463,320.360 troy unč, 11,5 ton čistega zlata pa je bilo zamrznjenih v Braziliji. Vlada ZDA ni uvedla embarga nad depozitom jugoslovanske begunske vlade.⁷ To je storila marca 1945 po ustanovitvi skupne začasne vlade DFJ.

Vprašanje restitucije jugoslovanskega monetarnega zlata, deponiranega pri Federal Reserve Bank v ZDA, je bilo rešeno šele s sporazumom med vladama ZDA in FLRJ, podpisanim 19. julija 1948 v Washingtonu. Jugoslovanska vlada je privolila v plačilo 17 milijonov ameriških dolarjev kot kompenzacijo za nacionalizirano ameriško imovino v Jugoslaviji in 45 milijonov dinarjev za dobave po lend-lease zakonu, vlada ZDA pa je deblokirala jugoslovansko imetje, vredno okrog 50 milijonov ameriških dolarjev, vključno z zlatom.⁸

Jugoslovansko monetarno zlato, ki so ga italijanski okupatorji aprila 1941 zaplenili v Črni Gori in prepeljali v Rim, so po kapitulaciji Italije skupaj z drugim italijanskim monetarnim zlatom zaplenili Nemci. Po sporazumu med italijansko vlado in vladami Združenega kraljestva, Združenih držav in Francije, sklenjenem v Londonu 16. decembra 1947, je tripartitna komisija za zlato od Italiji dodeljene kvote zadržala 8.857 kg zlata, dokler ne bodo sprejeti sklepi o vrnitvi tega zlata jugoslovanski vladi. V skladu z določili mirovne pogodbe in sporazumi obeh vlad, je bila junija 1948 določena vrnitev 8.393 kg čistega zlata.⁹ Vendar pa se je jugoslovanska vlada kasneje odrekla 30 % tega zlata s tem, da ji je Banco d'Italia v zameno odprla bančni račun v lirah v ustrezni protivrednosti. Tako je Italija slednjič Jugoslaviji vrnila 5.875,1 kg čistega zlata.¹⁰

Že omenjenih 10 zabojev zlata, ki so ga Nemci zaplenili v samostanu Ostrog v Črni Gori, je po uradnih podatkih poveljne jugoslovanske vlade vsebovalo 500 kg čistega zlata od skupno 9.600 kg čistega zlata, shranjenega v podružnici Narodne banke v Užicah aprila 1941.

⁵ Constantin Fotich, *The War We Lost*, New York, The Viking Press 1948, str. 61–64.

⁶ Public Record Office (PRO), London, PREM 3/536/11; Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, zv. 19, str. 263–265, Beograd 1984.

⁷ D. Plenča, n.d., str. 297–298. Za obseg transakcij z jugoslovanskim zlatom v ZDA bi bilo potrebno raziskati arhiv Federal Reserve Bank, za politične aspekte pa diplomatske dokumente ZDA, State Department v The National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, zapuščino veleposlanika Konstantina Fotića v Hoover Institution, Stanford, California in seveda fond jugoslovanske emigrantske vlade AJ 106 v Arhivu Jugoslavije v Beogradu.

⁸ PRO, FO 371/72568, R 153, 367, 1254, 2403, 2799, 2970, 3467, 7284, 7461, 8189, 8766, 9641/153/92.

⁹ PRO, FO 371/71059, CJ 3364, 3740/552/182.

¹⁰ Bank of Italy, notes 51–54; The story of the gold deposited at the Bank of Italy (1943–58), v: *Nazi Gold. The London Conference, 2–4 December 1997*, London : The Stationery Office, 1998, str. 330 (dalje: *Nazi Gold*).

Narodna banka Srbije je pod nemško okupacijo od privatnih oseb kupila 100 kg zlata, kar so Nemci odpeljali ob umiku iz Srbije. Državna banka t.i. Neodvisne države Hrvatske je razpolagala prav tako s 100 kilogrami čistega zlata, ki so ga ustaši 1945 menda odpeljali v Nemčijo. V rudniku bakra v Boru pa so Nemci med okupacijo z rafiniranjem rude pridobili (bodisi v Srbiji bodisi v Nemčiji) nadaljnjih 2.700 kg čistega zlata, ki je po zakonu Kraljevine Jugoslavije bilo v državni lasti. Od teh zahtev je tripartitna komisija za zlato začasno priznala le 2.900 kg, o zlatu centralnih bank Srbije in Hrvatske se ni izjasnila, prav tako tudi ne o 23 zlatih palicah oz. 300 kg zlata iz borskega rudnika, naknadno zahtevanih od jugoslovanske vlade.¹¹

Svetnik jugoslovanske ambasade v Londonu g. Zlatarić je Foreign Officeu januarja 1951 posredoval definicijo in razdelitev zahtev v tri kategorije: 1. zlato Narodne banke Jugoslavije; 2. zlato iz borskega rudnika bakra in 3. ustaško zlato.¹² Vendar pa je Reichsbank prek Švice Hrvatski nakazala zlato v vrednosti 400.000 ameriških dolarjev.¹³

Bank for International Settlements v Baslu je na primer med 7. junijem 1940 in 29. aprilom 1941 transferirala Narodni banki Jugoslavije 3.138,28017 kg čistega zlata. Ni podatkov, če in koliko zlata je bilo iz Švice transferiranega v Beograd še po 6. aprilu 1941, torej po nemškem napadu in okupaciji, oz. če je to zlato bilo transferirano na kak račun Narodne banke Jugoslavije v tujini.¹⁴ Sidney Zabludoff v imenu svetovnega židovskega kongresa navaja, da so nacisti v Jugoslaviji naropali monetarno zlato v vrednosti 3,800.000 ameriških dolarjev, vključno s prisilnim odkupom zlata zasebnikov prek centralnih bank, plačanega z reichsmarkami. Ista številka se potem pojavlja tudi za nemonetarno zlato, ki vključuje monetarno zlato. Meja ni jasno začrtana in ovrednotena.¹⁵

Raziskave nemških zaplenjenih dokumentov, mikrofilmanih v Alexandrii, Virginiji v ZDA, Microcopy T-75, Rolls 1–89, Generalbevollmächtigte für die Wirtschaft Serbiens bi lahko razjasnile marsikaj o zplembi židovskega premoženja v Srbiji 1941–1944 in transakcijah Narodne banke Srbije, prav tako tudi o eksploataciji rudnika bakra v Boru in nemškem nakupu Compagnie Française des Mines de Bor.

V imenu te francoske družbe so advokati po drugi svetovni vojni ugovarjali zahtevam jugoslovanske vlade, da je v rudniku Bor izkopana ruda oz. v njej vsebovano in z rafiniranjem pridobljeno zlato po predvojni jugoslovanski zakonodaji jugoslovansko monetarno zlato. To zlato naj bi bilo vselej pod nadzorom francoskih agentov družbe, so zatrjevali, ne pa nemških oblasti, vselej v francoski lasti. Britanski zunanji minister Ernest Bevin se ni strinjal s francosko zahtevo o izročitvi 23 palic čistega zlata, rafiniranega iz rude v borskem rudniku. Izročitev teh zlatih palic v skupni teži 282,979 kg je zahtevala jugoslovanska vlada. Prvotno je bilo zahtevanih 39 palic čistega zlata. Konferenca o zlatu januarja 1950 v Bruslju je sklenila, da je potrebno vseh 39 zlatih palic vključiti v zlati pool in da je bilo 16 zlatih palic po pomoti izročenih naravnost jugoslovanski vladi. To zlato so zato odšteli od kontingenta, odobrenega za vrnitev Jugoslaviji. O tem vprašanju je bilo izmenjanih več pisem in diplomatskih not.¹⁶

¹¹ PRO, FO 371/94034. Cfr. Nazi Gold: Information from the British Archives: Part II, Monetary gold, non-monetary gold and the Tripartite Gold Commission. Historians, LRD, No. 12, May 1997, str. 23.

¹² PRO, FO 371/94033, CJW 1494/5.

¹³ Unabhängige Expertenkommission, Schweiz. Zweiter Weltkrieg, Goldtransaktionen im Zweiten Weltkrieg. Kommentierte statistische Übersicht, Bern, Dezember 1997, str. 5; Nazi Gold, str. 514.

¹⁴ The Bank for International Settlements During the Second World War, Dr. Piet Clement, str. 15; Nazi Gold, str. 57.

¹⁵ World Jewish Congress, Movements of Nazi Gold, By Sidney Zabludoff, Table 1 and 2; Nazi Gold, str. 771 in 774.

Po podatkih Bank of England je ta v imenu tripartitne komisije za zlato vlad ZDA, Velike Britanije in Francije izvršila naslednje transferje Narodni banki FLRJ:

- 23. septembra 1948 – 269,841.059 unč zlatnikov in 6,919.692 unč palic;
 - 4. januarja 1951 – 1,629.648 unč palic;
 - 5. novembra 1958 – 31,613.597 unč palic in 24,650.190 unč zlatnikov,
- kar v seštevku znaša 334,654.186 unč zlata in zlatnikov.¹⁷

V virih in literaturi ni nikakršnih podatkov, da bi bilo 1941. leta na ozemlju današnje Republike Slovenije shranjeno monetarno zlato Narodne banke Jugoslavije. Prav tako ni nikakršnih uradnih podatkov, ki bi precizirali količino nemonetarnega zlata, ki so ga naropali, zaplenili ali morda celo kupovali okupatorji. Uradna komisija za vojno škodo za Slovenijo je 28. septembra 1945 predsedstvu Narodne vlade Slovenije posredovala podatke, po katerih so nemški okupatorji v času okupacije 1941–1945 odvzeli zasebnikom v Sloveniji 647 milijonov dinarjev gotovine, 326 milijonov dinarjev vrednostnih papirjev in za 114 milijonov dinarjev dragocenosti, skupaj v vrednosti ene milijarde in 87 milijonov dinarjev ali 24,704.545 ameriških dolarjev.¹⁸

Dodatno poročilo hrvatske delegacije (na londonski konferenci o nacističnem zlato decembra 1997) omenja monetarno zlato v trezorjih podružnice Narodne banke Jugoslavije v Sarajevu v skupni teži 1.200 do 1.500 kg kot glavno imovino hrvatske državne banke. Ta je 12. maja 1944 kot plačilo za stroške tranzitnega prometa dobila od nemške Reichsbank 358,42 kg zlata in ga 31. maja 1944 shranila v švicarski narodni banki, 2. avgusta 1944 pa še dodatnih 980,45 kg, vendar brez potrebnega švicarskega uvoznega dovoljenja. Švica je 10. julija 1945 1.338,87 kg zlata in okrog 2.750.000 švicarskih frankov izročila Narodni banki Jugoslavije.

Ob umiku iz Zagreba so 7. maja 1945 ustaši odpeljali dva kamiona s približno 290 kg zlata v 13 zabojih; 2 zaboja sta prišla v roke partizanom, en zaboj zlatnikov so si razdelili begunci, 10 zabojev zlata in zaboj z dragoceno gotovino pa so, skupaj z diamanti, shranili v frančiškanskem samostanu v Volšperku (Wolfsberg) v Avstriji. Pater-dr. Krunoslav Draganovič je v začetku julija 1945 dva zaboja zlata odpeljal v Rim, ostalo zlato-so si razdelili begunci.

V frančiškanskem samostanu na Kaptolu v Zagrebu so shranili 32 zabojev zlata, ki je bilo februarja 1946 izročeno Narodni banki Jugoslavije. Hrvatska uradna delegacija kategorično trdi, da – v nasprotju s pisanjem mednarodnega tiska – ni možno, da bi bilo zlato NDH shranjeno v Vatikanu in da je, razen 13 zabojev zlata, odpeljanih iz Zagreba 7. maja 1945, to zlato »končalo v Narodni banki Jugoslavije«. Ni podatkov o usodi zaplenjenih židovskih dragocenosti v NDH od maja do oktobra 1941, vrednih 1.065,33 kg zlata.¹⁹

¹⁶ PRO, FO 371/86117, CJ 192, 572, 3561, 44116/192/182.

¹⁷ Bank of England's Role as Custodian of the Tripartite Gold Commissions Holdings of Gold, Bank of England Transactions – according to TGC Gold Book, str. 2, 3, 4; Nazi Gold, str. 34–36. Žal ne v tem poročilu niti ne v poročilu tripartitne komisije za zlato, predloženih na Nazi Gold Conference v Londonu od 2. do 4. decembra 1997, ni tabelarnih pregledov, koliko zlata so posamezne države zahtevale, koliko teh zahtev je bilo priznanih in koliko realiziranih, oz. kolikšen je še delež, ki je ostal za razdelitev na posamezno državo.

¹⁸ Arhiv Slovenije, fond Vlada Slovenije, št. 13. Navedeni so tudi podatki o omejitvi svobode pod nemško okupacijo 584.207 osebam v skupnem trajanju 11,932.780 mesecev in pri povprečnem mesečnem zaslužku 2.000 dinarjev izgubljen zaslužek v skupnem znesku 23.865,560.000 dinarjev ali 542,399.000 ameriških dolarjev (v današnji vrednosti skoraj šest milijard ameriških dolarjev). Po teh podatkih je bilo v zaporu 216.325 ljudi, v ujetništvu 14.224, v internaciji 41.214, na prisilnem delu 163.780, prisilno mobiliziranih 56.324 in izseljenih 92.340 oseb. Ta seštevke predstavlja 73,14% prebivalstva (798.700) 1941 od Nemcev okupiranih delov Slovenije, oz. 47,19% (1,237.846) celotnega prebivalstva Slovenije, ki so jo po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 v celoti zasedli Nemci. Očitno gre tu za nerealne ocene.

Depozita 358 kg zlata 31. maja 1944 in 980 kg 4. avgusta 1944 na račun NDH pri švicarski narodni banki omenjajo že ameriška diplomatska poročila iz 1944. in 1945. leta; razlika je zgolj v datumu drugega depozita. Prvi depozit 358 kg zlata (po hrvatskem referatu 358,42 kg) 31. maja 1944 bi po sedanjih ameriških ocenah lahko vseboval predvojno monetarno zlato, lahko pa tudi zlato, ki so ga ustaši morda naropali, ko so zapri, deportirali ali umorili svoje žrtve.²⁰ Vendar pa neodvisna komisija izvedencev navaja, da je Reichsbank v vojnem času državni banki Hrvatske transferirala zlato v vrednosti \$400.000, (po ceni \$1.125 za kg, torej 355,55 kg zlata),²¹ kar izključuje prej navedene domneve.

Stuart E. Eizenstat, državni podsekretar za gospodarske, poslovne in poljedelske zadeve vlade ZDA v uvodu k poročilu medvladne skupine strokovnjakov in ustanov poudarja, da možni odgovori na vprašanje o povojni usodi državne zakladnice NDH »morda obstoje le v vatikanskih arhivih«. Zlato, ki so ga ustaši odvzeli židovskim, srbskim in romskim žrtvam, je – kot kaže – vsaj deloma služilo za financiranje pobega hrvatskih in drugih vojnih zločincev po končani vojni. To zlato in druge naropane dragocenosti dosegajo morda vrednost \$80.000.000. Pobegli voditelji ustaškega režima so našli zatočišče v Zavodu Sv. Hieronima v Rimu. »Ta zavod je bil po vsej verjetnosti vsaj deloma financiran s preostankom ustaške zakladnice in kaže, da je deloval vsaj s tihim privoljenjem nekaterih vatikanskih uradnih oseb,« meni Eizenstat.²²

V povzetku poročila so izredno previdne formulacije:

»Ko se je ob koncu vojne ustaški režim zrušil, je njegov vodja Ante Pavelić z nekaterimi spremljevalci pobegnil v britansko okupacijsko cono v Avstriji, odkoder je po obveščevalnih poročilih zbežal ali pa bil izpuščen na prostost, potem ko je izročil del ali vso količino zlata, ki ga je pripeljal iz Hrvatske. Obveščevalna poročila se zelo razlikujejo glede količine zlata, ki ga je Pavelić pripeljal – \$600.000, \$5–6 milijonov, celo \$35 milijonov. Ni bila potrjena nobena informacija o vsoti ali poreklu zlata, ki ga je Pavelić imel pri sebi ali pa ga je izročil Britancem; nekatere izmed teh informacij so legende. Znano je, da britanske oblasti niso poročale, da bi odkrile zlato in nikakršno zlato ni bilo izročeno Tripartitni komisiji za zlato za restitucijo. Pavelić se je napolil v Rim, kamor je prišel v začetku 1946. leta. /.../ V arhivih ZDA ni dokazov, da je vodstvo Vatikana vedelo za ustaške aktivnosti zunaj svojih zidov ali jim dajalo podporo, vendar glede na lokacijo Zavoda [Sv. Hieronima] vznemirljiva vprašanja ostajajo.«²³

¹⁹Nazi Gold, str. 240–243. Poročilo se sklicuje na knjigo: Jere Jareb, *Gold and Money of NDH Taken Abroad*, Zagreb 1997, 393 str. (Zlato i novac Nezavisne države Hrvatske izneseni u inozemstvo 1944. i 1945. Dokumentarni prikaz. Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1997, 367 str.)

²⁰U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations With Argentina, Portugal, Spain, Sweden, and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury. Supplement to Preliminary Study on U.S. and Allied Efforts To Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II. Coordinated by Stuart E. Eizenstat, Under Secretary of State for Economic, Business, and Agricultural Affairs. Prepared by William Slany, The Historian, Department of State, June 1998, str. 144.

²¹kot op. 13.

²²kot op. 20, str. V, XV, XVII, XVIII.

²³prav tam, str. XVII. Več v poglavju: Usoda ustaške zakladnice v vojnem času, str. 141–156.

Summary

Yugoslav Monetary Gold 1939–1951

Dušan Biber

Royal Yugoslav Government on the eve of World War II deposited 7,344 ingots of the monetary gold with the Federal Reserve Bank in the USA. 166 boxes of coins in net weight 7,982.20298 ounces and 38 boxes of bars of fine gold in net weight of 1,612,46805 ounces were shipped in April 1941 from Užice to Montenegro after German aggression. The Italian occupying forces captured 124 boxes of gold, the Germans only 10 boxes, 20 boxes of gold were evacuated by air and nothing is known about remaining 50 boxes.

According to Minister Dr Juraj Šutej 9,200 kg of gold remained in Yugoslavia, 30,000 kg had been evacuated earlier and 60,000 were left in the Federal Reserve Bank in New York. \$10 million of gold were transferred to the Bank of Brazil in mid March 1941, but further \$15 million were not shipped to the Central Bank in Argentina after President Roosevelt's warning according to Constantin Fotich, Yugoslav Minister in Washington.

Upon Marshal Tito's request the Turkish and the Brazilian Government had frozen Yugoslav assets in spring 1944. The US Government imposed embargo upon the establishment of the Provisional Government of the Democratic Federative Yugoslavia in March 1945. Both governments signed an agreement only on 19 July 1948. The Yugoslav monetary gold worth approximately \$50 million was defrozen; Yugoslav Government agreed to pay \$17 million in compensation for the American property nationalised in Yugoslavia.

The Germans confiscated Italian gold after Italy's surrender in September 1943, including the Yugoslav monetary gold, captured in Montenegro. 5,875 kg of this gold was returned after the war to Yugoslavia under the Peace Treaty, remaining 2,517.9 kg were converted in a lira account with the Bank of Italy on behalf of Yugoslavia. The Bank of England in the years 1948–58 transferred to the National Bank of Yugoslavia 334,654.186 oz of gold and coins in restitution. According to Sidney Zabludoff Nazis looted \$3,800,000 of Yugoslav monetary gold.

There is no trace of any monetary gold in the territory of the Republic of Slovenia. The monetary gold (1,200–1,500 kg) deposited at the National Bank of Yugoslavia, the Sarajevo branch, are believed to become the main assets of the Croatian State Bank. 1,338,87 kg of gold and 2,750,000 Swiss Francs, deposited in 1944 by the Croatian State Bank in Switzerland were handed over to the National Bank of Yugoslavia in July 1945. Ustashe escaped at the end of the war to Austria with allegedly 290 kg of gold in 13 cases; 32 cases were left behind, hidden in the Franciscan Monastery in Zagreb. As much as \$80 million of gold and valuables, robbed from Jewish victims, became a part of Ustasha treasury. The pontifical College of San Girolamo in Rome was most likely funded, at least in part, by the remnants of the Ustasha treasury and helped fugitive Croatian war criminals escape to the Western Hemisphere in the early post-war years.

This paper was first published in: *Nazi Gold. The London Conference, 2–4 December 1997, London : The Stationary Office, 1998, pp. 411–415.*

Dušan Nećak

Od železne zavese do zelene meje

Regija Alpe-Jadran 1945–1991

1. del

Besedilo je bilo pripravljeno za publikacijo, namenjeno najširši neslovenski javnosti, z delovnim naslovom »Zgodovinska knjiga Alpe-Jadran.« Izšla naj bi v nemškem jeziku v Celovcu že pred leti.

Uvod

Čeprav je regija Alpe-Jadran, t.j. stičišče treh svetov, kultur in civilizacij – romanske, slovanske in germanske – v vsej zgodovini pomenila pomembno in specifično področje, ki je v mnogočem determiniralo zgodovinski razvoj vsaj v srednji Evropi, ji je čas po drugi svetovni vojni postavil še bolj zapleteno vlogo. Regijo postavljajo v specifični položaj v Evropi tri bistvene posebnosti:

1. Obstoj narodnih manjšin na obeh straneh meja.
2. Neposredna ali posredna vpletenost v tri najpomembnejše probleme klasične hladne vojne¹ v Evropi:
 - a) tržaško vprašanje;
 - b) avstrijsko vprašanje;
 - c) nemško vprašanje.
3. Stik komunističnega in meščansko demokratičnega sveta na najjužnejšem delu takoimenovane »železne zavese.«

Vse tri posebnosti bi lahko *mutatis mutandis* uvrstili med reševanje mejnih vprašanj, ki sicer v Evropi, zlasti vzdolž »železne zavese,« niso bila nikakršna posebnost. Posebno razsežnost mejnemu vprašanju v regiji Alpe-Jadran daje reševanje manjšinskega vprašanja, saj je prav obstoj narodnih manjšin ob mejah determiniral drugačen razvoj kot drugod.

Tržaški problem, ki se je nakazoval oz. začel že v času druge svetovne vojne, je bil edini problem v Evropi, ki je resno grozil, da se bo prevesil v vojaški spopad največjih razsežnosti in je v prvem desetletju po drugi svetovni vojni zaposloval kar pomemben del svetovne mednarodne dejavnosti. Njegova rešitev najprej leta 1954 z Londonskim memorandumom in kasneje, leta 1975, celovitejša rešitev z Osimskimi sporazumi ter, za razmere ob železni zavesi, tja od začetka šestdesetih let razmeroma odprta meja, je vse do prelomnih sprememb leta 1989–90 pomenila nekakšen vzgled za dobrososedsko sodelovanje med ideološko različnimi državami. Reševanje tega problema je v celoti potekalo v tej regiji in pomeni zanjo tudi enega najpomembnejših historičnih dogajanj.

¹ Sintagma »klasična hladna vojna« pomeni prvo fazo hladne vojne, ki izhaja neposredno iz druge svetovne vojne, t.j. čas od leta 1945 do konca petdesetih let, ko pride do prvih neposrednih stikov med ZDA in SZ ter s tem do začetkov politike detanta.

V neposredni sovisnosti s tem vprašanjem je bilo reševanje avstrijskega vprašanja, zlasti avstrijskih južnih meja. Ni bila sporna le meja proti Jugoslaviji-Sloveniji (koroško vprašanje), sporna je bila tudi takoimenovana meja na Brennerju (južnotirolsko vprašanje). Dogajanja na tem, tudi vojaško-strateško pomembnem prostoru – s Trstom kot pristaniščem, vsajenim v srce Evrope, in Furlanijo-Julijsko krajino, pomembnim oporiščem NATA, s Slovenijo kot križiščnim prostorom in najlažjim prehodom med vzhodom in zahodom ter severom in jugom in vsaj potencialnim zaveznikom SZ ter z Avstrijo-Koroško kot tamponom med vzhodom in zahodom – so v mnogočem neposredno vplivala na medzavezniške ali medblokovske odnose in generirale hladno vojno. Sovjetska zveza je šla celo tako daleč, da je rešitev najpomembnejšega vprašanja povojne Evrope, nemškega vprašanja, pogojevala z rešitvijo tržaškega vprašanja, z reševanjem avstrijskega pa je bilo tako in tako tesno povezano. Zato tudi ni slučajno, da so bila vsa tri vprašanja vsaj v prvi fazi rešena približno v istem času: 5.10.1954 tržaško vprašanje z Londonskim memorandumom o soglasju, 5.5.1955 postane ZRN suverena država, ki se vključi v NATO pakt, 15.5.1955 pa je bila podpisana Pogodba o Avstriji, ki je pomenila reinkarnacijo te države.

Ta dejstva zato na eni strani narekujejo rdečo nit zgodovinskega dogajanja: od železne zaveze do zelene meje ali od vojnega stanja do zgledega sodelovanja, na drugi strani pa determinirajo periodizacijo tega zgodovinskega obdobja. Najpomembnejša elementa zgodovinskega dogajanja v regiji Alpe-Jadran sta torej meja in manjšinsko vprašanje, oba sta se odvijala v okvirih politike hladne vojne in odnosov vzhod-zahod, relativno uspešno reševanje obeh vprašanj pa je odločilno prispevalo k oblikovanju enega najzgodnejših institucionaliziranih regijskih sodelovanj Alpe-Jadran, čeprav ni mogoče zanemariti tudi težav, ki so jih povzročali nerešeni problemi prav iz teh dveh področij. Drugo zgodovinsko dogajanje – ekonomski odnosi, politično sodelovanje, kulturni stiki, promet itd. – je bilo in je do danes mogoče razumeti le v tem kontekstu.

Dodatno specifiko in v Evropi neprimerljivo posebnost zgodovinskega razvoja v regiji Alpe-Jadran pa predstavlja še dejstvo, da gre za stik in sodelovanje treh držav s popolnoma različnim statusom. »Skupno zgodovino« so ustvarjale ena nevtralna država – Avstrija, ena članica pakta NATO – Italija in ena komunistična-neuvrščena država – Jugoslavija. Kombinacija torej, ki se je mnogim političnim teoretikom in praktikom zdela nesposobna sožitja.

Ko govorimo o tem, da so narodnomanjšinska vprašanja v mnogočem determinirala zgodovinski razvoj regije Alpe-Jadran v času po drugi svetovni vojni, pri tem ne mislimo samo vprašanj slovenske manjšine v Italiji in Avstriji. Res je sicer, da so prav ta vprašanja, pa tudi vprašanje življenja in dela italijanske narodne manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem, najpomembnejša, toda prav v prvo desetletje po drugi svetovni vojni sodi tudi usoda takoimenovanih »Esulov« – italijanskih emigrantov iz Istre in slovenskega Primorja, takoimenovanih »Volksdeutscherjev« – nemškogovorečih prebivalcev Slovenije in obračun s slovensko ter hrvaško protikomunistično, kolaborantsko vojaško in civilno opozicijo. Zgodovina teh usod je sicer preobširna, da bi jo bilo mogoče celoviteje vključiti v pričujoči prikaz, brez omembe te problematike pa bi bil prikaz še bolj ne celovit, kot je že zaradi omejenosti prostora in namembnosti. V letih od propada fašistične Italije 1943 pa do srede petdesetih let se je iz Istre in slovenskega Primorja izselilo nekaj stotisoč prebivalcev italijanske narodnosti. Izseljevanje je bilo tako močno, da so nekatera mesta in kraji popolnoma opusteli. Italijansko prebivalstvo se je izseljevalo praviloma prostovoljno zaradi optiranja za Italijo, deloma pa prisilno zaradi profašistične usmerjenosti, nacionalističnih pritiskov ali ideoloških razlogov. Nekateri so bili deležni usode tistih, ki so brez sodne obravnave končali v znanih »fojbah«. Ostanek italijanskega prebivalstva tvori današnje italijansko narodno manjšino v Sloveniji in na Hrvaškem.

Usoda slovenskih Nemcev – tistih na Štajerskem, Kočevskem, v Prekmurju, Ljubljani in drugod po Sloveniji – po drugi svetovni vojni je bila le nekoliko drugačna. Velika večina »Volksdeutscherjev«, kakor so nemškogovoreče prebivalstvo izven »rajha« poimenovali nacisti, je odšla iz Jugoslavije-Slovenije skupaj z umikajočo se nemško okupacijsko vojsko. Največji strnjeni nemški jezikovni otok, Kočevsko, so tamkajšnji Nemci zapustili še v letih 1941–1942, ko so optirali za »rajh« in se preselili v Zasavje in Obsotelje. Konec vojne je v Sloveniji dočakalo le nekaj tisoč Nemcev. Te so oblasti večinoma poslale v različna taborišča po Sloveniji, pred sodišča in preko zelene meje v sosednjo Avstrijo, nekaj je bilo tudi usmrčenih. Jugoslovanske-slovenske oblasti so z Nemci na Slovenskem, ki si jih danes Avstrija »lasti«, kot »staroavstrijsko« narodno manjšino, predvsem zaradi stigmatizacije z nacistično prežetostjo in njihovo vlogo v okupacijskem aparatu med vojno, opravile tako temeljito, da se je njihovo število zmanjšalo od nekaj deset tisoč na 1824 po ljudskem štetju 1948. Celotna organizacija izgnanih Nemcev v Nemčiji in Avstriji danes ugotavljajo, da so Nemci na Slovenskem praktično izginili.

Najtežjo človeško tragedijo pa so doživeli pripadniki slovenskega in hrvaškega protikomunističnega, kvizlinškega gibanja – slovenski domobranci in ustaši. Čeprav so se pred prodirajočo JA uspeli umakniti v zavetje zahodnih zavezniških sil, so jih ti v skladu z medzavezniškim dogovorom o vrnitvi kvizlingov, vrnili v Jugoslavijo-Slovenijo. Okoli 10.000 slovenskih domobrancev so Britanci iz zbirnih taborišč na Koroškem vrnili preko avstrijsko-jugoslovanske meje in skoraj vsi so našli izvensodno smrt v kraških jamah kočevskega Roga in drugod po Sloveniji. V deset tisoče pa štejemo žrtve hrvaškega ustaštva in domobranstva.

Maščevanje je bilo usodno tudi za del koroškega nemškega prebivalstva, saj je JA odpeljala neznan kam nekaj deset tisoč (številke so različne od 90 do 500) po pravilu nacističnih lokalnih funkcionarjev in »ideoloških nasprotnikov«, ki se niso nikoli več vrnili.

Zato lahko zgodovinski razvoj po drugi svetovni vojni razdelimo v tri obdobja. Prvo omejujeta letnici 1945 in 1954–55, torej od konca druge svetovne vojne do Londonskega memoranduma o soglasju 5.10.1954, podpisa Pogodbe o Avstriji 15.5.1955, podpisa pariških protokolov 19.–23.10.1954, konca vojnega stanja med SZ in Nemčijo 15.1.1955 ali prenehanja okupacijskega statuta v ZRN 5. maja 1955. Drugo obdobje je še enkrat širše in ne tako polno odločilnih dogodkov. Traja do konca sedemdesetih let, ko so bili leta 1975 podpisani Osimski sporazumi, leto nato bil sprejet Zakon o narodnostnih skupinah v Avstriji in bila 20.11.1978 ustanovljena Skupnost Alpe-Jadran. Tretje obdobje zaključuje letnica 1991, ko je z razpadom druge Jugoslavije nastala na tem področju popolnoma drugačna situacija, zlasti zato, ker se odnosi v regiji ne odvijajo več pod okriljem odnosov vzhod-zahod.

I. Omejeno sožitje v času hladne vojne : 1945–1955

Tržaško vprašanje

Vprašanje razmejčitve med Jugoslavijo in Italijo, še posebej pa vprašanje pripadnosti Trsta, največjega jadranskega pristanišča in središču Evrope najbližje luke, so zavezniki že v času vojne šteli za prvorazredno mednarodno vprašanje. Najbolj so bili zanj zainteresirani Britanci, spomladi 1945 pa tudi Američani. Nadzorstva nad tem mestom niso imeli za pomembno le zaradi določitve vpliva Anglije po koncu vojne v srednji Evropi in na Balkanu, temveč je nadzorstvo na Trstom pomenilo tudi pomemben element v splošnem ravnovesju sil na tem področju. Zaradi močnega jugoslovanskega-slovenskega komunističnega partizanskega gibanja, naklonjenega Sovjetski zvezi, je tržaško vprašanje že v času vojne postalo globalno politično-strateško vprašanje odnosa vzhod-zahod. Še posebej potem, ko je

jugoslovanski medvojni partizanski parlament AVNOJ (Antifašistično vijeće narodnog oslobodjenja Jugoslavije) na svojem drugem zasedanju konec novembra 1943 v bosanskem mestu Jajce med drugim sprejel sklep o priključitvi takomenovanega Slovenskega Primorja, Istre in Trsta k Jugoslaviji. Sklep o priključitvi teh ozemelj, na katerih je bilo zlasti v obmorskih mestih v večini italijansko prebivalstvo, na deželi pa slovansko (okoli 500.000 Slovencev in Hrvatov), in ki so bila po prvi svetovni vojni po določilih Londonskega pakta 1915 priključena Italiji, je potrdil tudi slovenski vojni parlament SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet) na zasedanju v Kočevju, konec leta 1943. Taka politika »združevanja slovenskega etničnega teritorija« ni bila v skladu z načrti zahodnih zaveznikov, zlasti Velike Britanije, ki je želela na tem področju ohraniti kar največjo mero vpliva. Sovjetski zvezi pa je bilo Tržaško vprašanje dobrodošel maneverski prostor za dosego pomembnejših strateških ciljev v povojni Evropi. Zahodni zavezniki namreč že vse od začetka vojne niso želeli ničesar slišati o tem, da bi Trst pripadel Jugoslaviji, Sovjetska zveza pa je vsaj do leta 1948, t.j. do spora z jugoslovansko komunistično partijo, podpirala tozadevne jugoslovanske teritorialne zahteve.²

»Vojno razdobje« reševanja Tržaškega vprašanja

Zato ni čudno, da je bila osrednja tema britansko jugoslovanskih pogovorov, ki so se začeli 11. avgusta 1944 ob jezeru Bolsena v Italiji med poveljnikom jugoslovanskega odporniškega gibanja maršalom Josipom Brozom Titom in poveljnikom 8. anglo-ameriške armade v Italiji feldmaršalom Haraldom Alexandrom ter nadaljevali na še višji ravni med Titom in britanskim ministrskim predsednikom Winstonom Churchillom, 12. in 13. avgusta 1944 v bližini Neaplja, prav vprašanje Trsta in bodoče jugoslovansko-italijanske meje. Po končanem prvem krogu pogovorov so Britanci 12. avgusta 1944 izročili Titu memorandum, v katerem so ga obvestili, da bodo zavezniške sile zasedle vse ozemlje, ki je pred vojno pripadalo Italiji. Na ta način naj bi si zagotovili nemotene prometne zveze, ki so bile nujno potrebne za zasedbo centralne Evrope, t.j. za vojaške operacije, povezane z zlomom nacistične Nemčije. Tito se je sicer pismeno pritožil, zaradi česar je prišlo 13. avgusta do ponovnega sestanka, toda britanskih stališč ni mogel omajati. Kljub temu, da je Churchill dokazoval, da je največji del ozemlja, ki je pred vojno pripadal Italiji, že v rokah Jugoslovanske armade in je zavezniškim enotam zagotavljal nemoteno uporabo prometnih vezi (zlasti je šlo za železniško progo Trst-Beljak), so Britanci vztrajali pri svojem. Pritiski na obeh straneh so se zato nadaljevali in lahko bi celo rekli, da se je začela tekma, kdo bo prej vkorakal v Trst.

Tržaški italijanski in slovenski levičarji so se ob koncu vojne vedno intenzivneje pripravljali na vstajo, v kateri naj bi prevzeli oblast v mestu in ga osvobodili. Vstajo naj bi vodila »Komanda mesta Trst.« Ta je 28. aprila 1945 v resnici dobila ukaz slovensko-jugoslovanskega partizanskega gibanja, naj prične z vstajo. Naslednji dan se je vstaja tudi začela, skupaj z napadom enot IX. korpusa jugoslovanske armade. Boji so se bili v vsem mestu. Posebej krvavi so bili na tistih mestih, kjer so se utrdile nemška vojska in kolaborantske enote: pri tovarni Alba (Nemci in ustaši), v Rižarni, pri nemški kasarni na Sv. Ivanu in pri trdnjavi Sv. Justa. Zvečer istega dne so v Trst prišle izvidnice jugoslovanske armade. 30. aprila so v boje posegle že tudi enote IV. jugoslovanske armade in po ostrih bojih na črti Dutovlje-Repentabor so 1. maja z vseh strani prišle v Trst. Nemška vojska je dajala odpor le še v nekaterih oporiščih – pri trdnjavi Sv. Justa, v tovarni Alba in v garnizonih na Opčinah, ki pa so bila vsa obkoljena in izolirana. Do 3. maja 1945 je bil strt vsak odpor

² Več o tem glej v knjigi: Pirjevec Jože, Tito, Stalin in zahod. Ljubljana, Delavska enotnost, 1987, in v delih, navedenih v bibliografiji v tej knjigi.

nemške vojske v Trstu in Trst je bil popolnoma osvobojen. Zvečer 1. maja je do predmestja Trsta – do Miramara – prišla tudi izvidnica britanske 8. armade, naslednji dan pa tudi že prve novozelandske enote iz njenega sestava. Že s prvim stikom obeh armad se je začela kazati vsa globina tržaškega vprašanja.

Poveljnik anglo-ameriške 8. armade, ki je iz Severne Afrike preko cele Italije prišla vse do Koroške, feldmaršal Alexander je 3. maja 1945 izdal dnevno povelje, da so Trst in Gorico tega dne zasedle britanske oz. novozelandske enote. Jugoslovanska stran je izdajo takega povelja imela za premišljeno dezinformacijo in je nanjo reagirala s svojim sporočilom 4. maja, v katerem je poudarila, da so jugoslovanske enote že 1. maja osvobodile Trst in Gorico. Zavezniškemu poveljstvu za Sredozemlje tako ni preostalo drugega, kot da 5. maja popravi netočno verzijo in sporoči, da so bile ob prihodu novozelandskih čet v Trst tam že enote jugoslovanske armade. To je bil uvod v »prerivanja« med zahodnimi zavezniki in Jugoslavijo pri reševanju tržaškega vprašanja.

Že takoj po koncu vojaških operacij okoli Trsta se je zavezniški pritisk na Jugoslavijo povečal. Britanski tisk je intenzivno sporočal javnosti, da je Jugoslavija ravnala zoper dogovore v Bolseni in v Beogradu, ki so zadevali zasedbo Julijske krajine. Da bi nekako rešili akuten spor, ki bi lahko prerasel tudi v neposreden spopad, je anglo-ameriško vojaško poveljstvo v Beograd poslalo generala Morgana, načelnika štaba feldmaršala Alexandra. V Beograd je prišel z zahtevami, ki so jih zahodni zavezniki formulirali v štirih točkah:

1. Feldmaršal Alexander potrebuje tržaško pristanišče in njegove železniške ter cestne povezave z Avstrijo čez Gorico in Trbiž, zato naj pride del območja Julijske krajine, ki se razteza zahodno od črte, vrisane na priloženem zemljevidu (Morganova črta op.p.), pod njegovo poveljstvo.

2. To ozemlje bo upravljala zavezniška uprava, ki bo uporabila tudi vso tisto jugoslovansko upravo, ki je tu že vzpostavljena in zadovoljivo deluje.

3. Maršal Tito naj do 11. maja 1945 umakne svoje enote za črto, ki je na zemljevidu zaznamovana dvojno.

4. Vsa neregularna vojska na tem področju mora izročiti orožje zavezniškim vojaškim oblastem in se razpustiti.

Jugoslovanska vlada na te pogoje ni pristala. Kriza, nastala zaradi italijansko-jugoslovanske meje, se je nevarno poglobila in na Jugoslavijo je pritisnila tudi Sovjetska zveza, ki se ji jugoslovanski spor zaradi Trsta ni zdel tako pomemben, da bi se zaradi njega širše konfrontirala z zahodnimi zavezniki. Tudi na pritisk Sovjetske zveze jugoslovanska stran ni takoj popustila. Nastala je takoimenovana majska kriza, ki jo nekateri poznavalci in raziskovalci tega dogajanja postavljajo na začetek poznejšega in daljnosežnejšega informbirojskega spora oziroma kot uvod vanj.

Tito je Morganu odgovoril, da je vsekakor pripravljen omogočiti zahodnim zaveznikom nemoteno in neomejeno uporabo tržaškega pristanišča, cest in železnic za vojaške potrebe, vendar pa se je zavzel za ustanovitev skupnega vojaškega poveljstva na tem ozemlju. Kompromisnega predloga Britanci niso sprejeli in spor je vedno bolj dobival obliko vojaškega izsiljevanja kot diplomatskih pogajanj med zavezniki. Jugoslavija se je deloma zaradi pritiska zaveznikov, deloma pa zato, da bi pokazala dobro voljo, 16. maja 1945 umaknila s področja zahodno od reke Soče. S to gesto naj bi dokazovala, da ji gre samo za dosego etničnih meja. Vendar sta ameriška in britanska vlada še naprej vztrajali pri izpolnitvi zahtev, ki jih je 8. maja v Beograd prinesel general Morgan. Zato je general Clark istega dne, ko so se jugoslovanske čete umaknile za reko Sočo, dobil ukaz, naj bo pripravljen, če bi bilo treba izvesti vojaške akcije, s katerimi naj bi odstranili jugoslovanske sile iz južne Avstrije (Koroške) in vse severovzhodne Italije. Jugoslovanska stran je poskusila še z enim

črte, ki jo je predlagal feldmaršal Alexander. Toda pogoji, ki jih je postavila v isti noti, so krizo še zaostri. Jugoslovani so namreč zahtevali:

1. da je treba v ZVU na tem področju pritegniti zastopnike JA;
2. da enote JA tam ostanejo, četudi pod poveljstvom SACMED;

3. da naj ZVU izvršuje svoje funkcije preko civilnih oblasti, ki so že organizirane na tem ozemlju. Najvišje vojaško vodstvo zaveznikov je na te pogoje reagiralo že isti dan. Feldmaršal Alexander je dobil navodilo, da takoj okrepi čete na spornem ozemlju.

Kriza je bila tako globoka in tako očitna, da je ni bilo mogoče več skrivati. Ko je maršal Tito 26. maja 1945 prišel v Ljubljano, je o njej javno spregovoril. V govoru pred zbrano množico na ljubljanskem Kongresnem trgu je povedal tudi stavek, s katerim se je zameril še Sovjetski zvezi. Dejal je, da Jugoslavija noče biti drobiž za podkupovanje in noče biti vmešana v kakršnokoli politiko interesnih sfer. Obenem je še izrazil ogorčenje nad ponižanjem, ki so ga Jugoslaviji pripravili zavezniki iz druge svetovne vojne. Čeprav je bila kritika namenjena v prvi vrsti zahodnim zaveznikom, je sprožila takojšnjo in ostro reakcijo Sovjetske zveze. K drugemu človeku v takratni jugoslovanski hierarhiji Edvardu Kardelju se je takoj najavil sovjetski veleposlanik. Ostro je protestiral zaradi Titovega govora v Ljubljani in zagrozil, da bo Sovjetska zveza prenehala podpirati Jugoslavijo, če bo ta vztrajala na takih stališčih. Jasno je dal vedeti Jugoslaviji, da Sovjetska zveza zaradi Trsta ne bo stopila v vojno s zavezniki. Tudi Titova pojasnila Sadčikovu, da je mislil predvsem na zahodne zaveznike, ko je govoril v Ljubljani, niso zalegla.

Mirovna konferenca se takrat še ni začela. Začela se je šele čez dobrega pol leta in vse to so bile le priprave nanjo. Že iz tega dela majske krize pri reševanju Tržaškega vprašanja je bilo jasno, da se na njej maksimalistični načrti Jugoslavije ne bodo uresničili. Pa tudi ne želje uradne Italije po ohranitvi statusa quo izpred vojne. Ne Italija ne Jugoslavija in ne prizadeto prebivalstvo niso odločali o usodi spornega ozemlja. Tako kot že nekajkrat v zgodovini, so se tudi sedaj na tem področju regije Alpe-Jadran reševala globalna, strateška vprašanja, to pot v okvirih nastopajoče hladne vojne.

Šele dva dni po Titovem govoru v Ljubljani, sta 28. maja britanska in ameriška vlada odgovorili na noto jugoslovanske vlade z dne 21. maja. Vse predloge Jugoslavije sta zavrnili, še posebej pa tistega, da bi bila jugoslovanska armada soudeležena pri vojaški upravi tega področja. Pritisk na Jugoslavijo so še povečali z zahtevo, naj bi feldmaršal Alexander postal ne samo vrhovni poveljnik, temveč tudi vojaški guverner na spornem ozemlju. Toda na to ni pristal niti feldmaršal Alexander sam, saj ni želel, da bi vojaška uprava delovala preko civilnih oblasti, ki so tu že obstojale. V začetku junija pa so zahodni zavezniki vendarle nekoliko popustili lok. 2. junija sta britanski in ameriški veleposlanik v Jugoslaviji predložila jugoslovanski vladi novo noto, v kateri sta predlagala sklenitev vojaškega sporazuma. Jugoslavija je dobro razumela, da je to zadnja priložnost in se je strinjala s predlogom.

Dne 9. junija 1945 je bil sklenjen takoimenovani beograjski sporazum, v katerem je bilo določeno, da bodo vse pomorske, suhozemske in letalske sile zahodno od črte na karti, ki je bila priložena besedilu sporazuma, postavljene pod ZVU, kakor hitro bo sporazum postal veljaven. Druge določbe pa so bile take: jugoslovanske čete zahodno od razmejitvene črte so bile omejene na kontingent 2000 mož redne jugoslovanske armade. Okrožja, ki jih bodo zasedla, bo določilo vrhovno zavezniško poveljstvo, vzdrževala pa naj bi jih njihova intendatura. Te čete ne bodo imele pristopa na druga območja zahodno od črte razmejitve. Zavezniško poveljstvo bo upravljalo ozemlja zahodno od zavezniške črte, zarisane na karti, Pulj in del ozemlja na zahodni obali Istre, kakor bo smatralo za potrebno. Štabu 8. armade bo verjetno dodeljena majhna jugoslovanska vojaška misija kot opazovalka. Maršal Tito bo ukinitil svoje sile na ozemlju vzhodno od črte, zarisane na zemljevidu, kakor tudi one, ki se

nahajajo v Pulju in okolici, do 9. ure dopoldne 12. junija 1945. Končna določba je bila za tisti čas značilna pri zaveznikih: ta sporazum ne bo na noben način prejudiciral, niti vplival na končno pripadnost delov ozemlja vzhodno ali zahodno od zarisane črte.

Jugoslovanske čete so se 12. junija 1945 res umaknile s področja zahodno od Morganove črte in ta umik pomeni konec takoimenovanega »vojnega razdobja« v prvi fazi reševanja vprašanja italijansko-jugoslovanske meje. Odgovorov na vprašanje, zakaj je prišlo do takega načina reševanja tega vprašanja, je seveda mnogo. Vendar se najpomembnejša zdita dva. Italijanske želje po statusu *quo ante* in jugoslovanske želje po dosegih etničnih meja, ki se niso mogle uresničiti po eni strani zaradi prisotnosti JA, po drugi strani pa zaradi moskovskega dogovora med zavezniki iz leta 1944, da bosta Velika Britanija in Sovjetska zveza imeli v Jugoslaviji vsaka po 50 % vpliva. Eden od dokazov je tudi brzojavka britanskega ministrskega predsednika Winstona Churchilla Stalinu po koncu majske-junijske krize, 23. junija 1945. V brzojavki je Churchill pojasnjeval Stalinu ravnanje zahodnih zaveznikov v zvezi z Julijsko krajino. Zapisal je, da je bila njuna skupna ideja, ko sta se sestala v Kremlju (oktobra 1944), da si Rusija in Velika Britanija zagotovita svoj vpliv v Jugoslaviji v razmerju 50:50. »V resnici pa je zdaj razmerje 90:10 in še teh deset odstotkov nam maršal Tito ostro oporeka,« je zaključil britanski ministrski predsednik.

Dokončno je bilo »vojno razdobje« zaključeno šele nekaj dni po odhodu jugoslovanskih čet iz ozemlja zahodno od Morganove črte. 20. junija 1945 je bil sklenjen še en sporazum med zahodnimi zavezniki in Jugoslavijo – Devinski sporazum. Podpisala sta ga vrhovni poveljnik jugoslovanske armade in zavezniški vrhovni poveljnik v Sredozemlju. Čeprav je bil po večini namenjen urejanju gospodarskih vprašanj, pa je v njem tudi nekaj določb širšega pomena. Sporazum je definiral izraz »Julijska krajina«, ki je pomenil italijansko provinco iz leta 1939 z Gorico, Trstom, Reko in Puljem. To ozemlje je Devinski sporazum razdelil na coni: A in B. Meja med obema conama je tekla po črti od juga Debelega rtiča, kakšne štiri milje južno od Trsta, nato proti severu, kjer je obkrožala okoli 10 milj širok pas skozi Hrpelje, Kozino, Štanjel, vzhodno od Rihemberka, nato do Dornberka, vzhodno od Gorice, Sv. Lucije, Kobarida, Bovca in Mangarta. Pristanišče Pulj so dobili zavezniki, toda vse višine okoli njega in Brionske otoke je dobila Jugoslavija. Poleg tega je sporazum predvideval še sporazume glede vojnega plena, nadzorstva nad sidrišči, glede gibanja v obeh conah, železniškega prometa in ureditve vprašanj, ki zadevajo trgovino in promet med conama.

Jugoslovanska oblast v Trstu in okolici je trajala 42 dni. Z ureditvijo tržaškega vprašanja po določenih Beograjskega in Devinskega sporazuma je bila rešena vojaška plat in od tedaj naprej so problem reševali diplomati, včasih tudi v senci vojaških groženj. Vsekakor je konec junija 1945 pri reševanju Tržaškega vprašanja nastal položaj, s katerim so pogajalske strani prišle na prvo zasedanje sveta zunanjih ministrov v Londonu od 11. septembra do 2. oktobra 1945. To zasedanje naj bi bila priprava za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo.

Tržaško vprašanje za zeleno mizo

Na londonsko zasedanje sveta zunanjih ministrov so vse strani, vpletene v reševanje Tržaškega vprašanja, prišle z jasnimi strateškimi, političnimi predstavami. Jugoslovanska stran pa se je nemara, v podrobnostih, še najbolj natančno pripravila na pogovore. Njene delegacije ni le slučajno vodil podpredsednik zvezne vlade Edvard Kardelj. Kot Slovenec je bil še posebej občutljiv na to vprašanje. Že 18. septembra, ko so na zasedanju prvič spregovorili o Tržaškem vprašanju, je predložil do podrobnosti izdelan načrt o Trstu kot avtonomnem mestu pod jugoslovansko suverenostjo. Šlo je za razmeroma kratek, a domišljen načrt, ki ga je Kardelj še istega dne tudi ustno pojasnjeval. Začel je z visokimi besedami, da bi bila edina pravična rešitev mejnega spora z Italijo dodelitev celotne Julijske krajine

Jugoslaviji, saj naj bi šlo za etnično in ekonomsko celoto,³ in da naj Trst kot mesto z italijansko večino dobi tako avtonomijo, ki naj bi popolnoma zagotovila vse narodnostne pravice italijanskemu prebivalstvu. Nadaljeval pa je z razlago konkretnega načrta o statusu Trsta, ki je vzbudil veliko zanimanja.

Jugoslovanska argumentacija⁴ je izhajala iz treh načel:

1. Pravica ljudstva – v tem primeru prebivalstva Trsta – do samoodločbe;
2. Treba je zagotoviti normalen razvoj Trsta z vidika njegovega zaledja, ki je etnično čisto jugoslovansko;

3. Nujno je treba zagotoviti, da bo luka Trst lahko nemoteno služila mednarodni trgovini z državami, ki v ekonomskem pogledu gravitirajo k njej. Na ta načela je jugoslovanska stran postavila trditev, da bo vse to mogoče doseči le, če postane Trst federalna enota Jugoslavije s svobodno luko, ki bi bila zunaj jugoslovanske carinske cone in bi jo vodila uprava, sestavljena iz predstavnikov prizadetih držav.

Zavezniškim zunanjim ministrom je bila predstavljena tudi vizija statusa Trsta kot jugoslovanske federalne enote. Trst naj bi postal federalna država Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ). Meje države Trst naj bi se pokrivalo z mejami mesta. V skladu z jugoslovanskim federativnim sistemom, po katerem si vsaka federalna enota določi svojo ustavo, bi ustavo dobil tudi Trst in si z njo uredil svoje notranje odnose. Temeljna prvina take ustave, pri načrtovanju političnega in kulturnega razvoja države, kot si jo je predstavljal jugoslovanski predstavnik, naj bi bilo spoštovanje načela enakih pravic vseh narodov in demokratske oblike vladavine. Na ta način bi bile pravice Italijanov, kot večine v Trstu, v celoti zagotovljene, medtem ko bi ustavo sprejela svobodno izvoljena ustavodajna skupščina mesta Trsta. V jugoslovanskem predlogu je bilo dalje rečeno, da bo federalna enota Trst imela svoj parlament, svojo vlado in svoje vrhovno sodišče. Njen pravni in politični status naj bi se izražal s sprejemanjem in izvajanjem zakonov v njenih organih s področja notranjih zadev, policije, jurisdikcije, izobraževanja, lastnih financ, urejanja gospodarstva, lokalnih komunikacij in vseh ostalih zadev, ki bi zadevale Trst kot federalno državo.

Kardelj je v Londonu poudarjal, da bi bil takšen Trst s svojimi inštitucijami hkrati tudi kulturni center, ki bi preko svojih višjih šol in drugih kulturnih ter znanstvenih ustanov zagotavljal izobraževanje in pouk za celotno italijansko manjšino v Jugoslaviji. Edine zadeve, ki bi bile skupne z ostalimi federalnimi enotami v Jugoslaviji, bi bile tiste splošne zadeve, ki so skupne vsem federalnim enotam glede na osnovna načela federacije: zunanje zadeve, komunikacije in monetarni sistem. Enakost z drugimi federalnimi enotami in enaka zastopanost vseh federalnih enot kot tudi skupščina narodnosti naj bi zagotavljala federalni državi Trst, da jugoslovanska zakonodaja ne bi bila v nasprotju z njenimi interesi. Zaradi pomembnosti, ki jo je Jugoslavija pripisovala predmetu obravnave, je bila njena ponudba širokogrudna in se je predlagani status Trsta v celoti skladal z položajem drugih federalnih enot v tedanji Jugoslaviji.

Drugi del jugoslovanskega predloga je natančno določal – celo za vsak pristaniški dok posebej – status tržaškega pristanišča. Svobodna luka Trst naj bi bila internacionalizirana in bi bila kot taka pod posebno mednarodno upravo. Kompetence, organizacijo in metode, po katerih bi mednarodna uprava delovala, naj bi določili s statutom – sporazumom med prizadetimi državami. Ta statut naj bi bil mednarodnopravno obvezujoč za vse države, ki bi uporabljale tržaško pristanišče, vendar, ko bi bil sprejet, ne bi mogel biti več spremenjen brez

³ Enake trditve avstrijske strani ob reševanju koroškega vprašanja je jugoslovanska stran zavračala.

⁴ Njen idejni oče je bil kar Edvard Kardelj sam, glej: Nečak Dušan: Trst/Trieste 1945. Podoben načrt je že leto prej izdelal tudi angleški strokovnjak in politik R.W. Seton-Watson.

soglasja Jugoslavije. Edvard Kardelj je v svojem predlogu opredelil tudi nekatere bistvene točke, po katerih naj bi bil sestavljen statut, med katerimi je morda pomembna tista, v kateri je predvidel imenovanje visokega komisarja, ki bi skrbel za stike med mednarodno upravo in Jugoslavijo.

Jugoslovanski pa tudi italijanski napor, da bi že to zasedanje zavezniških zunanjih ministrov sprejelo kakšno rešitev v zvezi z italijansko-jugoslovanskim mejnim sporom, so bili zaman. Učinki hladne vojne so se že jasno kazali. Interesi zahoda in vzhoda so bili močno različni in nezaupanje praktično nepremostljivo. Konferenca zunanjih ministrov v Londonu se je 2. oktobra 1945 končala tako neuspešno, da niso podpisali niti zapisnika o sklepih, o katerih so se že sporazumeli. Glede Trsta so bili vsi člani sveta zunanjih ministrov prepričani, da mora postati svobodno pristanišče, vsi, razen predstavnika Sovjetske zveze, pa so bili tudi prepričani, da ne sme priti pod jugoslovansko suverenost, ker bi to pomenilo vojaško-strateško nesprejemljivo prisotnost SZ na Jadranu. Toda skoraj točno devet let je trajalo, da je bilo v istem mestu uresničeno to drugo prepračanje.

Iskanje mejne črte na terenu

Eden od pomembnih razlogov, da na zasedanju zunanjih ministrov ni bil sprejet ne jugoslovanski ne italijanski in ne kakšen drug predlog o rešitvi mejnega spora med Italijo in Jugoslavijo, je odločitev potsdamske in kasneje še moskovske konference velikih. Tu je bilo sredi leta 1945 določeno, da bodo vse potrebno za mirovno pogodbo z Italijo pripravili zunanji ministri velikih štirih. Predlog, ki bi ga izdelali štirje veliki zunanji ministri bi služil kot osnova za razpravo na mirovni konferenci, ki pa bi imela samo posvetovalno vlogo. Z drugimi besedami povedano, vsi drugi zavezniki v drugi svetovni vojni bi sicer lahko prišli na mirovno konferenco s svojimi predlogi in stališči, vendar pa bi njihova stališča morali sprejeti veliki štirje. Mirovno pogodbo bi nato pripravili oni, podpisali pa bi jo vsi.

Povsem v skladu s temi izhodišči, pa tudi na osnovi jugoslovanskih predlogov ter zaslivanja italijanskega predsednika vlade De Gasperiya, so štirje zunanji ministri v Londonu odločili, da pošljejo na teren komisijo strokovnjakov štirih velesil, ki naj pripravi predloge za novo jugoslovansko-italijansko mejo na etnični osnovi. Takšno priporočilo je komisiji na pot dal tudi britanski zunanji minister Bevin.

Komisija je z delom na terenu končala aprila 1946 in prišla na zasedanje sveta zunanjih ministrov v Pariz s skupnim sporočilom, a s štirimi različnimi predlogi mejnih črt. Predlog Sovjetske zveze se je v glavnem ujemal z jugoslovanskimi zahtevami in šel deloma celo preko njih (vsa Julijska krajina s Trstom, Gorico, Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino). Ameriški predlog je bila nekoliko spremenjena verzija Wilsonove črte iz časa po prvi svetovni vojni in je puščala Italiji Beneško Slovenijo, Kanalsko dolino, Gorico, Trst in polovico Istre z raškimi premogovniki. Britanski predlog se je razlikoval od ameriškega po tem, da je puščal raški premogovniški bazen Jugoslaviji. Nekakšno srednjo pot med angleškim in sovjetskim predlogom je ubral francoski predlog. Italiji je razen Beneške Slovenije in Kanalske doline prisodil tudi Gorico in Trst, v Istri pa koprski in bujski okraj, tako da naj bi bila mejna reka Mirna. Očitno je torej, da nobeden od predlogov ni bil v skladu z navodili, ki so jih strokovnjaki dobili od namestnikov zunanjih ministrov v Londonu, češ da naj bo mejna črta v prvi vrsti etnična črta, ki bo puščala kar se da malo prebivalstva pod tujo oblastjo. Najbolj v opreki z navodili sta bila ameriški in angleški predlog. Sovjetski predlog je sicer sledil inštrukcijam, vendar je bil nedvoumno prikrojen v jugoslovansko korist. Francoski predlog pa je slonel na načelu, ki se mu pravi načelo etničnega ravnovesja. Na obeh straneh meje sta namreč ostali približno enako močni narodni manjšini.

Najbrž je bil to eden najpomembnejših razlogov, da je svet zunanjih ministrov sprejel francosko črto, čeprav je jugoslovanska stran močno pritiskala na sovjetskega zunanjega ministra, da bi dosegel spremembo meje v njeno korist. Ko je bila jugoslovanska delegacija junija 1946 že drugič (prvič 3. maja) poklicana pred svet zunanjih ministrov, je Edvard Kardelj predložil sovjetskemu zunanjemu ministru Vjačeslavu Mihajloviču Molotovu še zadnji, kompromisni predlog o mejni črti, ki naj bi ga Molotov svetu ministrov predlagal kot sovjetskega. Predlagal je, da naj bi Gorica, cona B in del cone A pripadli Jugoslaviji, Trst in preostali del cone A pa naj bi postal Svobodno tržaško ozemlje pod jugoslovansko upravo. Molotov tega predloga zunanjim ministrom ni niti sporočil. Očitno na izrecen ukaz Stalina, ki so mu bili jugoslovanski problemi okoli Trsta premajhen problem, da bi zaradi njega tvegala poglobljanje spora z zahodnimi zavezniki, saj je imel pred seboj reševanje zanj mnogo pomembnejših problemov, vezanih zlasti na status Nemčije.

Zunanji ministri so 2. julija 1946 v Parizu sprejeli tak francoski predlog, ki je določal, da Jugoslavija dobi ozemlje vzhodno od mejne črte, zahodno od nje pa naj bi bilo ozemlje razdeljeno na dva dela, ki bi ju ločila nekaj kilometrov dolga mejna črta vzdolž Timava. Severni del, ki je zajemal Kanalsko dolino in Gorico naj bi dobila Italija. Iz južnega dela, ki je obsegal ozek kos ozemlja od Štivana proti Trstu, tržaško občino in del Istre do reke Mirne, pa naj bi ustanovili Svobodno tržaško ozemlje. Bujski in koprski okraj naj bi tvorila cono B STO, Trst z okolico pa cono A STO. Prvega naj bi upravljala jugoslovanska vojaška uprava, drugega pa ZVU.

»Svobodno tržaško ozemlje«

Kljub ostremu nasprotovanju Jugoslavije, ki je veliko upov polagala na sovjetsko podporo, je tak predlog prišel na zasedanje mirovne konference, ki je začela z delom 29. julija in ga končala 15. oktobra 1946 v Parizu. Tržaško vprašanje je bilo obravnavano v senci vse hujših hladnovojaških sporov in temeljnih nesoglasij o ureditvi nemškega in avstrijskega vprašanja pa tudi daljnovzhodnih zapletov. Zavezniki so svoje namere, ne glede na proteste drugih, zlasti Jugoslavije, uresničili. Francoski predlog je bil v celoti prevzet v določila mirovne pogodbe z Italijo, ki je bila podpisana 10. februarja 1947 in je stopila v veljavo 15. septembra istega leta. Jugoslavija je pogodbo podpisala, vendar z zadržkom, da ne bo priznala nobenih etničnih sprememb, ki bodo nastale po uveljavitvi te pogodbe. Z uveljavitvijo mirovne pogodbe naj bi zaživel tudi Svobodno tržaško ozemlje in na videz je kazalo, kot da je problem jugoslovansko-italijanske meje rešen.

Toda splošna mednarodna situacija, pogojena z odnosom vzhod-zahod, je preprečila rešitev tega vprašanja na način STO. Zapletlo se je že takoj na začetku, pri imenovanju guvernerja STO. ZDA in Velika Britanija sta vztrajali na izrazito prozahodno usmerjenem guvernerju, Francija si je prizadevala najti nevtralnega človeka, Sovjetska zveza pa se je tej igri prilagajala. Ko je naprimer Francija predlagala za guvernerja belgijskega ministra Buissereta, ga je SZ podprla, zato pa sta ga drugi dve zahodni zaveznici odklonili. Zaradi takih igravic vse do konca leta 1947 zavezniki niso imenovali guvernerja. Nasprotno, zaradi poglobljanja sporov med obema političnima poloma na svetu, ki so hromili vsako politično dogovarjanje, so se tri zahodne velesile dogovorile, da guvernerja sploh ne bodo imenovali, saj naj bi zaradi splošnega svetovnega položaja bilo bolje, če ostane v coni A kar vojaška uprava. Italiji in Jugoslaviji so velesile 18. decembra 1947 sporočile, naj se sami sporazumeta o guvernerju. Ti dogovori, ki so trajali skoraj mesec dni, so bili le nadaljevanje dogovorov velesil. Jugoslovanska vlada je 15. januarja 1948 sporočila Varnostnemu svetu OZN, ki je formalno predlagal bilateralne pogovore, da so bila pogajanja neuspešna.

Če v času vojne faze reševanja Tržaškega vprašanja in v času njegovega reševanja za zeleno mizo do sklenitve mirovne pogodbe Italija ni imela odločilnega vpliva na odločitve zaveznikov in je bila Jugoslavija bolj v ospredju tozadevnih dogajanj, se je po podpisu pogodbe tu marsikaj spremenilo. Prav v času neuspešnih pogajanj za imenovanje guvernerja STO je Italija zaradi vloge, ki so ji jo predvideli zahodni zavezniki v novem povezovanju sil v Evropi, – postala naj bi pomemben člen v zahodnozavezniški vojaški in gospodarski politiki – pridobivala na pomenu in zahodni zavezniki so ji bili veliko bolj naklonjeni kot ob koncu vojne. Aprila 1948 so bile razpisane volitve v Italiji. Zahodni zavezniki so pri teh volitvah neposredno podpirali meščanske stranke, saj je močna italijanska, prossovjetska levica pomenila latentno nevarnost njihovim interesom. Meščanske stranke pa so, za razliko od levece, imele v svojih programih kot eno najpomembnejših točk tesno naslonitev na zahod. Tik pred volitvami, 20. marca 1948, so tri zahodne velesile v podporo meščanskim strankam izjavile, da »naj bi STO vnovič vrnil pod italijansko suverenost«. Taka izjava, ki je bila najprej mišljena le kot dvostranska (samo ZDA in VB), naj bi bila kompenzacija za italijansko sodelovanje v zahodnih, najprej gospodarskih, pozneje pa tudi političnih in vojaških načrtih.

Od te »trojne izjave« dalje, zlasti pa po resoluciji Informbiroja 28. junija 1948, ki je močno oslabil jugoslovanske in sovjetske pozicije na tem področju, se je pritisk Angloameričanov v smeri »trojne izjave« stopnjeval. Informbirojevski spor je oslabil, če ne celo popolnoma razbil, močno levičarsko slovensko-italijansko protifašistično fronto, ki je izvirala še iz časov vojne. Ko je ZVU to docela spoznala, se je odločila za junij 1949 razpisati upravne volitve v Trstu. Na njih so zmagale proitalijanske stranke s programom, ki je bil temelj tudi politiki ZVU oz. politiki poveljujočega generala Američana Aireya. Ta je v poročilih Varnostnemu svetu OZN rad poudarjal, da je treba STO vrniti Italiji, saj bi sicer prišel v roke »slovenokomunistom.« Šele v njegovem zadnjem poročilu za leto 1950, ko so se zaradi informbirojevskega spora odnosi med Jugoslavijo in zahodnimi zaveznicami bistveno izboljšali, je v poročilo zapisal tudi, »da bi bilo mogoče to rešitev najbolje doseči s sporazumom med Jugoslavijo in Italijo.«

S tem se je začela odločilna faza pri reševanju Tržaškega vprašanja, ki se je odvijala v okvirih dveh pomembnih političnih determinant. Na eni strani je bila to popolna vključitev Italije v zahodno sfero, na drugi strani pa dokončen prelom Jugoslavije s stalinistično Sovjetsko zvezo. Jugoslavija se je bila v tem času, nekako od 1950 do 1953, prisiljena opredeliti za kompromisno varianto rešitve Tržaškega vprašanja. Namero, ki so jo zahodni zavezniki izrazili v »trojni izjavi« marca leta 1948, je sicer slej ko prej odločno zavračala, toda spoznala je tudi, da vprašanja ni mogoče rešiti tako, da bi STO priključili Jugoslaviji. Ti dve stališči tudi nista mogli biti realna osnova za doseg kompromisa. 1. marca 1952 je Jugoslavija predlagala novo zamisel rešitve Tržaškega vprašanja na osnovi kondominija. Bistvo tega predloga je zamisel o alternativnih guvernerjih. Za obdobje treh let bi jih izmenoma imenovali Jugoslavija in Italija, tako da bi v času, ko bi bil guverner Italijan, postal viceguverner Jugoslovan in obratno. Jugoslavija si je predstavljala, da bi taka rešitev omogočila tržaškemu prebivalstvu, da bi se lahko po določenem času odločilo o državni pripadnosti ozemlja. Toda Italija je jugoslovanski predlog zavrnila in predlagala, da naj se v STO pod nadzorstvom nevtralnih sil izvede plebiscit. Jugoslavija tega predloga ni neposredno zavrnila, pač pa je zahtevala nemogoče: da se pred izvedbo plebiscita na tem področju ustvari tako stanje, kot je bilo pred letom 1918, torej pred fašističnim raznarodovanjem Slovencev. Rešitev se ni zdela blizu.

V času od leta 1950 do 1953 se je zvrstila množica bilateralnih in multilateralnih stikov za rešitev tega vprašanja. Zaveznikom je STO postajal vse večje breme, Italiji in Jugoslaviji pa je postajalo vse bolj jasno, da bo mogoče priti do rešitve le na osnovi delitve STO po

mejah med cono A in B STO. Toda razpleta ni hotelo biti, dokler ga niso leta 1953, na nek način, izsilili zahodni zavezniki. Sredi tega leta sta obe strani še trmasto vztrajali vsaka na svojih pozicijah. Italijanska stran, podprta z zavezniško politiko, je jeseni 1953 na mejo med conama poslala svoje oklepne enote. Jugoslavija je reagirala z enakim ukrepom. Nastala je takoimenovana tržaška kriza, ki jo mnogi uvrščajo med najbolj resne krize na svetu, nekateri celo trdijo, da se je svet znašel na robu tretje svetovne vojne.

Vsekakor je resno grozil oborožen spopad, saj sta britanska in ameriška vlada 8. oktobra 1953 objavili uradno sporočilo, po katerem nista več pripravljeni nositi odgovornosti za upravo nad cono A in sta se zato odločili ukiniti Zavezniško vojaško upravo, umakniti svoje sile iz cone A ter prepustiti upravo v cono A italijanski vladi na dan, ki naj ji ga le-ta sporoči. Jugoslavija je že naslednji dan reagirala s protestno noto pri obeh zavezniških vladah in zagrozila, da si zadržuje pravico zavarovati svoje interese na tržaškem ozemlju. Izvedena je bila delna mobilizacija in jugoslovanske enote na meji med conama so bile močno okrepljene.

Velika Britanija in ZDA sta stali na razpotju: uporabiti silo ali se pogovarjati z Jugoslavijo. Zmagala je razumna odločitev in Italija je 5. decembra 1953 sprejela jugoslovanski predlog, s katerim so se čete ene in druge države umaknile z meje, januarja 1954 pa so se predstavniki Jugoslavije, Velike Britanije in ZDA sporazumeli za metodo pogovorov o tem vprašanju: najprej naj bi prišlo do jugoslovansko zavezniških pogovorov, potem pa še do jugoslovansko italijanskih.

Na pogajanjih se je oblikovalo nekaj različic možne rešitve. Toda strnemo jih lahko v dveh poglavitnih. Po prvi naj bi prišlo do razdelitve STO po mejah obeh con z manjšo korekturo v korist Jugoslavije ter jamstvom dveh zahodnih velesil, da ne bosta podpirali nadaljnjih zahtev nobene od neposredno prizadetih strani, po drugi pa naj bi Jugoslavija dobila izhod na morje v Trstu oz. v njegovi neposredni bližini (izhod pri Škednju in Žavljah ter uporabo dela tržaškega pristanišča), v zameno za nekaj italijanskih etničnih otokov v cono B. Realizirana je bila prva inačica, ker se z drugo Italija ni strinjala. Rešitev Tržaškega vprašanja naj bi bila dokončna, sta zahtevali obe strani, jugoslovanska stran pa je dodatno terjala tudi jasna jamstva za slovensko narodno manjšino, ki bo ostala na italijanskem ozemlju. Pod temi pogoji je bil 5. oktobra 1954 v Londonu podpisan Londonski memorandum o soglasju, ki mu je bil priključen Posebni statut. Prvi je urejal ozemeljske, drugi pa narodnomanjšinske probleme. Jugoslavija je dobila cono B STO in delček cone A, Italija pa preostalo cono A STO. Angloameričani so izjavili, da ne bodo podpirali nobenih dodatnih zahtev Italije in Jugoslavije, v Posebnem statutu pa sta državi, na osnovi reciprocitete, zagotavljali manjšinsko varstvo Slovencev v bivši cono A in Italijanov v bivši cono B.

Londonski sporazum je bil notificiran pri Varnostnem svetu OZN, na pobudo ZDA pa 25. aprila 1958 registriran tudi pri sekretariatu Generalne skupščine OZN. Oktobra 1954 sta ga sprejeli vladi in parlamenta obeh držav, s čimer je bilo rešeno eno od najpomembnejših žarišč hladne vojne v Evropi, kar je ugodno vplivalo tudi na reševanje drugih. Razmejitev med državama je italijanska stran vse do podpisa in ratifikacije takoimenovanih Osimskih sporazumov 10. novembra 1975 imela sicer za začasno in jo je imenovala »demarkacijska črta,« toda kljub temu je rešitev Tržaškega vprašanja pomenila začetek regionalnega sodelovanja na tem področju. Nacionalna in ideološka nasprotja, ki so botrovala nastanku Tržaškega vprašanja, so se v desetletjih po Londonskem sporazumu prelevila v zglede regionalno sodelovanje, ki je bilo vzdolž železne zavese zagotovo pionirsko ter je zato lahko danes vzor za nadnacionalno sodelovanje.

Izbor uporabljene literature:

Praviloma ima vsaka od navedenih knjig še dodatno bibliografijo, ki jo je vredno uporabiti pri poglobljanju vedenja o pričujoči tematiki.

1. Pirjevec Jože, Tržaški voz, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1985.
2. Pirjevec Jože, Tito, Stalin in zahod, Delavska enotnost, Ljubljana 1987.
3. Pirjevec Jože, 1918–1992, Jugoslavija, Založba Lipa, Koper 1995.
4. Trst – Trieste 1945, Trst 1985.
5. Slovenci v Italiji, Cankarjeva založba, Ljubljana 1975.
6. Jeri Janko, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1961.
7. Novak Bogdan, Trieste, 1941–1954, Mursia, Milano 1973.
8. De Gasperi Diego, La questione di Trieste, 1–2, LINT, Trieste 1981.
9. Biber Dušan, Tito–Churchill, Strogo tajno, Delo-Globus, Ljubljana-Zagreb 1981.
10. Bebler Aleš, Čez drn in strn, Spomini, Lipa, Koper 1981.
11. Valdevit Gianpaolo, La questione di Trieste 1941–1954, Angeli, Milano 1986.
12. Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.
13. Perovšek France, Moja resnica, Ljubljana 1997.

Zusammenfassung

Vom eisernen Vorhang zur grünen Grenze Die Region Alpen-Adria 1945–1991

1. Teil

Dušan Nečak

Der vorliegende Beitrag stellt den ersten Teil einer umfassenderen Übersichtsdarstellung der Alpen-Adria-Region in der Zeit 1945–1991 dar. In diesem Teil bestimmt und analysiert der Autor die bedeutendste Problematik, die das Geschehen in diesem Raum determinierte. Sie wird durch drei wesentliche Merkmale geprägt: die Existenz der nationalen Minderheiten auf beiden Seiten der Grenze, die unmittelbare und mittelbare Beteiligung am kalten Krieg und die Lage am Berührungspunkt zwischen kommunistischer und bürgerlicher Welt. Außerdem setzt sich der Beitrag mit anderen bedeutenden Ereignissen auseinander: der Abrechnung mit der slowenischen und kroatischen antikommunistischen, kollaborationistischen militärischen und zivilen Opposition, der Problematik der italienischen Flüchtlinge aus Istrien ('esuli') und dem Schicksal der sogenannten »Volksdeutschen«. All die Probleme werden wegen ihres Umfangs und ihrer Komplexität nur umrissen.

Der ganze Problemkreis wird in drei Zeitabschnitte aufgegliedert: der erste von 1945 bis 1954/55 (Unterzeichnung des Londoner Memorandums und des österreichischen Staatsvertrages, provisorische Lösung der deutschen Frage), der zweite bis Ende der siebziger Jahre, eine Zeit, die – wenn man von der Unterzeichnung der Verträge von Osimo absieht – nicht von großen Ereignissen erfüllt war, und der dritte bis zum Zerfall Jugoslawiens und der Gründung eines unabhängigen Staates Slowenien. Den Kern des Beitrags bildet ein Umriss der sogenannten Triester Frage. Der Autor verfolgt sie von der Kriegsphase, die in den letzten Junitagen des Jahres 1945 mit der Unterzeichnung des Abkommens von Duino endete, über die Versuche, eine Lösung dieser Frage am grünen Tisch und durch die Grenzziehung im Gelände (1946/1947) zu finden, bis zur Gründung des Freistaates Triest (1947), seiner Auflösung (1954) und der Normalisierung der Beziehungen zwischen den beiden Staaten durch den Abschluß der Verträge von Osimo (1975).

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Andrej Pleterski

Lepi, grdi, zli

O metodah, Liburniji, Karantaniji, vojvodskem stolu, Konverziji in Brižinskih spomenikih

Nedavno sem doživel redko pozornost, da se je kar dvema kritikoma (Štih 1997; Grdina 1997) hkrati zdelo potrebno spregovoriti o moji razpravi (Pletherski 1996; 1997) o koroških knežjih kamnih. Njune diskusije sem se razveselil, čeprav se Peter Štih z menoj *globoko ... ne strinja* (Štih 1997, 120) in so Igorju Grdini moje razlage zgolj *mitska stvarnost* (Grdina 1997, 123) ali po domače pravljice. Pomembno se mi zdi, da se je s tem tudi pri nas odprl diskusijski prostor o temah, za katere se je že zdelo, da si o njih skorajda nimamo več kaj povedati. Vsaka diskusija daje možnost preverjanja in tehtanja argumentov, iskanja novih, odpira še nenačete teme. Tako pomembno prispeva k razvoju znanstvenih spoznanj. Ker sta kritika posebej izpostavila vprašanje delovnih metod, se nudi dobrodošla priložnost spregovoriti o tej pomembni temi, ki nas edina lahko potegne iz močvirja znanstvenega voluntarizma. In nazadnje, gotovo pa ne tudi na koncu, se nam nudi izjemna priložnost razvijati metodo in kulturo diskusije.

Da ne bo vprašanj, kako je tokratna razprava nastajala, naj povem, da sem najprej napisal poglavji o Povedi in Zakaj ne verjeti, nato tisto o metodah in na koncu diskusijo s kritikoma. Ker je besedilo tudi tokrat grdo dolgo in se marsikomu ne bo ljubilo brati vsega, toplo priporočam, naj diskusije ne bere, če ni prej prebral poglavja o metodah. Čeprav nisem imel namena tako kmalu spet pisati o Konverziji, sta me kritika izzvala (obema hvala lepa), da izdelam pričujočo analizo Povedi. Ni mi žal. Rekel bi, da se je splačalo. S tem sem tudi ustrezno razširil del, ki je bil v »Mitski stvarnosti« predstavljene šele v zarodku. Obe razpravi pa tako tvorita svojstveno celoto.

Seznam okrajšav

Osebe:

Avtor = neznani pisec Konverzije

PŠ = Peter Štih

IG = Igor Grdina

AP = Andrej Pletherski

Pojmi:

BS = Brižinski spomeniki (Znanstvenokritična izdaja, Dela 2. razreda SAZU 39, Ljubljana 1993).

GH = *Gesta Hrodberti* – spis, ki je nastal po 793 in je poleg 1. poglavja Konverzije ena od obeh najstarejših ohranjenih različic nekega izgubljenega življenjepisa sv. Ruperta (Lošek 1997, 21 ss).

Konverzija = *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* – spis, ki je nastal 870 (o tem datumu Lošek 1997, 6) ali morda celo 878 (za kar se zavzema Schnizer 1997) v obrambo interesnega ozemlja salzburške cerkve.

krožni dokaz = *circulus vitiosus*, napaka v definiciji, kadar tisto, kar skušamo definirati, že nastopa v tistem, kar definiramo. Posledica je dokazni postopek, v katerem je konec enak izhodišču. Npr.: to je krog, ker je okrogel, okrogel je, ker je krog.

opažanje = (nemško Befund) struktura, ki jo sestavljajo posamezni elementi. V tem pomenu besedo uporabljam še zlasti v poglavju o Povedi.

Poved = *Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis.* (Wattenbach 1854, 7 s: 5. 36, 1–2; Kos 1936, 131: 5. 6–8; Lošek 1997, 106: 5. 8–10).

1. Metodološka in obrtna pravila

Velja, da je ena bistvenih razlik med znanstvenim in neznanstvenim delom v tem, da prvo upošteva določene delovne metode in pravila ter da svoje trditve argumentira na preverljiv in ponovljiv način. Delo, ki teh pogojev ne izpolnjuje, ni znanstveno. Lahko pa je še vedno strokovno, umetniško ali kakšno drugačno in kot tako koristno, dobro, lepo. To povem samo toliko, da ne bi kdo mislil, da je pridevnik »neznanstven« zmerljivka. Kot tudi »znanstven« ni nujno pohvala.

Pa si oglejmo nekaj osnovnih pravil zgodovinarske obrti, kot so nas jih naučili v šoli. Sploh ni odveč, spomniti se jih. Priročnik Boga Grafenauerja (1960) se mi zdi za to še vedno zelo uporaben, saj vsebuje številna pravila, ki niso občutljiva za zob časa. Tu bom ponovil samo tista, ki so nujno potrebna za razumevanje pričujoče diskusije.

Zgodovinski viri in njihove vrste (Grafenauer 1960, 249 ss)

Zgodovinski viri so sledovi, ki jih je zapustila preteklost in o njej pričajo. Lahko jih razvrščamo na različne načine. Tu nas prvenstveno zanima delitev na podlagi njihove vrednosti za spoznavanje preteklosti ter glede na naloge in oblike kritike virov. Prva taka delitev izhaja iz razmerja vira do dogodka ali stanja, o katerem priča. Po tem kriteriju delimo vire v **vire prve roke** in **vire druge roke**. Vir prve roke je tisti, katerega avtor je bil v neposrednem stiku z dogodki ali stanji, ki jih izpričuje. Če takega stika ni, gre za vir druge roke. Med obema vrstama imajo večjo vrednost viri prve roke (Grafenauer 1960, 252 ss).

Druga delitev izhaja iz razmerja pisca do virov. Tu ločimo **primarne vire** in **sekundarne vire**. Primarni so tisti viri, ki izvirajo od očitvidcev, ali pa se opirajo na take vire, ki jih mi ne poznamo več. Če o nekem delu preteklosti nimamo vira prve roke, ampak samo vir druge roke, je slednji za nas primaren. Če pozneje najdemo vir prve roke, postane vir druge roke sekundaren. Kajti sekundarni vir je tisti, ki črpa svoje sporočilo iz virov, ki so nam še na voljo, in nam ne prinaša nič takega, kar si ne bi mogli pridobiti sami brez njega. *Sekundarni viri nimajo nobene vrednosti kot priče, kajti pripoved, povedana večkrat, ni zato nič bolj resnična, kakor če je bila povedana le enkrat* (Grafenauer 1960, 256 s).

Tretjo delitev virov utemeljuje njihovo notranje razmerje do delov preteklosti. To je razlikovanje med **poročili** in **preostanki**. Poročila so viri, ki imajo namen podati potomcem neko podobo o doživljenih dogodkih. Preostanki pa so vsi tisti viri, ki niso imeli nikakršnega poročevalskega namena, ampak so nastali kot neposredni sestavni del tistega zgodovinskega stanja, o katerem pričajo. *Pri preostankih uporablja zgodovinar del nekdanjega življenja samega in se tako neposredno stika z njim. Tu ni odvisen od tujih podob o dogajanju in stanju, marveč takšne podobe z uporabo vira ustvarja sam, neposredno; zaključki so mnogo bolj trdni.* So pa seveda odvisni od zgodovinarjeve interpretacije. Med poročila spadajo: ustno izročilo o preteklosti, pisani literarni viri, publicistični viri, razni sestavni deli aktov ali vrste aktov, podobe s historično vsebino. Preostanki pa se delijo na dve veliki skupini: na stvarne in abstraktne (institucije, jezik itd.). Zaradi večje zanesljivosti, še bolj pa zaradi mnogo večje širine poznanja preteklosti se zgodovinopisje vedno bolj usmerja na študij zgodovine po preostankih (Grafenauer 1960, 258 ss).

Naše poznavanje preteklosti in zgodovinopisje

Bogo Grafenauer je duhovito prikazal filtre, skozi katere prihajajo do nas informacije o preteklosti, z dvojnimi ulomkom: zgodovinopisje = zgodovinsko dogajanje / viri (oboje ulomljeno z) / zgodovinar. Kajti *viri namreč ne govorijo sami, marveč le takrat, kadar jim zgodovinar zna postavljati vprašanja* (Grafenauer 1960, 19). S tem je jedrnat opozoril na problem subjektivnosti zgodovinarja in hkrati še na eno pomembno posledico tega problema. Če zgodovinar ne zna videti in postavljati pravih vprašanj, bo njegovo delo bolj jalovo, kot bi bilo sicer. Prikazani dvojni ulomek je sicer treba dopolniti še z enim filtrom, in to so uporabniki, bralci, ki šele dokončno ustvarijo podobo preteklosti v svoji zavesti. Vsakdo je namreč prav tako filter samemu sebi. Zavedanje, da tretji filter obstaja, se v zadnjem času vse bolj utrjuje (prim.: Barbara Little 1992, citat pri Mirmik–Prezelj 1998, 369; Pleterski 1995; Grdina 1996, 51 pravi: *knjiga, ki je nihče ne prebere, ni knjiga – četudi je zgodovina*).

Vprašanje subjektivnosti in objektivnosti

Vsi naštetni filtri pačijo podobo preteklosti, ki pride do nas. Da sta bralec in pisec, neodvisno od svojih siceršnjih namenov, subjektivna, imam za dejstvo, ki mi ga, upam, ni treba posebej dokazovati. Enako je logično, da so subjektivni tudi vsi viri, ki spadajo v skupino poročil. Manj znano je, da se je treba možnosti subjektivnosti zavedati tudi pri uporabi skupine preostankov. Subjektivnost tu nastopa že v stopnji iskanja in zbiranja teh virov in se nadaljuje skozi vse stopnje njihove obdelave. Zato je naravnost tragikomično, da številni arheologi še vedno verjamejo v objektivnost pisnih virov in da številni zgodovinarji (v ožjem smislu: tisti, ki gradijo svojo podobo preteklosti prvenstveno na pisnih virih) obratno verjamejo v objektivnost tvarnih virov (prim.: Mirmik–Prezelj 1998). Seveda se sedaj lahko zgroženo vprašamo, kaj pa je sploh objektivno, kje je trdina v močvirju subjektivnosti, na kateri bomo gradili?

Odgovoru na to vprašanje je posvečena metoda kritike virov. Ta jim ne samo določa čas, prostor in okoliščine nastanka, ampak jih tudi sooča z vsem, kar o teh treh kontekstih že vemo. Preverja jih na vseh možnih stičnih točkah. Če na pričakovanih stičiščih ni ujemanja, je možnosti več (te sicer obstajajo tudi v primeru ujemanja, le opazimo jih težje). Ali je napačen primerjalni podatek, ali podatek vira, ali celo oba. Običajno krajšo potegne vir, še zlasti, če primerjalni podatek velja za zanesljivega. Obratni primeri so mnogo redkejši, povzročajo pa dolgo verigo verižnih sprememb, ki so številnim raziskovalcem neljube in se jim zato upirajo.

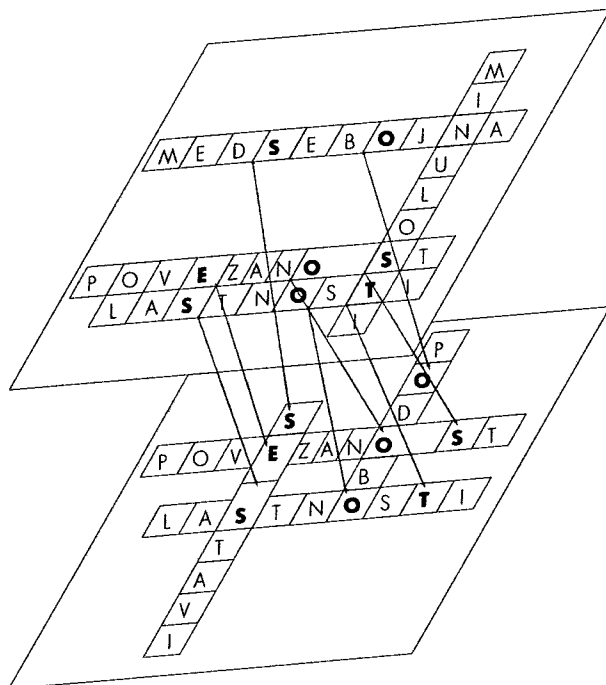
Kritiko virov in nastajanje podobe preteklosti si najlažje ponazorimo z reševanjem skrite križanke. Zgodovina je taka križanka, ki jo rešujemo že tisočletja. Vnaprej ne poznamo niti števila polj, ne njihove velikosti, niti njihove razporeditve, ne dolžine posameznih besed, niti njihovega opisa, ne celotnega obsega. Tu in tam imamo dano kako črko, morda celo del besede. Povezovanje se začne lahko intuitivno; ugibamo, kaj bi spadalo na izbrano mesto. Tako izbrana beseda mora pozneje seveda dobiti potrditev s prečnimi besedami. Temu lahko rečemo **metoda napovednih modelov**. Po njej si zamislimo podobo, predvidimo njene kontrolne točke in jih nato preverjamo. Pri tem je pomembno, da tega, kaj nam bodo dale kontrolne točke, ne vemo vnaprej. Če vedno najdemo pravo potrditev na pravem mestu, model drži, sicer ga je potrebno popraviti, ali celo povsem spremeniti. Kot v križanki, ko radiramo posamezne črke, včasih pa kar cele besede, ker smo napačno zastavili in nam prečne besede, ki smo jih razvozlali, kažejo nekaj drugega. Tudi **kritika vira** je tako prečno preverjanje, vendar s tistim, kar že poznamo. Seveda pa poznejša odkritja lahko razumevanje vira še izboljšujejo. V tem smislu je razumevanje vsakega vira tudi nekaj napovedni model. Podoba, ki nastaja, je seveda precej raztrgana, marsikdaj napačna in ponekod kaotična, a sčasoma vedno boljša. Več kot je navzkrižnih ujemanj, manjša je možnost subjektivnih napak. Ujemanja postajajo objektivna danost.

Najpomembnejša objektivna lastnost virov je ponavljanje njihovih lastnosti (prim.: Klejn 1988; Pleterski 1992, 243). Na tej lastnosti temelji **metoda primerjav**. Pri tej prenašamo tisto,

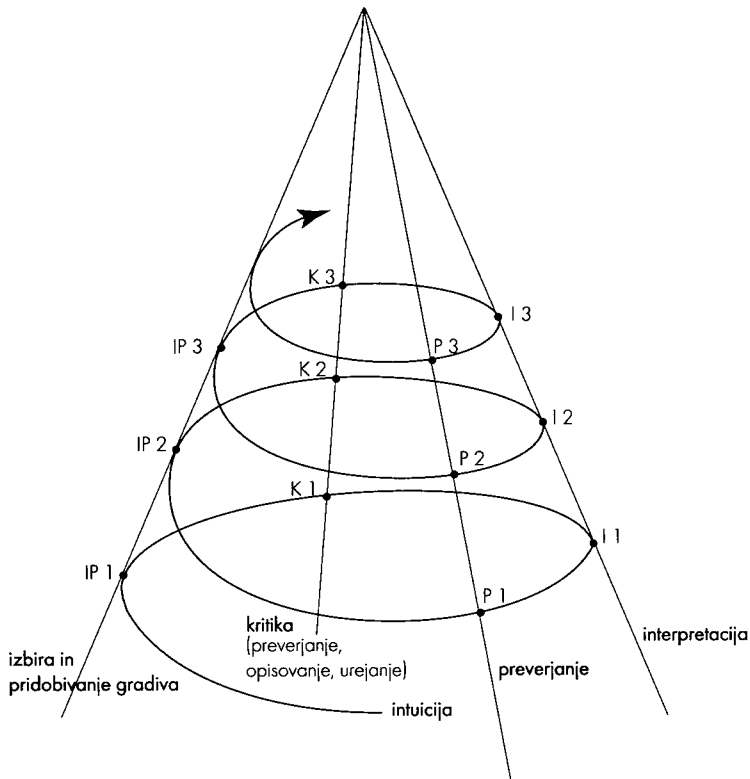
kar vemo o znanih podobnih primerih, na tiste, ki jih raziskujemo. Zanesljivost metode je odvisna od pravilnosti izbire primerjav in števila lastnosti, ki jih hkrati primerjamo. Pri primerjanju posamičnih lastnosti hitreje zagrešimo napako kot pri primerjanju trdno strukturiranih skupin lastnosti.

Prav ponavljanje nam tudi pomaga, da neko lastnost sploh opazimo. Ko bomo v nekem kraju srečali prvega človeka s sivim klobukom, tega ne bomo niti opazili, ko bo že dvajseti zapovrstjo, nam bo to vzbudilo pozornost. Prišli smo na sled lastnosti ljudi tega kraja, da nosijo sive klobuke. Seveda nas bo zanimal vzrok. Tega bomo morda našli in dokazali, morda ga bomo samo predvideli. Ko poznamo vzrok, ali mislimo, da ga poznamo, bomo vsak nov siv klobuk na glavi človeka tega kraja razlagali s poznanim vzrokom. Rešitev je sicer logična, ima pa pomembno napako. Različni vzroki imajo lahko enake posledice in obratno en vzrok različne posledice. Ali v križanki: beseda, ki smo jo opazili zaradi ponavljanja in stoji navpično, se lahko ujema z zelo različnimi vodoravnimi besedami in obratno, ena vodoravna beseda nam da lahko zelo različne navpične besede. Zanesljivost rešitve pa se nam zelo poveča, če opazimo, da se ponavlja več sosednjih besed. Te so očitno v neki stalni trdni povezavi, ki ji rečemo **struktura**. Ponavljanje struktur je objektivna danost. Subjektivnost seveda še vedno obstaja v prepoznavanju posameznih struktur in v prepoznavanju njihovega ponavljanja. Najbolj subjektivna je namreč prav sposobnost prepoznavanja, nekateri vidijo, drugi pa ne. Prav tako obstaja možnost pomot pri prepoznavanju. A več sestavnih delov ko ima struktura in večkrat ko se ponovi, manjša je možnost subjektivne napake. Objektivni značaj videnega je vedno trdnejši. To je jedro **strukturne metode**, kot jo razumem.

Nudi pa nam še nadaljnje pomembne možnosti. Ena vrsta virov omogoča spoznavanje samo določenega dela strukture, ki jo dograjujemo v podobo preteklosti. Če imamo srečo, da je struktura posledica nečesa, kar je pustilo sledove v različnih virih, imamo možnost, da tudi



Slika 1. Mreže strukturnih lastnosti v več ravninah.



Slika 3. Spoznavna spirala (predelano po: Gardin 1987, 199).

Metoda razvrščanja v skupine

Vsak od naštetih korakov spoznavne spirale ima svoje metode in postopke. Ogleдали si bomo le še tisto metodo, ki nam pomaga razvrščati preostanke preteklosti, ki so praviloma množični, v skupine, ki jim nato lahko izvajamo historično govorico. Metodo sem podrobneje že predstavil (PleTERSki 1996b), zato jo tu obnavljam zgolj v bistvenih črtah. Preostanke lahko opazujemo na različnih ravneh in na vsaki najdemo številne lastnosti. Te lastnosti so hkrati lastnosti posameznih skupin gradiva. Skupino določajo njene tipične lastnosti, ki so značilne samo zanjo. Tako npr. skupino krožcev določa njihova okroglost. Skupina mora imeti najmanj eno tipično lastnost, če jih ima več, skupino lažje določimo. Vsi preostanki, ki vsebujejo tipično lastnost (ali lastnosti) neke skupine, pripadajo tej skupini. Ker ima posamezen preostanek praviloma več lastnosti, obstaja možnost, da pripada hkrati več raznovrstnim skupinam. Ne more pa pripadati hkrati več istovrstnim skupinam. Če ponazorim: isti preostanek lahko hkrati pripada kronološki skupini, tehnični skupini, religiozni skupini itd. Ne more pa pripadati hkrati dvema različnima kronološkima skupinama. Če ima lastnosti dveh ali več kronoloških skupin, je kronološko nedoločljiv in ga iz nadaljnje kronološke obravnave izločimo. Vsak preostanek torej ne spada v katerokoli poljubno izbrano skupino. Ključnega pomena pri iskanju skupin je izbor lastnosti. Pravilne kronološke (ali kakšne drugačne) skupine bomo našli samo, če jih bomo sestavljali s pomočjo kronoloških lastnosti. Če bomo tem lastnostim primešali npr. še tehnične, bo tudi naš rezultat mešan, delno kronološke delno

tehnične skupine. Le malokdaj vnaprej poznamo pravo izbiro lastnosti. Zato bodo naše prve skupine pogosto še nejasne, »okužene«. Rezultat izboljšujemo s ponavljanjem spoznavnega postopka, kjer rezultate preverjamo v gradivu in dobimo boljša izhodišča za ponovno sestavitev skupin. Postopek ponavljamo, dokler so možnosti izboljšav.

Metode diskusije

Za razumevanje diskusije, kot sta jo zastavila kritika, si ni odveč priklicati nekaj zanimivih misli Igorja Grdine. Zahtevi, da *zgodovinar pove, kako je v resnici bilo*, duhovito protistavi komentar, *a potem bi bilo mogoče eno samo pripovedovanje zgodovine*. Ker se zaveda pristranskosti pripovedovalca, pravi o historiografski pripovedi, da *njena resnica ni toliko v zvestobi dejanskosti kot v prepričljivosti, ki sloni na koherenci povedanega... Historiografska pripoved se od fikcijske loči samo po tem, da vsebinsko ni v nasprotju z dognanji zgodovinske kritike oz. rezultati raziskav temeljnih zgodovinskih znanosti (paleografija, kronologija, diplomatika itd.)*. Če zgodovinopisje razumemo kot zgodbopisje, kot interpretativni del spoznavne zanke (Slika 3), se je mogoče z njegovo predstavitvijo strinjati. S takšnega izhodišča je smiselno Grdinino opozorilo bralcem, ki pravi: *Popolnoma jasno je, da je glavna stvar pri pripovedovanju zgodovine kot zgodovine pripovedovalčeva etika: uporaba oz. obvladovanje takšnih in drugačnih diskurzivnih strategij omogoča zelo učinkovito predstavljanje fikcije kot nefikcije. Stvarnost se sama ne more obraniti inteligentnega polaščevalca* (Grdina 1996, 52). Tu Grdina bralcem pove, da so zgodbopiscu prepuščeni na milost in nemilost, odvisni so zgolj od njegove strokovne etike, da jih ne bo zavestno zavajal. In če so učinki naše diskusije namenjeni predvsem bralcem zgodbopisja, se samo ponuja močno diskusijsko orožje. Pod lupo je treba postaviti etiko pripovedovalca. Če mu dokažemo neetično ravnanje, je tudi njegova zgodba neverodostojna. To je metoda, ki je v vsakdanjiku morda najbolj pogosta. Posebej priljubljena je v političnih diskusijah.

Ker pa moja študija, ki je na tapeti, prvenstveno ni zgodbopisje, ampak po mojem mnenju predvsem delo s področja temeljnih zgodovinskih znanosti (arheologija, historična geografija, mitologija), je treba postaviti v luč kritike tudi (in verjamem, da zlasti) vire, ki jih uporabljam, moje izpeljave iz teh virov in mojo argumentacijo izpeljav. Pomembno izhodišče za način diskusije je tudi kratko navodilo Boga Grafenauerja, ki poudarja predvsem pomen tega, da diskutanti govorijo o isti stvari.

Vsaka diskusija v znanosti zahteva jasno medsebojno razumevanje. Zato je tudi pri kritiki prva naloga precizen referat o temeljnih tezah ocenjevanega dela; pri tem se kritik, ki hoče v resnici opraviti svojo nalogo, ne sme omejiti le na en sam del obravnavane publikacije, marveč mora pokazati in upoštevati pri ocenjevanju celotno delo. Prav tako po pravici velja za napačno, če se kritik omejuje le na kritične pripombe, poročilo o avtorjevih tezah pa sploh ali skoraj v celoti izpusti. Največjo napako referata ali kritike pa pomeni napačen prikaz tez v ocenjevanem delu, bodisi da gre za površnost, bodisi celo za namerno prikrojevanje tez, proti katerim kritika nastopa. Tak postopek omogoča sicer cenene zmage v besednih dvobojih, pomeni pa znanstveno diskvalifikacijo ocene s stališča razvoja znanstvenih spoznanj. (Grafenauer 1960, 454 s)

Zelo pomembna v diskusiji je tudi njena psihološka plat. Spretni diskutanti se je zavedajo in jo s pridom izkoriščajo. To plat lahko tu zgolj nakažem z nekaterimi citati.

Pri nas ljudje, ki se ukvarjajo s čisto konkretnimi stvarmi, nikoli ne bodo prisluhnili kolegom, ki se ukvarjajo z isto stvarjo. Ljudje niso pripravljeni pogledati čez svoje lastne meje... In tega je v Sloveniji veliko. Poslušajjo, slišijo pa ne. Ker nočejo slišati. (Lev Kreft v intervjuju za Delo, 10.1.1998, 27 s)

Kar (nemške visoke šole) predvsem potrebujejo, je sposobnost povezovati različne miselne svetove. Kombinatorci in ne iskalci lukenj oblikujejo prihodnost. Prav tako nepogrešljiva je moč razvijati vizije ter se zanje strastno boriti, ne pa, kot je v nemških univerzitetnih pustotah

navada, vsak kanček entuziazma zatreti v kali. (Lothar Rolke v povzetku Angelike Fritschke v DUZ 6, 21.3.1997, str. 3, prevod AP)

Stavim na to, da so ljudje sposobni sprejeti resnico, saj se mi na splošno zdijo modrejši od svojih voditeljev in so za nova spoznanja veliko bolj odprti kot njihovi intelektualci, ki se vedno bojijo, da bodo nekega dne v očeh drugih videti trapasti. (Michael Drosnin v intervjuju za Frankfurter Allgemeine Zeitung Magazin, objava v Delu, 29.11.1997, 44)

2. Trije v areni

Ali nam diskusija prinese obvezno razlago posameznih virov in opažanj ob njih? V luči slovenskega pregovora *Mus je samo umret* in ob upoštevanju vseh subjektivnih filtrov, ki nam pačijo podobo preteklosti, je edini korektni enozložni odgovor lahko samo – ne. Toda že v prejšnjem poglavju smo predstavili misel IG, da eno samo pripovedovanje zgodovine tako ali tako ni možno. Če vprašanje zastavim drugače. Ali obstajajo argumenti, zaradi katerih je posamezna razlaga (ne)mogoča, je odgovor – da. In v diskusiji so na tehtnici argumenti, ne namišljena nujnost. Sicer zapademo v prerekanje tipa, ali je Bog ali ga ni.

2.1 Štihove trditve, argumenti, odgovor

Ko PŠ uvodoma povzema moje teze, s katerimi ima namen v nadaljevanju polemizirati, je pri prvi precej dvoumen. *Prva, ki pa ni povsem nova, je, da je vojvodski stol »habsburška novotvorba« in je bil zgrajen leta 1335 (in sicer samo vzhodni, vojvodski stol, zahodni, palatinski, naj bi bil dodan kasneje) na mestu, kjer je prvotno stal knežji kamen, katerega so prav za potrebe ustoličenja prvega Habsburžana za koroškega vojvodo prenesli na Krnski grad* (Štih 1997, 110). Da bo povsem jasno, kaj je moja novost in kaj ne ter kaj trdim, dodajam naslednje pojasnilo. Ulrich Steinmann je postavil tezo o selitvi obreda na Krnski grad, moja teza je, da so ob tej priložnosti preselili tudi knežji kamen. V zvezi z zahodnim sedežem vojvodskega stola pa trdim, da so ga postavili na Sveško (Gospodstvo) polje hkrati s knežjim kamnom in je v tem smislu starejši od vojvodskega stola z vzhodnim sedežem. So ga pa drugotno postavili k slednjemu kot mlajši zahodni sedež. Ali še drugače, je prvotni vojvodski stol, njegova funkcija zahodnega (palatinskega) sedeža pa je mlajša od sestoja vzhodnega sedeža vojvodskega stola, kot ga vidimo danes (Pleterski 1996, 483 ss; Pleterski 1997, 5 ss). To pojasnilo je potrebno zaradi prve trditve PŠ, ki sledi.

1. trditev PŠ

Pleterskemu po mojem mnenju kljub vsem naporom ni uspelo zavriniti doslej prevladujočega mnenja v zgodovinopisju o zgodnejšem nastanku vojvodskega stola, niti niso prepričljivi njegovi argumenti, ki pozitivno dokazujejo nastanek tega spomenika v letu 1335 (Štih 1997, 110).

Da trditev ne ustreza moji tezi je vidno na prvi pogled. Trditev je prenarivanje moje teze in zato napačno izhodišče nadaljnji diskusiji. Če PŠ meni, da zavračam zgodnejši nastanek vojvodskega stola, naj za to navede dokaze. Ob njegovi trditvi nisem zasledil nobenega citata. Zato je tudi njegovo nadaljnje dokazovanje, da je vojvodski stol stal že pred 1335 povsem brezpredmetno. Isto trdim tudi sam. Pravim pa, da je 1335 spremenil obliko; o prepričljivosti argumentov za ta dogodek nekoliko pozneje.

2. trditev PŠ

Vir, ki ga (AP) ni uspel preinterpretirati, je pismo cesarskega notarja Burkharda iz leta 1161 (Štih 1997, 110).

Druga trditev PŠ naj bi bila argument prvi. Dokazovala naj bi zgodnejši obstoj vojvodskega stola. Ker tega, kot že povedano, ne zanikam, je odveč. Razen če ni bil njen namen zbuditi pri bralcih vtis, da pišem o stvareh, ki očitno ne držijo. Prav tako trditev kaže nadaljnje

nerazumevanje mojega dela. V njem sploh ne gre za to, da bi Burkhardovo pismo skušal preinterpretirati, ampak me je zgolj zanimalo, kakšne artefaktno-topografske podatke nam nudi (Pleterski 1996, 497 s; 1997, 19 s). Tudi druga trditev PŠ je zato prenarajanje moje teze in ponovno napačno izhodišče diskusije. Ker pa vsebuje možnost zabavnega zaključka, si vseeno oglejmo njeno argumentacijo.

Najprej sicer nepomembna podrobnost, ki pa prav tako dokazuje prenarajanja PŠ. Za prevod odlomka pisma »*brez odlašanja ustoličil brata umrlega vojvode na sedež vojvodine Koroške*« v opombi št. 5 pove, da ga ima od Grafenauerja (1952, 71), in dodaja, *tako ima tudi Pleterski* (1996, 497). AP seveda nima tako, ima pa zelo podobno: *takoj ustoličil brata umrlega vojvode na sedež vojvodine Koroške* (Pleterski 1996, 497; 1997, 19). »Brez odlašanja« in »takoj« sta nedvomno sopomenki, nista pa isto, kar bi šele upravičilo trditev »tako ima tudi Pleterski«.

Sklep moje analize Burkhardovega pisma je bil, *da je salzburški nadškof stopil na enega od kamnov, ki (sta) so nastopali v obredu* (Pleterski 1996, 498; 1997, 20). PŠ se zavzema za Dopschevo tezo, da pomeni v pismu *sedes ducatus* vojvodski stol, *lapis* pa knežji kamen (Štih 1997, 111). V podkrepitev ponavlja Dopscheve argumente.

Prvi je sama oblika obeh pravnih spomenikov. Le vojvodski stol ima z naslonjalom za hrbet in naslonjaloma za roke obliko prestola (Štih 1997, 111). – Kakšne oblike je bil vojvodski stol v Burkhardovem času, nam pismo ne pove in tudi noben drug pisni vir ne. Če torej uporabljamo obliko za argument, bi morala biti dokazana v 12. stoletju, kar pa ni. V resnici Dopsch in z njim Štih interpolirata sedanjo obliko v 12. stoletje in s tem dokazujeta obstoj takega stola v 12. stoletju. Na tak način seveda sestavita krožni dokaz, ki pravi: vojvodski stol (sedanje oblike) je po Burkhardovem pismu obstajal že v 12. stoletju, kar upravičuje retrogradno interpolacijo, retrogradna interpolacija pa dokazuje obstoj takega stola v 12. stoletju. Krožni dokaz pa, kot smo videli že na začetku, nima veljave. Da je PŠ prepisal Dopscha, je jasno, ni pa mi jasno, zakaj se je Dopsch odločil za tak dokaz, če je na drugem mestu iste razprave v polemiki z Ogrisom sam poudaril, da vojvodski stol ni več ohranjen v prvotni obliki in načinu postavitve: *auch Herzogstuhl nicht mehr in seiner ursprünglichen Form und Aufstellungsart erhalten ist* (Dopsch 1995, 106 op. 8). V polemiki z Alfredom Ogrisom se je stol torej spreminjal, ko je hotel dokazati svojo tezo v zvezi z Burkhardovim pismom, pa ne! PŠ te ne nepomembne okoliščine ni opazil.

Drugi dokaz naj bi bil jezikovni; Janez Vetrinjski je v dobro stoletje in pol mlajšem opisu namreč uporabil besedo *sedes* za vojvodski stol in *lapis* za knežji kamen. Dopschu je ta vir *wohl seriösesten Bericht* pač najbolj resno poročilo (Dopsch 1995, 119), kar je PŠ obnovil kot *nedvomno najboljši vir* (Štih 1997, 111). – Tu je seveda sporna že sama oznaka »najboljši vir« in o tej jaz dvomim, zato tudi trditev, da je nedvomno tak, ne drži. V razdelku o vrstah virov smo se srečali tudi s kriteriji za določitev njihove kvalitete. Janez Vetrinjski je v določenih delih svojega opisa ustoličevanja zanj vir prve roke in primarni vir. V tem pogledu je gotovo vir, mimo katerega ne moremo. A enako ne moremo mimo virov, ki tudi govore o ustoličevanju in so ravno tako viri prve roke in primarni viri za posamezne sestavine obreda. O tem nas Grafenauerjevo »Ustoličevanje« obširno in izjemno izčrpno informira, za prvi vtis pa zadostuje že pogled na genealoško lestvico virov (Grafenauer 1952, 578 s). V čem so ti viri slabši? V čem je Janez Vetrinjski boljši? V tem, ker je bolj v skladu z danes prevladujočo predstavo o poteku obreda ustoličevanja? Toda potem smo kriterij mi, naša pričakovanja in ne vrednost vira. Tu bi si vsekakor želel nekaj Štihovih pojasnil. – Da se dve besedi v obeh virih ponovita, drži, ali tudi pomenita isto, pa vseeno ni povsem zanesljivo. Med obema viroma je vendarle nekaj časovne razlike. A če Dopschevi metodi primerjave s terminologijo mlajših virov priznamo legitimnost, je legitimno pogledati besede še drugih virov. Dopsch sam pove, da tudi za ime knežjega kamna viri uporabljajo le splošno oznako kamen. Nato navede primer Otokarjeve rimane kronike, ki govori o *ein stein* na Sveškem polju (Dopsch 1995, 120). Da nadaljnje besedilo nato pove *an dem steine muoz man schouwen, daz darin ist gehouwen als ein gesidel gemezzen* (Grafenauer 1952, 87), je Dopsch izpustil, ker bi sicer opozoril na njegovi

tezi neprijetno podrobnost. Namreč, da je v kamnu izsekana oblika sedeža, kar nikakor ne kaže na knežji kamen, niti ne na kapitel vzhodnega sedeža, ampak najbolj na vojvodski stol v njegovi starejši obliki. Najbolj pa Dopschu oporeka že kar njegova glavna primerjava, Janez Vetrinjski sam. Slednji pri poimenovanju kamnov – sedežev nikakor ni dosleden, na kar niti Dopsch niti PŠ ne opozorita.

Janez Vetrinjski, Koncept (recensio A): *in sede sua iuxta morem terre sollempniter sublimatur* (Grafenauer 1952, 96). Majnhard Goriški je bil slovesno povzdignjen na svoj sedež po običaju dežele. In nadaljnji opis večinoma govori o obredu ob knežjem kamnu. Tu *sedes* zato zelo verjetno pomeni knežji kamen, druga možnost je, da ima beseda simbolni pomen prevzema časti. Razlaga, da gre za vojvodski stol, bi bila verjetna še po tem, ko bi dokazali, da je bilo Janezu Vetrinjskemu najpomembnejše dogajanje ob vojvodskem stolu. A tega doslej ni storil še noben zgodovinar. – *Sub monte Karinthiano prope ecclesiam sancti Petri lapis est* (Grafenauer 1952, 96) in *Rusticus autem in lapide residens* (Grafenauer 1952, 97). Ti formulaciji sta v prid Dopschevi tezi. – *principi sedem prebet* (Grafenauer 1952, 97). Kmet prepusti sedež knezu. Knežji kamen tu ni več *lapis* ampak *sedes*! To je trden dokaz, da Janezu Vetrinjskemu *sedes* in *lapis* lahko pomeni isto. Da prepričam tudi najhujše dvomljivce, podajam seznam do konca. – *et stans in sede* (Grafenauer 1952, 97). Knez stoji na sedežu, knežjem kamnu. – *ad sedem tribunalis in pratis Soliensibus* (Grafenauer 1952, 98). Vojvodski stol. – *in sede sua rite et (solle)mpniter collocatus* (Grafenauer 1952, 103). Knežji kamen ali simbolni pomen časti. – *in sede ponitur* (Grafenauer 1952, 104). Knežji kamen. – Čistopis (recensio B): *in sedem ducatus sui sollempniter collocatur* (Grafenauer 1952, 96). Knežji kamen ali simbolni pomen časti. – *prope ecclesiam sancti Petri lapis est* (Grafenauer 1952, 96). Knežji kamen. – *Rusticus autem super lapidem sedens* (Grafenauer 1952, 97). Knežji kamen. – *principi locum prebet* (Grafenauer 1952, 97). *Locus* je tu prostor na knežjem kamnu in v prenesenem pomenu knežji kamen sam, kot kaže primerjava s konceptom. – *stans super lapidem* (Grafenauer 1952, 97). Knežji kamen. – *ubi sedes posita cernitur tribunalis* (Grafenauer 1952, 98). Vojvodski stol. – *super sedem suam sollempniter collocatur* (Grafenauer 1952, 105). Knežji kamen ali simbolni pomen časti. – *statuit in solium ducatus Karinthiae iuxta consuetudinem* (Grafenauer 1952, 106). Knežji kamen ali simbolni pomen časti.

Janez Vetrinjski torej označuje knežji kamen s *sedes*, *lapis*, *locus* in verjetno celo *solium*. Res pa se zdi dosleden pri poimenovanju vojvodskega stola, ki mu je *sedes*. A da bi se izognil morebitni zamenjavi s knežjim kamnom, za vojvodski stol vedno še doda, da je sodniški *tribunalis*. Pridevnika *tribunalis* pa Burkhard ni uporabil! To je dejstvo. Vse tovrstno opažanje za PŠ ni absolutno noben argument, da *sedes ducatus Burkhardovega pisma ne more pomeniti oz. ne pomeni vojvodskega stola* (Štih 1997, 111). Se strinjam, da še vedno obstaja možnost, da gre za vojvodski stol, a za to bodo potrebni boljši dokazi, ki jih PŠ ni ponudil. Rad pa bi ga opozoril, da ni bil moj namen zrušiti Dopschevih argumentov, kot mi podtika (Štih 1997, 111), ampak sem predvsem opozoril na njihovo nezanesljivost. Kajti jezikovna primerjava Burkharda in Janeza Vetrinjskega, če predvidimo, da oba uporabljata besede v enakem pomenu, pove pravzaprav to, da je Burkhardov *sedes* knežji kamen ali pa simbolni pomen časti, *lapis* pa prav tako knežji kamen. Celotaka razlaga ni v nasprotju s skoraj neizogibno predpostavko, da Burkhard ni mogel biti ustoličevalec pri knežjem kamnu (kar je tretji dokaz Dopscha in Štiha 1997, 111). Potem je treba Burkhardov *sedes* razumeti pač zgolj na simbolni način. Vsekakor pa menim, da je bila moja zadržanost pri tolmačenju Burkhardovih besed mnogo bolj na mestu kot Dopscheva tendencioznost in slepo Štihovo ponavljanje. – In kje je zabavni del? Ta sledi.

Recimo, da moja zadržanost ni bila na mestu in ima Dopsch prav. Potem postane veljavno opažanje, ki ga je izrekel Alfred Ogris. Viri o ustoličevanju namreč postavljajo obred pri knežjem kamnu časovno pred fevdalni obred ob vojvodskem stolu (Dopsch 1995, 120 ss). Burkhard pa najprej govori o *sedes* in šele nato o *lapis*. Torej ravno obratno. Te podrobnosti PŠ

ne omenja. Dopsch se izmotava s tem, da je treba upoštevati Burkhardovo osebno perspektivo. S te naj bi bila predvsem pomembna izredno častna naloga, v cesarjevem imenu ustoličiti novega vojvodo na vojvodski stol. Omenjanje knežjega kamna z obredi, ki jih zaradi slovanskega jezika ni razumel, naj bi bilo zato bolj naključno. Zato naj bi bilo samoumevno, da je Burkhard poročilo o ustoličenju vojvode Hermana na vojvodski stol časovno postavil spredaj, čeprav se je dejansko zgodilo šele po ustoličenju na knežjem kamnu (Dopsch 1995, 122). Razlaga je metodološko zelo slaba, saj je njena osnova predpostavka, da se avtor vira laže. Šele ta predpostavka seveda Dopschu omogoči, da poda svojo razlago in jo na ta način vsili viru. Glavna slabost te metode je v tem, da tako lahko dokažemo karkoli. Kajti dokazni postopek je potem popolnoma subjektiven: vir se laže ali moti, res je tisto, kar trdimi mi. Dopscheva razlaga bi pridobila nekaj verodostojnosti, če bi lahko neovrgljivo dokazal vsaj še eno mesto v Burkhardovem poročilu, kjer bi zaradi povzdigovanja samega sebe prenarejal redosled dogodkov. Takega primera Dopsch ni podal.

A tudi, če ima celo v tem primeru Dopsch prav, zakaj se na koncu pripoved spet znajde ob knežjem kamnu? So se po opravljenem fevdalnem delu na Sveškem polju, ki je obsegal tudi razna pravna dejanja, vrnili na Krnski grad, da bi Burkhard tam prebral svoje pismo? Zakaj tega ni storil že ob vojvodskem stolu, ampak je gnal vso veleimenitno družčino, da je ponovno(!) šla na Krnski grad? Noben od drugih virov o ustoličevanju ne poroča o čem podobnem. – V Dopschevih razlagah tu dokončno zaškriplje. Kar je zabavno, je to, da se njegove teze izkažejo usklajene šele, če rečemo, da sta tedaj na Sveškem polju stala skupaj knežji kamen in vojvodski stol. Potem je tudi *sedes* lahko mirno vojvodski stol in *lapis* knežji kamen in redosled obreda tak, kakršen je pač bil, in imenitnikom ni treba drugih v istem dnevu iti na Krnski grad. Skratka, če ima Dopsch brezpogojno prav, kar PŠ močno podpira, potem imamo pred seboj najstarejši vir, ki govori, kako sta 1161 vojvodski stol in knežji kamen družno stala na Sveškem polju! To pa je natančno tisto, kar mi sicer želi PŠ spodbiti!

Da je Dopscheva razlaga v prid mojemu modelu, sem se zavedal že pri pisanju svoje razprave in jo zato označil kot mikavno (Pleterski 1996, 498; 1997, 20), a sem se ji zaradi večje objektivnosti analize raje odpovedal. In pri tej previdnosti vztrajam še naprej. Si pa močno želim, da bo v nadaljevanju diskusije PŠ zbral nove, zelo prepričljive dokaze, da ima Dopsch prav.

3. trditev PŠ

AP ni *sporno prirediti vir svoji interpretaciji* (Štih 1997, 111).

Za argument navaja naslednjo trditev: *povsem nedvoumni in doslej v historiografiji tudi nesporni Glanegg obeh vrinkov Švabskega ogledala se je moral z vratolomno akrobacijo spremeniti v Tanzenberg/Plešivec, ker pač to ustreza njegovi interpretaciji, da je knežji kamen stal na mestu, kjer sedaj stoji vojvodski stol* (Štih 1997, 111). – Neodvisno od tega, kar je želel PŠ s trditvijo povedati, ga moram opozoriti, da je z njo izrekel najhujšo obtožbo, ki jo je mogoče komu izreči v znanosti. Da ponareja vire, da bi dokazal želeno. Kajti prenarejanje ni v tej zvezi nič drugega kot ponarejanje. – Vir bi lahko ponaredil kvečjemu v svojem citatu vira (prim.: Pleterski 1996, 495 s; 1997, 17 s). Pričakujem, da bo PŠ dokazal moj ponaredek. V demokraciji namreč velja, da je krivdo treba dokazati. Če je ne more, naj ima PŠ toliko poguma, da se mi javno opraviči.

Iz njegovega argumenta sledi, da ga je zmotilo, da sem podal novo razlago imena Glanegg, s katero seveda pobijam stare razlage. Jih pa ne prenarejam, ampak korektno citiram! In imam povsem legitimno pravico podati svoje mnenje, ki ga tudi obširno argumentiram (Pleterski 1996, 495 ss; 1997, 17 ss). Ampak za to se PŠ ne zanima. Zdi se mi, da ne loči med viri in interpretacijo virov, sicer ne bi izvalil take trditve. V zvezi z njegovo »argumentacijo«² pa naslednje. Glanegg v historiografiji ni nedvoumen in nesporen; odkod potem Grafenauerjeva (1952, 242 s) diskusija z Jakschem? PŠ jo je kot tako zamolčal in vse kar zmore povedati o mojih argumentih, je zaničljiva oznaka, da gre za vratolomno akrobacijo. To njegovo povsem

subjektivno mnenje v znanstveni diskusiji seveda ne more biti nikakršen argument. In želel bi opozoriti še na nekaj. Do spoznanja, da je Glanegg Plešivec, sem se dokopal prej kot pa do interpretacije, kje je knežji kamen prvotno stal. Ampak, ker nastajanja razprave nimam tako natančno dokumentiranega, tega res ne morem dokazati, kot tudi PŠ ne more obratnega. Bralci nama lahko verjamejo le na besedo. – Kakršnegakoli argumenta o Glaneggu, ki bi temeljil na virih, pa PŠ ni podal.

4. trditev PŠ

AP ni uspel predočiti tudi nobenega pozitivnega dokaza, da je bil vojvodski stol postavljen šele v 14. stoletju (Štih 1997, 111).

Če PŠ v mojem delu noče najti pozitivnih dokazov, potem jih tudi ne bo videl. Kajti kot sam pravi: *Seveda, najtežje stvari so v resnici najbolj preproste in tistega, kar ves čas gledamo, sploh ne vidimo* (Štih 1997, 112). Naj ga najprej ponovno spomnim na Otokarjev opis kamna, ki nastopa v obredu. Kot sem opozoril že zgoraj, ustreza opisu sedanega zahodnega sedeža. In če bi vojvodski stol, tak kot je danes, stal že v Otokarjevem času, zakaj bi mož opisoval njegov manj pomembni del, izpustil pa vojvodsko stran? PŠ ima seveda vso možnost, da poda razlago, ki je boljša od moje in ni v nasprotju z nobenim od virov.

Vse, s čimer lahko postrže, je le domneva, da je sedež vojvodskega stola (kapitel) nastal šele v 12. oz. v prvi polovici 13. stoletja, čeprav nekateri drugi raziskovalci zagovarjajo in sprejemajo mnenje, da gre za predromanski kapitel (Štih 1997, 111).

To trditev PŠ uporablja kot argument 4. trditvi. Najprej se spotakne ob tem, da gre za domnevo. Naj ga ob tem spomnim, da tako ali tako ves čas delamo z domnevami, s katerimi gradimo interpretacijske modele. Razlika med njimi je le v tem, da so boljše ali slabše utemeljene. Moja je utemeljena z vrsto pozitivnih primerjav (Pleterski 1996, 488; 1997, 10), ki jih PŠ ni spodbil. Dokler tega ne bo storil, bodo veljavne. Zato ponavljam z njim: *Tako bi bilo vsaj znanstveno korektno* (Štih 1997, 111). Opozarjanje, da nekateri raziskovalci menijo, da gre za predromanski kapitel, je spuščanje umetne megle. Naj ponovim misel, ki mi jo je pred kratkim izrekel Igor Grdina: »V znanosti ni demokracije. Lahko se vsi motijo in ima eden prav, lahko pa je tudi obratno.« Povedano naravnost: koliko ljudi zagovarja neko misel, ni merodajno za njeno verodostojnost. Merodajna je argumentacija. In vsi tisti, ki trdijo, da je kapitel predromanski, se sklicujejo na Ginharta in njegovo argumentacijo. To pa sem podrobno razčlenil in dokazal njeno neustreznost (Pleterski 1996, 488; 1997, 10). Naj kot zanimivost opozorim na pregled Axla Huberja, ki kaže svojevrsten molk današnjih avstrijskih umetnostnih zgodovinarjev ob Ginhartovi tezi (Huber 1997, 241). Če torej PŠ ni sposoben sam soočiti argumentov in si na tej podlagi ustvariti lastnega mnenja ter si zato ne upa narediti nobenega sklepa, je to njegov problem, a naj tega ne uporablja za argument, ker to ni.

5. trditev PŠ

Se oproščam, ampak na tem mestu svoje razprave Andrej Pleterski, sledeč maniram slovenskih venetologov, postavlja trditve in dela sklepe brez stvarne podlage v virih! (Štih 1997, 111 s)

To trditev je izzvala moja formulacija: *Kapitel vojvodskega stola je tako mnogo verjetneje nastal v 12. st. ali v prvi polovici 13. st. To je čas, ko tudi na Koroškem že stoji nekaj pravih romanskih katedral z velikimi kapiteli. Tudi Gospa Sveta bi lahko bila med njimi. In ker jo je v 15. st. že zamenjala sedanja stavba, je bilo 14. st. čas, ko bi od tam mogel izvirati kak kapitel* (Pleterski 1996, 488; 1997, 10). PŠ moti domneva, da bi kapitel lahko izviral iz nekdanje stavbe Gospe Svete. Naj uvodoma poudarim, da je v tem hipu za moj model razlage postavitev kamnov popolnoma vseeno, iz katere cerkve je obravnavani kapitel. Zato je vse, kar sledi v razdelku 5. trditve, s stališča izboljševanja podobe preteklosti pravda za oslovo senco. Ker pa gre za napad na mojo strokovno etiko in ker predvsem mnogo pove o diskusijski metodi, ki jo uporablja PŠ, kratka analiza ni odveč.

Uvodni patetični vzklik *se oproščam* z razpravo o preteklosti nima nič skupnega. Kaže pa afekt, v katerem je PŠ pisal svojo kritiko. Konotacija z manirami slovenskih venetologov je namenjena samo demagoškemu namigovanju na neustreznost mojega dela in je zgolj etiketiranje. Ki pa me ga ni strah. PŠ moje besede o kapitelu in Gospe Sveti najprej sam opredeli za domnevo (Štih 1997, 111), kar v resnici je, v 5. trditvi jo nato spremeni v trditev. Torej sem postavil domnevo (dvakratna uporaba pogojnika z »bi«) in ne trditev. Postavljanje domnev je povsem legitimno, dokler jih ne podtikamo. In jaz sem jasno pokazal, da gre za domnevo. V čem je tu nekorektnost? Drugo vprašanje je, kako trdno je izhodišče domneve. Priznam, da ni zrasla na mojem zelniku, ampak jo je prvi podal že 1929 Martin Wutte, je pa stroka še do danes ni ovrednotila (prim.: Huber 1997, 240). Ponavljam, da izvirna lokacija kapitela ne spreminja njegove datacije.

PŠ me nadalje pokroviteljsko poučuje, da sem namesto »katedrala« verjetno mislil »bazilika« (Štih 1997, 111). Glede na celotni ton bolj verjamem, da ni bil njegov namen, pomagati mi pri domnevnem lapsusu, ampak osmešiti me pred bralci kot blebetača, ki ne ve, kaj piše. A beseda katedrala je bila izbrana povsem namerno. V diskusiji je bila namreč velikost kapitela, ki je pomemben argument pri presoji njegove starosti. Ta podton je PŠ spregledal. Slovar slovenskega knjižnega jezika (II. knjiga, 299) pravi, da je katedrala velika cerkvena stavba, navadno arhitektonsko pomembna. Natančno ta pomen sem imel v mislih. Ima pa še en pomen, ki je PŠ očitno bližje, stolnica. Celo zgolj v tem pomenu sem besedo ustrezno uporabil: sedež krške škofije (1070) v Krki, lavantinske (1228) v Št. Andražu v Labotski dolini. Res pa Gospa Sveta ni bila sedež škofije. A bila je zelo pomembna cerkev in kot taka povsem verjetno velika. Naj spomnim PŠ, da so velike cerkve v srednjem veku mnogokrat gradili stoletja. Kdaj so začeli graditi sedanjo Gospo Sveto, ne vemo. So pa podatki o gradnji apside in prečne ladje (1430), glavne dvorane (1450–1459) ter dozidave v poznejših stoletjih (Dehio 1976, 376). Torej njena gradnja ni potekala posebno hitro. Priprave na njen začetek se mi zdijo povsem mogoče že v 14. stoletju. – Domneva o izvoru kapitela se torej vendarle giba v mejah mogočega in sloni na stvarnih podatkih. A kot rečeno, sploh ni bistveno, ali domneva drži ali ne. Je zgolj ena od možnosti.

Vse, kar nato PŠ piše o zgodovini Gospe Svete, je zgolj parodija in smešenje moje domneve. Če se zdi to PŠ zabavno, tudi prav. A drugič naj temu nameni posebno poglavje, da se bralcem ne bo treba truditi z iskanjem tovrstnih ocvirkov. Hkrati ne bo obremenjeval stvarne diskusije, v kateri tovrstne domislice niso argument. Značilno pa je, da je satirični vložek prepričal najprej avtorja samega. PŠ na koncu namreč ugotovi, da *O absurdnosti takšnega dokazovalnega postopka ni potrebno izgublјati besed* (Štih 1997, 112). Se povsem strinjam.

6. trditev PŠ

AP se pač ni posrečilo postreči s prepričljivim argumentom, da je zahodni, palatinski, sedež nastal že v zgodnjem srednjem veku (Štih 1997, 113).

Ta trditev je za PŠ zelo pomembna, kajti iz nje izpelje ugotovitev, da *datacija nastanka tega kamna ni mogoča in to vprašanje ostaja še naprej odprto* (Štih 1997, 113). Z njeno pomočjo pride do končnega sklepa, da se tudi domneva Andreja Pleterskega, da je zahodni sedež vojvodskega stola prvotno spadal v »sveti sestoj kamnov,« ne more dvigniti nad raven hipoteze in da zato ostajajo zgolj hipotetični tudi vsi zaključki, ki jih je iz tega izpeljeval (Štih 1997, 113). – Tokrat bom začel od zadaj. PŠ je v celoti spregledal, da sem svoje sklepe zgradil na ponavljanju strukturne mreže lastnosti, ki sem jih ugotovil na artefaktni, topografski in mitološki ravni. Tudi zato je moja razprava tako nemarno dolga, ker je obravnavava vsake ravni zahtevala svoj prostor. Če hoče kritika ovreči sklepe, ki so pridobljeni na tak način, mora argumentirano razdreti vsako posamezno strukturo, zanikati povezave njenih sestavin, zanikati sestavine ter zanikati povezave struktur. Vsega tega PŠ ni storil. Posamezen element v strukturi nima tolikšne teže, da bi sam lahko omogočil (ali ogrozil) njen obstoj. Zato PŠ ne bo našel čarobne Arhimedove točke, s katere bi lahko prevrgel svet mojih interpretacij. Treba bo mnogo

trdega dela, vsaj toliko, kot sem ga opravil sam. Seveda je res, da so vsi moji sklepi samo hipotetični. Tako kot tudi Štihovi in kogar koli drugega. To je neizogibno dejstvo, ki smo si ga ogledali že v sklopu uvodnih poglavij, in ga v nobenem trenutku ne zanikam. Trdim pa, da so, ker izhajajo iz mreže strukturnih primerjav, bolj zanesljivi kot tisti, ki ostajajo na ravni analize posamičnih elementov. Te ravni pa PŠ ni bil sposoben preseči.

Poznati absolutno starost nastanka zahodnega sedeža bi bilo zelo koristno, ni pa za moje izpeljave neobhodno. Enako dobro stojijo tudi brez tega podatka. Ali je datacija tega kamna mogoča ali ne, bo pokazal čas. Sam tega ne zavračam tako apriorno kot PŠ. To pomeni predajo brez boja, znanstvenik pa mora vsaj poskušati. Kamen sem poskušal opredeliti s primerjavo, ki mi je bila na voljo. Kako dobra je bila, si bomo ogledali v nadaljnjem. Če pa bo PŠ premagal svoje malodušje, se mu bo morda posrečilo najti še kaj boljšega.

Strinjam se s PŠ, da je *terminus post quem* obeh sedežev vojvodskega stola pozen. On je za 14. st. (Štih 1997, 112), jaz pravim, da je to šele kronika Tomaža Ebendorferja iz sredine 15. stoletja. (Pleterski 1996, 501; 1997, 23). Povezovanje palatinskega grofa in posameznih sedežev je neskončna diskusija, ker pripelje do krožnih dokazov: palatinat dokazuje sedež, sedež pa palatinat. Kljub temu je Štihova navedba delilne pogodbe iz 1342 (Štih 1997, 112, op. 18) zanimiva in bo morda kdaj še pomagala streti kak historični oreh. Tu pa kljub temu ni na mestu. Artefaktna analiza vojvodskega stola (Pleterski 1996, 487 ss; 1997, 9 ss) je pokazala, da ni bil narejen po konceptu dveh sedežev, ampak zgolj enega in je bil zahodni dodan naknadno. Se pa je lahko to konec koncev zgodilo že takoj po postavitvi stola. Če je bila ta 1335, teoretično že tedaj. A neodvisno od tega še enkrat opozarjam na opis Otokarjeve rimane kronike, ki kaže na obstoj zahodnega sedeža (kot samostojnega) že v času ustoličenja Majnharda 1286.

A oglejmo si primerjavo, ki je tako zelo vznemirila PŠ! Zahodni stol sem primerjal z obliko gora z imenom Stol. Priznam, da je slikovna dokumentacija zaradi časovne stiske ostala več kot skromna. Vendar sem bil, očitno napačno, prepričan, da bo bralcem zadostovala. Vsem, ki sem jim s tem žalil njihov kritični čut (in poleg PŠ jih je bila še cela vrsta), se na tem mestu opravičujem. V nasprotju s PŠ, ki je skušal zavrniti mojo primerjavo *Takole na pamet* (Štih 1997, 112), sem vzel pot pod noge in sčasoma obredel vse meni znane Stole v Sloveniji in na Koroškem. Rezultat predstavljam (Slika 4). Naj si vsak ustvari svoje mnenje o (ne)upravičenosti primerjave. Če je upravičena, in po mojem je, potem je mogoča razlaga, da gre za odsev iste miselne podobe. In ker so imena gora praviloma stara (tako kot vodna imena), je upravičeno sklepati, da so nastala v času slovanske naselitve (starega imena za Königsstuhl še ne poznamo, a prevod iz slovanskega Stola za dvojezično Koroško ne bi bil nič nenavadnega). S tem seveda še nimamo v roki trdnega dokaza za starost zahodnega sedeža, a dobili smo vsaj namig v neko smer. Metoda primerjav je v znanosti povsem legitimna, zato je odveč ironija PŠ, da AP misli, da je kljub temu našel metodološko pravilno in znanstveno preverljivo pot, ki mu je omogočila ne samo datacijo nastanka našega spomenika v zgodnji srednji vek, ampak tudi njegovo umestitev v slovansko kulturno sredino (Štih 1997, 112).

Pod razno k tej točki še nekaj malenkosti. Imam vtis, da je bil PŠ prepričan, da skušam dokazati, da so Slovani gore Stol (Stojna) poimenovali po vojvodskem stolu. Drugače si ne znam razlagati njegove pripombe: *zakaj si za primerjavo z obrisom palatinskega sedeža ni raje izbral obris te gore, kot je vidna s koroške strani?* (Štih 1997, 112). Odgovor je preprost: ker na tako povezavo sploh nisem pomislil. Bila bi res nora. Zato še enkrat. Oboje je zgolj odsev iste miselne slike tedanjih ljudi. Res je, da pogled na goro lahko delno manipuliramo. A ne poljubno, sicer se ne bi gorà podobnih oblik prijela enaka imena. In naj odgovorim še na vprašanje, zakaj sem primerjavo s Stoli sploh predstavil. Ker se mi je zdela tako vpadljiva, da je vredna pozornosti.

PŠ splete tudi lep krožni dokaz. Da bi pokazal, da ni nujno poimenovanje Stolov po kosu pohištva, navaja razlago iz etimološkega slovarja, da *stol lahko pomeni tudi »strma gora, vzpetina s ploskim vrhom«* (Štih 1997, 113). Torej: gora Stol ima ime Stol po gori Stol, ki je



Slika 4.

1 – Stol-Trstelj na Krasu, 2 – Königsstuhl na Koroškem, 3 – Stojna nad Kočevjem, 4 – Stol na Gorenjskem, 5 – vojvodski stol, 6 – (Kobariški) Stol nad Breginjem, 7 – Stolovec na Krasu, 8 – Stol nad Moravčami, 9 – Stovič pri Zg. Gorjah.

taka kot gora Stol... Začetka in konca tu ni. Lahko samo še počakamo na konec diskusije, kaj je bilo prej, kura ali jajce. Pri tem je PŠ hkrati pokazal, da ne ločuje med primarnimi in sekundarnimi viri. Primarni vir za to, kakšne so gore Stol, so pač te gore same in ne njihov opis kjerkoli. In ker nisem dal prednosti sekundarnemu viru, mi PŠ to celo očita kot nekorektnost (Štih 1997, 112). Takih metodoloških naukov res ne rabim. In ko si je PŠ že tako natančno ogledoval zadevno geslo v etimološkem slovarju, bi bilo lepo, če bi opazil, da je avtorica gesla Metka Furlan (podpisana z M.F.), in ne France Bezljaj, kot nas prepričuje v citatu (Štih 1997, 113 op. 20).

Nadalje PŠ meni, da imajo našteje gore ime lahko tudi po mizi, *ki se je v slovanščini tudi imenovala – stol* (Štih 1997, 113). Domnevam, da je s slovanščino mislil jezik Slovanov pred veliko razselitvijo v zgodnjem srednjem veku. Ponavljam, kar sem že zapisal, da **danes** (na čemer PŠ v resnici gradi) beseda *stol* v različnih slovanskih jezikih pomeni tako stol kot tudi klop, mizo, kar kaže na čas, ko je glavni del pohištva staroslovanske hiše predstavljala nizka klop, ki so jo uporabljali za spanje, sedenje ter pri jelu in delu. Vendar je stol v pomenu sedanjega stola poznan splošno po slovanskem svetu (Furlan 1995, 319 s). To pomeni, da je do osamosvajanja stola kot posebnega dela pohištva prišlo že najkasneje v času velikega slovanskega razseljevanja (Pleterski 1996, 489; 1997, 11). Arheološke potrditve ali zanikanja tega modela trenutno ne poznam, se mi pa kljub temu zdi povsem verjeten. Obratno pa za *mizo* v slovanskih jezikih ni enotnega poimenovanja. Slovenska miza je latinskega izvora (Bezljaj 1982, 186), srbska trpeza očitno grškega, spet pri drugih so z besedo stol poimenovali še mizo. To kaže, da je miza pri Slovanih mlajšega izvora, že iz časa po razselitvi. Koliko so predstavljene gore (Slika 4) res podobne mizi, naj presodi vsak sam. Arheološke najdbe staroslovanskih bivališč pa je mogoče tolmačiti kot koncept hiše, ki ne pozna mize v sodobnem smislu (prim.: Pleinerova 1986).

In mimogrede se je PŠ primerilo še eno prenejanje mojega besedila. Najprej poda korekten citat mojega besedila, v katerem pravim, da imajo gore Stol praviloma dva enako visoka vrhova s položnim sedlom med njima (Štih 1997, 112). Nekaj vrstic naprej pa PŠ bralca pouči, *ne moremo trditi, da je to pravilo, kot piše Pleterski* (Štih 1997, 113). Očitno PŠ ne loči med *praviloma* in *pravilo*. Že dolgo tega so me pravniki podučili, da *praviloma* označuje pravilo, ki pozna izjeme. Ker podobnost Stolov ni popolna, nisem uporabil besede *pravilo*, ampak bolj korektno besedo *praviloma*. Če se želi PŠ še naprej razburjati nad formulacijami, ki jih je sam skoval, naj to počne, a naj jasno pove, da so njegove. Kukavičjih jajc v strokovni diskusiji ne rabimo.

7. trditev PŠ

Bralec se bo ob primeru pomena besede stol spomnil, da ni prvič, da Pleterski znanstveno razpravo vodi tudi na način, da izpušča stvari, ki niso voda na njegov mlin oz., ki bi lahko pomenile palico v njegovem kolesju (Štih 1997, 114).

Predvidevam, da ni nobenega bralca moje kritizirane razprave, ki bi imel vtis, da prežvekujem stare teze. Da so moje marsikje drugačne od starih, nikjer ne skrivam. Če bi bilo tako, celo pričujoče diskusije ne bi bilo. Nad čim pa bi se potem PŠ in IG razburjala? Res pa je, da sem zgodovino raziskav v veliki meri izpuščal, ker bi potem besedilo naraslo na povsem neobvladljiv obseg. Konec koncev moje delo PŠ sam ocenjuje kot *zelo obsežno razpravo* (Štih 1997, 110), IG kot »sila obsežna izvajanja« (Grdina 1997, 124), Mirjam Mencej pa v sicer povsem dobronamerni kritiki meni, da bi se razpravi *ponekod dalo očitati prenatrpanost s podatki, ki deloma otežujejo sledenje osnovni ideji besedila* (Mencej 1997, 21). Moja odločitev je bila seveda dvorezna. Pridobil sem pri jednatosti (čeprav očitno ne dovolj), hkrati pa sem se izpostavil očitkom zgornje vrste. A prav tu vidim še poseben pomen strokovne diskusije. Ta mora opozoriti na slabosti, zahtevati dodatne podatke. Kaj vse bo koga zanimalo, se vnaprej pač ne da predvideti. Če PŠ misli, da sem skušal kaj skriti, je takšno razmišljanje verodostojno šele takrat, ko kljub opozorilu nočem z barvo na dan. Upam, da v nadaljevanju svoje tokratne

razprave podajam dovolj podrobno zgodovino interpretacij Povedi Konverzije (kar je bilo PŠ doslej glavno bruno v očesu). Ker pa me bralci sprašujejo, kdaj sem še katero razpravo vodil na način, da sem izpuščal neljube stvari, a odgovora ne vem, lahko to vprašanje samo posredujem naprej PŠ, ki je postavil trditev brez dokazne navedbe.

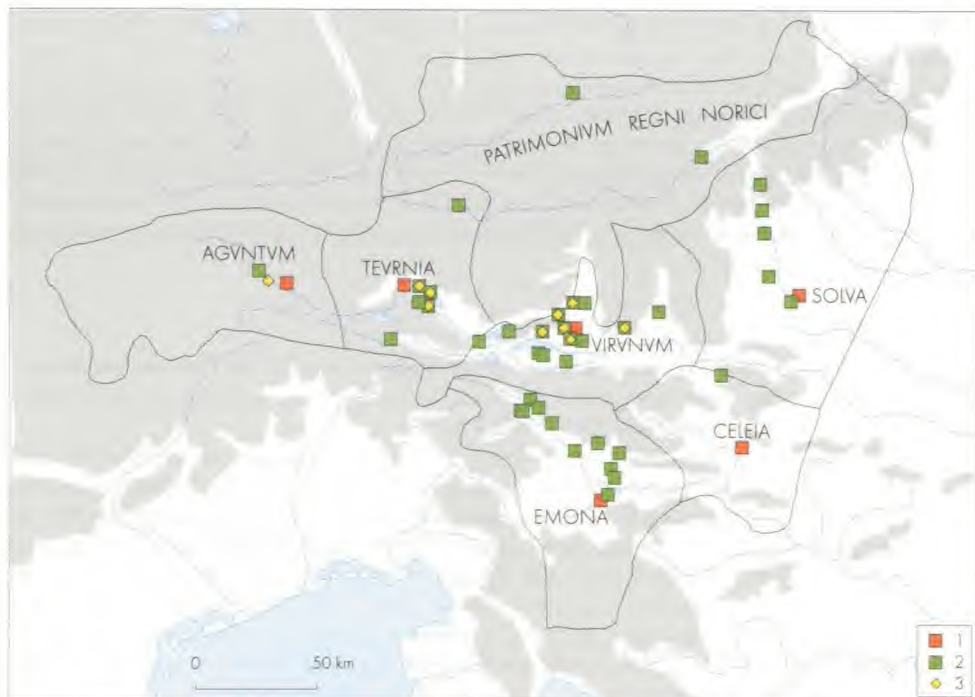
8. trditev PŠ

*S tem ko je, mislim, dovolj argumentirano pokazano, da civitas Konverzije ne pomeni teritorija, tudi ad Undrimas (oz. zgornja dolina Mure) ni mogel ležati in Liburnia civitate! Hkrati sedaj vemo, kako je v dilemi »oziroma/in«
potrebno prevajati seu našega spornega stavka in končno, da je Modest posvetil tri cerkve na treh različnih krajih in ne samo dve (Štih 1997, 118).*

Kakšna je struktura Povedi, kako se ujema s strukturami Konverzije, kakšna pravila je pri tem opaziti in kakšen je prevod v skladu s temi pravili, pišem v nadaljevanju razprave. Upam, da tokrat dovolj obsežno in jasno. Zato bom argumente PŠ k njegovi 8. trditvi obravnaval samo na tistih mestih, kjer jim ne odgovorim že s spodnjo analizo Povedi. V tej je tudi pojasnilo, h komu je bil Modest poslan in kje je posvečal cerkve.

Uvodoma PŠ pove, da je moje branje Povedi *prav tako legitimno* (Štih 1997, 113). Tu se vprašujem, zakaj PŠ ni bolj iskreno poizkusil preigrati možnosti, ki iz takega branja sledijo. Potem mu ne bi bilo treba ugotavljati, da sem videl nekaj, česar ostali ne vidimo (Štih 1997, 114). Videl bi tudi sam. A izbira je njegova.

Interpretacija Andreja Pleterskega je izven vsakega konteksta vira samega. Da bi jo vsaj kolikor toliko rešil, mora naplesti zgodbo, da je avtor Konverzije hotel ustvariti vtis, da



Slika 5. Meje antičnih upravnih območij v Notranjem Noriku (po: Alföldy 1974) in Emone. 1 – antična mesta, 2 – cerkve, ki so na novo nastale od 8. st. do sredine 10. st. na slovanskem naseljenem območju znotraj predstavljenih antičnih upravnih meja, 3 – kamni okrašeni s pletenino.

»Liburnija pripada Karantancem«, čeprav v resnici ni tako, ampak je Liburnija »protistava« Karantaniji in »Salzburga ni vabila« (? P.Š.). Tako! Tu se je Pleterskemu, ki lovi svoj lasten rep, dogodila usodna metodološka napaka: vir, s katerim šele dokazuje, da je obstajala posebna kneževina Liburnija, hkrati interpretira tako, da le-ta zavestno zanika njen obstoj (Štih 1997, 115).

Priznam, da sem tako trdovraten, da očitane metodološke napake ne priznavam. Iz preprostega razloga, ker je nisem storil. PŠ me namreč ponovno tendenčno parafrazira. Moja interpretacija se namreč ne glasi, da Avtor zavestno zanika obstoj Liburnije, ampak, kot PŠ najprej pravilno citira, da je *ustvaril vtis, da Liburnija pripada Karantancem* (Pleterski 1996, 524; 1997, 46). In samo to. Kar pa je povsem nekaj drugega. Zanikati ali pa ustvarjati vtis sta dve različni stvari. In če nekdo ustvarja vtis z manipulacijo resničnih podatkov, imamo vseeno možnost dokopati se do resnice. Pod pogojem, da manipulaciji ne podležemo. Zakaj se PŠ ob tem ni spomnil na lastno ugotovitev, da je namen Konverzije, da brani interese svoje nadškofije v Panoniji s pretanjeno enostranskostjo pri uporabi skrbno izbranega starejšega gradiva in z zavestno opustitvijo vseh za Salzburg neprimernih dejstev (Štih 1994, 220)? Ker bi potem izgubil priložnost, da mi očita metodološko napako?

V nadaljevanju skuša PŠ dokazati, da *seu* Konverzije lahko pomeni tudi *in* (Štih 1997, 116 s). Tega dela se je lotil podobno kot jaz. Navaja primere uporabe *seu* v njihovem sobesedilu in skuša iz slednjega določiti pomen *seu*. V primeru prvega pojavljanja v 2. poglavju Konverzije je precej prepričljiv pri dokazovanju, da Avtor ni imel namena zabrisati razlike med škofi in opati, kar je bil moj argument, zakaj *seu* tu ni *in*. Seveda sem se začel spraševati, kje sem storil napako. Ko sem jo našel, se je izkazalo, da je bil odgovor ves čas tako očiten, da ga nisem videl in mi je še šele PŠ pomagal do pravega zornega kota. Gre namreč za del besedila, ki ga je dosedanja kritika označila kot mlajši vrinek (Wolfram 1979, 31, 34); Kos ga ima v mastnem tisku, Wolfram v ležečem tisku, Lošek v oglatih oklepajih. Zato moramo ta *seu* iz obravnave izločiti, saj ni Avtorjev.

Drugi in tretji *seu* sta v 3. poglavju Konverzije. PŠ ne pozabi omeniti, da se tu sklicujem na dosedanje prevode, in to na nekorekten način, ker jih ne navajam v celoti (Štih 1997, 117 op. 45). V nasprotju z razumevanjem PŠ sem želel zgolj podati informacijo o tem, kako nekateri prevajalci besedo razumejo, res pa je bila ta »zgodovina raziskav« iz zgoraj navedenih razlogov okrnjena. Prevodov seveda nisem uporabil za argument, kar je metodološko tako ali tako nemogoče, saj primarnega vira ne moremo tolmačiti s sekundarnim. PŠ se očitno to zdi mogoče, saj drugače ne bi sestavil že kar manjše statistike prevodov (Štih 1997, 117 op. 45). Lahko pa, da je samo želel dopolniti mojo manjkajočo zgodovino raziskav. Sicer se PŠ strinja z menoj, da poved z obema *seu* razpada na dve celoti, in ne na štiri. Razlika med nama je, da jaz pravim, da imata zasluge za to oba *seu*, ki sta povezovalna člena po dveh delov, PŠ pa se zdi, da je to poudarjeno že s tem, da *prvi del povzema že napisano (Actenus praenotatum est), drugi pa to, o čemer bo šele tekla beseda (Nunc adiciendum est)*. In ta učinek se mu zdi močnejši, kot bi ga imel *seu* v pomenu *in*. Če temu prištejemo še dejstvo, na katerega sam opozarja, da je *pred in za seu govora o vsebinsko dveh različnih stvareh* (Štih 1997, 117), se mi zdi teža *actenus praenotatum est in nunc adiciendum est* vseeno premajhna. Zato še vedno mislim, da oba *seu* pomenita *oziroma*.

Glede zadnjega *seu* pa se PŠ strinja z menoj. Tudi če nimam v vseh podrobnostih prav, se je možnost, da *seu* Povedi ne pomeni *in*, utrdila. Kajti izven nje *seu* enkrat zanesljivo ne pomeni *in*, dvakrat pa to ostaja nejasno. Da pa *seu* Povedi ne more pomeniti nič drugega kot *oziroma*, kaže sedaj z neodvisnimi dokazi tudi spodnja analiza Povedi. Tam in v zgodovini interpretacij Povedi je tudi moja dodatna argumentacija k *civitas*. Tu želim le še zavrniti očitke PŠ v tej zvezi, da se tukaj še *enkrat pokaže njegova* (se pravi moja) *nekorektnost, ko se metodoloških pravil, na katera sam pristaja in jih uporablja, drži samo takrat, ko mu ustrezajo* (Štih 1997, 118). Kajti po njegovem vsi primeri *civitas* izven Povedi pomenijo zgolj kraj, ne pa teritorija, jaz pa še vedno *povsem brez osnove* trdim, da je avtor Konverzije prav pri Liburniji naredil

izjemo (Štih 1997, 117 s). PŠ je pri tem spregledal, da za Worms poudarjam, da *bi šlo lahko celo za obojni pomen besede, kraj in škofija na splošno* (Pleterski 1996, 524; 1997, 46). Zame je bila to osnova, da puščam odprto možnost tolmačenja *civitas* tudi v Povedi, kajti trdne enopomenskosti v Konverziji nisem videl. Morda bo PŠ na tem mestu zadovoljen, da je vsaj enkrat videl nekaj, česar jaz nisem.

Eden od argumentov PŠ k 8. trditvi pravi, da Undrime niso mogle ležati na ozemlju Liburnije, *ker zgornja dolina Mure tudi v antiki ni spadala v okvir mestnega teritorija Teurnije, kar priznava tudi Pleterski, Mitska stvarnost...*, 525 (Štih 1997, 118 op. 54). Ta argument vsebuje dve trditvi, od katerih prva, glede na trenutno stanje raziskav, ne drži, druga pa je neresnična. Prva je o nepripadnosti zgornje doline Mure Teurniji. Slika 5 kaže antično upravno razdelitev Notranjega Norika z mejami mestnih teritorijev. Izven Norika je dodano še ozemlje Emone. Noriško antično členitev je v metodološko vzornem članku predstavil Géza Alföldy, kjer je predstavil načine, kako je antične meje mogoče določati in kakšna je zanesljivost posameznih izhodiščnih podatkov. Podaja tudi kratko zgodovino noriških *civitates*, ki so v začetni stopnji odsevale še predrimsko plemensko organizacijo. V nadaljnjem razvoju nastanka rimskih mest v Noriku so nekatere stare *civitates* celo »ostale brez« svojih mest (Alföldy 1989). Njegova razprava je komentar in utemeljitev karte (Alföldy 1974), ki jo povzemam v Sliki 5. Lungau, v katerem izvira Mura in je tako nedvomno del zgornje doline Mure, po tem predlogu meja pripada ozemlju Teurnije. Podobno je tudi pri drugih predlogih (npr.: Glaser 1992, Abb. 2). V nasprotju z mnenjem PŠ je torej mestno ozemlje Teurnije v antiki po sedanjem stanju raziskav gotovo obsegalo tudi del zgornje doline Mure. Kako daleč nizvodno Mure je bila mestna meja, trenutno ne vemo. Zato v moji razpravi ni nikakršnega priznanja, da zgornja dolina Mure tudi v antiki ni spadala v okvir mestnega teritorija Teurnije, kot trdi PŠ. Ni ga niti na citirani strani niti kje drugje. Ne verjamem, da bi PŠ skušal svojim tezam v prid ponarediti mojo izpeljavo. Verjamem pa, da je bil toliko površen, da je spregledal, da v resnici pišem, *da mestni upravni teritorij Viruna nikakor ni segal v zgornjo dolino Mure* (Pleterski 1996, 525; 1997, 47). A Virun in Teurnija seveda nista eno in isto.

9. trditev PŠ

Na tem mestu lahko očitamo Pleterskemu še eno temeljno metodološko nepravilnost: namesto, da bi v raziskavo pritegnil vse vire, ki so relevantni za obravnavano problematiko, je vire selekcioniral in obravnaval le tiste, za katere je mislil, da podpirajo njegovo idejo o posebni kneževini Liburniji. Prav iz načina, kako je uporabljal vire, je tudi razviden potek njegovega dela: najprej je imel rezultat; to je idejo, da je poleg Karantanije obstajala še Liburnija (ki jo je rabil tudi zato, da je še vedno historično vprašljivi Domicijan postal liburnijski knez), ki ji je bilo nato v virih – pa čeprav na silo – potrebno najti ustrezno podlago (Štih 1997, 115).

Tudi tokrat trditev PŠ ne ustreza temu, kar pišem. V njegovo opravičilo navajam, da sem bil očitno pri izpostavljanju nekaterih tez, ki jih zagovarjam, premalo jasen in je lahko prišlo do napačnega razumevanja. Tako sem bil (kot sedaj vidim) zmotno prepričan, da bosta Slika 11 s podnapisom *Slovanske kneževine v Vzhodnih Alpah okrog 800* (Pleterski 1996, 522; 1997, 44), predvsem pa poved *Ker naše poznavanje zgodnje ozemeljsko-politične ureditve v slovanskih Vzhodnih Alpah za 8. st. in začetek 9. st. v največji meri sloni na omenjenem spisu* (Konverziji), *se velja vrniti k viru interpretacij in ga ponovno pregledati* (Pleterski 1996, 520; 1997, 42) bralcem povedali, kateri čas obravnavam. Da bo povsem jasno: ves čas sem imel v mislih Liburnijo in malo Karantanijo predvsem v 8. st. in še na začetku 9. stoletja. In za ta čas sem tudi iskal vire. Povsem jasno sem tudi povedal, da še zdaleč nisem opravil vsega: *To pa je delo, ki čaka v prihodnosti. Pomeni namreč prevrednotenje velikega dela pisnih virov* (Pleterski 1996, 525; 1997, 47).

Da pozneje Karantanija lahko pomeni tudi širše ozemlje, sem nakazal z mislijo, *da je namreč treba ločiti med širšo in ožjo Karantanijo* (Pleterski 1996, 520; 1997, 42). Takoj

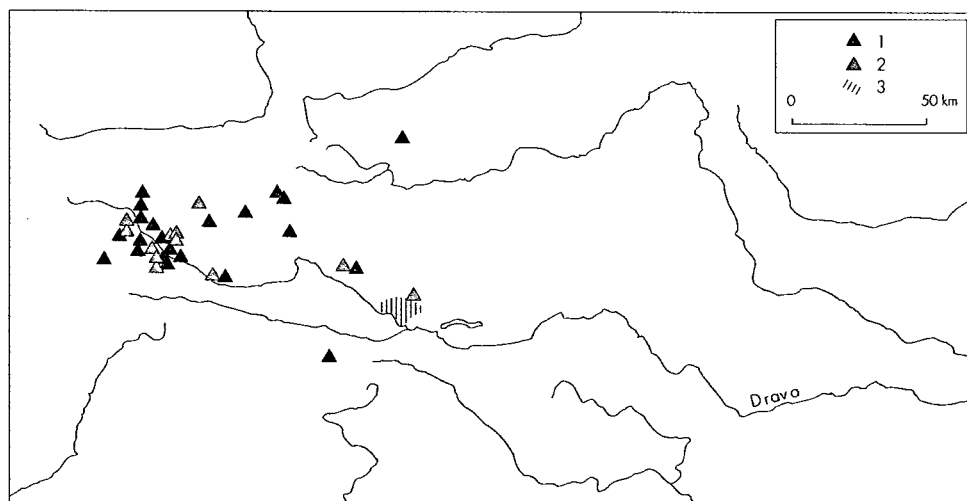
poudarjam, da menim, da najkasneje od 811 ime Karantanija pomeni tudi zelo široko ozemlje (o tem več v nadaljevanju). PŠ teh poudarkov ni opazil in je menil, da zanikam večjo Karantanijo sploh, da govorim tudi o 9. in 10. stoletju nasploh. S tega gledišča je njegov odziv povsem razumljiv. Tudi moj bi bil tak. – Zakaj sem se odločil ponovno preveriti interpretacijo Povedi, govori zadevno poglavje v nadaljevanju besedila. Če mi je ena vrsta virov dala sliko, ki mi je nudila nov pogled na drugo vrsto virov (Poved), ki sem jo nato ločeno analiziral in zgradil ločeno argumentacijo, ki je potrdila sliko prve vrste virov, ni v tem nič metodološko spornega. Gre za ujemanje dveh struktur. A tudi te metode PŠ očitno ne pozna. – Sedaj pa se skupaj z njim podajmo po sledih Karantanije 8. in 9. stoletja. Tema s tem sicer še daleč ne bo izčrpana, a dorečene bodo vsaj nekatere podrobnosti.

811 je nastal pomemben dokument, razsodba Karla Velikega o razdelitvi cerkvenih ozemelj med oglejskim patriarhatom in salzburško nadškofijo v Karantaniji (*de Karantana provincia*). Meja je odtlej potekala po Dravi, ki je tedaj tekla po sredini province Karantanije (*per mediam illam provinciam*). In kar je za nas prav tako zanimivo, ta provinca je imela svoje *civitates*, ki so nekoč spadale pod Oglej (Kos 1906, Št. 37). PŠ pove, da je provinca Karantanija naslednica nekdanjega notranjega Norika, da gre zato za Dravo tudi v njenem gornjem toku, in pokaže, da so *civitates* antična mesta in škofijski sedeži ter našteje Agunt, Virun in Teurnijo. Nadalje opozori na darovnico iz 878 (Kos 1906, Št. 248), ko je kralj Karlman podelil dvor Trebino – Treffen s posestjo med Dravo, Millstattskim jezerom, Osojskim jezerom in Beljakom. Ta posest je ležala *in partibus Carentaniae Sclauinieque regionis* (Štih 1997, 115). Samo opozorim lahko, ker sem jo prepozno dobil v roke, na najnovejšo objavo te Karlmanove listine, kjer Alfred Ogris ugotavlja, da prevod navedene krajevne oznake ni lahek podvig (Ogris 1996, 10). Z obema listinama PŠ dokazuje pripadnost Vzhodne Tirolske in Zgornje Koroške Karantaniji v 9. st. in upa, da je s tem zrušil mojo idejo o posebni kneževini Liburniji. Pa je res tako?

Delitev iz 811 ima zanimivo predzgodovino, ki ni brez pomena za našo diskusijo. Prvič je 796 mejo salzburškemu delovanju postavil na Dravi v Spodnji Panoniji že Karlov sin Pipin. To je 803 potrdil Karel Veliki (Wolfram 1995, 285 s), ko je oktobra obiskal Salzburg. Kandidatov za misijonsko ozemlje je bilo ves čas več in vsak je iskal pravno osnovo, ki bi koristila njegovim interesom. Eno od teh vidita Hubert Mordek in Michael Glatthaar v poznoantičnem afriškem kanonu *Ut si quam diocesim episcopus ab heresi liberans triennio possiderit, nullus eam repetat*, ki daje pravico škofu, ki je neko diecezo osvobodil herezije in jo imel tri leta, da je ne zahtevajo več od njega. V karolinškem času pa herezija niso bili samo napačen krščanski nauk, ampak tudi poganska ali vraževerna verovanja (Mordek, Glatthaar 1993, 53 ss). Salzburg kot mnogo mlajša škofija od Ogleja se v Vzhodnih Alpah in Panoniji ni mogel sklicevati na stoletno tradicijo. Njegovo orožje je bilo dokazovanje zaslug za misijon in vodenje cerkvenih zadev v zadnjem času. Oglej se je 811 skliceval na stare sinodalne akte, ki so kazali, da so mu bile *civitates* province Karantanije nekoč podrejene. To je bilo stanje pred 568 (Bertels 1987, 148). *Civitates* so tu več kot očitno mesta s teritoriji in ne le prgišče ruševin starih mest. In ker so ležale v nekdanjem Noriku, se je bilo treba temu imenu kar najbolj izogniti. V skladu s salzburškimi interesi je bilo ime Karantanija, natančneje Karantanska. Norik je postal Karantanija, situacija pa se je ponovila v času Konverzije (prim.: Kahl 1980, 46; Bertels 1987, 126, 149; Wolfram 1991, 182; Wolfram 1995, 71 s). Karantanija iz 811 je torej administrativno nastalo geografsko ime, ki je nadomestilo (Notranji) Norik. Ime, ki ga je »promoviral« Salzburg. Po mojem prepričanju je treba od tega trenutka naprej biti pozoren na to, kdaj vir govori o stari, ožji Karantaniji, kdaj pa o širši administrativni novotvorbi. Taka analiza bo tudi pokazala, kdaj dokončno prevlada zgolj širša Karantanija. Geografskemu imenu Karantanije iz 811 je poleg stare ožje Karantanije povsem mirno lahko pripadla tudi Liburnija in morebiti še kakšna vzhodnoalpska slovanska kneževina, ne da bi bil njen politični status s tem kaj spremenjen (Slika 5). Prebivalci Liburnije in ožje Karantanije so bili lahko Karantanci v širšem

smislu. Tako kot smo bili nekoč Slovenci, Hrvati, Muslimani, Makedonci hkrati tudi Jugoslovani. In tako kot današnji Jugoslovani niso več isto kot Jugoslovani pred desetimi leti.

Bertels poudarja, da se je cesarska pisarna, ki je 811 listino izdala, trudila za čim bolj natančno politično-geografsko terminologijo in je zato uporabljala vzore iz antike. Nadalje se mu zdi možna tudi anglosaški in langobardski vpliv, ki naj bi povzročila, da pomeni »provincia« deželo (Bertels 1987, 150). Viri tiste dobe tako enačijo »provincia« in »regio« (Wolfram 1995, 78). Ker naslednji vir iz 878, ki je v obravnavi, navaja poleg »regio« še »pars«, si ni odveč ogledati, kaj nam o razmerju naštetih pojmov pove Konverzija, ki pripada istemu času in prostoru. »Provincia« nastopa samo dvakrat v prvem poglavju, kjer se nanaša na Bajuvarijo, obe besedi na enakih mestih ima tudi GH (Lošek 1997, 92), kar kaže, da gre za del besedila, ki ga je Avtor prepisal iz predloge. Besede pa sam sicer ni uporabljal. »Regio« nastopa v 11 primerih. Pomeni: Bajuvarijo (in v enakem pomenu jo ima tudi GH) (1/126/28/15/30 – za način citiranja glej poglavje o Povedi), Panonijo (3/129/31/20/102), Bolgarijo (10/135/37/23/122), posredno tudi Sklavinijo (8/133/35/23/114), nadalje deželo Karantancev in njihovih sosedov (8/133/35/35/116), deželo Ratimarja (10/135/37/25/122), dežele(!), kjer prebiva slovansko ljudstvo (9/134/36/29/118); ostali primeri so nejasni. »Pars« najdemo v 15 primerih. Pojavlja se šele od vključno 6. poglavja dalje, torej potem ko sta končana bajuvarski in karantanski del pripovedi. Lahko pomeni stran neba (npr.: *ex meridiana parte* – 6/131/33/29/108), ima figurativen pomen – *ex parte missas* (12/139/41/6/130), lahko je del Panonije z natančno opisanimi mejami (6/132/34/18/110) ali Pribinov fevd ob Zali (11/136/38/3/122). Že to, da ima Panonija, ki je »regio«, svoj »pars«, kaže, da je »regio« sestavljena iz več »partes«. Zelo jasno to kaže odlomek: *imperator praecepit Arnoni archiepiscopo pergere in partes Sclavorum et providere omnem illam regionem* (8/133/35/22/114). »Regio« in »pars« torej označujeta ozemlje, a sta v hierarhičnem odnosu, ne označujeta istega. »Regio« je nadpomenka od »pars«, kar spada v »pars«, spada v »regio«, ni pa nujno, da je obratno. To razmerje odseva tudi Sklavinija, ki ji prvič pripadajo *partes videlicet Quarantanas atque inferioris Pannoniae* (7/132/34/32/112), drugič pa *regionem Carantanorum et confines eorum* (8/133/35/36/116). Hkrati vidimo, da je Sklavinija nadpomenka *partes Quarantanas*. Razvidno je tudi, da Avtor ozemlju Karantancev ne da ranga »regio«, kajti to je šele območje Karantancev in njihovih sosedov. Karantansko ozemlje so v



Slika 6. Območje zgornjekoroško-vzhodnotirolskega slovanskega narečja (po: Pohl 1996, Karte 1, Karte 2). 1 – stsl. šk (nem. sk, schk), 2 – stsl. z → nem. z [ts], 3 – ozemlje dvora Trebina 878.

najboljšem primeru zgolj »partes«. To pa pomeni, da so Avtorjevi Karantanci najbolj verjetno prebivalci zgolj ožje Karantanije.

Besedilo listine iz 878 in *partibus Sclavinieque regionis* »v delih (predelih) Karantanije in dežele Sklavinije« je v luči analize Konverzije treba razumeti tako, da Karantanija kot manjša enota ni isto kot dežela Sklavinija. Obširna posest listine torej leži v Sklaviniji in ožji Karantaniji, na njeni meji. Zgodovino lokalizacij meja posesti in k tem svoj predlog podaja Walther Fresacher (1973). Ta zgodovina pa se dotika ugotovitve Boga Grafenauerja, ki jo je po mojem védenju edini doslej uporabil Gotbert Moro.

Grafenauer je v svojem »Ustoličevanju«, ko je po predstavitvi zgodovine raziskav in virov ter njihovi analizi prešel v sklepni del, kjer je povzemal ugotovitve v končno interpretacijo, prišel do sklepa, da koseška jedra morda kažejo sledove stare plemenske organizacije v Karantaniji in tako domneval obstoj manjših enot v Karantaniji in Posavju, ki so imele svoje kneze (Grafenauer 1952, 501). Središče ene od njih je domneval tudi na Lurnskem polju – Lurnfeldu (Grafenauer 1952, 525). Tega ne navajam samo zato, da bi dokazal, da imajo moje ideje daljšo predzgodovino, ampak tudi zato, da bi podal zgovoren dokaz za pozitivni lik Grafenauerjeve strokovne etike. Ne smemo namreč pozabiti, da je bil njegov namen v omenjeni knjigi pokazati starost in vseobsežni pomen Karantanije kot prve slovenske (in slovanske) države. Navedeni končni sklepi pa po svoje spodbijajo karantanocentrični koncept. Torej je dal govoric virov prednost pred svojimi (morebitnimi) željami. Z IG, ki zavzeto skuša v skladu s svojo diskusijsko metodo zrušiti Grafenauerjev moralni lik (Grdina 1996, 53 s), se ne strinjam, da je »Ustoličevanje« zelo neekonomično strukturirana (da ne rečem zmedeno nestrukturirana) knjiga, ki je klasičen primer, kako se zgodovina ne piše: večinoma gre za hlastno dokazovanje, vendar ni vselej jasno česa (najbrž dvojnega naslova!) (Grdina 1996, 53 op. 9). Te trditve ni z ničemer podkrepil, kar bi bilo neobhodno ob tako neusmiljeni oceni. Jaz se v knjigi nikoli nisem izgubil in sem ob njej vedno užival ter še vedno uživam ob vsakem novem branju.

Moro je Grafenauerjevo idejo o knezih manjših (plemenskih) enot razvil v manjše kneze, ki so bili podrejeni knezu na Krnskem gradu. Sedež enega od njih je domneval tudi na območju Lurnskega polja, ne le zaradi tamkajšnjih kosezov in kraja Kraut (iz Hrvat), ampak tudi zaradi legende o Domicijanu. Menil je, da so se ozemlja teh manjših knezov v nekaterih primerih naslonila na neko poznoantično pokrajinsko razdelitev. Pri tem dvomi, da bi bilo zgolj naključje, da vse tri karolinške diplome 9. st. (med njimi tudi ta iz 878), ki omenjajo kraljevo posest na nekdanjem upravnem območju antične Teurnije, pravijo, da ta posest leži v Sklaviniji, drugod v Karantaniji pa take oznake ni (Moro 1963, 79 s).

Fresacher se strinja, da je stara antična meja med mestnima območjema Viruna in Teurnije (Slika 5) lahko vplivala na to, da je imela Zgornja Koroška kot Sklavinija neko posebno vlogo v primerjavi z osrednjo Koroško kot Karantanijo. Meni pa, da na ozemlju dvora Trebina te meje ni bilo več spoznati, saj se je razprostiralo prek delov Karantanije in Sklavinije (Fresacher 1973, 78). Moro in Fresacher torej vidita v formulaciji lege posesti njeno lego na meji (ožje) Karantanije. Z njima se ne strinja Klaus Bertels, ki meni, da sta Karantanija in Sklavinija zgolj sinonima in da Sklavinija sicer pomeni posebno politično-geografsko enoto. Kot protiargument Moru in Fresacherju navaja, da bi potem meja obeh predvidenih enot prerezala posestvo Trebina (Bertels 1987, 159 s). To pa je natančno tisto, kar razlagata Moro in Fresacher: posest je ležala malo v (ožji) Karantaniji, malo izven nje. A 878 za kralja meja ni imela posestnega pomena, kar pomeni, da je njen izvor starejši, še iz časov (vsaj notranje) samostojne (ožje) Karantanije pred upravno preureditvijo v dvajsetih letih 9. stoletja. S tem smo dobili še en dokaz za ožjo Karantanijo v 8. st. in na začetku 9. stoletja.

Očitno sinonimno razume obe imeni tudi PŠ. Tako kot Franc Kos, ki je zadevni odlomek zelo svobodno prevedel s *posestva v Karantaniji ali Sloveniji*, češ da *que* v srednjeveški latinščini lahko pomeni tudi »ali« (Kos 1906, 184). V sočasni Konverziji takega pomena *que* nisem našel, ne pozna pa ga niti Niermeyerjev slovar srednjeveške latinščine. Zgornja

jezikovna analiza pa celo izrecno govori proti sinonimnemu tolmačenju. Posestvo Trebina poleg tega leži ne le na meji Viruna in Teurnije, ampak tudi na meji stare slovanske narečne skupine, ki obsega Zgornjo Koroško, Vzhodno Tirolsko in Zgornjo dolino Mure (Slika 6). Več o njej v nadaljevanju. In pri posestvu Trebina se še danes začinja starodavna meja Zgornje Koroške.

Kaj je s pripadnostjo Zgornje Koroške Sklaviniji, v kakšni povezavi je z grofijo Lurn, kakšna je zgodovina te grofije, o vsem tem pripravljata monografsko študijo Therese Meyer in Kurt Karpf. Njunih izsledkov ne želim prejudicirati in prosim bralce za potrpljenje. Bosta pa z njo, kot pravita, presegla vse, kar sta doslej na to temo napisala. Tu lahko samo ugotovim, da je tudi 9. trditev PŠ podprta z viri, ki govorijo v prid mojim tezam.

Naj na koncu tega razdelka samo še oporekam mnenju PŠ, da *kamniti fragment z napisom*, ki ga je Glaser *interpretiral kot Domicijanov nagrobnik ... pri sedanjem stanju raziskav ne more služiti kot dokaz za historičnost Domicijana* (Štih 1997, 116 op. 35). Pri tem se sklicuje v manjši meri na Wolframa, ki priznava možnost nastanka napisa v 9. st., si pa želi še analize nekaterih strokovnjakov za paleografijo, preden bi se spustil v historično ovrednotenje (Wolfram 1995, 289). Glavna opora mu je paleografska analiza, ki jo je opravil Karl Forstner. Ta se je naslonil predvsem na rokopisno gradivo iz Salzburga. Ker na tej podlagi ni našel prepričljivih primerjav, se je odločil, da napis na kamnu ni nastal v karolinškem in otoskem času, čeprav hkrati dopušča možnost, da bi bil vzor za črki G in R kremsmünsterski Millenarij iz 2. desetletja 9. stoletja. V nadaljevanju skuša dokazati, da je omemba uničenega Domicijanovega nagrobnika prišla v besedilo Domicijanovega življenja šele potem, ko je že nastala Vita Virgiliti (okoli 1184), pod njenim vplivom (Forstner 1996, 434 ss). Hkrati sam priznava, da ima Vita Virgiliti na zadevnem mestu zgolj datum Virgilove smrti. Da bi dokazal vpliv salzburških virov na Vita Domiciani, opozarja, da je po piščevi navedbi Domicijana krstil sv. Rupert prav tako kot bavarskega kneza Teoda (Forstner 1996, 437 s). Pri tem je Forstner spregledal, da gre za podatek, ki mu pisec Vitae Domiciani celo sam ne verjame (prim.: Pleterski 1994, 299 s). Zato ni imel razloga, da bi ga prepisoval. Kot tudi sicer ni v skladu z njegovo resnicoljubnostjo, da bi sestavil Domicijanov življenjepis po tujih zgledih. Tako je Forstner dokazal kvečjemu to, da se klesar nagrobnika ni zgledoval po rokopisih iz Salzburga. Tega pa že doslej ni nihče trdil.

10. trditev PŠ

Res je, da govori ustanovna listina samostana v Innichenu o Slovanih in ne o Karantancih. Toda eno in drugo se ne izključuje in s Slovani so bili lahko mišljeni tudi Karantanci, o čemer nam priča langobardsko, salzburško in tudi freisinško (to je bavarsko) gradivo (Štih 1997, 118).

Trditev PŠ podkrepljuje z navedbami iz tedanjih virov, ki izpričujejo, da so sodobniki imeli Karantance za Slovane. Tega v nobenem trenutku nisem zanimal. Trdim pa, da to ne more biti argument trditvi, da je Innichen 769 nastal na karantanski meji. PŠ se strinja z menoj, da je nastal na meji Slovanov. Misli pa, da bi to mogli biti Karantanci, ker so bili ti Slovani. Napaka njegovega dokaza je v tem, da izenačuje podpomenko z nadpomenko. Slovani so bili tudi Hrvati, Čehi, Poljani, Dudlebi, Vjatiči, Kriviči itd. In po njegovi logiki bi bili katerikoli med njimi lahko sosede Innichena, ker so bili pač Slovani. Če rečem, da jem sadje, še ne pomeni, da grizem jabolka, čeprav so tudi ta sadje. PŠ bo zelo težko dokazal, da so bili Slovani ob Innichenu 769 Karantanci, ne da bi si pomagal s krožnim dokazom, ki je bil doslej dve stoletji v veljavi. Ta dokaz pravi: Innichen je bil 769 ustanovljen na meji Karantanije, ker je Karantanija tedaj obsegala Vzhodno Tirolsko; Vzhodno Tirolsko je obsegala zato, ker je bil Innichen tedaj na karantanski meji.

Klaus Bertels vidi v listini iz 769 sicer možno oporišče za določitev obsega Karantanije, a se mu sama po sebi ne zdi dovolj za odločitev. Zato jo postavlja v kontekst Tassilovih prizadevanj premagati poganske Slovane, ki se 772 končajo z zmago nad Karantanci. Vendar v

nadaljevanju Bertels opozarja, da bi bilo potrebno obseg Borutove Karantanije ponovno definirati, saj se mu zdi mogoč obstoj avtonomno organiziranih enot na njenih mejah. Take sluti v pokrajini Zellia, blizu Bischofshofna, v zgornji dolini Aniže (Bertels 1987, 145 ss).

Omenjeni krožni dokaz je po mojem znanju vzpostavil Marko Hansiz v 18. st., ko je zapisal da, *locum India seu Aguntum tunc iam fuisse extra terminos Sclauiniae seu Carantaniae, vt quae riuulo citeriore montis Anarasi finiebatur* (Hansiz 1793, 248). Po njegovem je Innichen isto kot Agunt in leži izven meja Sklavinije ali Karantanije. Nadalje še poudari, da je bil kraj naseljen. Vse to uporabi kot argument proti Megiserjevi trditvi, da so karantanski knezi nekoč stolovali v Aguntu (Hansiz 1793, 248). Hansizu je bilo samoumevno, da je Karantanija tedaj segala do Innichena, čeprav je vir ne omenja. To je bila značilna posledica njegovega širokega pojmovanja nekdanjega obsega Karantanije. Resda je že prešel meje ozkih, deželnih konceptov starejše historiografije, kar je po drugi strani pomenilo, da je bila v njegovih očeh Karantanija le še toliko večja (prim.: Mihelič 1977, 317, 327). Se pa speljevanje vode na koroško-karantanski mlin ne začne šele z njim, ampak že s spisom *Excerptum de Karentanis* konec 12. st., ki kot prvi poskus, iz zgodnjesrednjeveškega gradiva razviti zgodovino dežele Koroške (Wolfram 1980, 123 op. 56), tendenčno povzema podatke iz Konverzije. Kar je samoumevno, saj vsak pisec, ki se odloči pisati o neki temi, snov zanjo zajema tudi iz virov, ki bi samo lahko prišli v poštev in so sicer dvomljivi. Poleg tega je po razpadu »Velike« Karantanije druge polovice 10. stoletja, koroškim zgodovinarjem ostal predvsem vtis o nekdanji moči in slavi ter so v Koroški svojega časa lahko videli zgolj ostanke ostankov. Da pa bi celo ti lahko bili več kot prvotna Karantanija, jim je bilo povsem tuje. Tako se je že v času od 12. do 14. st. odločilo, kaj naj ostane od zgodnjega srednjega veka in njegovih virov (prim.: Wolfram 1980, 123; Bertels 1987, 169 ss).

In če povzamem: današnje prepričanje, da je Karantanija v 8. st. obsegala tudi Vzhodno Tirolsko, je utemeljeno zgolj s prepričanjem srednjeveško-novoveških deželnih zgodovincev, da drugače pač ni moglo biti. To pa je tudi edini prijemljivi argument k 10. trditvi PŠ.

11. trditev PŠ

Če ima Teurnija/Liburnija v B kakšno zvezo z realnostjo, potem jo je mogoče povezovati le z Lurnsko grofijo, ki se prvič omenja 974 in je v 11. ter v začetku 12. stoletja obsegala zahodnokoroški in vzhodnotirolski prostor in ki bi bila lahko poznana prepisovalcu Ludvikove listine v freisinško tradicijsko knjigo (Štih 1997, 119).

Navedena trditev je nastala v zvezi z listino iz 816, ki omenja meje pri samostanu v Innichenu. PŠ se je v tem delu diskusije vzorno potrudil in pokazal, da je listina ohranjena v dveh prepisih iz 12. stoletja. Prvi je overovljena kopija (A), drugi (B) pa vpis v freisinški tradicijski knjigi. B vsebuje v primerjavi z A več napak. Na nekatere PŠ opozarja (bi pa si želeli, da se odloči, ali je v A pravilno Hitto ali Atto: *Hitto, kot je pravilno v A ... A, ki med drugim pravi, da je Atto* – Štih 1997, 119). Tiburnijsko mejo omenja le B, PŠ pa meni, da je kot vir uporaben samo in izključno A (Štih 1997, 118 s). Vendar pravi cilj tekstne kritike v tem primeru ne sme biti želja, en vir izločiti iz obravnave, ampak poizkusiti rekonstruirati vir prve roke – prvotni dokument. Kajti glede na to, da sta oba vira mlajša prepisa, torej vira druge roke in vira prve roke nimamo, se v takih primerih vendarle upošteva vse različice (tudi če vsebujejo podatke, ki nam niso ljubi). Zapis *in confinio Tiburniensi* je za PŠ zato *pokvarjen* (Štih 1997, 119). To je metodološko tvegana interpretacija. Ko namreč začnemo svoje teze argumentirati z domnevnimi napakami in pomanjkljivostmi virov, se nam odpre širok spekter možnih manipulacij in vsak vir lahko zelo ljubno razložimo. Saj mi vendar vemo, kako je bilo, moti se pač vir. Zato bi si za začetek želel odgovor na vprašanje, zakaj ima A za *in confinio uidelicet Pudigin* prazen prostor, na katerega je opozoril že Franc Kos, ki se mu poleg tega ni zdelo odveč navesti, da v B čitamo »in Tiburniensi« (Kos 1906, 45). Verjamem, da je A, v celoti gledano, boljši prepis od B, še vedno pa se mi zdi omemba Tiburnije v B vredna resne obravnave.

Razlaga PŠ, kako je Tiburnija v B prišla, je precej majava. Tudi če bi bil zanjo res vzrok podoba Lurnske grofije, bi se bilo potrebno potruditi s časom in načinom oblikovanja te grofije. Prva omemba 974 še ne pomeni časa nastanka. Upam, da bo o tem vnesla več jasnosti zgoraj omenjena monografija Kurta Karpfa in Therese Meyer. Vsaj za določitev časa, kdaj bi Tiburnija v neki prepis lahko prišla (če tam ni bila že od samega začetka, kar se mi zdi še vedno možno), si lahko pomagamo s preprosto jezikovno metodo, ki sta jo v primeru Arnulfove listine iz 895 (Kos 1906, Št. 309) uporabila Wolfram in Štih, da bi dokazala, kako je *in marchia iuxta Souwam* mlajši vrinek. Wolfram je opozoril, da diftongizirana oblika imena Sava v nedvomno pristnih listinah nastopa šele od začetka 11. st. dalje (Wolfram 1995, 101), Štih je pokazal, da imajo zapisi pred 11. st. obliko Sawa, Saua, Zaua (Štih 1996, 24 op. 103). Zanimati nas torej mora, kako se je razvijalo ime Teurnije.

V zgodnji antiki ima obliko *Teurnia*, v pozni antiki jo Evgipij imenuje *Tiburnia* (Fitz 1975), Konverzija 870 (878) *Liburnia*, 891 *Liburna* (Kos 1906, Št. 298), 974 *Lurno* (Kos 1906, Št. 450), 977–981 *Lurna* (Kos 1906, Št. 425; Karpf, Meyer 1996, 79), 1006–1039 *Lurna* (Kos 1911, Št. 20), sredi 11. st. *Lurna* (Kos 1906, Št. 299; Kahl 1980, 54 ss), 1072 *Liburnia* (Kos 1911, Št. 270). V 10. in 11. st. je bila torej oblika *Lurna* že močno zasidrana. Že 870 (878) pa je začetni T zamenjal L. Če bi pisec B v 12. st. vzel ime iz svoje sodobnosti, bi bila njegova oblika najverjetneje *Lurna*. To opažanje torej ne govori v prid domnevi PŠ. Proti možnosti, da bi zavestno uporabil arhaično obliko *Tiburnia*, govori opažanje, ki ga da zgodovina interpretacij Povedi (v nadaljevanju): da se je to začelo dogajati šele od časov Schönlebn in Bollanda (torej 17. st.) naprej. Zato je najbolj verjetna razlaga, da je ime zapisal tako, kot ga je našel v predlogi. V to pa je *Tiburnia* prišla že pred 870 (878), ko začetnega T ni več. Spremembe od *Liburnia* do *Lurna*, ki so se zgodile v enem stoletju, kažejo, da je bilo že 9. st. čas sprememb. 816 bi bila *Tiburnia* še možna, v drugi polovici istega stoletja ne več. Če pa je imel pojav imena jadranske Liburnije v času Ljudevitovega upora (Kos 1906, Št. 67) kakršenkoli vpliv na preimenovanje Tiburnije v Liburnijo, bi imeli celo datum *post quem* za spremembo T v L. Vse to govori proti temu, da bi bila *Tiburnia* rokopisa B dodatek 12. stoletja. Zato se tudi želja PŠ, da se je razblinila še *Liburnija listine Ludvika Pobožnega in njena zahodna meja v Pustertalu* (Štih 1997, 119), (še) ni uresničila.

A tudi če trdimo, da Innichen v nobenem trenutku svoje zgodovine ni bil ob liburnijski meji, to še vedno ne bi bil dokaz proti obstoju Liburnije. Njena meja bi bila pač nekoliko vzhodnejše. Karta cerkva (Slika 5), ki so na novo nastale od 8. do srede 10. st. na slovanskem naselitvenem ozemlju v Vzhodnih Alpah, na območju nekdanjega notranjega Norika in Emone, kaže večje skupine na ozemlju Teurnije, Viruna, Emone in Solve. V njih moremo videti odsev koncentracije oblastne moči. Skupini na območju Emone in Viruna pripadata Karnioli in Karantaniji, o skupini na območju Teurnije teče diskusija, o tisti na območju Solve se še ni niti začela. Nekdanje cesarsko ozemlje (*patrimonium regni Norici*) brez upravnega središča ni vzpostavilo žarišča, ki bi moglo vplivati na poznejša stoletja (prim.: Kos 1936, 86). Praznino na območju Celeje si je mogoče razložiti z zelo šibko slovansko poselitvijo tega prostora v zgodnjem srednjem veku. Samo ena nova cerkev (in še ta iz druge polovice 9. st. ali celo začetka 10. st. – Stadler 1996) na ozemlju Agunta, ki ni bilo v zgodnjem srednjem veku poseljeno nič slabše kot sosednji kraji na vzhodu, pa govori bolj za to, da tu ni prišlo do oblikovanja močnejše plasti domačih oblastnikov. Ta slika bi govorila v prid možnosti, da je bila Vzhodna Tirolska razmeroma zgodaj povezana s slovansko kneževino na območju Teurnije.

12. trditev PŠ

Po metodi Pleterskega, ki politične meje enači celo z mejami dialektov, lahko prostor vsakega posameznega slovenskega narečja proglasimo za posebno politično celoto. Poleg tega Pleterski sploh napačno povzema Heinza Dieterja Pohla in njegove karte (Štih 1997, 120).

Kot že večkrat doslej tudi tokrat PŠ napačno povzema moje stališče. Nikjer povsem na splošno ne enačim političnih meja z mejami dialektov, ampak zgolj opozarjam, da se pri Beljaku ujemata meja mestnih območij Teurnije in Viruna (ki jo imam tudi za mejo Liburnije in Karantanije) z mejo med vzhodnim in zahodnim koroškim slovanskim narečjem (Pleterski 1996, 525 in Slika 11; 1997, 47 in Slika 11). Ali se ta potek res ujema, si lahko ogleda vsakdo sam (Sliki 5, 6). Ker pa se zdi PŠ očitno povsem načelno nemogoče, da na nastanek neke jezikovne ali narečne meje vpliva politična meja, še nekaj besed o tem. Primera, ki ju je podal (Štih 1997, 119), sta v predstavljenem trenutku seveda negativna, a še tam bi se veljalo vprašati, kako je bilo v nekem drugem obdobju: Langobardi tako niso ves čas obvladovali *regio Zellia* in kako starobavarska so v resnici tla župana Physa? A da preidem na bolj očitne primere. Kako je nastala meja med slovenščino in hrvaščino, češčino in slovaščino, kako nastaja meja bosanščine, odkod meja med gorenjskim in savinjskim narečjem itd. Mar niso vzrok stare politične meje? In ko govori o razčlenjenju slovenskega jezika, pravi Fran Ramovš: *Družbo so v marsikakih predelih ožje povezale še politične meje, ki so prav tako kakor naravne oblikovale in razmejevale družabne enote in njihove govore ..., za postanek manj obsežnih dialektov so važne meje raznih fevdalnih gospostev, na primer škofjeloško gospostvo, tolminska gastaldija, savinjska marka, dravska grofija* (Ramovš 1936, 115). Več kot očitno je, da so politične meje **lahko** vplivale (in še vedno vplivajo) na nastanek jezikovnih. Seveda pa to ni bilo pravilo in tega tudi nikjer ne trdim. A v nekaterih primerih je tako vendarle mogoče s pomočjo jezikovne meje sklepati o stari politično-upravni meji. Primerjave jezikovnih in upravnih meja zato ni potrebno tirati v absurd, še manj imenovati jo *posebno poglavje »nove znanosti«* (Štih 1997, 119). Že v času Frana Ramovša je bil to del uveljavljenega raziskovalnega postopka.

Da pa PŠ tega postopka ne pozna, lahko sklepamo iz njegove argumentacije k drugi povedi 12. trditve, da z *izjemo prve karte, kjer se krajevna imena na Koroškem s starslovanskim šk in št jasno delijo na zahodno in vzhodno skupino, se na ostalih treh kartah različne oblike krajevnih imen med seboj prepletajo in mešajo in na njihovi podlagi ni mogoče potegniti zgoraj citirane meje* (Štih 1997, 120). Najprej naj opozorim, da se podatki izrazito prepletajo zgolj na eni karti (Pohl 1996, Karte 3). A to za (ne)obstoj skupine ni odločilno. Ker PŠ ne pozna metode razvrščanja v skupine, misli, da so vsi jezikovni pojavi enakovredni pri določanju ene in iste skupine. Ne ve, da jo lahko določajo zgolj samo zanj značilne lastnosti, ki jih je treba šele izbrati. Teh pa vnaprej v celoti nikoli ne poznamo in zato je Pohl ravnal povsem korektno, ko je najprej kartiral vse jezikovne pojave, ki jih je obravnaval. Šele nato se je mogoče odločiti, kateri med njimi določa vzhodnotirolsko-zahodnokoroško narečje. Na problem je opozoril že Ramovš, ko je zapisal, da dialekt ustvari skupnost jezikovnih dejstev; *v ti skupnosti pa so nekateri členi tu drugačni kot tam, a vedno vlada med njimi neka nujna relacija* (temu bi danes rekli struktura); *prav te nujne relacije so bistvene za to ali ono jezikovno formo, so oznaka za ta dialekt proti onemu, prav v njih je izražena in podana realna bitnost dialeкта* (Ramovš 1936, 105). Zelo nazorno je z izoglosno skico za okolico Raščice (Ramovš 1936, črtež 2) opozoril, kako zmedeno podobo dobimo, če upoštevamo in kartiramo vse pojave hkrati.

Če k Pohlom kartam pritegnemo še izsledke Brigitte Mader (1986), ki je toponomastično raziskala avstrijsko Štajersko, lahko jasno omejimo narečne pojave, ki so značilni zgolj za območje Vzhodne Tirolske, Zgornje Koroške in zgornje doline Mure (Slika 6). To pa je isti prostor, na katerem obstoj slovanske kneževine Liburnije v 8. st. in začetku 9. st. nakazujeta Poved Konverzije in listina Ludvika Pobožnega. Jezikovne značilnosti tega območja Pohl povezuje s pojavi, ki jih je zaslediti v Brižinskih spomenikih (Pohl 1996). A jezikovno sklenjenost in povezavo tega območja z Brižinskimi spomeniki je videl že Rajko Nahtigal, ko je zapisal: *Gotovo pa lahko čisto mirno trdimo, da stojijo brižinski spomeniki glede refleksov prv. nosnih samoglasnikov v vseh bistvenih črtah v najbližjem rodstvu s skupino narečij, ki jo*

Bilanca kritike PŠ kaže, da je bila pisana v afektu, hitro in površno. Brez tega bi bilo število spodrseljavev manjše. V zvezi z vojvodskim stolom je PŠ uvedel en sam nov element in še ta je za vsebino diskusije nepoveden. Vse ostalo je ponavljanje starega. Če smo zelo široki, lahko kot novost omenimo še sklicevanje na Kobariški Stol, a celo to je bilo narejeno na pamet. PŠ ni prepričljivo spodbil nobenega mojega argumenta. Pokazal je nepoznavanje metod, razmerij med viri, viri in literaturo, vprašanja subjektivnosti. Pač pa se je močno potrudil s posmehovanjem in rušenjem moje strokovne etike. Koliko je bil pri tem (ne)uspešen, bodo presodili bralci. Diskusija o Liburniji mu je bila bližja, bolj v skladu s tistim, kar zna. Vse zgornje pomanjkljivosti, razen afekta, so ostale, a so izražene v nekoliko manjši meri, več pa je poizkusov vnesti nove elemente. Z lastno analizo se je potrudil predvsem pri vprašanju pomena *seu* in listini Ludvika Pobožnega. Kljub temu tudi pri teh dveh točkah ni zmožgel ovreči mojih izpeljav.

2.2 Grdinine trditve, argumenti, odgovor

Grdinina trditev

Pri sedanjem stanju slavističnih raziskav so razlage Andreja Pleterskega o koreninah in značaju Brižinskih spomenikov natanko tisto, za kar jih je sam označil v ZČ: mitska stvarnost (Grdina 1997, 123).

Trditev IG utemeljuje s sklepom svojega kritičnega pretresa posameznih delov dveh mojih razprav (Pleterski 1996; 1997; Pleterski 1996a), ki se nanašajo na Brižinske spomenike. *Tako na ravni rabe slovničnih kategorij in slovarja kot na ravni interpretacije vsebine BS torej ni opore za sklep, da omenjeni spomeniki odražajo uporabo tudi v ženski samostanski skupnosti. Razprava na ravni slovničnih kategorij takšen sklep celo onemogoča. V teh okvirih tudi ni mogoče pritrđiti zelo drznim trditvam o nastanku korenin BS v molzbichlskem samostanu (Grdina 1997, 123).* Zaradi večje jasnosti je potrebno natančno povedati, na kaj se diskusija IG nanaša in koliko je pomembna za mojo razlago korenin BS. Od vseh strukturnih povezav med vsebino BS in lurnskim območjem, ki sem jih prikazal v svojih dveh razpravah, se je IG kritično dotaknil zgolj domnevne ženske samostanske skupnosti in moškega samostana v Molzbichlu. Tudi če bi bila njegova kritika teh dveh mest v celoti upravičena, preostala strukturna mreža še vedno navezuje BS na lurnski prostor. Že zato njegova trditev (dokler je ne bo celoviteje utemeljil) ne drži.

Ko IG pravi o AP, da *mož namreč tamkaj dokazuje samostanski izvor, deloma pa celo samostanski značaj virov BS (saj naj bi le-ti služili potrebam članov samostanske skupnosti)* (Grdina 1997, 122), jasno pokaže, da ločuje med samostanskim izvorom in samostanskim značajem BS. Razlika je pomembna. Samostanski izvor pomeni, da so BS nastali v samostanu (za kakršnokoli rabo pač), samostanski značaj pa, da jih je samostanska skupnost uporabljala za svoje potrebe. Da ne bi bilo nesporezov, ponovno poudarjam, da zagovarjam, da so BS služili TUDI samostanski skupnosti, in NE SAMO njej. Na ravni konkretne argumentacije IG samostanskega izvora ne izpodbija, oporeka zgolj samostanski značaj BS. Njegova argumentacija tako ne zanika možnih korenin BS v molzbichlskem samostanu kot kraju nastanka. Zato svojega sklepa, da *ni mogoče pritrđiti zelo drznim trditvam o nastanku korenin BS v molzbichlskem samostanu*, v resnici ni z ničemer utemeljil.

Res pa se je potrudil, da bi dokazal, da v *krščanski terminologiji BS ni mogoče najti mesta, ki bi ga bilo obvezno treba razlagati s samostanskim značajem teksta* (Grdina 1997, 122). Najprej načelna pripomba k njegovi metodi, po kateri jemlje vse tri spomenike kot organsko celoto in tako s formulacijami BS II dokazuje ogovornice v BS I (Grdina 1997, 122). Da ne gre za enkratno nastalo organsko celoto, ampak za besedila z različno in daljšo genezo, je navsezadnje razvidno tudi iz obeh pregledov o BS, ki ju je IG sam napisal (Grdina 1993; 1993a). Zato je prenašanje pomena besed iz spomenika v spomenik lahko tvegano. Večjo

zanesljivost ima iskanje pomena znotraj posameznega spomenika. Sedaj pa si pogledjmo argumente IG in njihovo trdnost.

Kot moj glavni argument vidi sklicevanje na interpretacijo Ivana Grafenauerja formulacije *zueta vuecera* (BS I/18) (in ne »zueti vueceri« kot napačno citira IG), ki je opozoril, da gre za le meniško dolžnost, ki je v BS I prišla iz nekega spovednega obrazca, ki je omenjal dolžnost samostanske družine, da prisostvuje pri nedeljskih in prazničnih večernicah in jutranjicah (prim.: Pleterski 1996a, 36 ss). IG me pri tem opozarja, *da bi moral upoštevati vsaj še dognanja Irene Wiehl, ki je podrobno pretresla krščansko in pravno terminologijo BS. Znanstveno korektno bi bilo, da bi Pleterski z argumenti zavrnil interpretacijo Wiehlove tistega mesta v BS I, ki govori o »zueti vueceri«, in utemeljil svoj »povratek« (to besedo rabim pogojno, ker ne vem, če so dognanja Wiehlove Pleterskemu znana; glede na samozavestno ocenjevanje, iz katerega slavistični spisi očitno niso izvzeti, bi mu morala biti) k razlagi Ivana Grafenauerja* (Grdina 1997, 122). Da tega nisem storil, mi šteje IG kot hud greh, ki je v nasprotju s strokovno etiko. Priznam, bil sem toliko samozavesten, da sem delal svoje izpeljave, ne da bi poznal vsebino knjige Irene Wiehl. O zavestnem zamolčevanju njenega dela zato ni mogoče govoriti. Se pa razume, da se njeni interpretaciji, sedaj ko me je IG nanjo izrecno opozoril, ne smem izogniti, če nočem, da očitani greh ne postane resničen. Na tem mestu se tudi zahvaljujem Igorju Grdini, da me je napotil na branje te več kot zanimive knjige (upam, da tokrat ne bom dobil ukora, ker si kot neslavist drznem iskreno hvaliti slavistično delo).

A preden se soočim z Wiehlovo, je treba pogledati, kaj je iz njene obravnave potegnil IG. *Wiehlova namreč kritično mesto razloži brez sklicevanja na meniški značaj prizadetega besedila. Izrecno pravi, da BS I ne pripada tipu meniške spovedi. Nadalje me obvesti, da se to mesto po Wiehlovi razlaga tudi v Znanstvenokritični izdaji BS pri SAZU. Sledi še pojasnilo: Sveti večer v BS I torej pomeni večer pred nedeljo ali zapovedanim praznikom (lat. vigilia), ko se po obrednih navadah judovstva in krščanstva že začenja delopust in je delo ravno tako greh, z dodatkom Dolžnost spoštovanja sobotnih in predprazničnih večerov omenja tudi spovedni obrazec v Stiškem rokopisu, ki je bil gotovo namenjen laikom (kot greh pred zanemarjanjem svetih večerov je npr. navedeno premajhno upoštevanje pridigarjevih besed, kot naslednji greh pa neustrezno dajanje desetine). In za zaključek: Tako razlaga to mesto tudi ekipa strokovnjakov (iz vrst literarne vede, jezikoslovja in teologije; občasno smo v tej skupini »hospitirali« tudi Bogo Grafenauer, Božo Otorepec in jaz), ki jim je SAZU poverila Znanstvenokritično izdajo BS* (Grdina 1997, 122). Opogumljenemu z navodilom IG: *Toda aprioristično zaupanje v avtoritete se včasih izkaže kot zelo problematična zadeva. Prav tako kakor neargumentirano zavračanje njihovih misli* (Grdina 1997, 124), se mi kolena vseeno ne tresejo.

Če sedaj primerjamo, kaj pišeta o zadevi Ivan Grafenauer (1936, 70 ss) in Irene Wiehl (1974, 47), je izsledek zelo zanimiv. Najprej obseg: pri Wiehlovi tri četrtine redko popisane strani, pri Grafenauerju stran in pol gostega petita ter dobra stran običajnega besedila. A pomembnejša je vsebinska primerjava. Potem ko predstavi latinske in starovisokonemške besede za isti pojem, Wiehlova našteje odlomke molitev, kjer slednji nastopa: reichenausko, Scarapsa sv. Pirminija in stiško. Vse navedene odlomke ima tudi Grafenauer in še bolj obsežno. Poleg tega Grafenauer zelo na dolgo citira spis, katerega avtor naj bi bil Alkuin ali Cezarij, ki dokazuje, da *Prisostvovanje pri slovesnih duhovniških večernicah in jutranjicah navadnim vernikom ni bila dolžnost, pač pa molitev, zbranost, opuščanje hlapčevskih del in praznih zabav že od prejšnjega večera in prisostvovanje pri sveti maši* (Grafenauer 1936, 71). Ta vir je Wiehlova izpustila! Kot tudi latinski spovedni obrazec iz kodeksa S. Gratiani Turonensis, ki naj bi bil prav tako Alkuinov in se v njem omenjajo podobne dolžnosti, ki pa povsem določno zadevajo le menihe (Grafenauer 1936, 128 op. 53). Grafenauer tudi poudarja, da *Noben ohranjen nemški ali latinski spovedni obrazec sicer nima določila o občem praznovanju svetih večerov* (Grafenauer 1936, 74). Tega opažanja Wiehlova ne navaja! Kot tudi ne Grafenauerjevega nadaljevanja: *Zato je pač nekaj posebnega, da se je v slovenskih obrazcih ohranilo od 10. stoletja prav do 12/13. stoletja, ko smo dobili Slovenci Honorijev obrazec, in od tedaj do 15.,*

ko se nam je osrednji del tega obrazca ohranil v stiškem rokopisu. Delopust je pač postal pri nas prava narodna šega (Grafenauer 1936, 74). Gre za zanimiv formalistični vpliv besedila BS?

V čem je torej Wiehlova presegla Grafenauerja, kot trdi IG? S trditvijo: *Da aber Fris I nicht den Typus einer Mönchsbeichte darstellt, muß für svēts večer̃ ein erweiterter Sinn angenommen werden: 'Vorabend eines Festtags, der mit einem Gottesdienst gefeiert wird'* (Wiehl 1974, 47)? Najverjetneje, kajti le iz te povedi je lahko IG črpal, da Wiehlova *Izrečno pravi, da BS I ne pripada tipu meniške spovedi*. Res tako pravi, a kako je do te misli prišla? Z analizo besede *svēts večer̃* gotovo ne. Potem, ko sem prebral njeno celotno knjigo, nisem našel nobene utemeljitve za to formulacijo. Če se je IG to posrečilo, naj me, prosim, nanjo opozori. Dotlej bom pač prepričan, da gre za navadno predpostavko ali aksiom (kar je v znanstvenem postopku seveda prav tako legitimno). Ker pa ga IG uporablja kot kronski dokaz proti mojemu razumevanju Grafenauerja, bi bilo le dobro, če bi bil s čim utemeljen. Tako se je IG nehote posrečilo stkati krožni dokaz: BS I ne predstavlja meniške spovedi, zato *svēts večer̃* ne kaže, da je BS I meniška spoved, kar je dokaz, da ni meniška spoved (ali vsaj njena sled), in ker ni meniška spoved, tudi *svēts večer̃*... S krožnimi dokazi bo IG seveda lahko dokazal karkoli, ampak verjetno to ni bil njegov namen. In kako iz dokaznega kroga?

Če pozabimo na predpostavko in verjamemo Grafenauerjevi analizi, zanke tako ni. Ampak prav takemu gledanju IG oporeka. Ali je tudi Wiehlova zapadla v krožni dokaz? Potem, ko je kataloško obdelala poreklo posameznih besed (od tu je citat IG), je prešla v sintetični del. Tu pa je prišla do za to diskusijo zelo zanimive ugotovitve. Pravi, da je vpadljiv majhen vpliv latinščine na BS I. Poleg tega so tam zbrane skoraj vse novotvorbe, ki so večinoma hapax legomena (samo enkrat povedano). Zato se postavlja vprašanje, ali to stanje dejstev upravičuje označevati religiozni besedni zaklad BS I kot ljudskega (Wiehl 1974, 121). Ko v nadaljevanju govori še o merilih za starost spomenikov, izpostavi tistega, ki pravi, da na splošno velja, da enkratne ali redko pojavljajoče besede predstavljajo najbolj zgodnje poskuse, da bi izrazili nove vsebine (Wiehl 1974, 121 s). Tak sklep je mnogo bolj v skladu z modelom, po katerem ena od začetnih korenin BS sega v samostansko skupnost, v rabo v tej skupnosti, kot pa z modelom rabe v zgolj laični skupnosti. Sklep Wiehlove tako ni v skladu s predpostavko o nemeniškem (torej ljudskem) tipu spovedi BS I. Zakaj je predpostavko potem v katalogu ohranila? Domnevam da zato, ker je želela poučno dokumentirati svoj spoznavni postopek. Kar je povsem legitimno, zahteva pa od bralca, da prebere knjigo do konca. Naslednji korak je spoznavna zanka na višji ravni (Slika 3), ko bi svoja sintetična spoznanja uporabila pri izdelavi (predelavi) novega (starega) kataloga. Ali še drugače povedano, njen katalog odraža stanje raziskav PRED nastankom sintetičnega dela njene študije. To si je Wiehlova v svoji knjigi seveda lahko povsem korektno privoščila. Ne more pa si tisti, ki sedaj njeno knjigo uporablja. To je IG spregledal in zato ga je brnila kobila, na katero je sam stavil. Izsledki Wiehlove Ivana Grafenauerja samo potrjujejo, zato mi jih ni treba zavračati, kot tudi ne dokazovati domnevnega povratka h Grafenauerjevi razlagi. Lahko pa IG, če si to želi, sedaj dokazuje, da tudi Wiehlova nima prav.

Morda neodvisno od Wiehlove in Grafenauerja (ju ne navaja, a se mi zdi malo verjetno, da ju ne bi poznal) je do enakih sklepov po nekoliko drugačni poti prišel tudi Klaus Detlef Olof. S strukturno primerjavo besedil je ugotovil razliko v katalogu grehov med BS I in BS III. Oba imata najprej skupen seznam odpustljivih posvetnih grehov, nato pa v BS III cerkvenih, v BS I pa samostanskih (Olof 1996, 92; opozarjam na tiskarskega škrtca, ki je Olofu na tem mestu zamenjal BS I in BS III, a pravi vrstni red je iz sobesedila nedvoumen). K seznamu kršitev meniških dolžnosti (BS I/18–20) šteje Olof tudi *svēts večer̃*. V tem seznamu vidi dokaz za specificiranje področja uporabe BS I, namreč za uporabo kot samostansko spoved. S tem pa vsaj za to besedilo pojasnjuje visoko stopnjo teologiziranja, ki jo sicer kažeta spovedna obrazca BS (Olof 1996, 90 s). – Da so obvezne razlage nesmiselno izhodišče razprave, sem pokazal že v uvodu v to poglavje. Če pa se vprašamo, ali obstajajo argumenti, zaradi katerih je mogoče govoriti o samostanskem značaju vsaj dela besedila BS, je odgovor pritriljen.

Sedaj pa pogledajmo še prvi (kot jih je našteval) argument IG v podporo njegovi trditvi. Na ravni slovnčnih kategorij v Brižinskih spomenikih ni mogoče najti »odraza uporabe« v kakršni koli izključno ženski skupnosti (Grdina 1997, 121). Naj IG opozorim na pomembno podrobnost, ki jo je spregledal. Najprej me je povsem pravilno citiral, da Brižinski spomeniki odražajo tudi uporabo v ženski samostanski skupnosti v Millstattu. Naj tu ponovim njegov nasvet, a kaj ko bi – enkrat za spremembo – tekst prebrali tako, kot je napisan (Grdina 1997, 121). Besedica tudi namreč zanika kakršnokoli izključnost. In ker IG sam prizna, da je bil spovedni obrazec lahko namenjen tudi ženskam, spora v tej točki ni ter je vsa argumentacija IG k njej odvečna. Poleg tega si tedaj povsem ženske samostanske skupnosti niti ne znam predstavljati, navsezadnje je že duhovniško službo moral opravljati moški. Da je na ravni slovnčnih kategorij ženski spol podrejen moškemu, pa je že dolgo znano.

Odprto ostane vprašanje, ali so bile te ženske tudi redovnice (kar zagovarjam jaz) ali samo navadne vernice (kar zagovarja IG). Olof na podlagi primerjalne analize treh katalogov grehov v BS zastopa mnenje, da je vsakokratna skupina spokornikov lahko krščanska skupnost, redovnice in menihi oziroma novici in novicinke (Olof 1996, 89). IG upa, da je dokaz našel v nazivih ogovorjencev. Za »sinke« ugotovi, da so *potemtaki vsi tisti kristjani, ki niso »božji služabniki«, tj. duhovniki, torej v veliki večini laiški verniki* (Grdina 1997, 122). S tem se seveda strinjam, prosim pa IG, naj pove, če že govori o veliki večini, kdo so manjšina, ki jo uporaba besede večina predpostavlja. Ali so »bratje« BS II res samo ljudje splošno med seboj, kot misli IG, ali pa gre morda vendarle za redovniške brate, bodo morale pokazati bodoče analize. Že sedaj pa imamo pozitiven indic iz časa in prostora BS, da bratje kot termin pomenijo redovnike. V obširni historično – topografski analizi gorskega hrbta Fratres med Molzbichlom in Millstattskim jezerom sta Kurt Karpf in Therese Meyer pokazala, da ima ime po bratih iz samostana v Molzbichlu (Karpf, Meyer 1993). Povezavo med tem imenom in »brati« BS pa vidi tudi Pohl (1996, 314; pomotoma misli, da gre pri Fratres za naselbinsko ime, a naselbine s tem imenom ni). Podobno bo treba tudi na trdnejšo sodbo o »pravičnih oziroma svetih devicah« še počakati. IG se zavzema za to, da gre zgolj za teološko navzoče device. Morda ima prav. Morda ne. Konverzija (v 1. poglavju) opisuje, kako je Rupert, da bi ustanovil ženski samostan v Salzburgu, s seboj pripeljal Kristusovo devico Erindrudo – *secumque virginem Christi nomine Erindrudam adducens*. Pa tudi na vprašanje IG, ali je še žive članice (in vse članice) neke samostanske skupnosti mogoče opremiti z atributom sveti? (Grdina 1997, 123), nudi knjiga Irene Wiehl odgovor. Ugotavlja *Zu Gott gehörend ist gleichbedeutend mit heilig* – pripadati Bogu pomeni isto kot »sveti«. Zato, pravi Wiehlova, je mogoče rabiti sinonimno izraze *čistě, pravědně, božii, světs* (Wiehl 1974, 95). In komu pripadajo redovnice, če ne Bogu?

Neodvisno od zgornjih razmišljanj pa je v BS (I/36) vendarle povsem jasno povedano, kdo se obrača na Boga. Treba je le pokukati v tisti njegov sestavni del, ki običajno ostaja nekako ob strani, ker je pač v latinščini. To so »famuli« in »famulae«, služabniki in služabnice (božje), torej duhovniki in redovnice. Formula odveze je zapisana le latinsko, ker jo je tako molil duhovnik v vseh stoletjih, tudi še v prvi polovici 20. st. (Paternu et al. 1993, 87). »Famulus« pa je isto kot »rab« v slovanskem delu BS. In o tem doslej ni bilo dvoma, da gre za duhovnika. In če v formuli odveze nastopajo v množini, je močno verjetno, da gre za redovnike. Povedano tako ponovno govori za samostansko skupnost (skupnosti), tako moško kot tudi žensko. Seveda lahko IG poskuša dokazovati, da »famuli, famulae, rab« pomenijo povsem navaden odnos vseh vernikov do Boga, samo potem mora dokazati tudi, da tedanja cerkvena terminologija ni poznala posebne besede za ljudi, ki so se posebej zavezali Bogu.

S tem smo prišli do konca argumentacije IG in rekel bi, da ne podpira njegove glavne trditve. Krožni dokaz, površnost in neustrezno povzemanje mojih tez smo našli tudi pri njem. Verjamem, da bi se z manj naglice temu lahko ognil. Se je pa potrudil z originalno analizo vira, kar tudi ni od muh. Nadalje je bil dovolj hladnokrven, da je od stvarnega znal ločiti norčevalni del in ga je postavil na konec bralcem v morebitno zadovoljstvo.

2.3 Kako v diskusiji naprej?

Zakaj sta oba diskutanta tako silovito napadla moje delo in mojo strokovno etiko, vesta sama. Če bi bilo moje delo res *samo modni trend, ki ne premore drugega namena, kot da mu brez pomisleka in nekritično sledimo, pa ima tudi ta svojo šibko točko: zanimanje zanj bo hitro minilo* (Grdina 1997, 124), kot nas prepričuje IG, zakaj potem tak ogenj okoli nečesa, kar bo šlo zdaj zdaj v pozabo. Vzrok mora biti globlji. A ne bom ga iskal, želim si le, da bi bil dolgotrajen. S kritizirano in pričujočo razpravo sem skupaj napisal za povsem spodobno knjigo. Da hitri površinski napadi niso uspešni, se je, upam, dovolj prepričljivo pokazalo. Zato bi bilo najlepše s knjigo proti knjigi. Vzemita si čas. Zbirajta, analizirajta. Vem, da sta sposobna kvalitetnih izdelkov. Vse glavne teme od Konverzije, prek ustoličevanja, do BS obetajo še mnogo novih odkritij, da manjših tem sploh ne omenjam. Ne pričakujem priznanja, da imam kje morda vendarle prav, za kaj takega bi morala imeti kritika po vsem, kar sta mi napisala, več kot zvrhan koš poguma. Saj vemo, da 99,99% diskusij jarke samo še poglobi. A tudi z negativno kritiko sta mi doslej že veliko pomagala. Mojemu modelu sta predvidela kontrolne točke in menim, da jih je dobro preстал. To je mnogo več vredno, kot če bi jih določil sam, saj bi potem spet padali očitki, da si izberem samo tisto, kar moje teze potrjuje, ostalo pa puščam ob strani. A pri stvari sploh ne gre za to, kdo se moti, ampak za to, da o preteklosti zvmemo nekaj več. Verjamem, da je bil to cilj diskusije obeh kritikov, in ne utišanje zlobnega AP, kot so razumeli nekateri.

Stalno kontrolo obstoječih modelov pa prinašajo tudi naključna nova odkritja. Tu želim opozoriti na novo branje napisa na mlajšem od obeh rimskih miljnikov (CIL III 5710, iz časa cesarja Licinija 308–324 n.št.), ki sta bila sredi 19. st. najdena pri vojvodskem stolu. Gernotu Piccottiniju (1996, 197) se je posrečilo prebrati število milj, ki jih je kamen nekoč označeval. Prebrano število so tri milje [od Viruna] (branje mi je neodvisno potrdil tudi Franz Glaser). Ker je na starejšem miljniku zgolj ena milja, smo s tem dobili dokaz, da je bil vsaj drugi miljnik k vojvodskemu stolu namenoma prinesen. To pa močno podpira tezo, da sta bila tudi oba miljnika del prvotnega kulturnega sestoja sveških kamnov (prim.: Pleterski 1996, Slika 7; 1997, Slika 7).

3. Zakaj ne verjeti?

Prepričanje, da stoji cerkev St. Peter in Holz, ki naj bi jo posvetil Modest, sredi teurnijskih ruševin na ostankih poznoantične škofovske cerkve, je bilo dovolj močno, da se je Rudolf Egger odločil poiskati ostanke poznoantične kultne stavbe. Naredil je izkop v cerkveni ladji, naletel na antične zidove, za katere pa je 1912 objavil, da pripadajo bivališčem profanih zgradb (Dolenz 1971, 35 s). Ponovno je 1935 poskušal srečo Hans Dolenz, ki je poleg poznoantične škofovske cerkve skušal razčistiti še izročilo o tem, da je tam pokopan krajevni svetnik Nonnoz. Tudi Dolenz se je dokopal do spoznanja, da ni nobenega neposrednega dokaza za obstoj zgodnjekrščanske škofovske cerkve pod sedanjo župno cerkvijo (Dolenz 1971, 47). Prav tako ta izkopavanja niso prinesla nobenih otipljivih sledov kake zgodnesrednjeveške cerkvene stavbe. Ko je nato Franz Glaser 200 m zahodneje odkril resnične ostanke poznoantične škofovske cerkve, nad katerimi ni bilo nikakršnih ostankov zgodnesrednjeveške cerkve (Glaser 1992, 102), je bilo dokončno potrjeno, da o kakršnikoli cerkveni kontinuiteti v Teurniji ni govora. Tudi dvom o tem, da je St. Peter in Holz Modestova cerkev, je bil vedno bolj prijemljiv.

A krik: »Cesar je nag!« vendarle ni prišel s strani arheologov. Prvi je o veljavni razlagi Povedi podvomil Hans-Dietrich Kahl. Opozoril je na pomanjkanje arheoloških dokazov, dokazal, da sv. Peter ni patrocinijski, ki bi bil značilen samo za Salzburg, spomnil, da ni verjetno, da bi Avtor Petrovega patrocinijskega omenil. Nadalje je opozoril, da *civitas* prav lahko pomeni tudi neko upravno območje in je zato *civitas Liburnia* široko območje na Zgornjem Koroškem (Kahl 1980, 50 ss). Prav tako je z analizo v 11. st. ponarejene darovnice pokazal, da je bil mnogo verjetneje Freising tisti, ki je misijonaril po Zgornjem Koroškem, in ne Salzburg, ter opozoril, da po besedilu darovnice iz 860 (Kos 1906, Št. 172) Salzburg nima cerkve St. Peter

in Holz (Kahl 1980, 54 ss). Nadalje je Kahl načelno podvomil tudi v enačenje *sanctae Mariae* Povedi z Gospo Sveto (Kahl 1980, 60). Njegova argumentacija proti St. Petru in Holz kot Modestovi cerkvi je bila dovolj močna, da jo je Herwig Wolfram takoj upošteval v svoji izdaji Konverzije. Vprašanju je sicer prisodil drugorazreden pomen, a hkrati dopustil možnost, da se je ime *civitas Liburnia* preneslo na neki kraj v okolici Teurnije (Wolfram 1979, 93).

Sledilo je odkritje zgodnjerednjeveškega gradišča na Hochgoschu in zgodnjerednjeveškega samostana v Molzbichlu z Nonnozovo ploščo, oboje med Dravo in Millstattskim jezerom. To je 1986 spodbudilo najprej Kahla in Franza Glaserja (prim.: Mordek, Glatthaar 1993, 56 op. 86) in nato še Kurta Karpfa, da so postavili vprašanje o možnosti, ali ne bi bilo potrebno Modestove cerkve in *Liburnia civitate* iskati na prostoru Molzbichla – Baldersdorfa – Hochgoscha (Karpf 1989, 140). Naslednji korak je ponovno napravil Kahl. Opozoril je, da noben pisni vir ne govori o bivališču karantanskih knezov. Krnski grad je kot gospostveni sedež izpričan šele 888, zato je Kahlu mnogo bolj upravičeno videti karantanske kneze na Možberku – Moosburgu. Knežji kamen mu je indic zgolj za glavno karantansko svetišče (Kahl 1993, 51 ss). Marijino cerkev vidi v Lovrencovi (nekdanji Marijini) cerkvi pri Mariapfarr v Lungau (Kahl 1993, 68 ss). Opozarja, da so 1953 pri odprtju domnevnega Modestovega groba v Gospe Sveti v njem našli kosti treh različnih oseb, nadalje na sporočilo Vitae Gebehardi, da je bil Modest škof v Liburniji, kar ga prav tako oddaljuje od gosposvetskega območja. Nadalje opozarja, da so v 1223 Št. Andražu – St. Andrä v Labotski dolini našli okostje mučenika z imenom Modest (Kahl 1993, 73). Vse to ga napeljuje na misel, da je Modestova tradicija v Gospe Sveti izmišljotina tamkajšnje prošnje, najbolj zgodaj od dvajsetih let 13. st. dalje (Kahl 1993, 61 s). Zato se mu zdi potrebno ponovno preveriti Poved.

Predlaga, da bi bilo mogoče videti v *ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate* celoto. Potem bi obe cerkvi stali na območju Liburnije. V dosedanjih prevodih vidi čisto nelagodje, ki ni utemeljeno z ničimer, razen z močno ukoreninjenostjo v zgodovinsko podobo, ki ji že dolgo verjamejo (Kahl 1993, 62 s). Po njegovem omemba Gospe Svete 860 (Kos 1906, Št. 172) še ni dokaz, da je istovetna z Modestovo Marijino cerkvijo. Prav zato, ker je nedvoumno krajevno opredeljena, kar tista v Konverziji ni (Kahl 1993, 65). Prvo misijonsko oporišče vidi Kahl v Lungau (Kahl 1993, 70). Druga cerkev naj bi stala nekje na območju Spittala (Kahl 1993, 73).

V istem zborniku je Kahlove teze komentiral Heinz Dopsch. Meni, da se je mogoče strinjati z domnevo o pravih Modestovih relikvijah v Št. Andražu in tudi s tem, da zasluži Možberk več pozornosti. Zdi pa se mu, da več indicev govori za Krnski grad. Karantanci naj bi ime dobili po Krnskem gradu, in ta naj bi imel v viru iz 927 vzdevek *civitas*, Možberk pa ne. Poleg tega naj bi bila v bližini Gospa Sveta kot najstarejša cerkev salzburškega misijona v Karantaniji (Dopsch 1993, 118 ss). /Tu se spet spletajo sestavine krožnega dokaza: Gospo Sveto dokazuje Krnski grad, tega pa Gospa Sveta./

Nadalje se je Dopsch podrobneje posvetil Kahlovedu branju Povedi. Priznava, da je tudi tako mogoče, a se mu zdi težje in zato potrebno utemeljitve. Podrobneje utemeljuje, zakaj *civitas* Konverzije ne pomeni širšega prostora. Trdi, da Avtor svojo terminologijo uporablja povsem dosledno. Najprej *civitas* pomeni stara rimska mesta (v Panoniji, Worms, Regensburg, Lorch, Liburnia/Teurnija), izjema je Blatenski kostel *Mosapurc*, ki naj bi bil prav tako kar dvakrat *civitas*. Ta izjema naj bi nastala, ker je bil Blatenski kostel knežji sedež tako kot Regensburg, ki je tudi *civitas*. Prav tako se Dopsch ne strinja s prevodom Povedi pri Wolframu, kjer je *civitas* v nemščini *Burg*. Opozarja, da Avtor za gradove in utrdbe uporablja besede *castrum*, *munition* in *munimen*, navaja primer Blatenskega kostela, ki da je *castrum* in *munimen* kot utrdba, kot sedež kneza pa *civitas*. Škofovski sedeži so *sedes*. Prav formulacija »zunaj – zunaj« Pribinove *civitas* kot knežjega sedeža mu je dokaz, da ne gre za rimsko mestno območje, niti za širši prostor, kar utemelji s tem, da je to jasno vsakemu nepristranskemu bralcu (Dopsch 1993, 120 ss).

Povsem pristransko se mi vendarle zdi potrebno takoj opozoriti na nekatere slabosti zgornje Dopscheve argumentacije. Regensburg naj bi bil najprej *civitas* zato, ker je staro rimsko mesto. Malo naprej pa je *civitas* zato, ker je knežji sedež. Seveda to drugo trditev Dopsch rabi zato, da

dokaže, da je tudi *Mosapurc* kot *civitas* knežji sedež. Pri tem Dopsch preskoči dejstvo, da Konverzija nikjer ne povezuje imena *Mosapurc* s *civitas*. Da je enačenje mogoče, je zgolj Dopscheva domneva, ki je v bistvu utemeljena s trditvijo, da je to jasno vsakemu nepristranskemu bralcu. Seveda si more potem vsak, ki mu to ni tako zelo jasno, narediti sklep, da je pristranski. Ali drugače, kdor ne vidi cesarjevih novih oblačil, je neumen. Dopsch ne da pojasnila, kje je potem Modestova cerkev, če so *civitas Liburnia* zgolj teurnijske ruševine, kjer pa v zgodnjem srednjem veku ni bilo nobene cerkve. Prav tako ne pojasni, zakaj je Worms *civitas* in ne *sedes*, če pa je bil Rupert tam škof. – Ali torej uporaba *civitas* v Konverziji vendarle ni tako zelo dosledna, ali pa je Dopscheva razlaga slaba, ali celo oboje?

Umestitev Marijine cerkve Povedi v Lungau zavrača Dopsch z opazanjem, da tamkajšnjo Marijino cerkev pisni viri omenjajo šele v 10. st., kar je v nasprotju z zgodneje in mnogo boljše dokumentirano Gospo Sveto. Za slednjo Dopsch trdi, da še 870, ko nastane Konverzija, ni bilo v Karantaniji nobene druge pomembne misijonske cerkve, ki bi bila posvečena sv. Mariji. Zato Avtorju ni bilo potrebno Marijine cerkve Povedi podrobneje opredeliti z »ad Carantanam« ali »Carantana« (Dopsch 1993, 123). – Nedavno je z obširno jezikovno analizo Kahl dokazal, da se Karantanija ne imenuje po Krnskem gradu (Kahl 1997, 63 ss). Opozarja na možnost, da je 870 vendarle že bila še kaka Marijina cerkev v Karantaniji (Kahl 1997, 79 s).

Pomen Kahlovega nastopa vidim še zlasti v tem, da je opozoril na nekatere krožne dokaze, ki so se usidrali v zgodovinopisju, in pokazal, da je mogoče tudi Poved prevajati drugače, da njena interpretacija vendarle ni tako trdna, kot se je zdelo. Povedal je, da se sme gledati tudi drugače. Seme dvoma je bilo zasejano. Okrepila ga je najdba Domicijanovega nagrobnika, ki je ponovno opozorila na pomen zgornjekoroškega prostora. Kartiranje zgodnesrednjeveških cerkva (Pleterski, Belak 1995) je pokazalo na tem prostoru izrazito skupino, jasno ločeno od tiste na osrednjem Koroškem (Slika 5). Tedanje cerkve so lastniške, njihova postavitve je zahtevala zaščito in gmotno podporo posameznega velikaša. Zato koncentracija cerkva kaže koncentracijo premoženjske in oblastne moči. Podobno je s kamnitim cerkvenim pohištvom, okrašenim s pletenino, ki so si ga lahko privoščili samo imenitniki. In kot sledi iz izčrpane analize Kurta Karpfa, tisti, ki so bili domačini (Karpf 1996, 46 ss). Tudi tu je zaslediti dve izraziti skupini: na Zgornjem Koroškem in na osrednjem Koroškem. Če temu prištejemo še neobičajno mogočno gradišče na Hochgoschu nad Millstattskim jezerom in kopičenje strukturnih ujemanj, ki povezujejo Brižinske spomenike z zgornjekoroškimi prostorom (Pleterski 1996a), se vedno bolj utrjuje prepričanje, da si vsega tega navaden župan preprosto ni mogel privoščiti. Tudi če si ga predstavljamo kot glavarja skupnosti 10–20 vasi. Če je bila Zgornja Koroška del Karantanije, potem bi morali sedež karantanskega kneza pričakovati pravzaprav nekje v okolici Spittala. Samo to bi pojasnilo zgornja opažanja s »karantansko« razlago. Kar pa je težko združljivo z obredom ustoličevanja, ki je neločljivo povezan s Sveškim poljem na osrednjem Koroškem. Je torej res nujno, da je Zgornja Koroška ves čas pripadala Karantaniji? Najstarejši vir, ki naj bi o tem govoril, je Poved. In o obstoječi razlagi njenega pomena je mogoče dvomiti.

Kadar smo v dvomu, se je treba vrniti k viru samemu, nas uči najbolj železna doktrina stroke.

4. Poved

4.1 Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantainen und Pannonien – Bela knjiga salzburške cerkve o uspešnem misijonu v Karantaniji in Panoniji (Herwig Wolfram, podnaslov knjige: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. – 1979)

Ena od ustnih pripomb, ki sem jih dobil na svojo razpravo ob Povedi Konverzije (Pleterski 1996, 520 ss; 1997, 42 ss), je bila, ali je tako natančna analiza sploh smiselna, ali je bil Avtor pri svojem pisanju res tako pretanjen. V odgovor navajam nekaj splošnih ugotovitev ljudi, ki so

se s Konverzijo поблиže srečali. Kot bomo videli, povsem enoglasno dajejo prav pritrdilnemu odgovoru.

Namen Konverzije je, da brani interese svoje nadškofije v Panoniji s pretanjeno enostranskostjo pri uporabi skrbno izbranega starejšega gradiva in z zavestno opustitvijo vseh za Salzburg neprimernih dejstev. (*Štih 1994, 220*)

Konverzija je zgodnesrednjeveški primer za zelo razširjen postopek, pri katerem uporabimo informacijo kot dokumentacijo lastnega, subjektivnega stališča, pri čemer preprosto izpustimo argumente nasprotne strani, da – celo nevtralne podatke. Avtor Konverzije ne omenja niti Furlanije niti Ogleja niti patriarhata niti frankovsko-langobardske kneževine na jugu. Celo kraljestva Italije ne omenja, njenega kralja Pippina predstavi kot cesarjevega sina. To je pravilno, a vendar manipulacija. (*Wolfram 1979, 147 s*)

Avtor se obnaša, kot bi pisal zgodovino, toda to, kar prinaša, je »Bela knjiga«, ki hoče delati v konkretni situaciji politiko v smislu svoje nadškofije. Izpostavljen je delež Salzburga in samo Salzburga pri razvoju dogodkov. Že samo ob pičlih dopolnilnih namigih drugih virov ostrmimo, kaj vse celo odločilnih dogodkov manjka. Pisec je moral biti nenavadno dobro orientiran in izbira očitno z neponovljivo pretanjenostjo, kaj bo sporočil in kaj bo zamočal. Če se le da tako, da povzroči bralcu asociacije, ki vodijo v zmoto, toda avtor se lahko kadarkoli izgovori: »Tega sploh nisem rekel!« (*Hans-Dietrich Kahl, v pismu*)

Kako je Avtor Konverzije dvopomensko uporabil pojem servitium, da bi ustvaril vtis fevdne navezanosti karantanskega kneza Hotimirja na škofovski sedež v Salzburgu, imamo lahko za mojstrski primer sofistike. (*Dopsch 1993, 109*)

Način podajanja Konverzije šolsko jasno najdemo tudi v tisti izmišljeni anekdoti 20. stoletja, ki govori o tekaški tekmi med predsednikoma Kennedyjem in Hruščovom. Zmagal je Kennedy. Tiskovno poročilo TASS-a pa se je glasilo: »Na pomembnem mednarodnem tekmovanju najvišjih političnih predstavnikov držav sveta je tovariš Hruščov zasedel odlično drugo mesto, medtem ko je bil ameriški predsednik Kennedy komaj predzadnji.« – Vse res, a vendarle...

Ne samo, da je bil Avtor namenoma pretanjen, zavestno je na tak način gradil svojo zgodbo. Vsaka podrobnost je torej važna in praviloma nenaključna, povedna. Doslej sem se podrobneje posvetil le dvema besedama iz Povedi. Tokrat bom poskusil pregledati vse njegove besede posamično in, kjer je to mogoče, tudi v povezavah z drugimi besedami. Ali drugače povedano, opravil naj bi formalno in strukturno analizo.

4.2 Jezikovna analiza in njen vir

Najnovejša, Loškova izdaja Konverzije (Lošek 1997) jasno kaže, da je napredek v razumevanju tega spisa mogoče doseči predvsem z jezikovno analizo. Njegova izdaja se od Kosove (1936) loči skorajda samo po pravopisu nekaterih besed, do nekaj redkih vsebinskih razlik pa se je Fritz Lošek dokopal predvsem s poglobljeno analizo Avtorjevega jezika. Zato se mi zdi, da prav poglavje o jeziku in stilu (Lošek 1997, 36 ss), ki ga skoraj v celoti povzema po svoji starejši razpravi (Lošek 1985), nakazuje najbolj obetavno smer nadaljnega proučevanja Konverzije. Na to temo bi se dalo napisati več debelih knjig, kar pa mi ni mogoče. Zato se bom na tem mestu posvetil predvsem naši Povedi.

Prepričanje, da Loškova izdaja v celoti nadomešča Kosovo, je zgrešeno. Kosova namreč vsebuje navedbe številnih variantnih zapisov, ki jih je Lošek preprosto izpustil. Velja pa tudi obratno. Herwig Wolfram (1979, 31) je svojo izdajo zavestno povzel po Kosu in jo dopolnil le na nekaterih maloštevilnih mestih. In kdor bo zelo natančen, bo ugotovil, da tudi Wattenbachova izdaja (Wattenbach 1854, 1–15) vsebuje nekatere podrobnosti, ki jih nimata niti Kos niti Lošek. V bodoče bo zato treba uporabljati vsaj Kosovo in Loškovo, v posebnih primerih celo še Wattenbachovo. Vse dokler ne bo izšla popolna objava vseh zapisov Konverzije.

Strukture, v katerih nastopajo posamezne besede, ugotovimo s konkordancami. Primož Jakopin se je odločil za tisto definicijo pojma *konkordanca*, ki pravi, da je to *zbirka pojavitev dane besedne oblike, vsakokrat z okoliškim besedilom* (Jakopin 1997). Pri določenem številu pojavitev imamo tako možnost, da zaznamo ponavljanje nekaterih povezav med posameznimi besednimi oblikami. Prav to ponavljanje je objektivna, nepristranska danost. V posameznem primeru lahko pojav subjektivno napačno zaznamo, pri ponovitvah se možnost napake zmanjšuje, vedno jasneje se očrtuje neka struktura. Konkordance nam ponujajo gradivo za njeno iskanje. V zadnjem času se vse bolj uveljavljajo tudi pri nas. Če je res, da je bila ena prvih biblična konkordanca Vulgate, ki jo je opravil daljnega leta 1262 Hugo de Sancto Caro (Zupan 1998), potem je že čas, da sprejmemo izziv obeh naravoslovcev, ki jo ponujata skoraj na krožniku (Jakopin 1997; Zupan 1998) in jo preizkusimo tudi v zgodovinopisju. Pri analizi Konverzije bom poskušal poleg iskanja besednih struktur opazovati tudi pojavljanje preiskovanih besed po posameznih poglavjih, mesto Povedi v njenem 5. poglavju in mesto tega poglavja v celotnem spisu.

»Ročno« iskanje *seu in civitas* mi je vzelo kar nekaj ur časa, zato je bila odločitev, da si naprej pomagam z računalnikom, skoraj samoumevna. Ker je bila na obzoru že zgoščenka z besedili iz zbirke *Monumenta Germaniae Historica* (eMGH-1 1996), sem sklenil počakati nanjo. Predgovor k zgoščenki obljublja nove možnosti analize besedil in njihovih primerjav, ki si jih doslej niti misliti ni bilo mogoče. No, Murphyeve zakon je seveda deloval in Konverzije na prvi zgoščenki ni. Celotna zbirka naj bi bila na voljo v naslednjih 10–15 letih. Tako dolgo mi vseeno ni kazalo čakati. Elektronsko izvedbo Konverzije je bilo treba narediti kar doma. Odločil sem se za program Access, ki je navadnim smrtnikom najbolj pri roki. Za izhodišče sem vzel Kosovo izdajo, ki je s svojim ponatisom v *Acta ecclesiastica Sloveniae* 7 (str. 28–42) poleg: Grafenauer 1985 in Gantar 1985) pri nas najbolj razširjena in dostopna. Obe različici imata zato tudi isto oštevilčenje vrstic, le številki strani se ločita. Besedilo sem dopolnil z redkimi Wolframovimi in predvsem Loškoviimi izboljšavami. Pri pravopisu sem se praviloma držal Kosove izdaje, ki je bližja klasičnim oblikam kot Loškova.

Za osnovno enoto besedila sem vzel eno vrstico. Razporeditev besedila po vrsticah in njihovo številčenje je pri Lošku seveda drugačno kot pri Kosu. Tako sem se odločil za naslednji **način citiranja**: številka poglavja / stran Kosove izdaje / stran ponatisa / vrstica Kosove izdaje in ponatisa / stran Loškove izdaje. Pri analizi nisem upošteval besedil, ki jih je dosedanja kritika označila kot poznejše vrinke ali dodatke; Kos jih ima v mastnem tisku ali oklepajih, Wolfram v ležečem tisku, Lošek v oglatih oklepajih.

Pregled nad Konverzijo, vlogo posameznih besed v njej in lastnosti poglavij sem skušal ponazoriti tudi s preprostimi grafikoni. Ti prikazujejo število vrstic z iskano besedo v posameznem poglavju Konverzije, relativen delež teh vrstic v celoti vrstic posameznega poglavja in izjemna odstopanja, ki nam jih določa območje standardnega odklona od povprečne vrednosti relativnih deležev. Vsa potrebna orodja premore program Excel. V daljših besedilih bi bilo mogoče na ta način iskati različne predloge ali pa različne avtorje in še marsikaj. Najkrajša poglavja Konverzije so za to že prekratka, vendar se po začetnih poizkusih dozdeva, da bi celovita analiza Konverzije vendarle lahko prinesla pomembna nova spoznanja o zgradbi tega spisa.

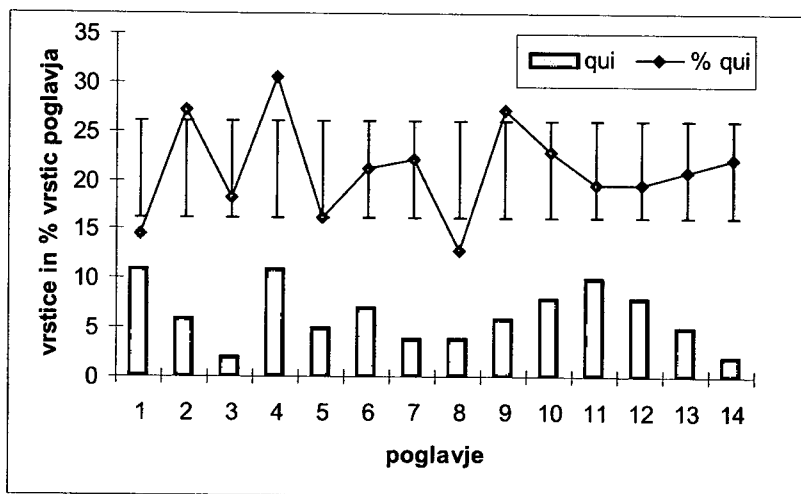
Dragocenost Loškove izdaje je tudi v tem, da je ob 1. poglavju primerjalno objavil še GH in s tem omogočil iskanje stilističnih značilnosti Avtorja. Prav tako je v poglavju o jeziku in stilu na primeru 9. in 14. poglavja pokazal na Avtorjevo domišljeno kompozicijo besedila (Lošek 1997, 41 ss). Tudi v 13. poglavju je zanimiv primer skrbno grajenega stavka: *singulis proprium dedit presbyterum ecclesiis* (13/139/41/23–24/132). Povsem na sredini je povedek, levo sta dva prilastka, desno dva predmeta, prvi par sestavljata notranji prilastek in notranji predmet (*proprium presbyterum*), drugi par pa zunanji prilastek in zunanji predmet (*singulis ecclesiis*). Tako dobimo zanimivo somerno zgradbo. Milko Kos je ugotovil, da Avtorjev latinski

jezik ni posebno sočen in bogat, rad ponavlja iste besede, izraze in fraze (Kos 1936, 15). Tudi zato se zdi iskanje jezikovnih zakonitosti Konverzije obetavno.

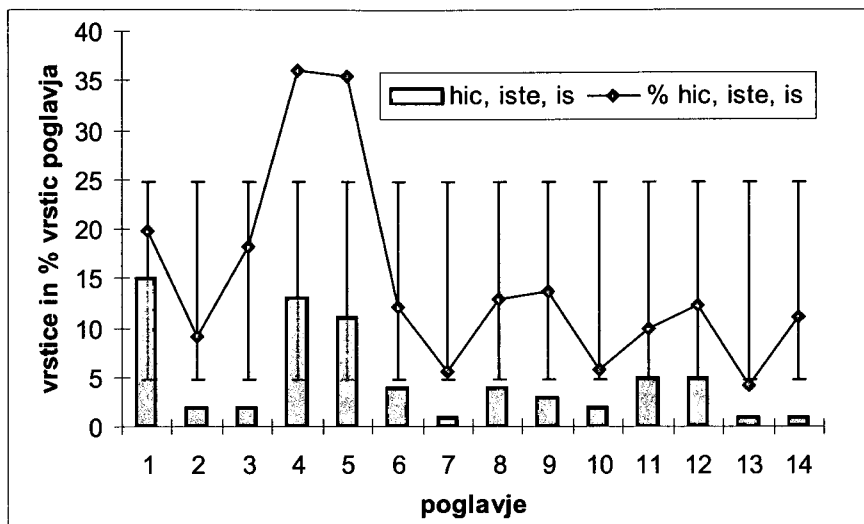
4.3 Verba illa aenigmatica

QUI

Oziralni zaimek, ki ga najdemo v Konverziji v 89 vrsticah. Na skupnih mestih ga uporablja tudi GH. Na enem skupnem mestu, kjer ima GH *quicquid*, imajo starejši rokopisi Konverzije obe obliki *quod* in *quicquid* (1/127/29/29/96). Uporaba *qui* v prvih devetih poglavjih močno niha (Slika 7). Tu so tudi vsi odmiki iz območja standardnega odklona. V zadnjih petih poglavjih je uporaba ustaljena, kar je morda odsev njihove večje vsebinske usklajenosti. 5. poglavje ima poleg 1. in 8. poglavja najmanjši delež vrstic s *qui*. Ponavljajočih povezav s povsem določenimi besedami ni opaziti. Pač pa Lošek opozarja na stilistično posebnost, po kateri je pleonastično kopičenje zaimkov očitno tipična značilnost Avtorja, pri čemer je opaziti oslabitev njihove kazalnosti; pri tem Lošek izpostavlja kopičenje *is*, *qui*, *ille* in *iste* (Lošek 1997, 43). Predhodno skupaj s Helmutom Beumannom ugotavlja, da si je Avtor prizadeval predelati predlogo za 1. poglavje (torej starejšo verzijo Rupertovega življenja), ki opisuje Bavarce, njihovo deželo in kneza z nedoločene razdalje, tako da je dosegel ožjo povezavo z omenjeno osebo ali stvarjo. Pri tem je zamenjeval kazalni zaimek za 3. (bolj oddaljeno) osebo *ille* z bolj določenimi kazalnimi zaimki *hic*, *iste*, *is* (Lošek 1997, 37). *Qui* v omenjeni predlogi Avtorja ni motil, kot nam je pokazala primerjava z GH. Če nas zanima delež Avtorjeve roke v posameznih poglavjih, bi torej kazalo pogledati predvsem razporejenost kazalnih zaimkov *hic*, *iste*, *is* (Slika 8). Najdemo jih v 69 vrsticah. Iz območja standardnega odklona izrazito izstopata zgolj 4. ter 5. poglavje in to navzgor. Sliko si lahko razložimo tako, da je Avtor obdelal vsa poglavja, še posebej pa si je dal opravka s 4. in 5. poglavjem. Koliko so na lego 7., 10. in 13. poglavja ob spodnjem robu območja standardnega odklona vplivale morebitne predloge, bi morda lahko pokazala neka prihodnja podrobnejša raziskava.



Slika 7. Relativna in absolutna pogostnost vrstic s *qui* po posameznih poglavjih Konverzije in območje standardnega odklona.



Slika 8. Relativna in absolutna pogostost vrstic s *hic, iste, is* po posameznih poglavjih Konverzije in območje standardnega odklona.

VENIRE

Ta glagol v Konverziji ni posebno pogost, saj ga najdemo le v 14 vrsticah v 1., 2., 4., 5., 6., 11., 13. in 14. poglavju. V 1. poglavju je dvakrat in obakrat tudi v GH. Deležniško obliko kot v naši Povedi ima še šestkrat, in sicer v 4., 6., 11. in 14. poglavju. Oba deležnika v 14. poglavju se poudarjeno nanašata na katerikoli prostor na vprašanje *Od kod: nullus episcopus alicubi veniens* (14/140/42/6/134), *aliunde veniens* (14/140/42/8/134) (o pomenu in rabi *alicubi* in *aliunde*: Lošek 1997, 41). Vsi ostali deležniki ne stojijo na vprašanje *Kam*, ampak jih je lažje pojasniti z vprašanjem *Kdaj*, so torej v časovni rabi. To je opažanje, ki narekuje, da tudi *venientes* Povedi razložimo časovno. Za isto govori še drugo opažanje; osemkrat je *venire* v osnovni glagolski obliki in prostorski rabi, vedno na vprašanje *Kam* in vedno s predlogom, ki ga povezuje s krajem prihoda v stvarnem ali prenesenem pomenu. Takega predloga pa v Povedi ni.

CARANTANI

Pri imenu v Povedi se je Lošek iz nepojasnjene razloga proti starejšim izdajateljcem odločil za različico *Carentani* (Lošek 1997, 106), ki jo sicer pozna le rokopis št. 1 (po Kosu, W1 pri Lošku) in je drugod v Konverziji ni. Zato bi si jo lahko razložili tudi kot mlajšo spremembo. Karantansko ime je sicer zapisano v 10 vrsticah. V 3., 4. in 7. poglavju kot *Quarantani*, v 5. in 8. pa kot *Carantani*. Dve pravopisni obliki v Konverziji nakazujeta verjetnost, da je obstajala predloga z različico *Quarantani*. S tem v zvezi ni nepomembno, da različice s *Qu-* izven Konverzije nastopajo le še v povezavi s papeškima pismoma salzburškemu pokrajinskemu škofu Osvaldu sredi 9. st., kjer je imenovan *Quadrantanus corepiscopus* in *Quadrantinus (chor)episcopus* (Glossar 1982, 306 ss; Kos 1906, Št. 188, 189). A tudi to je stvar podrobnejše raziskave, ki ne bo mogla zaobiti teze Klause Bertelsa, da 4., 5., 7., 8. in 9. poglavje hranijo ostanke nekakšnega salzburškega Kodeksa sporov s pokrajinskimi škofi, med katerimi si je za samostojnost najbolj prizadeval prav Osvald (Bertels 1987, 133 ss).

Karantansko ime nastopa v 3., 4. in 5. poglavju precej enotno. Razen v Povedi še sedemkrat, vedno samostalniško kot osebek ali predmet. Samo v 7. poglavju ima pridevniško

obliko (*in partes videlicet Quarantanas – 7/132/34/33/112*) in le v 8. poglavju gre za samostalnik v vlogi desnega prilastka (*commendantes ... regionem Carantanorum – 8/133/35/35/116*). To opažanje kaže, da je ime tudi v Povedi, ki leži v predelu enotnejše uporabe, samostalnik v vlogi predmeta.

Raziskovalec Možberka, Robert Svetina, me je opozoril na možnost, da bi *Carantanis* naše Povedi vendarle lahko bil ablativus loci – mestnik, torej 6. sklon, brez predloga. V latinščini stoji mestnik na vprašanje Kje, lahko s predlogom, brez njega pa v štirih osnovnih primerih: kadar ima za prilastek *totus*, kadar je *locus* s prilastkom v 6. sklonu, v stalnih izrazih, pri glagolih premikanja na vprašanje Kod, Po kateri poti (Južnič, Kopriva 1952, § 147 in § 159). V Konverziji sem našel mestnik brez predloga na petih mestih. Štirikrat gre za *locus* s prilastkom v 6. sklonu – *loco vocato Karisiaco* (2/129/31/5/100), *archiepiscopus ... multis in illis regionibus claret locis* (9/134/36/29/118), *baptizatus est in ecclesia sancti Martini loco Treisma* (10/135/37/19/120), *Actum loco publico* (12/138/40/16/128), enkrat gre za mestnik na vprašanje kod? – *Sclavi ... venientes coeperunt istis partibus Danubii diversas regiones habitare* (6/132/34/7/110). – V Povedi ne gre za *totus*, ni povezave z *locus*, ni stalni izraz (frazza), kvečjemu bi morda lahko šlo le še za mestnik na vprašanje kod?, to je možnost, ki sem jo kot slab pleonazem že zavrnil (Pleterski 1996, 521; 1997, 43). Vendar je po drugi strani res, da so pleonazmi nekaterih besed stilistična značilnost Konverzije (Lošek 1997, 43).

Rešitev iz navideznega pat položaja ponuja skoraj sosednji *ibi*. Ta bi se namreč moral nanašati na *Carantanis*, če bi bilo to ime v mestniku. Tako bližnja soseščina dveh oznak istega prostora v Konverziji ni pogosta, a nedvoumno obstaja na štirih mestih: *in superiori castro Iuvavensium statuens, ibidemque colligens* (1/128/30/4, 5/96), *ad propriam remeavit sedem, ibique adstantibus* (1/128/30/14/98), *pertransivit fluvium Sawa, ibique susceptus* (10/135/37/30/122), *qui dicitur Sala. Tunc coepit ibi* (11/136/38/3, 4/122). Vsem štirim primerom je skupno, da obe prostorski oznaki nastopata vsaka v svojem stavku, v treh primerih ločenih s *–que*. Ker smo videli že pri *venire*, da tudi pravila besednih struktur nasprotujejo povezovanju te besede s *Carantanis*, je slednje ime povsem nedvoumno skupaj z *ibi* v istem stavku. To pa pomeni, da *Carantanis* ne more biti mestnik, ker ne more pomeniti isto kot *ibi*. Edina možnost, ki ne nasprotuje strukturnim opažanjem, je, da je predmet v 3. sklonu.

IBI

Avtor uporablja prislova *ibi* in *ibidem* kot sopomenki. To je razvidno že iz 1. poglavja, kjer je na mestu, ki je skupno z GH, uporabil *ibi: revertens ad Lauriacensem pervenit civitatem, multosque ibi* (1/127/29/11/94), medtem ko ima GH tam *ibidem*. Prednost, ki jo je Avtor dajal *ibi*, je vidna tudi po tem, da je v GH zgolj *ibidem* in nikoli *ibi*. Sicer oba prislova najdemo v 30 vrsticah in sta zelo neenakomerno porazdeljena. Morda je to posledica raznolike vsebine poglavij. *Ibidem* stoji v 1. in 11. poglavju na vprašanje Kje, v 4. in 5. poglavju pa na vprašanje Kam torej v pomenu *illuc*, ki ga srečamo le v 8. in 12. poglavju. Zamenjevanje prislovnih določil prišteva Lošek stilističnim značilnostim Konverzije. Posebej predstavlja primera iz 8. in 14. poglavja (Lošek 1997, 40 s). Močan vpliv Avtorjeve roke tudi na 4. in 5. poglavje se je tako ponovno pokazal.

Za našo Poved je seveda pomembno, na kaj se njen *ibi* pravzaprav nanaša. Tu se odpre zanimiv sklop opažanj. Razen v 5. in 12. poglavju se *ibi(dem)* vedno nanaša na jasno določljiv kraj ali prostor, večinoma vsakokrat na nekega drugega. V 12. poglavju kraj ni točno imenovan, ampak dobimo zgolj vtis, da se *ibi* in *illuc* vedno nanašata na ozemlje Pribinove oblasti. Zato bi bilo koristno s posebno raziskavo še preveriti, če ne gre tudi v tem poglavju za dobro domišljeno manipulacijo Avtorja. Tudi v 5. poglavju, kamor spada Poved, se vsi *ibi(dem)*, ki jih je tokrat kar 7, nanašajo na isto območje. Pri tem je *ibi* Povedi prvi v vrsti. Že tu se nam postavi vprašanje, zakaj Avtor imena kraja ni še kdaj ponovil, saj mu v 8. poglavju to ni bilo težko: *in partes Sclavorum ire et exquirere voluntatem populi illius et praedicare ibi* (8/133/35/17, 18/114) ... *Arnoni archiepiscopo pergere in partes Sclavorum* (8/133/35/22/114).

Za molk je imel razlog. Pri podrobni analizi je Klaus Bertels ugotovil, da se je Avtor moral izogibati korektni politično-geografski terminologiji. Ljubši so mu bili nedoločljivi izrazi, ki jim je poljubno dajal vsebino v skladu s svojimi nameni. Zato tudi ni nikjer uporabil imena Carantanum / Carantania. Samo tako je lahko začrtal pot posameznih »gentes« iz poganstva s pomočjo misijona, ki naj bi ga vodil izključno Salzburg. Sklicevanje na politično-geografske enote, katerih pomen je v času spora z Metodom moral biti poznan, bi pokvarilo prikazano in edino mogočo dokazno verigo Konverzije (Bertels 1987, 131 s).

Tako namensko nedoločljivost imamo tudi v 5. poglavju. Prvi *ibi* se nanaša na stavka *misso suo episcopo nomine Modesto ad docendam illam plebem* (5/130-131/32-33/35-1/106), kjer zremo o prostoru samo to, da tam živi »illa plebs«, ki ga je treba podučiti v veri. S tem seveda prisili bralca, da išče še bolj nazaj, kjer pride do stavka *dux Carantanorum petiit Virgilium episcopum visitare populum gentis illius* (5/130/32/33/106). Tu zve, da je bila vzrok Modestovega poslanstva prošnja karantanskega kneza. Bralec se tako ne more izogniti sklepu, da je bil Modest poslan h Karantancem, čeprav Avtor tega izrecno ne pove. Ne brez razloga. Hotel je dokazati prvenstvo Salzburga nasploh, ne samo proti Metodu in preveč samostojnim pokrajinskim škofom, ampak tudi proti Ogleju in sosednjim bavarskim škofijam (še zlasti Freisingu). Zato je moral poudariti vabilo, ki ga je Salzburg dobil, hkrati pa ne natančno povedati, na katero ozemlje se je nanašalo. Tako je lahko pritegnil tudi ozemlja, na katerih so potekali nesalzburški misijoni (prim.: Kahl 1980, 53 ss).

Če bi imel v mislih zgolj Karantance, bi namesto *illam plebem* pričakovali *illum populum*, ali celo *istum populum*. S tem bi bilo istovetenje obeh skupin ljudi povsem nedvoumno. A do tega mu ni bilo. Drugič se je raje odločil za »plebs«. Beseda nastopa v celotni Konverziji samo na tem mestu. Njen pomen je v srednjeveški latinščini lahko enak besedi »populus«, a je tudi precej širši, imeti more celo pravni in teritorialni pomen (Niermeyer 1976, 807 s). Namig, v kakšnem pomenu jo je verjetno uporabil Avtor, nam da poved iz pisem Bonifacija (672/675–754) in njegovega učenca Lulla, ki opisuje dušnopastirsko delo vsakega škofa v napol pogansem okolju.

Statuimus, ut singulis annis unusquisque episcopus parrochiam suam sollicite circumeat, populum confirmare et plebes docere et investigare et prohibere paganas observationes, divinos vel sortilogos, auguria, filacteria, incantationes vel omnes spurcitas gentilium (eMGH-1 1996, Bonifatius et Lullus, Epistolae. Epp. sel. 1, Epist. 78, p. 163, lin. 29 /Conc. 2, 1, p. 47, lin. 23/).

petiit Virgilium episcopum visitare populum gentis illius, eosque in fide firmiter confortare. Quod ille tunc minime adimplere valuit, sed sua vice misso suo episcopo nomine Modesto ad docendam illam plebem (5/130, 131/32, 33/33–1/106).

Primerjava obeh odlomkov jasno pokaže, da »populus« ni isto kot »plebs«, da je prvega treba (v veri) utrjevati, drugega pa učiti. Prvi so kristjani, drugi pa tisti, ki naj bi to šele postali. Trenutno je nesporno, da »populus« na tem mestu Konverzije pomeni krščanski del Karantancev (Wolfram 1995, 280; Lošek 1997, 106; Štih 1997, 114; Štih 1997a, 283). Gre torej za ljudi, ki so bili že krščeni. Pustimo ob strani sicer zelo zanimiva vprašanja, ali gre za spreobrnjence, prežitek poznoantičnih kristjanov, kdo in kdaj jih je krstil. Želja karantanskega kneza je bila, da bi jih Virgil obiskal in močno utrdil v veri (prim.: Kos 1936, 37). Naloga, ki jo je slednji dal Modestu, je bila drugačna: učiti »plebs«. Da je pri tem razumeti nekristjane, kaže tudi poved iz pisem Petra Damianija: *Sicut enim tunc Israelitica plebs cum tubis ad tabernaculum confluebat, ita etiam nunc fidelium populus ad ecclesiam auditu tintinabulorum clangore festinat* (eMGH-1 1996, Petrus Damiani, Epistolae. Epp. Kaiserzeit IV, 4, Epist. 153, p. 48, lin. 19). V njej je (krščanskim) vernikom – *fidelium populus* protistavljeno judovsko ljudstvo – *Israelitica plebs*. V luči afriškega kanona, ki smo si ga ogledali zgoraj pri listini iz 811, bi se Avtor odrekel pomembnemu argumentu v prid svoji stvari, če ne bi s »plebs« poudaril misijonske narave Modestovega poslanstva.

Kje je živel »plebs«, h kateremu je Virgil poslal Modesta, Avtor ne pove. S tem si pušča širok manevrski prostor možnih interpretacij, ki pa so nujno asociativno povezane s Karantanci. Pač v skladu z ohlapno frazo *Quarantani et confines eorum*, ki je Avtorju omogočila brisati celo razlike med Vzhodnimi Alpami in Panonijo. Seveda je na mestu vprašanje, zakaj se je Avtor, ob zamolčevanju drugih, odločil prav za ime Karantancev. Za to vidim vsaj dva razloga: Karantanci so bili tisti, ki so Salzburg povabili, poleg tega je bila s karantanskim imenom povezana Karlova razdelitev cerkvenega ozemlja leta 811 (Kos 1906, Št. 37), ki je potrdila legitimnost salzburške dejavnosti severno od Drave.

Situacija, ko povabljenec razširi svojo dejavnost izven ozemlja gostitelja, se je stoletje pozneje ponovila v primeru moravskega kneza Rastislava ter bratov Konstantina in Metoda, ki sta kmalu začela delovati tudi v Spodnji Panoniji. Modestov »plebs« so tako lahko sestavljali Karantanci in njihovi neimenovani sosedi. In na pokrajine Karantancev ter sosedov se more nanašati *ibi* Povedi.

DEDICARE, ECCLESIA

Samostalnik *ecclesia* je v 34 vrsticah v 1., 5., 8., 10.–13. poglavju, kar je v skladu z vsebino pripovedi. – Glagol *dedicare* najdemo v 14 vrsticah: dvakrat v 1. poglavju, po enkrat v 5. in 8. poglavju, trikrat v 11. in kar sedemkrat v 13. poglavju. Taka razporeditev je odsev vsebine Konverzije. Povsod se izraz nanaša na posvetitev povsem konkretnih cerkva. Izjema je le v 8. poglavju, kjer gre za posvečanje cerkva povsem na splošno: *ecclesias constructas dedicasset* (8/134/36/3/116). Drugi glagol, ki ga za pomen »posvetiti« uporablja Konverzija, je *consecrare*. Tega najdemo v 11 vrsticah. V 1., 5. in 8. poglavju po enkrat, v 11. petkrat, v 13. poglavju pa dvakrat. Torej v istih poglavjih kot *dedicare*. V 1., 5. in 8. poglavju stoji v zvezah, kjer gre za posvečanje cerkva na splošno, v 11. in 13. poglavju pa se nanaša na povsem konkretne cerkve in nastopa kot sopomenka glagolu *dedicare*. Opazovanje sobesedila kaže naslednjo besedno zvezo:

(*ad, in*) (ime kraja) *ecclesiam in honore (sancti, sanctae)* (ime svetnika, svetnice) *dedicare*.

Npr.: *ad Weride in honore sancti Pauli apostoli Idibus Ianuariis dedicavit ecclesiam* (13/139/41/18-19/132). Vrsteni red je spremenljiv, lahko manjka ta ali oni del, poleg *dedicare* sta obvezna kraj in *ecclesia*. S tem pa smo dobili dodaten ključ za razumevanje Povedi.

Dedicare se lahko nanaša na eno ali več cerkva, v 11. poglavju kar na 13. Kadar so cerkve predmet stavka, nam povedek *dedicare* seveda ne more izdati njihovega števila. Drugače je z *ecclesia*, ki se s številom vedno nanaša na posvečene božje hrame. Če je v ednini, na enega, če je v množini, na dva ali več. *Ecclesiam* Povedi je v ednini in se nanaša na *sanctae Mariae*. Vse cerkve v Konverziji pa stojijo v konkretnem prostoru. Da bi bil samo *ibi*, ki se nanaša na zemljepisno neopredeljeno ljudstvo, ki ga je treba poučiti v veri, preveč ohlapen, je bilo očitno tudi Avtorju. Zato je prostor opredelil s *Carantanis*. Tako se ujema z zgoraj opisano besedno zvezo stavek: *Carantanis dedicaverunt ecclesiam sanctae Mariae*. Seveda se ob tem postavi vprašanje, zakaj se je Avtor odločil za krajevno oznako s pomočjo plemenskega imena, kar je možnost, ki jo je uporabil samo na tem mestu Konverzije. Najbolj smiselno je prostor neke cerkve označiti z imenom kraja, v katerem stoji. Tako je ravnal tudi Avtor. Vendar nastopijo težave, če cerkev stoji na samem ali pa v povsem novo naseljenem kraju, torej tam, kjer krajevnega imena (še) ni. Zato so mnoge cerkve v Konverziji imenovane po ustanoviteljih in lastnikih (prim.: Kos 1936, 90), npr.: *Wiedhereschiricun, Isangrimeschiricun, Beatuteschiricun* itd. Lastnik in njegova cerkev sta tam postala ime kraja. Kjer se tako novo ime še ni ustalilo, si je Avtor pomagal z bolj opisno obliko: *in proprietate Wittimaris dedicavit ecclesiam in honore sancti Stephani protomartyris* (13/139/41/15/132). Neki »Wittimarischiricun« se še ni oblikoval, zato je morala zadostovati oznaka, da je cerkev stala na Wittimarjevi posesti.

Če v luči teh opažanj presodimo *Carantanis* Povedi, lahko naredimo nekaj sklepov. Prvi je, da cerkev sv. Marije ni stala v nekem kraju, ki bi imel ime. Drugi sklep je, da je niso postavili na privatno zemljišče nekega posameznika, ampak na tako, ki je zaradi svojega pomena

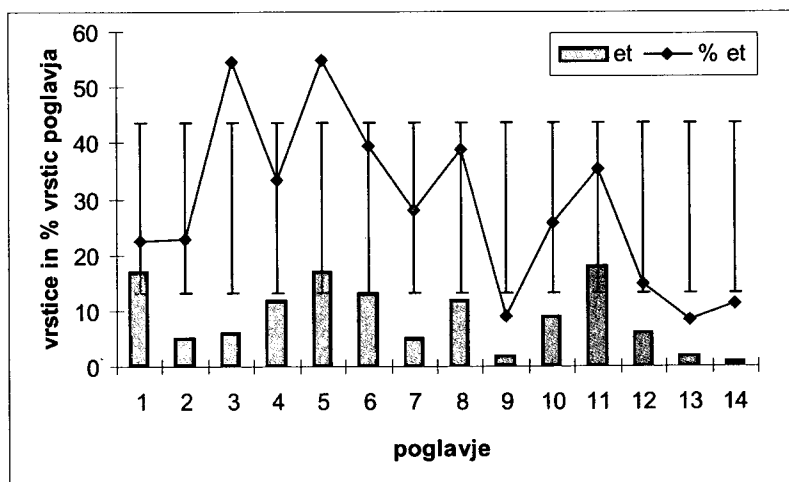
pripadalo celemu plemenu Karantancev. Če sta ta sklepa pravilna, je mogoče narediti še tretji sklep, da je cerkev stala na samem, izven ozemlja sosednjih naselij. Takim pogojem v celoti ustreza Gospa Sveta. V 8. st. ob njej še ni bilo naselja, ki je pozneje po njej dobilo ime. Stoji na enem od treh svetih mest osrednjega religioznega prostora Karantancev, ki je bil pomemben za celotno karantansko skupnost (Pleterski 1996, 482 ss; 1997, 4 ss).

SANCTA, MARIA

Pridevnik *sanctus* najdemo v 29 vrsticah. Njegova uporaba močno niha v skladu z vsebino posameznih poglavij. Stalnih povezav z določenimi besedami ni opaziti. Ime *Maria* se razen v Povedi pojavi le še v 11. poglavju pri cerkvi v Pribinovem Blatenskem kostelu. Tudi tam leži v središču, le da Spodnje Panonije.

ET

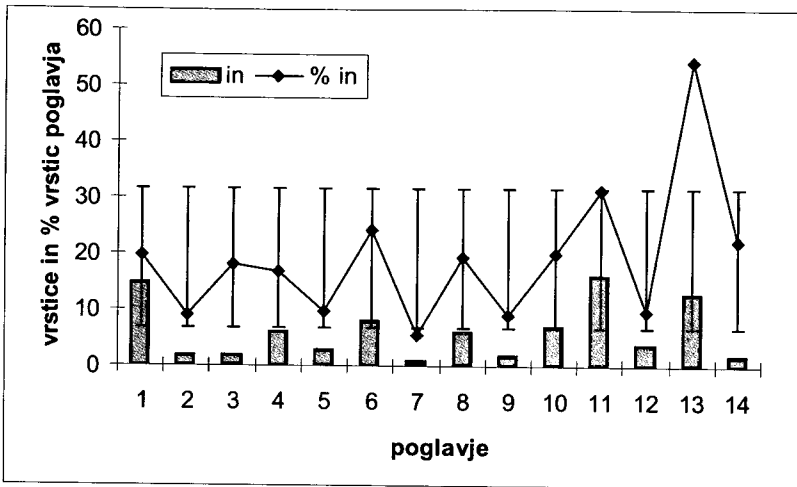
Vezenik *et* je najbolj pogosta beseda Povedi. Najdemo ga kar v 127 vrsticah, od teh v 14 po dvakrat. Proti pričakovanju njegova raba v posameznih poglavjih močno niha (Slika 9). Iz območja standardnega odklona odstopata navzgor 3. in 5. poglavje, navzdol pa 9., 13. in 14. poglavje. Vzrok je lahko le delno v vsebini, morda gre tudi za vpliv Avtorjevih predlog, kar pa bodo lahko potrdile ali ovrgle šele bodoče raziskave. Stalnih besednih zvez ni opaziti.



Slika 9. Relativna in absolutna pogostnost vrstic z *et* po posameznih poglavjih *Konverzije in območje standardnega odklona*.

IN

Tudi predlog *in* je pogost, kar v 87 vrsticah. Njegova zastopanost po posameznih poglavjih se giblje v mejah standardnega odklona (Slika 10). Manjša izjema navzdol je 7. poglavje, kar je očitno posledica besedila zgodbe o Ingu. Močno navzgor pa odstopa 13. poglavje, kar je prav tako posledica vsebine, številnih posvetitev v čast posameznih svetnikov (*in honore*). To je tudi najbolj pogosta povezava z neko posamezno besedo.



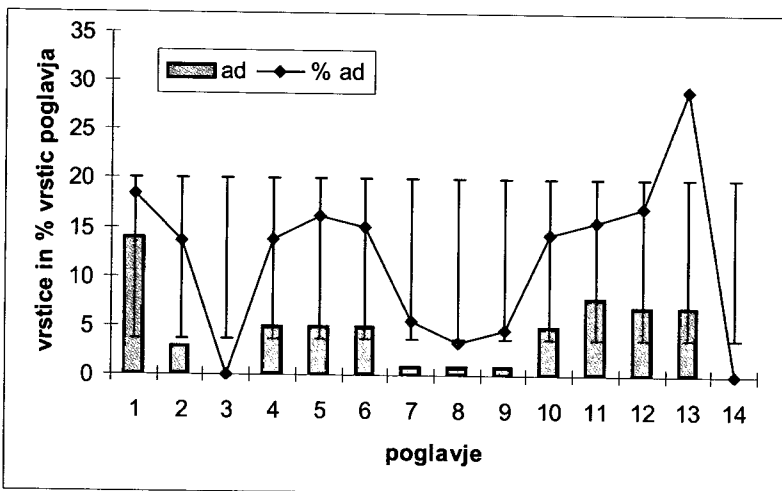
Slika 10. Relativna in absolutna pogostnost vrstic z in po posameznih poglavjih Konverzije in območje standardnega odklona.

AD

Nekoliko bolj niha raba predloga *ad* (Slika 11). Nastopa v 62 vrsticah. Ni ga v 3. in 14. poglavju, zelo močno pa je zastopan v 13. poglavju. Zdi se, da je vzrok odstopanj predvsem vsebina. Pogosto nastopa v izmenjavi z *in*, v čemer vidi Lošek (1997, 40) tipičen pojav srednjeveške latinščine. Stalnih besednih zvez ni opaziti.

ALIUS

Nedoločni zaimek *alius* – »drug« je v Konverziji redk. Po enkrat je v 1. in 6. poglavju, kar šestkrat pa v 5. poglavju. To ponovno kaže zavestno pomensko ohlapnost slednjega. V vseh



Slika 11. Relativna in absolutna pogostnost vrstic z ad po posameznih poglavjih Konverzije in območje standardnega odklona.

primerih se *alius* nanaša na nek samostalnik. V Povedi *alius* nastopa dvakrat, drugič v neposredni povezavi z *locus: in aliis ... locis*. Prvič pa ima izjemoma samo posredno povezavo s samostalom *ecclesia*. V stavku slednjega dejansko nadomešča in s tem prevzema njegove frazeološke zakonitosti. Tako se enako povezuje z *dedicare* in s krajem posvetitve. Zato se *aliam*, ki izraža ednino, tako kot prej *ecclesiam*, lahko nanaša le na eno samo cerkev. V resnici pa sledita dve geografski imeni: *Liburnia* in *Undrimas*. Če bi se *aliam* nanašal le na *Liburnia*, se *Undrimas* znajde v nesmiselno okleščinem stavku brez predmeta posvetitve *dedicaverunt ad Undrimas*, kakršnega ne najdemo v celi Konverziji ob vseh številnih posvetitvah. Lahko bi sicer trdili, da so misijonarji posvetili kraj *ad Undrimas* kot tak, kar pa seveda nima nobenega smisla in še vedno bi šlo v Povedi samo za dve cerkvi.

S tem je potrjeno, da je v skladu z zakonitostmi besedila samo možnost, da kraj druge cerkve z neznanim patrociniem opisujeta tako *Liburnia* kot tudi *Undrimas*. S tem dobimo stavek *dedicaverunt aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas*, v katerem *seu* ne more pomeniti nič drugega kot »oziroma« ali »natančneje«, kajti pomen »in« bi bil v nasprotju z ugotovljenimi zakonitostmi.

Aliam seveda tudi ne more pomeniti druge od dveh, pri katerih bi si potem še mislili tretjo cerkev. Avtor je bil v takem primeru povsem določen in je cerkve jasno označil z *una, altera in tertia: Postea vero tres consecravit ecclesias* (množina!, ker se nanaša na tri) *unam ad Quartinaha in honore sancti Iohannis euangelistae alteram ad Muzziliheschirichun tertiam ad Ablanza* (13/139, 140/41, 42/32–1/132, 134).

SEU

Ta veznik sem izčrpno obravnaval že v svoji prvi razpravi (Pleterski 1996, 522 s; 1997, 44 s) in dopolnil v tokratnem odgovoru Štihu.

LIBURNIA, UNDRIMA, QUAM, PLURIMUS

Besede, ki v celotni Konverziji nastopajo samo v Povedi.

CIVITAS

Ta samostalnik v Konverziji ni pogost. Najdemo ga v 8 vrsticah: po trikrat v 1. in 11. poglavju ter po enkrat v 5. in 6. poglavju. Vse tri primere iz 1. poglavja ima tudi GH in jih je Avtor očitno povzel iz predloge. V prvem primeru *Hrodbertus in Wormatia civitate episcopus habebatur* (1/126/28/6/90) je najbolj smiselno, da *civitate* pomeni diecezo, območje njegove škofije, saj ni verjetno, da bi vir skušal poudariti, da je bil škof samo v mestu Worms, ne pa tudi na ozemlju, ki je dušnopastirsko pripadalo tamkajšnjemu škofovskemu sedežu. Primerjavo takemu upravnemu pomenu besede *civitas* najdemo npr. v stavku iz Fuldskih analov: *qui* (namreč Karel) *etiam pravorum usus consilio in urbe Mettensi diadema capiti suo ab illius* (seveda *Mettensis*) *civitatis episcopo imponi* (eMGH-1 1996, *Annales Fuldenses*. SS rer. Germ. 7, a. 869, p. 69, lin. 24). Tu vir povsem jasno loči med *urbs Mettensis* in *civitas (Mettensis)*, prvo je mesto, drugo pa škofija.

Po drugi strani v primeru iz 6. poglavja, kjer Avtor povzema zgodovino Panonije, *ipsique* (namreč Rimljani) *ibi civitates et munitiones ad defensionem sui fecerunt* (6/131/33/31/108), *civitates* težko pomeni kaj drugega kot tisto, kar lahko zgradiš, torej mesto. Je pa ta stavek neposredno ob delu, za katerega Lošek meni, da ga je Avtor lahko prevzel po Oroziju in pri tem morda uporabljal še kroniko Hieronima (Lošek 1997, 32 s). Zaradi tega se mi zdi, da obstaja možnost, da je tudi ta primer *civitas* Avtor prepisal. Kot njegovo stvaritev imamo zato lahko predvsem primere iz 11. poglavja in Povedi. Vsi so v povezavi s posameznimi cerkvami in s tem nakazujejo strukturno sorodnost. Moj prvotni vtis je bil, da se primeri iz 11. poglavja nanašajo na Pribinovo utrdbo in nedvomno pomenijo kraj (Pleterski 1996, 524; 1997, 46). S pomočjo računalnika pa mi je bilo mogoče sestaviti drugačno opažanje.

Vse tri primere besede *civitas* najdemo v naslednjem odlomku: *qui* (obrtniki) *infra civitatem Priwinae honorabilem ecclesiam construxerunt, quam ipse Liuprammus aedificari fecit officiumque ecclesiasticum ibidem colere peregit. In qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat. Item in eadem civitate ecclesia sancti Iohannis baptistae constat dedicata, et foris civitatem in Dudleipin* (sledi še 12 krajev) (11/137/39/8–13/126). Vsi trije primeri se nanašajo na *civitas Priwinae*. Ta *civitas* ima svoj *infra* in svoj *foris* – znotraj in zunaj. *Infra* ima namreč tu pomen *intra*, zamenjava je po Lošku tipična za srednjeveško latinščino (Lošek 1997, 40). Kaj obsega »znotraj«, lahko sklepamo po tistem, kar je »zunaj«. Tam pa je kar 13 krajev, kar pomeni, da je tudi tisto »znotraj« obsegalo več kot en sam kraj. Kajti podatek, da kraji ležijo »izven«, je potreben samo, če obstaja možnost, da bi stali tudi »znotraj«. Samo tako je protistava *infra* – *foris* sploh smiselna. Če bi *civitas Priwinae* pomenila zgolj Pribinovo utrdbo (Blatenski kostel), ne bi imelo nobenega smisla poudarjati, da 13 krajev leži izven, bilo bi samoumevno. Ljubljana pač ne more stati v Kranju. Če bi šlo zgolj za Blatenski kostel, bi Avtor uporabil ime, ki ga je ta že imel – *Mosapurc* z oznako *castrum* ali pa *munimen*: *Tunc coepit ibi ille habitare et munimen aedificare* (11/136/38/4/122) ... *Sed postquam praefatum munimen aedificavit* (11/136/38/9/122) ... *in illud veniens castrum* (11/136/38/11/124) ... *in castro Chezilonis noviter Mosapurc vocato* (13/139/41/12/130,132). In če *civitas Priwinae* ne pomeni Blatenskega kostela, kakšen pomen ima potem? Pri tem si lahko pomagamo tudi z opažanjem, da v nasprotju s *proprietate Chezilonis*, na katerem stoji cerkev v Ortahu *lad Ortahu consecravit ecclesiam in honore sancti Michaelis archangeli in proprietate Chezilonis* (13/139/41/16–18/132), Avtor ne omenja nobene cerkve, ki bi stala in *proprietate Priwinae*. Pač pa omenja cerkvi in *civitate Priwinae*. V skladu z navedenimi opažanji je smiselna razlaga, da je *civitas Priwinae* sopomenka za »*proprietate Priwinae*«, da pomeni širše ozemlje. To se ujema z Loškovo ugotovitvijo, da uporaba *infra civitatem Priwinae* kaže, da *civitas* ali *castrum* lahko »pripada« eni osebi (Lošek 1997, op. 170 na str. 37).

Za *civitas* Povedi tako zgornja analiza dopušča možnost širšega pomena, primerjava s *civitas Priwinae* jo celo krepi. Odločilno pa je, da je edinole razlaga, ki *civitas* Povedi daje še teritorialno vsebino, v skladu z vsemi dosedanjimi opažanji. To tudi pomeni, da je stala neznana cerkev v Undrimah na ozemlju Liburnije – »*intra/infra civitatem Liburniae*«. Krajevno opredelitev cerkve z imenom kraja in posebno pripadnostjo najdemo v Konverziji še na več mestih. Tako smo videli, da leži Mihaelova cerkev v Ortahu na Kocljevi lastnini. Petrova cerkev v Celli stoji na Unzatovi posesti: *illum venisse in locum qui dicitur Cella, proprium videlicet Unzatonis, ibique apta fuit ecclesia consecrandi. Quam dedicavit in honore sancti Petri principis apostolorum* (13/139/41/26–28/132). In zakaj v slednjih dveh stavkih Avtor ni uporabil *seu*? Ker je bilo dovolj vmesnega povezovalnega besedila. Tudi v Povedi bi bil *seu* nepotreben, če bi mu bil patrocinijski cerkve v Undrimah znan. Besedilo bi potem lahko teklo nekako takole: »*dedicaverunt ... ecclesiam ad Undrimas in honore sancti (sanctae) XY in Liburnia civitate*«.

LOCUS

Samostalniki *locus* je v Konverziji v 16 vrsticah, v vseh poglavjih razen v 3., 4., 7., 8. in 14. poglavju, kar je v skladu z vsebino. Zaključek Povedi *et in aliis quam plurimis locis* ima primerjavo v 11. poglavju na koncu seznama 13 posvečenih cerkva, kjer najdemo dodatek *ceterisque locis ubi Priwina et sui voluerunt populi* (11/137/39/19/126). Gre za trditev, ki ji lahko verjamemo, ali pa tudi ne. Omemba Pribine in njegovih ji seveda skuša dati nekaj verodostojnosti. No, v zaključku Povedi Avtor ni zmogel niti najmanjše konkretosti. Zato ni čudno, da se je Hans-Dietrich Kahl vprašal, ali tako splošna formula preprosto ne skuša na sramežljiv način prikriti dejanskega nič (Kahl 1980, 49). Enako meni Klaus Bertels, da Avtor z zaključkom Povedi zgolj prekriva svoje pomanjkljivo stanje informacij. Če bi resnično vedel za obstoj cerkva v drugih krajih, bi jih komajda izpustil iz svoje predstavitve (Bertels 1987, 143).

Sklep

Besede Povedi niso zagonetne, ampak jih je mogoče pojasniti z jezikovnimi zakonitostmi Konverzije. Smiselni slovenski prevod, ki se ujema z vsebino latinskega izvirmika, je ponovno: »Ko so ti prišli, so tam posvetili Karantancem cerkev svete Marije in (neko) drugo na ozemlju (območju) Liburnije oziroma (natančneje) v Undrimah in v drugih zelo številnih krajih.« – Modest(?) in sodelavci so posvetili dve cerkvi, eno pri Karantancih (najverjetneje Gospo Sveto), drugo v Undrimah na ozemlju Liburnije.

4.4 Kratek pregled zgodovine interpretacij Povedi

Moj seznam je gotovo poln lukenj, ki jih bodo prihodnje raziskave lahko zapolnile. Verjamem pa, da sem zbral kritično količino podatkov, ki kažejo načine in vzroke oblikovanj (ne)razumevanja Povedi. Med interpretacije prištevam tudi rokopise Konverzije, ki so podlaga kritični izdaji. Rekonstruiral sem jih predvsem na podlagi izdaj Wattenbacha in Kosa, ki sta pri besedilu Povedi bolj radodarni z različicami kot Lošek. Wattenbachova nudi kontrolo Kosa, ki mu je pri različici »sue« rokopisa 4 ob besedi »seu« ponagajal tiskarski škrat in »sue« spet prestavil v »seu«.

Rokopis Konverzije 1 (1 – Kos; W1 – Lošek; A1 – Wattenbach)

Ohranjen je v dveh kodeksih, ki ju hrani Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju (cod. lat. 596, cod. lat. 9782). Mlajši je iz 17. st., starejši pa je najstarejši ohranjeni rokopis Konverzije, zapisan v dveh delih, najprej v 10. st. in nato v 12. st., 5. poglavje s Povedjo pripada delu iz 12. st. (Lošek 1997, 9).

Qui venientes carentanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in liburna civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis.

V primerjavi z Avtorjem se je prepisovalec rokopisa 1 (ali celo že pisec predloge) odločil za nevsebinski poseg le pri imenih. Kot smo videli že pri odgovoru Štihu, je Liburna oblika, ki je listinsko izpričana že 891 (Kos 1906, Št. 298). Morda se je pisec s tem želel bolj približati živemu jeziku. Obliko Carentani poznamo že k letu 772 (Glossar 1982, 306). Morda se je Lošek zaradi tega odločil, da jo predstavi kot prvotno. Vsekakor je drugi rokopisi Konverzije nimajo in, kar je nenavadno, tudi tisti ne, ki naj bi po njegovem rodovniku rokopisov (Lošek 1997, 16) izhajali iz rokopisa 1.

Rokopis Konverzije I (I – Kos; A – Lošek)

Prvotno izvira iz Admonta, danes je v salzburški privatni lasti. Rokopis je iz druge polovice 12. st. (Lošek 1997, 11).

Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae dei genetricis Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis.

Rokopis I bi moral biti po Loškovem rodovniku odvisen od rokopisa 1. Primer Povedi tega ne potrjuje. Imeni *Carantanis* in *Liburnia* sta zapisani v skladu z ostalimi rokopisi, ne pa z rokopisom 1. Nov je dodatek božje rodnice *dei genetricis*. Morda ga je pisec vstavil po vzgledu Avtorja, ki ga je uporabil za Marijino cerkev v Blatenskem kostelu: *in honore sanctae Dei genetricis Mariae* (11/136/38/12/124). Bolj vsebinskih posegov v Poved ni.

Vita Gebhardi

Če bi verjeli Wilhelmu Wattenbachu, je prvo posredno sled Povedi najti že v mlajši različici življenjepisa salzburškega nadškofa Gebharda, ki jo je v poznem 12. st. napisal menih iz štajerskega samostana Admont. Ta naj bi kratek odlomek povzel tudi iz Konverzije (Wattenbach 1854, 33 s, 38). Ker pa to besedilo omenja tudi bavarskega kneza Tassila, ki ga Konverzija sploh ne omenja, se Kahlu zdi Wattenbachova trditev že na prvi pogled nevzdržna (Kahl 1993, 41). Pisec Vitae se na tem mestu dejansko sklicuje na nek kodeks starih zapisov,

ki so ga našli v knjižnici v Salzburgu in je vseboval podatke o nekdanjih karantanskih pokrajinskih škofih. Ti podatki so poleg drugega prav tako nudili oporišče za ustanovitev škofije s sedežem v Krki. *Iuvit ad hanc novam constitutionem* (namreč krški škofiji) *et quidam veterum noticiarum codex. Repertus enim erat talis in camera librorum Salzpurch, et in eo repertum, qui episcopi sub quibus archiepiscopis Salzpurgensis ecclesiae vices et ante gessissent in prenomina* (pisec govori o Karinthiji) *regione* (Wattenbach 1854, 38). Piščevo enačenje Karinthije ter Karantanije 8. in 9. stoletja je v skladu z duhom časa (prim.: Wolfram 1979, 29 s) in z namenom, ustanoviti krško škofijo.

Besedilo kodeksa je vsebovalo poleg seznama pokrajinskih škofov tudi opis pogostih nesoglasij med njimi in salzburškimi (nad)škofi. Ta so pripeljala do tega, da so slednji prenehali nastavljati nove pokrajinske škofo. Vsega tega v Konverziji ni. Žal je kodeks že dolgo izgubljen. Kahl opozarja, da imamo morda v formulacijah admontskega pisca samostojen izvleček iz izgubljenega besedila, kar ne pomeni nič manj kot to, da gre tu za edino historiografsko izročilo o zgodnjem karantanskem misijonu, ki je od Konverzije neodvisno (Kahl 1993, 42). Že pred tem je postavil domnevo, da je kodeks v času nastanka Konverzije že obstajal, in vprašanje, ali ni Avtor iz njega črpal (Kahl 1980, 73 op. 148). Kahlovo razmišljanje povzema tudi Bertels in kot razliko od Konverzije navaja tudi omenjanje zgolj Liburnije kot kraja misijona (Bertels 1987, 135). Preseneča, da Lošek v poglavju o virih in predlogah Konverzije, kjer sicer skrbno obravnava vse, kar je kdo upravičeno ali neupravičeno postavljial v to zbirko, izgubljenega kodeksa in njegove problematike ne omenja (Lošek 1997, 27 ss). – A oglejmo si admontski izpis iz kodeksa!

Beatus enim Virgilius episcopus octavus a beato Rudperto gentem Karentanam tempore Tassilonis ducis Bawariae quibusdam occasionibus ad fidem Christi convertit, et episcopum illic Modestum dictum in loco Lyburnia dicto instituit, per quem et per cuius successorum instantiam eadem gens Sclavonica a ritibus ydolatriae revocaretur. Item ab Arnone primo archiepiscopo Theodericus episcopus, ab Adilrammo secundo archiepiscopo Otto episcopus, a Liuprammo tertio archiepiscopo Oswaldus episcopus prelati sunt Karentanis (Wattenbach 1854, 38).

Odlomek seveda zahteva temeljito obravnavo, kar mora biti predmet posebne razprave. Na tem mestu si ga bomo ogledali le s stališča Povedi. Povedano je že bilo, zakaj odlomek ne izvira iz Konverzije. Ker pa omenja Poved kraje, ki jih ni v odlomku, je možno tudi obratno, da namreč tudi Konverzija ni črpala iz predloge odlomka. Vendar vsebinskega ujemanja ni mogoče zanikati, zato je verjetna možnost, da sta oba posredno ali neposredno črpala iz neke skupne starejše predloge. Kar bi pomenilo, da bo treba pri kritiki odlomka misliti na morebitne mlajše predelave v razmerju do starejše predloge. Vsaj na ravni vsebinske primerjave pa odlomek neodvisno od Konverzije potrjuje razlago sobesedila *ibi* Povedi, kot smo ga dognali z jezikovno analizo. Odlomek nam namreč pove, da so Modest in njegovi nasledniki odvrnili ljudstvo Slovanov od običajev malikovanja. To v skladu z našo analizo potrjuje, da je imel Modest mandat za delo splošno pri Slovanih, potrjuje, da so bili *plebs* nekristjani, in zelo določno pove, da so bili malikovalci, torej pogani. Celotna razlika od kristjanov ljudstva Karantancev (*populus gentis Carantanorum*) Konverzije je v odlomku potrjena s trditvijo, da je karantansko ljudstvo ob nekih priložnostih spreobrnil h krščanstvu škof Virgil. Neodvisno od Konverzije sta potrjena tudi obstoj in pomembnost imena Liburnija, kamor je Virgil postavil Modesta za škofa (*in loco Lyburnia*). Ob tem se ni odveč spomniti, da ima *locus* v srednjeveški latinščini zelo širok razpon pomenov od kraja prek groba in škofovskega sedeža do širšega teritorija (Niermeyer 1976, 619 s). Odlomek tako napeljuje bralca na misel, da je bil Modest škof v Liburniji (in ne pri Karantancih).

Vita Virgilio

Milko Kos je opozoril, da je v drugi polovici 12. st. v Salzburgu oživel zanimanje za preteklost salzburške cerkve in dobilo izraz v historiografskem delu, ki je kot vir in

priporoček uporabljalo tudi Konverzijo. Tak je življenjepis salzburškega škofa Virgila, ki ga je po 1181 napisal neki salzburški duhovnik. Skoraj dobesedno je prepisoval Konverzijo. Nekatera mesta kažejo, da je uporabljal rokopis Konverzije, ki je bil blizu rokopisu I in prek tega tudi rokopisu 1 (Kos 1936, 9 s). Podobno je tudi Lošek prišel s svojo analizo do sklepa, da je pisec Vitae uporabljal rokopis I (Lošek 1997, 53).

Qui venientes Karantanis, dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae, et aliam in Liburnia civitate et in aliis quam plurimis locis, ibique Modestus episcopus permansit usque ad vitae suae finem (Wattenbach 1854, 87).

Tokrat se srečamo s pomembnimi popravki. Kozmetični je pravopisni *Karantanis*, ki je ime približal pravopisu piščevega časa. Izpustil je *seu ad Undrimas* in s tem ustvaril povsem nedvoumno posvetitev dveh cerkva ter se izognil formulaciji, ki ga je očitno motila. Če je postavitev vejic njegova (in ne Wattenbachova), je *Karantanis* razumel kot prostor, kamor so misijonarji prišli. Zanimivo je, da je s Povedjo spojil še naslednji stavek. V tem trenutku pa postane očitno stilistični spodrsrljaj Avtorja Konverzije. *Qui venientes* ter *dedicaverunt* (oboje množina) in *permansit* (ednina) se ne morejo nanašati na isti osebek. *Permansit* se seveda nanaša na enega iz skupine misijonarjev, ki jo je poslal Virgil, in zgolj s slovničnega stališča bi bil to lahko kdorkoli: Modest, Watto, Reginbert, Cozhari, Latin, Ekihard ali celo kdo od neimenovanih duhovnikov (*cum aliis clericis*, ki pa so prav mogoče zgolj prazna Avtorjeva fraza). Avtor nas tu ponovno pušča v negotovosti. Vendar bolj verjamem, da ne namenoma. Če bi hotel ime zamolčati, bi ga lahko že prej, a ga ni. Mnogo verjetneje se mi zdi, da imamo tu sled Avtorjeve predelave predloge, ki jo je uporabljal. Predelavo je lahko naredil vsaj na dva možna načina. Prvi je, da je skrajšal predlogo za besedilo med Povedjo in sedanjim naslednjim stavkom, ki pove, da je (kdo?) ostal tam (kot smo videli pri poganskih Slovanih) prav do konca svojega življenja. Drugi, morda celo verjetnejši, je, da je v besedilo predloge vrnil opis misijonske skupine in njenega delovanja. Besedilo, povzeto po predlogi, bi potem lahko teklo približno takole: *sed sua vice misso suo episcopo nomine Modesto ad docendam illam plebem /vrinek: seznam duhovnikov/ dans ei licentiam ecclesias consecrare et clericos ordinare iuxta canonum diffinitionem nihilque sibi usurpare quod decretis sanctorum patrum contrairret /vrinek: Poved/ ibique permansit usque ad vitae suae finem*. Tako dobimo povsem smiselno poved, ki se ves čas jasno nanaša na Modesta. Sled predloge, na katero smo ponovno naleteli, je v formulaciji *nihilque sibi usurpare quod decretis sanctorum patrum contrairret* (5/131/33/4/106) videl že Bertels in jo povezal s kodeksom »sporov s pokrajinskimi škofi« in odlomkom iz Vita Gebehardi (Bertels 1987, 133 ss). – Pisec Vitae Virgillii je skušal besedilo narediti bolj razumljivo tako, da je vstavil osebek *Modestus episcopus*. Ta se mu je očitno zdel najbolj smiseln.

Zgodovinar Henrik Canisij je verjetno pri svoji objavi Vita Virgillii (ki jo vsebuje knjiga: *Thesaurus monumentorum ecclesiasticorum et historicorum sive Henrici Canisii lectiones antiquae ad saeculorum ordinem digestae variisque opusculi auctae, quibus praefationes historicas, animadversiones criticas et notas in singulos auctores adiecit Jacobus Basnage* 3, 2 – Antwerpen 1725. Citat po: Lošek 1997, 17) uporabil še neko neohranjeno (tako bi sklepali po Wattenbachovem citatu, ki kot vir navaja zgolj Canisija) različico in je Poved dopolnil za besedo *civitate* še s *sua adundrina civitate* (Wattenbach 1854, 85, 87). Kaj ta dodatek prinaša v razpravo, bomo videli pozneje.

Rokopis Konverzije 4 (4 – Kos; W4 – Lošek; A4 – Wattenbach)

Ohranjen je v kodeksu, ki ga hrani Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju (cod. lat. 423). Rokopis je s konca 12. ali z začetka 13. st. (Lošek 1997, 10). Po mnenju Herwiga Wolframa (1979, 30) vsebina kodeksa že izraža prizadevanje po vzoru *Origo gentis* sestaviti *Origo patriae*, torej gre za prve korake k pisanju deželne zgodovine.

Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae in solio et aliam in Liburnia civitate sue ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis.

Kot vidimo, se je ob cerkvi sv. Marije znašel dostavek *in solio*, ki jo povsem določno enači z Gospo Sveto. Ali je pisec to storil zato, da bi jo jasno ločil od drugih koroških Marijinih cerkva njegovega časa, ali zato ker je bil pod vplivom gosposvetske prošnje, ki si je tedaj prizadevala dokazati povezavo z Modestom, kot meni Kahl (1993, 62 s), bodisi iz tretjega razloga, se je težko odločiti. Vsekakor je bila pomembnejša sprememba *seu v sue*. Ne vemo, ali jo je pisec naredil vede ali pomotoma. A bila je izhodišče zanimivih razmišljanj poznejših zgodovinarjev, kar si bomo še ogledali.

Rokopis Konverzije 6 (6 – Kos; W6 – Lošek; A5b – Wattenbach)

Ohranjen je v kodeksu, ki ga hrani Avstrijska narodna knjižnica na Dunaju (cod. lat. 1524). Napisala ga je roka 14. st. (Lošek 1997, 11).

Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et in aliis quam plurimis locis.

Ta pisec je z nejasnostmi opravil na najbolj korenit način. Vse, kar bi lahko bilo dvoumno, je vrغل ven.

S tem smo pregledali obdobje, ko avtorji Poved predvsem prepisujejo. In kljub tej načelni odločitvi avtorjev je vpliv njihove sodobnosti tolikšen, da se ne morejo izogniti manjšim priredbam, ki naj bi naredile besedilo sodobnikom bolj razumljivo. Pisci zgodovine so zato imeli proti koncu srednjega veka že bogato izbiro predlog. Tudi od tega, na katero so naleteli, je bila odvisna njihova razlaga.

Enej Silvij Piccolomini /Aeneas Silvius Piccolomini/

Ta znameniti renesančni pisec (1405–1464) in papež je uporabil Konverzijo v več svojih delih. Lošek navaja »De Europa« z gostijo pri Ingu (v tem delu je tudi opis koroškega ustoličevanja) in »Historia Bohemica«, kjer je govor o Metodu (Lošek 1997, 50). Morebitno sled Povedi, kajti možen vir za Enejevo razmišljanje bi bila tudi Vita Gebehardi, najdemo v njegovi Zgodovini cesarja Friderika III. »Historia rerum Friderici tertii imperatoris«: *Liburni enim ea loca tenuerunt, quae nunc Carinthianorum dicuntur: sicut vetusta monumenta testantur, quae apud Solium non longe ab Opido Sancti Viti, frequentia monstrantur, priscis inscripta litteris, Liburnorum illic ciuitatem fuisse manifestantibus* (citirano po: Puntschart 1899, 79 op. 3).

Gre za razlago, kako pojasniti skupno pojavljanje karantanskega in liburnijskega imena. Mogočne virunske ruševine, Gospa Sveta z legendo o Modestu, ustoličevanje, bližina deželnega glavnega mesta, vse to je klicalo k povezovanju zgodnesrednjeveških imen z razmerami, ki so bile Eneju poznane iz sodobnosti. Piccolomini je prostor videl nedvomno vsaj dvakrat, 1444 in 1452 (Grafenauer 1952, 133). Bil je kritičen pisec, ki napisanemu ni verjel brez potrebnega preverjanja (prim.: Grafenauer 1952, 127 s). Njegova razlaga je tako v skladu z opažanji, ki so mu bila na voljo. Za njeno izhodišče je Piccolomini vzel mnenje, po katerem so pokrajine, ki so sedaj (sredi 15. st.) koroške, imeli v posesti Liburni. Za tako mnenje so mu dokaz (*sicut testantur*) častitljivi spomeniki, ki se pogosto pokažejo pri Gospe Sveti nedaleč od Št. Vida (gre za prostor antičnega Viruna) in so popisani s starodavnimi napisi, ki izpričujejo, da je bilo tam mesto Liburnov.

Iz zapisa ni jasno, ali je mnenje o liburnijski preteklosti Koroške samostojno, ali pa je nastalo kot posledica odkritja nekega starega napisa na območju antičnega Viruna. Prav tako ni jasno, ali je tak napis Piccolomini sam videl, ali pa mu je že obstoj starih napisnih kamnov potrdil mnenje. Vsekakor se je trditev o liburnijski preteklosti dežele zdela Eneju dovolj verjetna, da jo je vključil v svojo knjigo.

Jakob Unrest, Chronicon Carinthiacvm

Njegovo delo velja za primer deželne zgodovine, ki obravnava zgodovino Koroške. Nastajati je začelo po 1480, ko je bil Unrest duhovnik na Dholici nad Vrbskim jezerom

(Mihelič 1977, 289). V kroniko je vključil velik del Konverzije (neposredno ali posredno prek Vita Virgilio), in to v nemškem jeziku, tako da gre za prvi prevod v nemščino (Lošek 1997, 20, 51).

Die khamen inn das Landt, inn die Stat Liburina, da yetz unnser Frawn Sall ist, da pawttn sy die erste Kirchen von geschlecht Holtz inn den Ern vnnsen liebn Frawn, Maria der Khunigin (Unrest 1724, 481).

Kot vidimo, je Unrest Poved močno predelal. Duhovniki so prišli v deželo (Koroško) v mesto Liburina, kjer je sedaj (druga polovica 15. st.) cerkev Gospe Svete. Tu so zgradili prvo leseno cerkev v čast naše ljube Gospe kraljice Marije. – Ker ne omenja imena Undrim, je verjetno, da je Unrest besedilo povzel po Vita Virgilio. Samo tam se karantansko in liburnijsko ime pojavljata brez Undrim. Morda pa je črpal iz rokopisa, ki ga dve stoletji in pol pozneje citira Marko Hansiz kot tretjega na svojem seznamu. Unrest je dve cerkvi združil v eno, Karantance spremenil v deželo, *civitas Liburnia* in *ecclesia sanctae Mariae* spremenil v mesto Liburino z Gospo Sveto. Za slednjo seveda ve še povedati, da je v njej pokopan Modest: *Derselb Modestus ist in unser Frawn Kirchn im Sall begrabn* (Unrest 1724, 481). To vse so dejanja prilagajanja razmeram njegovega časa. Z njimi tudi niso bili v skladu upori, ki so v 8. st. onemogočali misijonsko delo. Dobri in pobožni Korošci pač niso mogli imeti divjih poganskih pradedov. Zato so mu prišli prav divji Huni (Madžari) *die Hewn, yetz Vngern genant*, ki so dvakrat vdrli v deželo in drugič pregnali duhovnike, požgali novo cerkev Gospe Svete v Liburini in opustošili deželo, da je ostalo le malo ljudi: *Do kamen die Hewn aber mit grosser Macht inn das Lanndt Quarantein zu Wisterstand kristnlichs Gelaubns, und vertribn da alle Pfaffhait, und verprantten unser liebn Frawn ir news Haws zu Liburina, und verwüestn das Lanndt, das wenig Menschen da belibn* (Unrest 1724, 482). Virunske ruševine so bile tako le še živ dokaz njegove zgodbe, ki se ji je posrečilo vse osebe, kraje in dogodke osredotočiti na eno samo mesto. Tu je razlika od Piccolominijskega, ki je v delu »De Europa« kritično priznal, da je davnina časa izbrisala ime virunskih ruševin: *Non longe ab oppido sancti Viti, in valle spatiosa, vetustae ciuitatis reliquiae visuntur; cuius nomen temporis aboleuit antiquitas* (Grafenauer 1952, 129). Liburnijsko ime je povezal zgolj z lastniki mesta. Unrest pa je mesto spremenil v Liburnijo samo.

Paracelsus Bombastus von Hohenheim, Chronica et origo Carynthiae

Nit Povedi je šla tudi skozi roke znamenitega zdravnika in pisca, ki je svojo kroniko napisal 1538 (prvič natisnjena 1564) v hvalo deželi Koroški, predvsem pa, da bi mu koroški deželni stanovi prisluhnili in bi mu bila dežela naklonjena. Opazna so nekatera ujemanja z Unrestom, ni pa povsem zanesljivo, da je njegovo delo neposredno uporabljal (Mihelič 1977, 291).

Huiusmodi feudorum collationem Liburnia, iam Solfeldia dicta, quae prima ipsorum sedes fuit, fieri oportuit (Opera omnia I. Genevae 1658. Citat po: Puntchart 1899, 85 op. 1).

Paracelsus enači Liburnijo s Sveškim poljem *Liburnia, iam Solfeldia dicta*. *Solfeldia* je zgolj latinizirana oblika nemškega Zollfeld. Pri tem je imel najverjetneje v mislih virunske ruševine v Unrestovem smislu. Liburnija naj bi bila prvotni sedež (vojvod). Ta poudarek je razumljiv, kajti v Paracelsusovem času je bilo koroško glavno mesto že Celovec.

Hieronim Megiser (– Michael Gothard Christalnicks), Chronica des Loeblichen Erzherzogthumbs Khaerndten

Delo, ki je izšlo pod imenom Megiserja (1554/1555–1619), je v glavnem plod življenjskega truda koroškega domačina Christalnicka (1530/1540–1595), ki ga je v slavo in čast koroški deželi pisal v drugi polovici 16. stoletja. Megiserjev prispevek je v glavnem omejen le na jezikovno redakcijo (Mihelič 1977, 297).

Als sie nun dardommen haben sie bey den Khaerndtern ein Kirchen zugerichtet / S. Mariae in Solio, bey vnser Frawen im Saal / am Zollfeld gelegen / genant / vnd das Evangelium trewlich verkuendiget. Damit ist dieser Modestus, der erste Bischoff im Saal gewesen / welches

der gemeine man Liburniam, die Roemischen Authores aber / als Plinius Solvense, Antoninus Solva, nennen (Megiser 1612, 430).

To je del snovi 48. poglavja 5. knjige, ki govori o tem, kako je sv. Modest pokristjanil Korošce in pri Gospe Sveti ustanovil prvo škofijo, kjer naj bi bil pokopan. Kot vire tega poglavja Megiser navaja Vita Virgillii ter knjigi Lazija in Aventina, zgodovinarjev 16. st. (Megiser 1612, 428 ss). Vita Virgillii se zdi očitna predloga Megiser-Christalnickyovi različici Povedi: ni imena Undrim, povezovanje z Modestom. Še vedno imamo zgolj eno cerkev, Gospo Sveto. Njena povezava z Modestom je sedaj še trdnejša in z dodatno vsebino. Modest je tu ustanovil škofijo, katere sedež naj bi 1012 prenesli v Krko *welches Bisthumb hernach Anno 1012. gen Gurck ist transferiret worden* (Megiser 1612, 430). Tu je viden vsaj posredni vpliv Vitae Gebehardi, ki poudarja tradicijo pokrajinskih škofov. Liburnija je ime za virusne ruševine, kot te imenuje navaden človek (*der gemeine man*). Temu je postavljeno ob bok (učeno) ime antičnih piscev Plinija in Antonina (*Flavia*) Solva, očitno zaradi podobnosti z imenom *in Solio*. To je že lep primer lokalizacije nekega imena s pomočjo preproste etimologije. A bolj kot napačno enačenje Viruna s štajersko Solvo je presenetljivo navajanje imena Liburnija, ki se tu zdi v drugi polovici 16. st. že skorajda ljudsko. Pri tem je vendarle verjetneje, da so z *gemeine man* mišljeni samo zgodovinarji od Unresta naprej.

Janez Ludvik Schönleben, *Carniolia antiqua et nova*

Čprav je Schönleben (1618–1681) formalno pisal zgodovino Kranjske, je pritegnil tudi marsikaj iz koroške zgodovine, do katere je bil lahko bolj kritičen kot do kranjske. Poznal je Vita Virgillii in Konverzijo (Mihelič 1977, 300 ss).

Qui venientes Karantanis dedicaverunt ibi Ecclesiam Virginis gloriosae in Tiburnia civitate, et aliam sua Adundrina civitate, et in aliis quam plurimis locis (Schönleben 1681, 378).

Schönlebnova Poved je njegov citat iz Vita Virgillii, ki ga je vzel iz Bollandove izdaje Acta sanctorum (?). Slednja je očitno upoštevala rokopis, ki ga Wattenbach ni našel, saj te različice ne omenja, razen posredno (preko Canisija pri *sua Adundrina civitate*), je pa moral biti na voljo še Joannesu Bollandu. Za citat se je Schönleben odločil, da bi vnesel več jasnosti ob lokalizacijah imena Liburnija. Nasprotuje namreč mnenju Adelzreiterja, avtorja Annales Boicorum, da so Modest in spremljevalci postavili eno cerkev v Liburniji na Hrvaškem *in Liburnia, hodie Croatia*, drugo pa na ruševinah mesta Solve *in Solvensis oppidi ruinis*. Opozarja, da je ime treba brati kot Tiburnia. Ta pa je bila nekoč že sedež škofije in je stala tam, kjer je prestol blažene Device (Gospa Sveta) *vbi nunc Solium B. V.*, ki ni Solva Plinija ali Ptolemaja. Od tam vidi Schönleben lahek in bližnji dostop na Kranjsko. Nadalje navaja, da Bolland meni, da je bil *Adundrinus* oziroma *Adundrina civitas* Millstatt, zaradi tisočev kipov malikov, ki so jih vrgli proč (po legendi Domicijan v jezero), sam pa raje sumi, da gre za Celovec, ki je *ad undas* (ob vodi) in je tam prestoloval Hotimir. Tako je Modest postavil škofovski sedež v Tiburniji in posvetil še dandanašnji (seveda Schönlebnov) znamenito cerkev Gospe Svete *et Virgini gloriosae templum dicavit, quod hodieque celeberrimum est* (Schönleben 1681, 378).

Schönlebnov prispevek je že pravi cvetober močno različnih mnenj. Če primerjamo njegov citat Bolland s Hansizevim (glej v nadaljnjem), je očitno, da si je dovolil nekatere posege. Izpustil je Marijino ime, ostala je le *Virgo gloriosa*, tako kot v njegovem nadaljnjem besedilu. Prav tako ima ime *Adundrina* namesto *Ad andrinus*. Nadalje ni opazil, tako kot pozneje Hansiz, da je oblika Tiburnia Bollandov popravek. Tiburnijo je Schönleben seveda poznal iz pozne antike (je pa nima noben rokopisov Konverzije ali Vita Virgillii) in mu je sedla kot muha na med v diskusiji z Adelzreiterjem. Se pa strinja z Bollandom, da gre za dve cerkvi: Gospo Sveto, drugo pa pod vtisom svojega časa postavlja v Celovec, glavno mesto Koroške.

Marko Hansiz, Germaniae Sacrae II

Delo Korošca Hansiza (Hanžič, 1683–1766) je upravičen mejnik v zgodovinopisju Vzhodnih Alp. Bil je izjemen poznavalec virov in literature. Pozna se mu kritičnost maurinske šole zgodovinopisja. Delo odseva jasnost spoznanj, natančnost v navajanju podatkov in njihovega izvora. Postavil je vrsto tez o zgodovini, ki so žive še danes. »Germania sacra« je cerkvena zgodovina, ki naj bi obravnavala preteklost vseh škofij v nemški državi. Drugi del opisuje zgodovino salzburške nadškofije (Mihelič 1977, 306 ss). Tu je objavljena tudi večina besedila Konverzije po več rokopisih (1, 4, 6) in starejših izdajah (Freherij, Canisij) (Lošek 1997, 17 s).

Hansiz objavlja vse njemu znane primerke Povedi (Hansizius 1729, 89):

Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi Ecclesiam Sancte Marie in Solio, et aliam in Liburnia civitate sue Admidrinas, et in aliis quam plurimis locis, ibique permansit usque ad vite sue finem. – Tu bi šlo lahko za rokopis 4, za kar pričajo *in solio* ter *sue*. Namesto *Ad Undrimas* je Hansiz bral *Admidrinas*. Temu rokopisu je od treh, ki so mu bili na voljo, dal prednost, ker je menil, da ima najstarejši značaj.

Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi Ecclesiam Sancte Marie et aliam in Liburnia civitate seu Ad Undrimas ... – Tu ni sprememb v primerjavi s Povedjo Avtorja, zato bi tu lahko šlo za rokopis 2 ali 3 (po Kosu; W2, W3 po Lošku, A2, A3 po Wattenbachu).

... dedicaverunt ibi Ecclesiam Sancte Marie in Liburnia civitate et in ... – Ta različica je po skoposti še najbližje rokopisu 6, a ima v razliko vendarle še *in Liburnia civitate*. Gre za rokopis, ki se je pozneje izgubil, ali pa Wattenbach, Kos in Lošek te podrobnosti ne omenjajo? Je Unrest svojo različico Povedi podal po tem rokopisu?

Ecclesiam Sanctae Mariae in Solio et aliam in Liburnia civitate. – Poved povzema po Marquardu Freheriju, ki je 1602 objavil rokopis 4 ali neki kodeks, ki je temu rokopisu blizu (Lošek 1997, 17).

Ecclesiam Sanctae Mariae Virginis gloriosae et aliam in Liburnia civitate sua Adundrinis civitate et in aliis ... – Odlomek je povzet po objavi Henrika Canisija *Lectionum Antiquis* (2. del, str. 262 – citat po Hansizu). Lahko bi šlo za besedilo iz kodeksa Lunaelacensis (B4 po Wattenbachu), kjer je zapisana ena od različic druge pripovedi Vita Virgilii in je podobna tisti, ki jo je objavil Canisij (Wattenbach 1854, 86). Za *sua adundrina civitate* Wattenbach meni, da gre za Canisijev dodatek (Wattenbach 1854, 87). Isto besedilo (prim.: Wattenbach 1854, 3 in 86) je bilo hkrati uporabljeno tudi pri izdaji Konverzije. To je kodeks 3662 dunajske Avstrijske narodne knjižnice (III pri Kosu, B2 pri Wattenbachu in W7 pri Lošku), ki je bil napisan v 15. st., Lošek meni, da Konverziji pripadata le prvi dve poglavji (Wattenbach 1854, 3; Lošek 1997, 13). Tu postane očitno, kako neločljivo se prepletajo rokopisi Konverzije in Vitae Virgilii, kar bodo morale nove izdaje Konverzije bolj zavestno upoštevati.

Ecclesiam Sanctae DEI Genitricis Mariae, et aliam in Liburnia civitate seu Adandrimas et in aliis ... – Tudi ta odlomek je povzet po Canisiju (*Lectionum Antiquis*, 1604/ 6. del, str. 1142 – citat po Hansizu, dopolnjen po Wattenbachu 1854, 3 in 85 ter Lošku 1997, 17). Gre za rokopis B3 Vita Virgilii (Wattenbach 1854, 85). Tudi ta je bil hkrati podlaga (prim.: Wattenbach 1854, 3 in 85) za objavo Konverzije, kjer je označen kot S (po Lošku, B po Wattenbachu in II po Kosu). Gre za salzburški kodeks A5 iz arhiva Sv. Petra, ki je nastal v poznem 13. st. (Lošek 1997, 12). V zvezi s Povedjo se tu lahko strinjamo z Loškovim rodovnikom rokopisov, da gre za mlajšega potomca rokopisa Konverzije I (glej zgoraj).

Ecclesiam Sanctae Mariae Virginis gloriosae et aliam in Tiburnia civitate et sua Ad andrinis civitate. – Različico Povedi je Hansiz povzel po Bollandu, ki naj bi zgolj ponovno izdal Canisijev primerek (očitno tistega iz 2. dela, str. 262). Bollandu se je zdelo potrebno popraviti Liburnijo v Tiburnijo. Menil je, da gre za Beljak (Hansizius 1729, 89). Za Adandrinas je mislil, da je kraj Ad statuas, iz grškega *πρὸς ἀνδριάντας* (*ανδρίας* = kip). Šlo naj bi za Millstatt, ki naj bi se nekoč imenoval *ad mille statuas* (v skladu z legendo o Domicijanju – prim.: Pleterski 1994, 297). *Sua* (civitas) naj bi se nanašalo na mesto kneza Hotimirja. Nato Hansiz navaja še druga mnenja različnih avtorjev o lokalizaciji Undrim. Da ime izhaja iz

osnove *ad undas* in pomeni zato Celovec, ki naj bi se nekoč po Glani imenoval Glanfurt (brod čez Glano). Ta naj bi se imenoval Hydruntinum, kar naj bi izhajalo bodisi iz *ύδωρ* (sic!), kar pomeni vodo, bodisi od kače hydre ali vodnega zmaja, ki ga ima to mesto za znamenje. Hansizu se zdi to povsem v skladu z navado srednjeveških piscev, da so sestavljali napol grška imena kot Imbriopolis, Hiatospolis za Regensburg ali Herbispolis za Würzburg (kjer gre za prevedene ljudske etimologije, npr.: dež, lat. imber = nem. Regen). Nadalje navaja Lazija, ki je trdil, da je Liburnija mesto na Sveškem polju, kjer je nekoč stala rimska kolonija Flavia Solva. Iz njenih kamnov (resnično v zidovih gotske cerkve lahko občudujemo številne antične spolije) so na dvignjenem griču zgradili cerkev Gospe Svete, ki se imenuje *in Solio*. Spet drugi mislijo, da je mesto *Adandrinās* sam Salzburg, ki naj bi se nekoč imenoval *Adriantina* po koloniji cesarja (H)Adrijana (Hansizius 1729, 90).

Hansiz sam je dal prednost prvi od svojih različic Povedi, ker je menil, da je najstarejša in najbolj zmerna. Prav tako je menil, da je treba zagonetne besede (*pro verbis illis aenigmaticis*), ki so dvoumne, *in Liburnia civitate sue Adimdrimas, seu Admidrimas* (sic!), brati kot *civitatis suae administrationis*. Zato je predlagal kot izhodišče naslednjo obliko Povedi: *Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi Ecclesiam Sancte Marie in Solio et aliam in Liburnia civitate sue administrationis*. Zdelo se mu je, da je Avtor to besedo (namreč *administrationis*) zapisal s pomešanimi črkami ali z okrajšavami in s tem dal možnost prepisovalcem, da so ustvarili tako čudo. Po njegovem Poved sama kaže v to smer (rekonstrukcije), kajti kaj bolj primerno ustreza besedam *et aliam in Liburnia civitate sue* kot *sue administrationis*. Poleg tega besedi *Adimdrimas* oziroma *Admidrimas* po zvoku spominjata na *administrationis* in kažeta, da je bila okrajšava narejena na neobičajen način (Hansizius 1729, 90).

Nato zavrača Lazijevo in Megiserjevo mnenje o enačenju Liburnije s *Solio*. V dokaz navaja besedilo pogodbe iz leta 1072 (Kos 1911, Št. 270), ki ureja vprašanje freisinške cerkvene desetine ter našteva cerkve in kraje v Liburniji: Sv. Petra v Breznici – St. Peter in Holz, Sv. Mihaela v Požarnici – Pusarnitz, Sv. Martina na Beli – Obervellach ter od sotočja Lieser in Drave (pri Spittalu) in od obeh bregov Bele – Möll do vrha Tur. Opozarja, da gre za območje Spittala na Zgornjem Koroškem, ki se še dandanašnji imenuje *Lurnfelt* in tudi *Lirmfelt*, kar izvira od *Liburnia*. Kot nadaljnji dokaz navaja še besedilo Arnulfove darovnice iz 891, ki daruje cerkev pri dvoru *Liburna* (Kos 1906, Št. 298), ter njen ponaredek iz 11. stoletja, ki omenja dvor *Liburna*, ki se po domače imenuje *Lurna* in kjer je cerkev Sv. Petra (Kos 1906, Št. 299). In iz te zadnje oblike je nastalo *Lurnfelt* (Hansizius 1729, 90 s).

Hansiz izenači slednjo cerkev Sv. Petra s cerkvijo Sv. Petra v Breznici in ne pozabi omeniti, da je tam videti ruševine starega mesta. Meni, da je *Liburnia* isto kot stara *Tiburnia*, ki jo Evgipij v *Vita Sancti Severini* imenuje *Norici Metropolitim* in je nekoč že imela svoje škofe. Poudarja, da si obe imeni nista samo podobni, ampak se ujemata tudi po legi. Kajti le kdo bi dvomil, da je Tiburnija *Teurnia*, ki jo Ptolemaj postavlja proti izviru Drave. Zato se mu zdi, da je bilo Modestu najlažje postaviti svoje oporišče tam, kjer je nekoč že bil škofijski sedež. Zato je sedež svoje službe postavil v mestu Liburnije (*sedem administrationis suae statuerit in civitate Liburniae*). Nadalje opozarja, da so nekoč imeli karantanski knezi v tamkajšnji bližini svojo prestolnico v Millstattu, pri čemer se sklicuje na *Acta Sancti Domitiani* (prim.: Pleterski 1994). Strinja se z Bollandovo domnevo, da je Modest krstil kneza Domicijana (Hansizius 1729, 91 s).

Hansiz je prepričljiv v lokalizaciji Liburnije. Odločilno je preusmeril pozornost na ruševine Teurnije in tamkajšnjo cerkev Sv. Petra. Obstoj cerkve Gospe Svete v Modestovem času se mu očitno zdi nesporen, saj o njem ne razpravlja. Modestovo delovanje navezuje na poznoantično, zgodnjekrščansko tradicijo škofijskega sedeža v Teurniji. Zato se je težko izogniti vtisu, da je taka interpretacija vplivala na njegovo ponesrečeno rekonstrukcijo prvotnega besedila Povedi, kljub izjemni skrbi, ki ji jo je posvetil. S tem pa je izgubil iz obravnave tudi ime Undrim.

Anton Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven

Linhart (1756–1795) velja za prvega pisca, ki je skušal pisati slovensko zgodovino, njene temelje pa je navezal na karantansko izročilo. Pri Karantaniji mu je osnovna teza, da to ni le ozemlje Koroške v njegovem času, ampak ozemlje vseh Slovanov na jugu rimsko-nemškega cesarstva ob Savi, Dravi, Muri do Aniče in Donave. S tem se je v bistvu že uveljavila vseslovenska koncepcija proti provincialnim pojmovanjem (Mihelič 1977, 322; Zwitter 1981, 323).

– *qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi Ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis etc.* (Linhart 1791, 161). Poved je korektno citirana po Avtorju, najverjetneje po Klei(n)mayrnovi izdaji (Nachrichten vom Zustande der Gegenden und Statt Iuvavia vor, während und nach der Beherrschung der Römer bis zur Ankunft des heiligen Ruperts und von dessen Verwandlung in das heutige Salzburg. – Salzburg 1784), ki je upoštevala že večino pomembnih rokopisov (Lošek 1997, 18). Tudi v svojo pripoved je Linhart Poved vključil precej dobesedno.

Er schickte aber eifrige Missionäre in's Land, welche Priester und Kirchen weihen sollten. Eine Marienkirche, eine andere zu Tiburnia, eine dritte im Thale Undrima, und verschiedene andere, wurden damat geweiht (Linhart 1791, 161 s). – Karantanskega imena ne ponavlja, zdi se mu, da gre samoumevno za deželo Karantanijo. V Povedi vidi naštevanje treh cerkva. Ime Liburnije je postavil v njeno poznoantično obliko. V opombah se loteva lokalizacije. Za Marijino cerkev se sklicuje na mnenje koroških zgodovinopiscev, da gre za Gospo Sveto. Liburnijo postavlja na Lurnsko polje in, ne da bi navedel Hansiza, ponavlja njegovo razlago razvoja imena iz antične Teurnije. Pač pa daje novo razlago Undrim, pri čemer ponavlja mnenje Klei(n)mayrna. Ta se sklicuje na zapis v Codex Traditionum Balduini (salzburški nadškof 1041–1060) No. 160, kjer sta v *valle Undrima* omenjena dva kraja – *Gunthartesdorf* in *Hezindorf* ter opozarja na kraja Gundersdorf in Herzendorf (Hörzendorf) med Št. Vidom in Gospo Sveto. Linhart zato meni, da je *ad Undrimas* dolina med Gospo Sveto in Št. Vidom. Nadalje pravi, da je zaradi tega neverjetno mnenje Hansiza, da gre za prepisovalčevo napako, in enako neverjetna Bollandova izpeljava iz grškega *πρὸς ἀνδριάντας* (Linhart 1791, 161 s).

Zanimivo je, da Linhart še ni imel na voljo drugega dela Hansizevega *Annalecta* (glej spodaj) in tako ni poznal njegove interpretacije, da gre v Povedi za tri cerkve. Zdi se, da prav tako ni poznal knjige Karla Michaela Mayerja »Steiermärkische Altertümer und einige merkwürdige Gegenstände« iz 1782, ki Undrime enači s Knittelfeldom v zgornji dolini Mure (Brunner 1974, 2). Vasi Hörzendorf verjetno ni poznal iz osebnega ogleda, sicer bi videl, da leži v dolini Glane po toku navzgor od Št. Vida. Enako je z Gundersdorfom – Gunderško vesjo, ki v resnici stoji jugovzhodno od Gospe Svete. Obe tako nikakor ne ležita v isti dolini in sploh ne med Št. Vidom in Gospo Sveto. Ne glede na to opažanje, se je pri delu zgodovinopiscev taka lokalizacija Undrim obdržala več desetletij. Zgodovinopisje pa je medtem ugotovilo, da sta *Gunthartesdorf* in *Hezindorf* kraja, ki sta omenjena okoli 1055 in ju je mogoče enačiti z Güntersdorfom pri St. Johannu in der Scheiben ter s Hetzendorfom pri Fohnsdorfu, kar *valle Undrima* opredeljuje kot zgornjo dolino Mure (prim.: Brunner 1974, 9).

Marko Hansiz, Annalecta seu collectanea pro historia Carinthiae concinnanda

Navedeno delo izvira iz Hansizeve rokopisne zapuščine in je izšlo šele po njegovi smrti, prvi del 1782, prvi in drugi del s Povedjo 1793. Predstavlja vrhunec njegovega kritičnega obravnavanja karantanske zgodovine. Z njim je postavil vrsto tez, ki še danes živijo v zgodovinopisju. Zato se zdi upravičen sklep, da gre za prvega kritičnega zgodovinarja slovenskega rodu (Mihelič 1977, 310 ss).

Ita Modestus cum suo comitatu in Carantaniam venit: ecclesias iam ab duce constructas dedicavit; vnam sanctae Mariae in Solio, ...; alteram in Liburnia civitate, ... Aliam ecclesiam consecrasset dicitur in loco ad Vridrimas (Hansizius 1793, 240). – Poved je v Hansizevi zgodovinski pripovedi jasno razvidna. Prekinjajo jo le sprotni komentarji. Da je Modest prišel

v Karantanijo, se zdi Hansizu tako samoumevno, da ne potrebuje nobenega komentarja. Nova je trditev, da je posvetil cerkve, ki jih je postavil (karantanski) knez. Dejansko uporaba glagola *dedicare* napeljuje na misel, da je šlo za cerkve, ki so že stale. Da jih je dal postaviti knez, je seveda Hansizev konstrukt, ki izvira iz njegovih predstav o družbenih razmerah v tedanji Karantaciji. V primerjavi s svojo starejšo analizo v Germaniji Sacri je število posvečenih cerkva povečal na tri. Zato je moral vrniti števnike (*ynam, alteram*), da bi bila zgodba bolj verjetna. Prvo še vedno enači z Gospo Sveto, poudarja bližino virunskih ruševin, po njegovem ostankov Flavije Solve, ki naj bi dala izhodišče imenu *Solium*. Druga mu je sedanji St. Peter in Holz zaradi izvora imena Liburnija iz Teurnije. Za cerkev *ad Vridrimas* prizna, da mu je bilo ime nekoč zagonetka. S tem je opravičil svojo nekdanjo rekonstrukcijo Povedi, ki se ji je pozneje očitno odrekel. Medtem je namreč naletel v sekovskih spisih na ime reke *Vndrim* blizu Seckaua na Zgornjem Štajerskem, prav tako na dolino *Vndrimtal*. V tem delu Karantanije (*ea ipsa Carantaniae parte*) je torej morala biti (tretja) cerkev, ki jo je posvetil Modest. To cerkev, čeprav pozabljenega imena, mu potrjuje tudi omemba *ad Vndrim* v Ludvikovi darovnici (Kos 1906, Št. 172) salzburškemu nadškofu Adalwinu leta 865 (860) (Hansizius 1793, 240).

Hansiz je popravil tudi interpretacijo Modestovega sedeža, za katerega sedaj izrecno pravi, da ga kot pokrajinski škof ni imel. Še vedno pa verjame, da je pokopan v Gospe Sveti. Nekdanjo tezo o Liburniji kot pomembnem cerkvenem središču je rešil s trditvijo, da je Modest v Liburniji postavil za duhovnika spremljevalca Watona. Nadalje iz prepričanja, da je Modest pokopan v Gospe Sveti, izpelje misel, da si je poslednje počivališče izbral blizu dvora karantanskih knezov. Tega vidi na Krnskem gradu, kjer je še vedno kamnita miza (*mensa saxea*), kjer so nekoč ustoličevali karantanske kneze (Hansizius 1793, 241 ss).

Hansizu je enako samoumevno, da je v Modestovem času tudi Zgornja Štajerska del Karantanije, kar je v skladu z njegovim »karantanocentričnim«
pojmovanjem prostora, po katerem se mu zdi možno, da bi bil knez Vojnomir sin karantanskega kneza Inga (prim.: Mihelič 1977, 315 s). Vse sedanje interpretacije postavljajo Vojnomira izven Karantanije, Ingo pa se je v Wolframovi analizi izkazal za salzburškega duhovnika (Wolfram 1979, 96 ss). Za Hansiza je namreč značilna težnja, da neprestano povezuje zgodovino Slovanov v Vzhodnih Alpah, Posočju, Posavju in tudi Panoniji v skupno zgodovino Karantancev in Karantanije (Mihelič 1977, 327). Vsekakor moramo Hansizu priznati, da je vsa tri imena Povedi postavil na kraje, kjer jih vidi zgodovinopisje še danes. In ker gre za tri imena, naj bi šlo tudi za tri cerkve. Tudi to se je zdelo Hansizu tako samoumevno, da ni potrebovalo utemeljitve: St. Peter in Holz ter Gospa Sveta vendar stojita še danes, sled cerkve v Undrimah je dokazana v imenovanju darovnici. Vse to je skoraj dve stoletji kot dejstvo, o katerem ni dvoma, zadostovalo številnim rodovom zgodovinarjev: Poved govori o treh cerkvah v Karantaciji. Pika.

Wilhelm Wattenbach, *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus*

Prva sodobna kritična izdaja Konverzije je izšla 1854. Wattenbach je upošteval vse njemu znane rokopise in od tedaj se je njihovo število povečalo le za dva, manj pomembna (A in M1 po Lošku). Zato se pri rekonstrukciji prvotnega besedila Avtorja celo od najnovejše Loškove izdaje loči samo v nekaterih malenkostih. Pri Povedi ni prišlo do nobenih sprememb več. Odtlej oblika *Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis* (Wattenbach 1854, 7 s) velja za Avtorjevo, prvotno. Interpretacije so s tem dobile izenačeno podlago. Wattenbachov komentar Povedi je omejen le na identifikacijo krajev, pri tem se naslanja na Eichhorna in Klei(n)mayrna, ki ga je uporabljal že Linhart. Ni pa uporabil Hansizeve knjige »Annalecta...«. Zato je Wattenbachova rešitev enaka Linhartovi. Marijino cerkev ima tako za Gospo Sveto, preostanek imena Liburnija vidi v Lurnskem polju, Undrime so mu ime za dolino med Št. Vidom in Gospo Sveto (Wattenbach 1854, 8).

Prevodi

Že doslej smo videli, kako so različni pisci ne samó interpretacijo, ampak celo sámo Poved prilagajali svoji predstavi o zgodovinski resnici. In ker je vsak prevod že interpretacija, se je »skušnjavi resnice« skoraj nemogoče izogniti. Latinska Poved se je ustalila, zato pa je toliko več različic pri prevodih. A kot bomo videli, bolj ali manj odsevajo odvisnost od interpretacije, da Poved govori o treh cerkvah v Karantani. Subjektivnost prevajalcev bom pokazal predvsem na primeru prevodov v slovenščino. Ta jezik mi je kot materin najbližje, poleg tega nimam vtisa, da bi pri prevodih v druge jezike dosegli večjo ustaljenost.

Ti močje prišedši k Karantancem so blagoslovili tam cerkev sv. Mariji in drugo v mestu Tiburniji, v Ondrimah in v drugih mnogobrojnih krajih. – Opomba ob Marijinem imenu nas pouči: *Prej ko ne »Gospovetsko cerkev« blizo Celovca.* – Prevod je od vseh najbolj mehaničen in morda prav zato originalni Povedi celo najbližji. Opravi ga je Janez Majciger, ko je prevajal iz češčine (ne zdi se mi nemogoče, da je imel pred seboj tudi latinsko Poved) knjigo: Jan Ev. Břly, *Zgodovina svetih apostolov slovanskih Cirila in Metoda.* – V Pragi 1863, 99. Gre za prvi prevod Konverzije v slovenščino. Manjkata le prvi dve poglavji o Bajuvarih.

Ko je škof Modest s svojimi duhovniki prišel v Karantanijo, je posvetil cerkev Marije Device pri Gospej Sveti, potem cerkev v Liburniji, dalje cerkev ob Ingeringu in še več drugih po ostalih krajih imenovane dežele. – Precej predelana Poved je izdelek Franca Kosa. V opombah ob imenih krajev pojasnjuje, da je Liburnija tam, kjer je sedaj St. Peter in Holz, z utemeljitvijo, ki je v bistvu še Hansizeva. Za Ingering pove, da je potok in vas blizu Knittelfelda na Gorenjem Štajerskem (Kos 1902, 271). Konverzijo je sicer razstavil in izbrane odlomke v skladu s časom, o katerem govorijo, raztresel po svojih prvih dveh knjigah (Kos 1902; 1906).

Ti so prišli h Karantancem in posvetili tamkaj cerkev sv. Marije in drugo v mestu Liburniji in pri Ondrimah in v številnih drugih krajih. – Prevod Milka Kosa. V opombah pove, da gre za cerkve Gospe Svete, St. Peter in Holz, Ad Undrimas pa da iščejo na zgornjem Štajerskem v bližini Fohnsdorfa (Kos, Gestrin, Melik 1969, 28). Poved je del besedila zgodovinske čitanke, za katero je Kos prispeval prevod 4., 5. ter 14. poglavja Konverzije in odlomke njenih 10., 11., 12. in 13. poglavja (Kos, Gestrin, Melik 1969, 26 ss).

Sie kamen zu den Karantanen, weihten dort die Kirche der heiligen Maria, eine andere in der Burg Liburnia und eine ad Undrimas sowie an vielen anderen Orten. – Prevod Herberta Haupta v Wolframovi izdaji Konverzije (Wolfram 1979, 45).

... ki so po prihodu h Karantancem tam posvetili cerkev sv. Marije in drugo v mestu Liburniji in ad Undrimas. – Prevod Alfonza Gspana in Nade Gspan–Prašelj v slovenskem prevodu Linhartovega »Poskusa zgodovine...« (Linhart 1981, 228). Linhart svojo zgodovinsko pripoved dokumentira tudi s posameznimi odlomki iz Konverzije. Pri prevodu v slovenščino je bil preveden tudi del njegovih citatov (del pa izpuščen).

Le-ti so prišli med Karantance in tam posvetili cerkev svete Marije in še eno cerkev v mestu Liburniji in še eno pri Ondrimah in še v več drugih krajih. – Prevod Kajetana Gantarja, ki naj bi bil tudi avtor opomb k slovenskemu besedilu (Lošek 1997, 20). V njih nas seznanja, da gre za cerkev pri Gospej Sveti, St. Peter in Holz, Ad Undrimas pa naj bi ležal ob zgornji Muri in navaja po različnih avtorjih več možnih krajev (Gantar 1985, 19 s). Gre za prvi slovenski prevod celotne Konverzije. Ponekod je precej svoboden. Na nekatera taka mesta je opozoril že Štih (1997a, 283). Pri prevodu Povedi imam vtis, da je imel nanj vpliv tudi Hauptov prevod *z eine – eine pri eno – eno.*

Sie kamen zu den Karantanen und weihten dort eine Kirche der heiligen Maria, eine andere in der Burg Liburnia und eine »ad Undrimas« sowie weitere in vielen anderen Orten.

– Prevod Fritza Loška v njegovi izdaji Konverzije (Lošek 1997, 107) je trenutno od vseh najnovejši, vendar se od starejših po osnovnem pomenu ne loči.

V čem je razlika med prevodi in latinskim originalom, si najbolje ponazorimo, če prevod prestavimo nazaj v latinščino. Če vzamemo npr. za izhodišče Loškovo nemško Poved, bi bil njen možni latinski prevod, tudi če se skušamo kar najbolj približati slogu Avtorja, lahko takle: *Qui venientes ad Carantanos dedicaveruntque ibi ecclesiam (unam) sanctae Mariae et aliam in castro Liburnia et unam ad Undrimas sicuti alias in aliis quam plurimis locis*. To pa seveda ni več Avtorjeva Poved. Kaj se je zgodilo?

Lošek opozarja na zanimiv primer, ko je Wolfram v svojo latinsko izdajo Konverzije vključil napačno obliko besede *ille* pod vplivom prevoda Herberta Haupta (Lošek 1997, 36). Kar pomeni, da celo originalnemu besedilu sodobne interpretacije ne prizanašajo. Hkrati se zavemo, da prevodi živijo svoje življenje in vplivajo na interpretacije. Kajti koliko zgodovinske pisceve ima vedno možnost preveriti vsak vir v originalu ali vsaj po njegovi najboljši možni objavi? Kar pomeni, da se je vzpostavil krožni dokaz: interpretacije Povedi dokazujejo pravilnost prevodov, prevodi pa pravilnost interpretacij. Sodobne interpretacije tako slonijo na prevodih. Avtorjeva Poved pa je obstala na stranskem tiru.

5. Povzetek

1. Burkhardovo pismo iz leta 1161 kot topografski dokaz za kamne koroškega ustoličevanja ostaja še naprej nezanesljivo.

2. Otokarjeva Avstrijska rimana kronika iz 1306/1308 kot kamen obreda ustoličevanja opisuje najverjetneje sedanji zahodni sedež vojvodskega stola, kar bi bil lahko *terminus post quem* za postavitvev sedanjega vojvodskega stola.

3. Potrjena je bila oblikovna primerjava med gorami z imenom Stol/Stojna in obrisom zahodnega sedeža sedanjega vojvodskega stola.

4. Ime Karantanska, ki se pojavlja v listini iz 811, je administrativno vpeljano ime za nekdanji Notranji Norik. Na tem območju je lahko obstajalo več slovanskih kneževin (mdr. ožja Karantanija in Liburnija). Vsaj od tega trenutka naprej je treba ločiti med ožjo in širšo Karantanijo.

5. Listina iz 878, ki opisuje dvor Trebino, kaže, da slednji leži na stari meji ožje Karantanije.

6. Innichen je 769 nastal na meji Slovanov. Karantanocentrični koncept Marka Hansiza jo je v 18. st. spremenil v mejo Karantanije.

7. Kopija B listine iz 816 govori o meji Tiburnije pri Innichenu. Ime Tiburnija je v besedilo moglo priti najpozneje pred 870 (878), morda celo ne po 822.

8. *svęts večęrs* kaže na samostanski značaj dela BS I tako po raziskavah I. Grafenauerja kot tudi K.D. Olofa. Neljudskost besedišča BS I je ugotovila tudi I. Wiehl.

9. »Famuli« in »famulae« BS I govorijo za duhovnike (redovnike) in redovnice, ki se v tem spomeniku obračajo na Boga.

10. Poved Konverzije je mogoče povsem zanesljivo pojasniti z jezikovnimi zakonitostmi celotnega spisa. Smiseln slovenski prevod, ki se ujema z vsebino latinskega izvornika, je: »Ko so ti prišli, so tam posvetili Karantancem cerkev svete Marije in drugo na ozemlju (območju) Liburnije oziroma (natančneje) v Undrimah in v drugih zelo številnih krajih.« – Modest(?) in sodelavci so posvetili dve cerkvi, eno pri Karantancih (najverjetneje Gospo Sveto), drugo v Undrimah na ozemlju Liburnije.

11. Sodobne interpretacije Povedi slonijo na prevodih.

12. Avtor Konverzije si je dal opravka še posebej s 4. in 5. poglavjem (karantanskim delom). Pri pisanju 5. poglavja je uporabljal starejši spis, v katerega besedilo je vstavil Poved.

13. Sled omenjenega spisa zelo verjetno kaže tudi mlajši rokopis Vita Gebehardi iz poznega 12. stoletja.
14. Modest je bil poslan k poganskim Slovanom in je bil »škof« v Liburniji.

Seznam citiranih del:

- ALFÖLDY, G. 1974, *Noricum*. – London.
- ALFÖLDY, G. 1989, Die regionale Gliederung in der römischen Provinz Noricum. – *Schriften der philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg* 38, 37–55.
- BERTELS, K. 1987, Carantania. Beobachtungen zur politisch-geographischen Terminologie und zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im frühen Mittelalter. – *Carinthia I* 177, 87–196.
- BEZLAJ, F. 1982, *Etimološki slovar slovenskega jezika*. 2. knjiga K-O. – Ljubljana.
- BRUNNER, W. 1974, Die Kirche »ad Undrimas«. – *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 82, 1–29.
- DEHIO – Handbuch 1976, *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Kärnten*. – Wien.
- DOLENZ, H. 1971, Ausgrabungen in der Kirche von St. Peter in Holz (Teurnia). – *Carinthia I*, 161, 35–48.
- DOPSCH, H. 1993, Das Erzbistum Salzburg und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter unter besonderer Berücksichtigung der Salzburger Slawenmission. – [v:] *Karantainen und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, Wien-Köln-Weimar, 101–150.
- eMGH- 1 1996, *The electronic MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA on CD-ROM*. – izdajatelj: *Monumenta Germaniae Historica*, München ter Brepols, Turnhout.
- FITZ, J. 1975, Teurnia. – *Der kleine Pauly* 5, 636–637.
- FORSTNER, K. 1996, Das paläographische Umfeld des sogenannten Domitianfragmentes. – *Carinthia I* 186, 429–438.
- FRESACHER, W. 1973, Der Hof Treffen. – *Carinthia I* 163, 71–78.
- FURLAN, M. 1995, »stol«. – [v:] *Etimološki slovar slovenskega jezika* 3, Ljubljana, 319–320.
- [GANTAR, K.] 1985, Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev. – *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7, 15–27.
- GARDIN, J.-C. 1987, *Teoretska arheologija*. – Ljubljana. (slovenski prevod originala: *Une archéologie théorique*. –1979)
- GLASER, F. 1992, Teurnia: Römerstadt und Bischofssitz. – Klagenfurt.
- GLOSSAR 1982 = *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*. – Serie A, Lateinische namen bis 900, Band II, Lieferung 7, Wiesbaden. Izdajatelj: Jadran Ferluga, Manfred Hellmann, Frank Kämper, Herbert Ludat, Klaus Zernack.
- GRAFENAUER, B. 1952, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. – *Dela 1. razreda SAZU* 7, Ljubljana.
- GRAFENAUER, B. 1960, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. – Ljubljana.
- GRAFENAUER, B. 1985, Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. – *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7, 9–14 in 43.
- GRAFENAUER, I. 1936, Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadъ isprovědajaštiiмъ se. – *Razprave znanstvenega društva v Ljubljani* 13, Ljubljana.
- GRDINA, I. 1993, *Paleografska in historična problematika*. – [v:] *Brižinski spomeniki, Znanstvenokritična izdaja, Dela 2. razreda SAZU* 39, 16–27.
- GRDINA, I. 1993a, *Oris raziskav*. – [v:] *Brižinski spomeniki, Znanstvenokritična izdaja, Dela 2. razreda SAZU* 39, 154–160.
- GRDINA, I. 1996, *Karantanski mit v slovenski kulturi*. – *Zgodovina za vse* 3/2, 51–65.
- GRDINA, I. 1997, *O Brižinskih spomenikih in okoli njih ali »To ni več naključje!«*. – *Zgodovinski časopis* 51, 121–124.
- HANSIZIUS, M. 1729, *Germaniae sacrae Tomus II. Archiepiscopatus Salisburgensis chronologicè propositus*. – *Augustae Vindelicorum (Augsburg)*.
- HANSIZIUS, M. 1793, *Annalecta seu collectanea pro historia Carinthiae concinnanda*. – *Norimbergae*.

- HUBER, A. 1997, Nachwort. – [v:] Der Kärntner Fürstenstein im europäischen Vergleich (izdajatelj: Axel Huber), 237–246.
- JAKOPIN, P. 1997, Besedne zveze iz NZ. – Književni listi, Delo 31.12.1997, 69.
- JUŽNIČ, R. in KOPRIVA S. 1952, Latinska slovnica. – Ljubljana.
- KAHL, H.-D. 1980, Zwischen Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnen – Noricum. – [v:] Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jh., ÖAW Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 4, Wien, 33–81.
- KAHL, H.-D. 1993, Das Fürstentum Karantanien und die Anfänge seiner Christianisierung. – [v:] Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter, Wien-Köln-Weimar, 37–99.
- KAHL, H.-D. 1997, Der Mythos vom Zollfeld / Gosposvetsko polje. – [v:] Karantanien – Ostarrichi. 1001 Mythos, Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja 5, 51–92.
- KARPF, K. 1989, Das Kloster Molzbichl – ein Missionszentrum des 8. Jahrhunderts in Karantanien. – Carinthia I 179, 125–140.
- KARPF, K. 1996, Zur Entstehungszeit des frühmittelalterlichen Klosters Molzbichl. Beobachtungen zu Kirchen mit repräsentativen Steinausstattungen in Karantanien. – Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 12, 37–50.
- KARPF, K. in MEYER T. 1993, Fratres – Berg der Brüder? Ein Beitrag zur Herkunft des Namens und der Geschichte des Fratresberges bei Spittal an der Drau. – Carinthia I 183, 331–345.
- KARPF, K. in MEYER T. 1996, Frühes Eigenkirchenwesen in Oberkärnten. – Archäologie Österreichs 7, 77–84.
- KLEJN, L.S. 1988, Arheološka tipologija. – Ljubljana. (slovenski prevod angleške izdaje: Archaeological typology, Oxford 1982)
- KOS, F. 1902, Gradivo za zgodovino Slovencev 1. – Ljubljana.
- KOS, F. 1906, Gradivo za zgodovino Slovencev 2. – Ljubljana.
- KOS, F. 1911, Gradivo za zgodovino Slovencev 3. – Ljubljana.
- KOS, M. 1936, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. – Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Ljubljana.
- KOS, M. in GESTRIN F. in MELIK V. 1969, Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol. – Ljubljana.
- LINHART, A. 1791, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven. – Laibach.
- LINHART, A. 1981, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2. – Ljubljana (prevedli: 1. knjigo Marjeta Šašel Kos, 2. knjigo Alfonz Gspan in Nada Gspan Prašelj).
- LITTLE, B. J. 1992, Texts, images, material culture. – [v:] Text-Aided Archaeology (ured.: B. J. Little), 217–221.
- LOŠEK, F. 1985, Philologisches zur »*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*«. – [v:] Die Bayern und ihre Nachbarn 1, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 8, ÖAW Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 179, 255–268.
- LOŠEK, F. 1997, Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. – Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15, Hannover.
- MADER, B. 1986, Die Alpenslawen in der Steiermark. Eine toponomastisch-archäologische Untersuchung. – Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung 31, Wien.
- MEGISER, H. 1612, Chronica des Loeblichen Erzherzogthumbs Khaerndten. – Leipzig.
- MENCEJ, M. 1997, Odstri miti ustoličevanja. – Razgledi 16 (1095), 21.
- MIHELJČ, D. 1977, Karantanija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja. – Zgodovinski časopis 31, 287–328.
- MIRNIK – PREZELJ, I. 1998, Slovenska zgodnjesevrednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanjostjo – pogled z »Zahoda«. – Arheološki vestnik 49, 361–381.
- MORDEK, H. in GLATTHAAR M. 1993, Von Wahrsagerinnen und Zauberern. Ein Beitrag zur Religionspolitik Karls des Großen. – Archiv für Kulturgeschichte 75, 33–64.

- MORO, G. 1963, Zur politischen Stellung Karantaniens im fränkischen und deutschen Reich. – Südost-Forschungen 22, 78–96.
- NAHTIGAL, R. 1955, O etimologiji izraza kosez. – Slavistična revija 8, 164–167.
- NIERMEYER, J. F. 1976, *Mediae latinitatis lexicon minus*. – Leiden.
- OGRIS, A. 1996, Das Karlmann-Diplom von 878. Kärntens älteste Urkunde. – Graz-Klagenfurt.
- OLOF, K.D. 1996, Zu den Katalogen in den Freisinger Denkmäler. – [v:] Zbornik Brižinski spomeniki, Dela 2. razreda SAZU 45, Ljubljana, 87–95.
- PATERNU, B. et alii 1993, Prevod v sodobno slovenščino. – [v:] Zbornik Brižinski spomeniki, Znanstvenokritična izdaja, Dela 2. razreda SAZU 39, 83–99.
- PICCOTTINI, G. 1996, Die Römersteinsammlung des Landesmuseums für Kärnten. – Klagenfurt.
- PLEINEROVA, I. 1986, Brezno: experiments with building Old Slavic houses and living in them. – Památky archeologické 77, 104–176.
- PLETERSKI, A. 1992, Lev S. Klejn, Arheološka tipologija. – Praehistorische Zeitschrift 67, 243–244.
- PLETERSKI, A. 1994, ECCLESIA DEMONIBUS ADDICTA. Povedka o poganskem svetišču v Millstattu. – Zgodovinski časopis 48, 297–306.
- PLETERSKI, A. 1995, Bogo Grafenauer (1916–1995). – Arheološki vestnik 46, 341–342.
- PLETERSKI, A. 1996, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov. – Zgodovinski časopis 50, 481–534.
- PLETERSKI, A. 1996a, Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov. – [v:] Zbornik Brižinski spomeniki, 1996, str. 27–42.
- PLETERSKI, A. 1996b, Zur Methode der strukturellen Analyse von Gräberfeldern. – [v:] Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert, 15–20.
- PLETERSKI, A. 1997, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov. – Zbirka Zgodovinskega časopisa 17, Ljubljana. (separatna objava razprave iz Zgodovinskega časopisa 50, 481–534)
- PLETERSKI, A. in BELAK M. 1995, ZBIVA. Cerkve v Vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja. – Zgodovinski časopis 49, 19–43.
- POHL, H. D. 1996, Zur Sprache der Freisinger Denkmäler. – [v:] Zbornik Brižinski spomeniki, Dela 2. razreda SAZU 45, Ljubljana, 311–321.
- PUNTSCHART, P. 1899, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten. – Leipzig.
- RAMOVŠ, F. 1936, Kratka zgodovina slovenskega jezika. – Ljubljana.
- SCHNIZER, A. 1997, Die Karantanenmission – ein Rekonstruktionsversuch. – diplomska naloga na Katoliško-teološki fakulteti univerze na Dunaju.
- SCHÖNLEBEN, I.L. 1681, Carnioli antiqua et nova. – Labaci (Ljubljana).
- STADLER, H. 1996, Archäologische Untersuchungen im Bereich der St.-Nikolaus-Kirche in Matri/Osttirol. – Archäologie Österreichs 7, 85–90.
- ŠTIH, P. 1994, Priwina: slawischer Fürst oder fränkischer Graf? – [v:] Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung (izd.: Karl Brunner, Brigitte Merta), Wien–München, 209–222.
- ŠTIH, P. 1996, Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku. – [v:] Zbornik Brižinski spomeniki, Dela II. razr. SAZU 45, 13–26.
- ŠTIH, P. 1997, O vojvodskem stolu in Liburniji ter o metodi in znanstveni korektnosti neke razprave. – Zgodovinski časopis 51, 110–120.
- ŠTIH, P. 1997a, Herwig Wolfram, Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. Fritz Lošek, Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. – Zgodovinski časopis 51, 279–284.
- UNREST, I. 1724, CHRONICON CARINTHIACVM. – [v:] D. Simonis Friderici Hahnii, Collectio monumentorum, veterum et recentium..., Tomvs I., Brvnsvigae, 479–536.
- WATTENBACH, W. 1854, Gesta archiepiscoporum Salisburgensium. – Monumenta Germaniae Historica, Scriptorvm Tomvs 11, 1–103.
- WIEHL, I. 1974, Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler. Christliche Terminologie. – Slavistische Beiträge 78, München.

- WOLFRAM, H. 1979, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien. – Wien-Köln-Graz (osnovni nemški prevod: Herbert Haupt).
- WOLFRAM, H. 1980, Die Geschichte Österreichs vor der Entstehung Österreichs. – Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 117, 108–123.
- WOLFRAM, H. 1991, Karantanija med vzhodom in zahodom. – *Zgodovinski časopis* 45, 177–187.
- WOLFRAM, H. 1995, Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. – Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31, Wien-München.
- ZUPAN, J. 1998, Z eno besedo iz Prešerna bi opravili v tridesetih sekundah. – *Književni listi*, Delo 5.2.1998, 16.
- ZWITTER, F. 1981, Linhartova doba, misel in delo. – [v:] Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije, Ljubljana, 303–350.

* * *

Pri delu mi je pomagalo mnogo ljudi. Breda Pavčič-Justin je vnesla besedilo Konverzije v računalnik, Mateja Belak je računalniško oblikovala slike in zemljevide, Janez Stergar me je prvi opozoril na pomembnost besede *aliam* za število cerkva Povedi, s strokovnimi pripombami so sodelovali Irena Mirmik-Prezelj, Pavle Češarek, dr. Rado Riha, jezikovni pregled je opravila mag. Mirjam Mencej, koristne nasvete in pomoč sem dobil še od drugih prijateljic in prijateljev. Vsem iskrena hvala.

Zusammenfassung

Der Schöne, der Häbliche und der Böse

Über Methoden, Liburnien, Karantien, Herzogsstuhl, *Conversio* und Freisinger Denkmäler (FD)

Andrej Pleterski

Anlaß für die vorliegende Abhandlung gab die Kritik (Štih 1997; Grdina 1997) der Studie des Verfassers über die Topographie der Kärntner Fürstensteine, über den mythologischen Hintergrund der Kärntner Herzogseinsetzung und über die slawischen Fürstentümer in den Ostalpen (vor allem Karantien und Liburnien) im 8. und 9. Jahrhundert (Pleterski 1996; 1997).

Einleitend stellt der Verfasser einige Methoden bei der Erforschung dar sowie die Einteilung der Quellen und das Verhältnis zwischen den einzelnen Quellengattungen. Es folgt eine Auseinandersetzung mit den Behauptungen und Argumenten der beiden Kritiker. Der zweite Teil der Abhandlung ist der computergestützten Strukturanalyse der *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* gewidmet, mit der jene inneren Sprachregeln aufgedeckt werden sollen, die das Verständnis des folgenden Satzes im fünften Kapitel der *Conversio* sichern: *Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis*. Beigefügt ist die Geschichte der Interpretationen dieses Satzes seit dem 12. Jahrhundert bis heute. Die Auseinandersetzung und die Analyse ergaben mehrere Ergebnisse:

1. Johann von Viktring bezeichnet mit den Wörtern *sedes* und *lapis* nicht eindeutig den einzelnen Stein der Kärntner Einsetzungszeremonie. Aus diesem Grunde stellt er keine Stütze für eine eindeutige Interpretation der beiden Wörter in Burkhard's Brief aus dem Jahre 1161 dar. Daher bleibt das als topographischer Beweis für die Steine der Kärntner Einsetzung nach wie vor unsicher.

2. Ottokars Österreichische Reimchronik aus den Jahren 1306/1308 beschreibt als Stein der Einsetzungszeremonie höchstwahrscheinlich den jetzigen westlichen Sitz des Herzogsstuhls, was einen *terminus post quem* für die Errichtung des jetzigen Herzogsstuhls sein könnte.

3. Bestätigt wurde der Formvergleich zwischen den Bergen mit dem Namen Stol/Stojna und dem Umriß des westlichen Sitzes des jetzigen Herzogsstuhls.

4. Der Name *Carantana*, der in der Urkunde aus dem Jahre 811 vorkommt, ist ein auf administrativem Wege eingeführter Name für das Innere Noricum. In diesem dürften mehrere slawische Fürstentümer existiert haben (u.a. das engere Karantanien und Liburnien). Wenigstens von diesem Zeitpunkt an muß zwischen dem engeren und weiteren Karantanien unterschieden werden.

5. Die Urkunde aus dem Jahre 878, die den Hof Trebina (Treffen) beschreibt, weist darauf hin, daß letzterer an der alten Grenze des engeren Karantanien liegt.

6. Innichen entstand 769 an der Grenze der Slawen. Durch das karantanozentrische Konzept von Marko Hansiz wurde sie im 18. Jahrhundert in die Karantanengrenze verwandelt.

7. In der Kopie B der Urkunde aus dem Jahre 816 ist von der Grenze Tiburniens bei Innichen die Rede. Die Entwicklung Teurnia>Lurn zeigt, daß der Name Tiburnia spätestens vor 870 (878), vielleicht sogar nicht nach 822, in den Urkundentext gelangt ist.

8. svěť večerъ – seine Mißachtung weist auf den klösterlichen Charakter eines Teils des FD I hin, sowohl in den Forschungen I. Grafenauers als auch in denen K.D. Olofs. Daß der religiöse Wortschatz des FD I unvolkstümlich sei, wurde auch von I. Wiehl festgestellt.

9. Die Wörter »famuli« und »famulae« des FD I weisen auf Geistliche (Ordensbrüder) und Ordensschwestern hin, die sich in diesem Denkmal an Gott wenden. Dieser Befund spricht dafür, daß ein Teil der Wurzeln der FD in einer Männer- und einer Frauenklostergemeinschaft zu suchen ist.

10. Der einschlägige Satz der *Conversio* läßt sich mit großer Zuverlässigkeit mithilfe der festen sprachlichen Gesetzmäßigkeiten der ganzen Schrift erklären. Das Verb *venire* steht auf die Frage wohin? dort immer mit einer Präposition. Im genannten Satz steht es auf die Frage wann? Das Wort *ibi* bezieht sich nie auf einen Ort im selben Satz, das *ibi* des analysierten Satzes bezieht sich folglich nicht auf *Carantanis*, sondern auf *illam plebem*, zu dem Modestus geschickt wurde. Eine ständige Wortverbindung ist auch: (*ad, in*) (Ortsname) *ecclesiam in honore (sancti, sanctae)* (der Name des/der Heiligen) *dedicare*. Der Numerus des Substantivs *ecclesia* stimmt mit der Zahl der geweihten Kirchen überein. Ist der Ortsname unbekannt, so wird der Inhaber des Besitzes mit der Kirche angeführt. Die *Carantani* sind daher Besitzer des Areals mit der Marienkirche. Außer dieser wurde noch eine unbekannte Kirche geweiht, denn *aliam* (Singular) bezieht sich auf *Liburnia civitate seu ad Undrimas*. Wenn es sich um zwei Orte mit zwei Kirchen handelte, müßte da *alias* stehen oder hinter *seu* noch einmal *aliam*. *Civitas Liburnia* kann man mit *civitas Priwiniae* vergleichen, diese ist jedoch höchstwahrscheinlich nur ein Synonym für *proprietas Priwiniae*. Eine sinngemäße Übersetzung, die dem Inhalt des lateinischen Originals entspricht ist: »Als diese gekommen waren, weihten sie dort den Karantanen die Kirche der heiligen Maria und eine andere im Gebiet (Bereich) Liburnien bzw. (genauer) in Undrimas und in sehr vielen anderen Orten.« – Modestus(?) und seine Mitarbeiter haben zwei Kirchen geweiht, die eine bei den Karantanen (höchstwahrscheinlich Maria Saal – Gospa Sveta), die andere in Undrimas im Gebiet Liburnien.

11. Die neueren Interpretationen des behandelten Satzes beruhen auf Übersetzungen.

12. Der Autor der *Conversio* gab sich besonders mit dem 4. und 5. Kapitel (dem karantanischen Teil) viel Mühe. Beim Verfassen des 5. Kapitels verwendete er eine ältere Vorlage, in deren Text er den analysierten Satz einfügte.

13. Auf die Spuren der genannten Vorlage wiesen bereits H.-D. Kahl (1980, 73, Anm. 148; 1993, 41) und Klaus Bertels (1987, 133 ff.) hin und setzten sie in Verbindung mit einem Auszug aus der Handschrift der Vita Gebhardi aus dem späten 12. Jahrhundert.

14. Modestus wurde zu den heidnischen Slawen geschickt und er war »Bischof« in Liburnien.

ZALOŽBA
ZRC

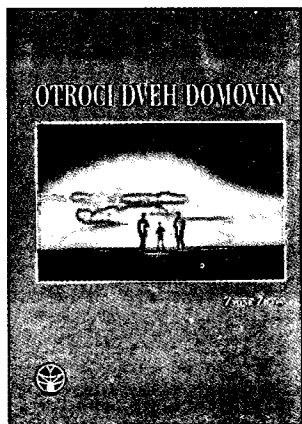
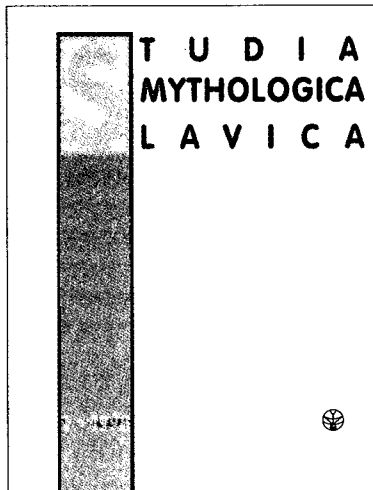
STUDIA MYTHOLOGICA SLAVICA 1

Uredila Monika Kropelj in Nikolai Mikhailov

Namen zbornika je osvetliti slovansko mitologijo z različnih vidikov, prispevati k njeni rekonstrukciji ter predstaviti mitopoetično in religiozno izročilo slovanskih narodov. Zbornik je rezultat poglobljenih raziskav slovanskega bajsellovnega izročila in študijskih primerjav z mitologijo in verskimi predstavami starejših slovanskih in evrazijskih – predvsem indijskih – civilizacij. Zbornik ima mednarodni in interdisciplinarni značaj in je tematsko zanimiv za področje etnologije, filologije, zgodovine, arheologije, religiologije, literarne zgodovine in filozofije. Zbornik je nastal v sodelovanju Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Oddelka za lingvistiko Univerze v Pisi.

1998, 340 str., 17,5 x 24 cm, broširana, ISSN 1408-6271.

Cena: 2.800 SIT



Zvone Žigon

OTROCI DVEH DOMOVIN

Slovenstvo v Južni Ameriki

Knjiga je kulturno-antropološka študija problematike ohranjanja (slovenske) etnične identitete med pripadniki druge (in tretje) generacije slovenskih izseljencev v Južni Ameriki, predvsem v Argentini, kamor se je izselilo največ Slovencev. Temelji na empirično-zgodovinskih podatkih o vzrokih in načinu preseljevanja in podrobno razčlenjuje dejavnike, ki vplivajo na ohranjanje etnične identite (motivacija, različnost vzrokov izselitve, drugačnost imigrantske kulture, odnos do razmer v »matični« domovini), medije, prek katerih se le-ta ohranja (družina, društva, cerkvene ustanove), in pojavne oblike (kulturno ustvarjanje, jezik, običaji, politično izročilo itd). Delo bogati obširen dodatek, v katerem so zabeležke pogovorov z izseljenci, dnevniški zapiski s študijskih potovanj in pisne izpovedi (pisma) pripadnikov različnih generacij slovenskih izseljencev z različnih celin, v katerih opisujejo svoje življenjske zgodbe in dožemanje lastne identitete.

1998, 269 str., 17 x 24 cm, broširana, ISBN 961-6182-59-5.

Cena: 3.500 SIT

Založba ZRC

P.P. 306, 1001 Ljubljana

Fax: 061/125 52 53, E-pošta: zalozba@zrc-sazu.si, <http://www.zrc-sazu.si/zalozba>

ZAPISI

Pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli

Za pouk zgodovine smo dobili nove učbenike, ki smo jih lahko resnično veseli. Zato je brez dvoma delo učiteljev v šoli dosti lažje, kot je bilo naše delo takoj po osvoboditvi. Imeli smo učbenike, ki so bili prevedeni iz ruščine. V njih ni bilo nobenih metodičnih napotkov, nobenih vprašanj ob poglavjih, celo ilustracij ni bilo v njih. Po resoluciji Informbiroja so tudi te učbenike vzeli iz prometa in učenci so samo pisali in pisali, kar je bilo zelo zamudno. Učni načrti za zgodovino so bili natančno predpisani, maturo iz zgodovine so morali opravljati vsi učenci in učitelji smo se trudili, da si osvojijo vsaj določena poznavanja dejstev. Tako učitelji snovi nismo mogli obravnavati niti obširno niti poglobljeno, predvsem pa nismo smeli, glede na afiniteto do snovi, nekaterih poglavij obravnavati obširneje ali manj obširno, kot je to zahteval učni načrt. Potem smo vendar dobili učbenike, ki so bili z znanstvenega vidika neoporečni, vsebovali so tudi že nekatere metodične napotke, se pravi vprašanja, tabele, časovne trakove in celo črno-bele ilustracije, kljub temu pa se glede opreme nikakor niso mogli meriti z današnjimi.

Sedanji učni načrti niso okosteneli in to omogoča, da učitelji posamezna poglavja obdelajo obširneje, preko drugih pa preidejo hitreje. Matura iz zgodovine ni obvezna za vse dijake, ampak jo opravljajo samo tisti, katere zgodovina posebno zanima. Poleg tega pa imajo učitelji možnost, da snov ponavljajo takorekoč celo zadnje šolsko leto.

V novih učbenikih ni predstavljena samo politična in vojaška zgodovina, ampak tudi materialna kultura, družbene razmere in kulturno življenje. Na koncu poglavij so dodane časovne preglednice, veliko je slik v črno-belem in barvnem tisku in dodani so celo kratki odlomki virov, ki posamezna poglavja osvetljujejo. Rečemo lahko, da naši učbeniki ne zaostajajo več npr. za angleškimi ali francoskimi.

Kljub temu pa marsikateri učenec še vedno sodi, da je zgodovina predmet, pri katerem ni potrebno nič misliti, ampak se samo učiti dejstva. Temu je najbrž krivo to, da v naših šolah še vedno vse preveč dociramo in puščamo učencem premalo možnosti za samostojno delo. Sicer tudi na univerzi profesorji docirajo, vendar študenti obiskujejo tudi seminarske vaje, pri katerih se uvajajo v samostojno delo, berejo in preučujejo zgodovinske vire in samostojno iščejo odgovore na zastavljena vprašanja. Tako bi lahko delali tudi v srednji šoli in višjih razredih osnovne šole, seveda na manj zahtevni ravni. Učencem bi lahko pokazali pot od zgodovinskih virov do dejstev. To sicer ne pomeni, da bodo učenci prišli do novih odkritij, lahko pa bodo spoznali pot, ki so jo opravili zgodovinarji znanstveniki, ko so pisali zgodovino.

Zgodovinske vire kot učne pripomočke smo začeli uvajati v šole že kmalu po osvoboditvi. Najprej smo uporabljali nemške, francoske in hrvaške zbirke virov, nato pa smo dobili tudi prve lastne zbirke, ki so jih večinoma pripravili univerzitetni profesorji. Veseli smo, da imamo zdaj v učbenikih odlomke zgodovinskih virov, vendar bi potrebovali še obširnejše zbirke s komentarji. Vemo namreč, da se zgodovinski viri lahko uporabljajo kot ilustracija dogajanj, se pravi na podlagi ilustrativne metode, pa tudi na podlagi dokazovalne ter analitično-sintetične metode. Te metode se seveda med seboj lahko prepletajo. Morda bi potrebovali to, kar Angleži imenujejo *Teacher's Book*, se pravi metodična navodila za učitelje v posebnem zvezku. Zanimivo je, da Angleži v nekaterih učbenikih pri vsaki učni enoti navajajo cilje, ki jih morajo učenci doseči.

Učitelji se pritožujejo, da naše strokovne knjižnice ne premorejo tujih revij za metodiko zgodovinskega pouka, čeprav so jih nekoč že prejemale, in to poleg jugoslovanskih tudi ruske

(kakrašnekoli so že bile), nemške in francoske. Posebno pa se pritožujejo nad tem, da programi zborovanj slovenskih zgodovinarjev, ki so sicer zelo zanimiva in kvalitetna, v zadnjem času popolnoma puščajo v nemar metodiko zgodovinskega pouka. Sodijo, da bi morali tem problemom nameniti vsaj toliko pozornosti kot v preteklosti in da bi morali k delu pritegniti tudi metodike.

Vida Wedam

ŠOLSKA KRONIKA

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva - Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših števil ZČ je hkrati s to številko izšel zvezek št. 1-2 letnika 31/1977. To je že 34. ponatisnjeni zvezek.

ZČ 1-2 letnika 31/1977 objavlja predvsem gradivo zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Kranjski gori jeseni leta 1976 (o slovenski zgodovini 1894-1904, o nekaterih vprašanih zgodovine Gorenjske in Koroške - od Karantanije do podpisa Avstrijske državne pogodbe 1955). Cena zvezka je 2000 SIT, za člane ZZDS 1500 SIT in za študente 1000 SIT.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/1697-210. Seznam pa je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo 25 %, študenti pa 50 % popust.

JUBILEJI

Olga Janša-Zorn – ob jubileju

Olga Janša se je rodila 5. julija 1938 v Dolenjem Logatcu na Notranjskem, hodila v osnovno šolo in nižjo gimnazijo v Ormožu na Štajerskem, v višjo gimnazijo pa v Kranju na Gorenjskem. Take so bile službene postaje njenega očeta, državnega uradnika. V Ljubljani je študirala zgodovino in diplomirala septembra 1962. Prve njene službe so bile na osnovnih šolah v Preddvoru in Predosljah, pa na gimnaziji v Kranju. Nato je enajst let in pol vodila knjižnico zgodovinskega oddelka filozofske fakultete v Ljubljani (1968–1980). Tretje prizorišče njene zaposlitve je bila pedagoška akademija oziroma pedagoška fakulteta ljubljanske univerze. Tu je predavala zgodovino najprej na oddelku za zgodovino in geografijo, potem pa na oddelku za razredni pouk. Gostovala je tudi na mariborski pedagoški fakulteti.

Za srednješolsko profesorsko službo je delala profesorski strokovni izpit, za bibliotekarsko delo bibliotekarski strokovni izpit. 9. decembra 1988 je branila disertacijo in bila 21. junija 1989 promovirana za doktorja zgodovinskih znanosti. V letih 1989–1994 je bila docent, potem pa izredni profesor. 1. oktobra 1997 je stopila v pokoj. Ta pokoj seveda ni pomenil konca njenega pedagoškega ali znanstvenega dela. Med drugim se je lotila še predavanj zgodovine na tako imenovani tretji univerzi.

Znanstvena pot Olge Janša-Zorn je zelo raznovrstna. Tu moremo omeniti samo nekatere stvari iz njene bogate in obsežne bibliografije. Njen prvi članek je izšel v *Kroniki*, v istem letu, ko je diplomirala. To je bil kratek pa zanimiv članek o tem, kako so *Novice* v letih 1865 in 1866 vabile Slovence, da bi se naseljevali v kneževino Srbijo in v srbske kraje habsburškega cesarstva. O agrarni reformi v Sloveniji med obema vojnama je pred 35 leti napisala odlično pregledno študijo (*Zgodovinski časopis* 1964), ki je bila glavna podlaga za Blaznikov prikaz te problematike v *Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev – Zgodovini agrarnih panog* (I, str. 179ss), v novejšem času pa jo je sama opisala v *Enciklopediji Slovenije*. Posebej je konkretno opisala agrarno reformo na veleposestvu Jablje (*Kronika* 1979).

Zgodaj je začela pisati o zgodovini turizma na Slovenskem. Obdelala jo je v vrsti nadaljevanj v *Turističnem vestniku* (1968), posebej je prikazala še razvoj turizma na Bledu (*Kronika* 1984) in v Kamniku (zbornik *Kamnik 1229–1979*). Pred dvema letoma je opisala turizem v času med obema vojnama v zborniku *Razvoj turizma v Sloveniji*, ki je izšel ob 28. zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Bledu. Njeno zadnje delo s tega področja je razprava *Turistična dejavnost na Slovenskem do druge svetovne vojne*, ki je izšla v zborniku *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva* (založba Razum, 1998).

Olga Janša-Zorn je na simpoziju o krajevni zgodovini v Domžalah 1977. leta dala tehten referat o naši raziskovalni dejavnosti na tem področju, v *Kroniki* pa je bil objavljen njen »Pregled raziskovanja slovenske krajevne zgodovine«. V zbornikih reprodukcij starih razglednic je prikazala



dele Ljubljane (Pozdrav iz Ljubljane, 1985) in Gorenjske (Pozdravi iz slovenskih krajev, 1987). Obsežno, z več zanimivimi prijemi, je prikazala zgodovino kranjske gimnazije, na kateri je tudi sama učila (Kranjski zbornik 1970 in 1975). Lansko leto se je ta način dela v nekem smislu ponovil. Izšel je zbornik ob petdesetletnici ljubljanske Pedagoške fakultete, ki je terjal od Olge Zorn mnogo težkega dela, posebej zato, ker so pred leti nevestni funkcionarji uničili ali izgubili važne dele arhiva.

Zelo veliko dela in truda je porabila Olga Janša-Zorn za bibliografije, bodisi da je delala sama ali s sodelavci. Tako je nastalo bibliografsko kazalo za prvih 25 letnikov Zgodovinskega časopisa, tako so nastale bibliografije člankov in publikacij o slovenski zgodovini za posamezne skupine let, novih domačih ali tujih zgodovinskih publikacij, tako je nastala leta 1995 bibliografija slovenskih zgodovinskih del v tujih jezikih, tako so nastale bibliografije treh profesorjev zgodovine (Metod Mikuž, Bogo Grafenauer in Ferdo Gestrin). Sestavila je tudi kar se da popolno bibliografijo del, ki jih je objavil njen mož, prežgodaj umrli dr. Tone Zorn (*Zgodovinski časopis* 1982). Napisala je zelo veliko ocen in poročil o publikacijah, zborovanih in simpozijih, prispevkov v Enciklopediji Slovenije in prikazov živečih slovenskih zgodovinarjev v različnih revijah in časopisih.

Prve službe Olge Janše so pomenile poučevanje na osnovnih šolah. V zadnjih letih se je lotila pisanja učbenikov spoznavanja družbe in zgodovine za osnovne šole. Pri spoznavanju družbe je največ sodelovala z Marijo Košak in Majo Umek. Izšel je atlas za spoznavanje družbe (za 4. in 5. razred), izšla sta učbenika za oba razreda. Za zgodovino je z Darjo Mihelič napisala Stari in srednji vek (za 6. razred).

Po obsegu, kvaliteti in pomembnosti je glavno delo Olge Janša-Zorn monografija o Historičnem društvu za Kranjsko. Društvo je bilo ustanovljeno 1843 kot del Historičnega društva za Notranjo Avstrijo in se je v začetku naslednjega desetletja osamosvojilo. Dobrih dvajset let je bilo središče organiziranih zgodovinopisnih prizadevanj na Kranjskem, je pa leta 1868 nehalo z delom in se 1885 uradno razpustilo v korist Muzejskega društva za Kranjsko. Delovanje Historičnega društva za Kranjsko je Olga Janša-Zorn prikazala po virih, predvsem društvenih publikacijah in objavah v ljubljanskih časopisih in časnikih, pa tudi v strokovnem časopisu drugod, tudi izven habsburške monarhije. Prikaz je zelo podroben, prav ta način obravnave pa je pokazal površnost mnogih dosedanjih sodb o društvu, njegovem delu in ljudeh v njem. Te dosedanje sodbe so delo društva v glavnem bagatelizirale in ga postavljale na rob našega zgodovinopisja. Kakor pa je pokazala Olga Janša-Zorn, društvo nikakor ni bilo nepomembno. V Historičnem društvu so sodelovali profesorji, uradniki, katoliški duhovniki pa tudi protestantski pastor, ljudje zelo različnih nazorov in različnih narodnostnih pogledov. Po članih je bilo društvo deloma slovensko, deloma ne, vsekakor pa spada v celoti v našo zgodovino. Vinko F. Klun je pisal, da Historično društvo ni nemško društvo, da je kranjska zgodovina pretežno slovenska zgodovina in je dal tudi Linhartu izredno visoko mesto v razvoju našega zgodovinopisja, česar doslej nismo vedeli. Študija o Historičnem društvu za Kranjsko je bila napisana kot disertacija, nekoliko spremenjena in dopolnjena je izšla v posebni knjigi leta 1996.

Na kratko naj zapišemo na koncu, da je Olga Janša-Zorn veliko delala v Zgodovinskem društvu za Slovenijo oziroma Zvezi zgodovinskih društev Slovenije. Nekaj časa je bila tajnica društva, potem je bila kar dolgo glavna urednica Kronike (1972–1979) in je še zdaj v njenem uredniškem odboru.

Olga Janša-Zorn ima za seboj bogato in plodno delo. Naj to delo raste še naprej, njej v zadovoljstvo in naši zgodovini v korist.

Vasilij Melik

INSTITUCIJE

100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana

Bralcem Zgodovinskega časopisa je verjetno znana vloga arhivskih ustanov, ki s svojim strokovnim, kulturnim in znanstvenim delom skrbijo za hrambo, predstavitev in proučevanje arhivskega gradiva. Arhivskega gradiva in rezultatov prizadevanj arhivskih delavcev ne sme pri svojem delu spregledati noben zgodovinar oz. preučevalec preteklosti. Pomen arhivskega gradiva za razumevanje in spoznavanje preteklosti je neizmeren in ohranjeno gradivo opravičeno lahko primerjamo z dragulji, arhivske ustanove pa z zakladnicami, ki to dragoceno gradivo hranijo. Njihova vrata so odprta vsem, ki želijo pogledati v zgodovino našega bivanja, dragulj, ki ga posameznik išče, pa mora poiskati vsak sam, pri čemur mu strokovnjaki v arhivih le pokažejo smer do zelenega dragocenega gradiva.

Zakaj to opozorilo na plemenitost ohranjenega pisnega gradiva in pomembnost dela arhivskih strokovnjakov? Zato, ker je po mojem globokem prepričanju odnos širše javnosti do pisnih ostalin preteklosti še vedno nerazumevajoč, če ne odklonilen, in sicer v pomenu večkrat izražene misli: »Koga pa to sploh zanima?« Ko se ti ljudje srečajo z arhivom zaradi pridobitve raznih dokazil, ki jih potrebujejo za urejanje premoženjskih ali statusnih zadev, se šele zavedo pomena arhivskega gradiva, zlasti še, če zelenega gradiva ne morejo dobiti, ker je bil uničen pred prihodom v arhivsko ustanovo. Tudi mnogi raziskovalci se mnogokrat ustrašijo arhivskega gradiva, saj njegova uporaba zahteva določeno predznanje, tj. dobro poznavanje ustvarjalca gradiva in njegovo ureditev. Vendar jim še tako dobra strokovna obdelava arhivskega gradiva ne more ponuditi zastavljenih odgovorov na pladnju, zato morajo imeti veliko mero potrpežljivosti in vztrajnosti, da se prebijejo skozi gradivo in najdejo želene podatke. Mnogokrat je pri uporabnikih arhivskega gradiva veliko nerazumevanja, če zaradi njegove neohranjenosti zelenega gradiva ne najdejo. Kriviti arhivske ustanove je krivično, saj je bilo zaradi najrazličnejših vzrokov – človekove neumnosti, vojn, namernih in nenamernih uničenj pri ustvarjalcih gradiva ipd. – mnogo gradiva uničenega že pred prihodom v strokovni (zgodovinski) arhiv. Z delom arhivskih ustanov na Slovenskem, ki so kot pajkova mreža prekrili vse ozemlje Slovenije, se védenje o pomenu arhivskega gradiva širi. In med temi ustanovami ima pomembno vlogo tudi Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Institucija se ponaša s častitljivim časom delovanja, ki sta ga pred 100 leti (1898) zakoličila za kulturna vprašanja Ljubljane razumevajoči župan Ivan Hribar in pesnik Anton Aškerc, ki se je odločno poprijel arhivskega dela in zapustil sledove v njem. Na srečo pesnik ni zasedel mesta mestnega arhivarja samo z namenom pridobitve zaslužka (sinekura), ampak se je resno zakopal v delo, upoštevajoč moderne strokovne prijeme, npr. spoštujoč načelo proveniencie pri urejanju arhivskega gradiva. S tem so bili postavljeni temelji prvi ljubljanski mestni kulturni ustanovi. (»Mestni arhivi morajo biti že zaradi tega važni, ker so mesta duševna, kulturna in politična središča držav in narodov«, A. Aškerc, 1910.)

Aškerčevo delo je bilo prostorsko omejeno na Ljubljano in arhivsko gradivo, ki ga je hranil ljubljanski magistrat. Ta prostorska omejitev na mesto je veljala do srede šestdesetih let, ko so njegovi strokovni nasledniki neformalno, po letu 1972 pa tudi formalno, razširili svojo dejavnost na območje, ki se grobo pokriva s teritorijem nekdanje dežele Kranjske, vključno z Idrijo. Zaradi razširitve se je Mestni arhiv ljubljanski preimenoval v Zgodovinski arhiv Ljubljana, dobil je torej naziv, ki ga nosi še danes. Prostorska razsežnost je zahtevala tudi organizacijske spremembe, zato danes delujejo poleg enote Mestni arhiv Ljubljana (naslednica Mestnega arhiva ljubljanskega) še enote za obljubljsko območje (obe s sedežem v Ljubljani), enota za Gorenjsko v Kranju, enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu, enota v Škofji Loki in enota v Idriji. Arhivski depoji na 16 različnih lokacijah (v skupni izmeri 3090 kvadratnih metrov površine) so razpršeni po vsem omenjenem območju delovanja arhiva. Večina med njimi še vedno ne zadošča modernim merilom za hrambo pisnega gradiva, njihova dislociranost od sedežev enot pa otežuje tudi uporabo gradiva. Kot

zanimivost omenimo, da so bili že konec petdesetih let adaptirani depojski prostori na magistratu v Ljubljani, ki so s kapaciteto za 2000 tekočih metrov arhivskega gradiva bili hkrati naj sodobnejši v takratni Jugoslaviji.

Ko je župan Etbin Costa leta 1866 prosil zgodovinarja Petra pl. Radicsa, da uredi staro mestno registraturo, je le-ta v svojem poročilu o opravljenem delu zapisal, da gradivo ljubljanske mestne registrature obsega 213 fasciklov, 66 računskih ter 177 davčnih knjig in več kot 200 drugih arhivalij. Danes hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana skupno 2666 fondov in zbirke, v izmeri skoraj 8000 tekočih metrov. Ne glede na porast pisnega komuniciranja v 20. stoletju (zlasti pa v času jugoslovanskega samoupravnega sistema) in na ohranjen obseg arhivskega gradiva, je v ohranjenem gradivu še vedno veliko belih lis, ki so nastale kot posledica menjave državnih in političnih sistemov, vojn in ne nazadnje ne ravno visokega čuta odnosa do nastajajočega gradiva pri njegovih ustvarjalcih na vseh ravneh, od državni vrhov do posameznikov. Zato se usoda arhivskega gradiva začne (in lahko konča) že pri njegovem ustvarjalcu. Od kulturnega odnosa posameznikov in naroda kot celote pa je odvisen tudi odnos do ohranjanja pisnega dela naše dediščine. Upam, da se motim v misli, da je ta odnos pri Slovencih še vedno šibak.

Prihod Antona Aškerca na mesto mestnega arhivarja, poleti 1898, pomeni začetek Mestnega arhiva ljubljanskega. Danes skrbi za arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana 32 strokovnih delavcev. Če pa pogledamo seznam vseh zaposlenih od 1898 do 1998, najdemo naštetih 99 oseb, ki so vsak na svojem delovnem mestu pomagali pri uspešnem delovanju ustanove. Kdo v znanstvenih krogih (če se omejim samo nanje) ne pozna imen, kot so Vladislav Fabjančič, Jože Šorn, Vlado Valenčič, Božo Otorepec, Sergij Vilfan, France Štukl, Jože Žontar, Janez Kopač, Zorka Skrabl, Vladimir Žumer in vrste drugih, ki jih najdemo zapisane v seznamu zaposlenih.¹ V arhivu se kalijo mnogi mladi arhivisti, ki se uveljavljajo tudi na raziskovalnem področju. Nikakor pa ne smemo pozabiti na številne strokovne delavce, ki so s svojim delom pripomogli k rasti arhiva in njegovemu današnjemu ugledu. Od Aškerčeve delovne mize v temnem kotu arhivskega skladišča, ki je mnoge obiskovalce povrnil nekaj stoletij nazaj, so današnji delovni prostori v sočasju z napredkom tehnologije. Zadnji trije direktorji Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Sergij Vilfan (1950–1972), Jože Žontar (1972–1992) in Janez Kopač (od 1992) so imeli in imajo posluh za modernizacijo arhiva. Danes delujejo v arhivu mikrofilmski laboratorij z možnostjo skeniranja dokumentov, opremljena čitalnica, možnosti informiranja o arhivu in njegovem gradivu prek interneta, in še bi lahko naštevali.

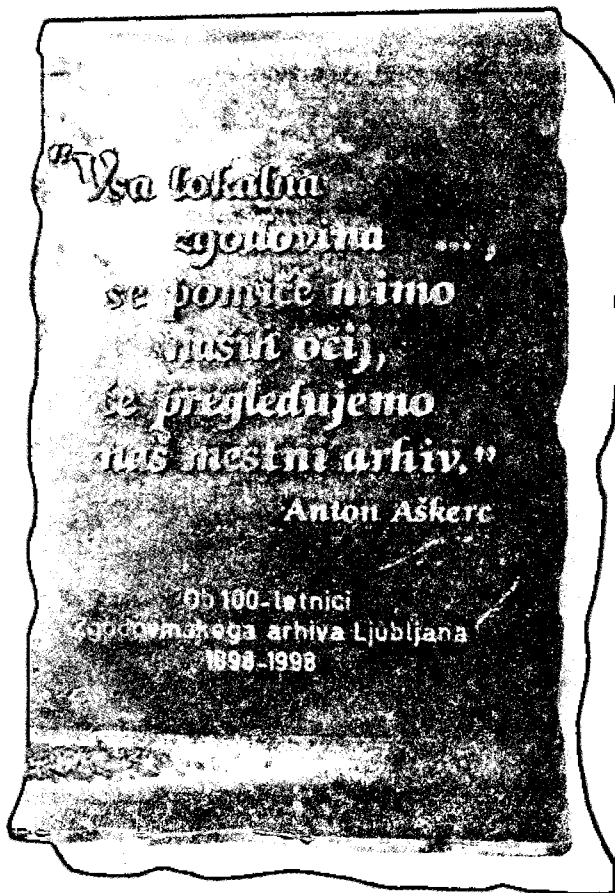
O ohranjenih fondih in zbirkah se lahko vsak informira s pomočjo *Vodnika* in interneta.² V arhivskih čitalnicah na sedežih enot lahko uporabnik dobi na vpogled klasične pripomočke za iskanje in pri iskanju zelenega gradiva bodo radi pomagali zaposleni strokovni delavci. Poudariti moram odprtost arhivov, saj mnogim zastane korak, ko ga napotiš v arhiv, češ, kako se pa bom v njem znašel. Da bi razblinil sliko arhiva kot institucije z gorami neobvladljivega arhivskega gradiva, se je tudi Zgodovinski arhiv Ljubljana že pred desetletji odločil za okrepitev stika z javnostjo, npr. s pomočjo arhivskih razstav. To dejavnost opravlja še danes.

Ena od pomembnih dejavnosti arhiva je izdajateljska, saj v njegovem okviru izhajajo vodniki, inventarji, monografije, katalogi ipd. Če je razstavna dejavnost namenjena širšim krogom ljudi, je na izdajateljskem področju posvečena večja pozornost znanstvenim krogom in radovednejšem o preteklosti okolja, v katerem živimo. Po tematski strani je bila vezana na območje delovanja arhiva, mnogokrat pa ga je tudi presejala.

Že v okviru Mestnega arhiva ljubljanskega je delovalo uredništvo *Kronike mestne občine ljubljanske oz. Kronike slovenskih mest*. Njena prva številka je izšla leta 1934. Med drugo svetovno vojno je prenehala izhajati, ponovno pa je zažvela leta 1953. *Kronika oz. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* izhaja še danes in pomeni eno najstarejših glasil za lokalno zgodovino v našem delu Evrope. V okviru Zgodovinskega arhiva Ljubljana sta uredništvo in uprava *Kronike* delovala do konca sedemdesetih let. »Odhod« *Kronike* iz arhiva je bil tudi posledica nihanja med poudarjanjem strokovno arhivskega in lokalno zgodovinarskega dela v arhivski dejavnosti.

¹ 100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana. – Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1998, str. 48–49.

² Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana. – Ljubljana 1992. Informacije o arhivu in gradivu najdemo tudi na internetu (<http://www.zal-lj.si>).



Spominska plošča na prvega mestnega arhivarja Antona Aškercja je bila 10. julija 1998 predstavljena javnosti v veži zgodovinskega arhiva Ljubljana.

S prihodom J. Šorna, V. Valenčiča, B. Otorepca in S. Vilfana na začetku petdesetih let se je povečal interes za znanstveno delo, formalno pa je bil leta 1971 ustanovljen še Center za zgodovino mest in meščanskega gospodarstva. V sedemdesetih in osemdesetih letih je bilo v ospredju usmeritve strokovno arhivsko delo, kar je bilo povezano tudi z razširitvijo ustanove na omenjeno širše območje in s prevzemanjem novejšega gradiva na terenu. Strokovna problematika je stopila v ospredje, raziskovalno delo na področju lokalne zgodovine pa nekoliko v ozadje.

Objavljanje virov (npr. B. Otorepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane 1955–*), zgodovinskih študij v seriji *Razprave Mestnega arhiva ljubljanskega* (1958–77) oz. monografij v seriji *Gradivo in razprave* (1979–), izvenserijskih publikacij, katalogov in podobno, kaže na bogastvo in pestrost t.i. izdajateljske dejavnosti, ki poleg ožje ljubljanske postaja vedno bolj »vsekransko« usmerjena, pač glede na prostor, ki ga Zgodovinski arhiv Ljubljana pokriva. Omeniti moram še prizadevanja, da bi bila izdana zgodovinska monografija Ljubljane. Zadnje je bilo leta 1983, ko je novembra meseca potekalo doslej najbolje pripravljeno posvetovanje o zgodovini mesta s ciljem, da bi Ljubljana dobila svojo monografijo. Denarni ali politični vzroki so to preprečili, a izšla je vsaj publikacija *Zgodovina Ljubljane: Prispevki za monografijo* (*Kronika*, Ljubljana 1984).

Težko je v nekaj stavkih omeniti pestrost dejavnosti Zgodovinskega arhiva Ljubljana, ki ni samo največja regionalna arhivska ustanova na Slovenskem, ampak je bila vedno tudi med nosilci

strokovnega in znanstvenega dela, bodisi, da imamo pred očmi arhivsko stroko ali zgodovino kot znanost. Bibliografije arhivskih raziskovalcev in mnogih, ki so zapustili Zgodovinski arhiv Ljubljana in so delali ali še vedno delujejo na univerzi ali raziskovalnih inštitutih, nam dokazujejo gornjo trditev. Mnogi zgodovinarji so na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, dosegli znanstvene naslove. In ne samo to. Statistike kažejo, da se vedno več ljudi obrača k arhivskemu gradivu pri iskanju lastnih ali splošnih resnic iz preteklosti. (»S tem, da arhivi služijo v prvi vrsti zgodovinski znanosti, ni odpravljen njihov pomen, ki ga poleg tega imajo tudi za vsakdanje življenje«, S. Vilfan, 1967.) Tako arhivi, in s tem tudi Zgodovinski arhiv Ljubljana, postajajo vedno bolj prisotni v slovenski strokovni, kulturni in znanstveni srenji, hkrati pa tudi v zavesti širšega kroga ljudi. In prav je tako.

Marjan Drnovšek

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo »Kronika«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani

Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani

Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani

KONGRESI IN SIMPOZIJI

Druga evropska znanstvena konferenca za socialno zgodovino

Amsterdam, 5.–7. marca 1998

Namen »Second European Social Science History Conference«, ki je od 5. do 7. marca 1998 potekala v Amsterdamu na Nizozemskem, je bil druženje zgodovinarjev, ki pri razlagi zgodovinskih fenomenov uporabljajo metode družbenih znanosti. Tudi prva takšna konferenca je bila na Nizozemskem in sicer leta 1996 v kraju Noordwijkerhout (prim. poročilo Avgusta Lešnika v ZČ 51, 1997, št. 1, str. 129–131).

Na amsterdamski konferenci, katere cilj je bila obravnava zgodovinskih fenomenov preko nacionalnih meja, je sodelovalo več kot 300 udeležencev iz vse Evrope. Že uvodoma je potrebno omeniti, da so v poročilu predstavljene le nekatere teme, saj se celotnega dela konference spričo dejstva, da je v njenem okviru potekalo skoraj 220 panelov, na katerih so udeleženci predstavili preko 1000 referatov, ne da predstaviti v teh nekaj odstavkih.

Udeleženci konference so se pri svojem delu združevali v tako imenovane »mreže«, v okviru katerih so se ukvarjali z antiko, otroštvom, kriminalno zakonodajo, kulturo, ekonomijo, izobraževanjem, elitami, etničnostjo ter migracijami, družino ter demografijo, geografijo, vlado ter politiko, zdravstvom, delavskim gibanjem, srednjim vekom, nacionalnim vprašanjem, vprašanji t.i. ustnega izročila, s političnimi gibanji, kvantitativnimi metodami, religijo, ruralno zgodovino, zgodovino spolnosti, družbeno neenakostjo, tehnologijo, teorijo zgodovinopisja, urbano zgodovino in vprašanji ženskih študij v zgodovini.

Zgodovinarji iz vzhodnoevropskih dežel so obravnavali predvsem problematiko »skritih zgodovin« in novih mitologij v postkomunistični vzhodni Srednji Evropi, pri čemer so izpostavili zlasti vprašanje preganjanja in upiranja. Tako so Longina Jakubowska iz Soesta na Nizozemskem, Agnieszka Zembruska (Univerza v Lancastru, Velika Britanija) in Leszek Koczanowicz (Univerza Wrocław, Poljska) predstavili politično mobilnost poljskega plemstva in njihovih mitov, vprašanje vloge žena v totalitarni državi v povojni poljski literaturi ter vprašanje politike v biografiji. V nadaljevanju tega panela je Csaba Dupcsik (Inštitut za sociologijo v Budimpešti, Madžarska) filozofiral o odkritju vzhodne Srednje Evrope in samorefleksivnosti odkriteljev, Ewa Ignaczak (oddelek za angleški jezik na Univerzi Wrocław, Poljska) je razpravljala o ženi v posttotalitarni dobi, pri čemer je zlasti izpostavila vlogo časopisov o modi. Dubravka Zarkov (Univerza Nijmegen, Nizozemska) je govorila o starih mitih v novem svetovnem redu, Anna Sosnowska (Poljska akademija znanosti, Varšava) o lokalnem ter mednarodnem diskurzu o spremembah po letu 1989, Maruska Svasek pa o češko-nemških odnosih v obdobju postkomunističnih zgodovin in mitologij.

Na enem od panelov so udeleženci konference pod vodstvom Dirka Hoerderja (Univerza v Bremnu, Nemčija) razpravljali o formaciji etničnih grup v okviru naselbin in skupnosti. Brazilska zgodovinarica Tania Regina De Luca (Univerza São Paulo) je predstavila etnični razvoj in civilizacijo kot oponenta nastajanju ameriške nacije, Sally M. Miller (University of the Pacific, Stockton, CA, ZDA) pa inštitucije in mobilnost pri priseljencih v Kaliforniji v 19. stoletju. Stefano Luconi (Univerza Firenze, Italija) je razglabljal o etničnem tisku ter o tem, koga so volili ameriški Italijani po drugi svetovni vojni, Elizabeth A. Drummond (Univerza v Berlinu, Nemčija) pa o nemških in poljskih bratskih podpornih organizacijah pred prvo svetovno vojno kot pomembnem delu graditve etničnih skupnosti v ZDA.

Poseben panel je bil posvečen migracijam delavcev in imigracijski politiki v ZDA v 19. in 20. stoletju. Mario Menendez (Univerza VIII v Parizu, Francija) je spregovoril o vprašanju strategij pri podeljevanju viz in vplivu le-teh na delavsko migracijo na primeru Haitija in Dominikanske republike. V nadaljevanju tega panela je Lucienne Neraud (Univerza Montpellier, Francija) orisala interesne skupnosti, imigracijsko politiko ter zunanjo politiko ZDA na primeru ameriške kmetijske politike v zvezi z rekrutacijo tujih delavcev, David R. Smith (oddelek za evropske študije Univerze

Bradford, Velika Britanija) pa je primerjal migracijske probleme na območju Velikih jezer z migracijskimi procesi na ameriškem jugozahodu v 19. stoletju oziroma v obdobju svobodne trgovine. Na koncu je Catherine Collomp (Univerza Pariz XII – Val de Marne, Francija) razpravljala o delavski migraciji in imigracijski politiki ZDA v 19. in 20. stoletju.

Na panelu o metodoloških vprašanih pomena intervjuja v zgodovini je Mojca Ramšak z ljubljanske univerze predstavila razloge za anonimnost v biografijah koroških Slovencev oziroma v knjigah s skupnim naslovom »Tako smo živeli«. Zsuzsanna Körösi in Adrienne Molnar (arhiv Inštituta madžarske revolucije leta 1956, Budimpešta) sta razglabljali o intervjujih kot viru za raziskovanje v družbenih vedah, Elena J. Meščerkinina (Inštitut za sociologijo Ruske akademije znanosti, Moskva) o biografijah v zgodovini Rusije, ki naj bi po njenem sprožale več vprašanj kot odgovorov, Chris Mann (Univerza Cambridge, Velika Britanija) pa o Jeruzalemu v biografijah. Na koncu je o razredu, politiki in pripovedovanju življenjskih zgodb ter metodah in njihovem pomenu za zgodovinsko raziskovanje spregovoril še Timothy Ashplant (Univerza Liverpool, Velika Britanija).

Poseben panel se je ukvarjal z verižnim izseljevanjem različnih generacij na lokalna območja. Udeleženci so govorili o vprašanju preživetja nemških kolonij v Latinski Ameriki in to vprašanje primerjali z integracijskimi procesi v Severni Ameriki v 19. in 20. stoletju (Volker Wunderlich; Inštitut za sociologijo Univerze v Hannoveru, Nemčija), o problemu mešanih porok pri asimilaciji in amerikanizaciji v ZDA (Joel Perlmann; Ekonomski inštitut Bard College, Annandale on Hudson, NY, ZDA), o nastanku etničnosti od izseljencev do etničnih skupnosti pri vzhodnoevropskih Židih v letih 1890 do 1940 (Ewa Morawska; Univerza Pennsylvania, PA, ZDA) ter o verižnih migracijah pri Madžarih v Haagu v obdobju 1922–1956 (Annemarie Cottaar iz Nizozemske).

O vprašanih perspektiv in problemov komparativne interkulturene historiografije so razpravljali Georg G. Iggers (Oddelek za zgodovino Univerze Buffalo, NY, ZDA), Sebastian Conrad (Svobodna univerza, Berlin, Nemčija) in Jörn Rüsen (Kulturno-znanstveni inštitut, Essen, Nemčija). Iggers se je spraševal, kaj je specifično zahodnega v zahodni historiografiji in podal nekaj refleksij v interkulturnih primerjavah zgodovinskega spomina in pisanja, Conrad je razpravjal o problemih interkulturene primerjave historiografij na primeru nemške ter japonske historiografije, Rüsen pa o tem kako primerjati kulture v interkulturnih komunikacijah.

Eden izmed številnih panelov amsterdamske konference se je ukvarjal s teorijami nacionalizma. Tako je Gérard Bouchard primerjal historične študije novih kolektivitet oziroma novih kultur, Hedva Ben-Israel (oddelek za zgodovino Hebrejske univerze, Jeruzalem, Izrael) je govorila o nacionalizmu in historičnem času, Montserrat Guibernau (Univerza Warwick v Coventryju, Velika Britanija) pa o oblikah nacionalizma pri narodih, ki nimajo svojih držav, od kulturne rezistence do oboroženega boja.

Konstrukcija in dekonstrukcija identitet je bil naslov panela, na katerem je Ken Lunn (Univerza Portsmouth, Velika Britanija) predstavil etničnost in identiteto ter raso in delavstvo v Britaniji v letih 1900 do 1950, Albert Lichtblau ter Gerald Sprengnagel iz salzburške univerze v Avstriji pa migracije na primeru židovske skupnosti na Dunaju v medvojnem obdobju. V nadaljevanju tega panela se je Suzanne Sinke (oddelek za zgodovino Univerze Clemson, CA, ZDA) ukvarjala z vprašanjem jezika in življenja na primeru Nizozemcev v ZDA na prelomu 19. in 20. stoletja, David A. Gerber (oddelek za zgodovino državne univerze v Buffalu, NY, ZDA) z etnično identifikacijo in večjim projektom individualnih identitet, Matti Peltonen (Univerza Helsinki, Finska) pa z nacionalnim samospoznanjem Fincev in spreminjanju.

Poseben panel se je ukvarjal tudi z retrospektivami srednjeevropske historiografije. V okviru tega panela so sodelavci Svobodnega inštituta za nemške in evropske zadeve iz Hamburga v Nemčiji, Lutz Hüttel, Wesma Ludriksona ter Gerda Hüttel predstavili spričevala kapitalistične revolucije oziroma bilanco sprememb v obdobju 1989–1990, možnosti internacionalnega sodelovanja iz perspektive Litvancev ter kroniko vasi kot elementa demokratičnega samospoznavanja. V okviru tega panela je sodeloval tudi Jörn Knacksted iz Hamburga, ki se je ukvarjal z vprašanji socialne zgodovine in pomorske trgovine kot elementom socialne zgodovine.

Precejšnja pozornost je bila posvečena tudi vprašanjem obmejnih regij, saj so se s tem ukvarjali kar trije paneli. Na prvem panelu je Henk Van Dijk (Erasmova univerza iz Rotterdama, Nizozemska) predstavil identiteto v odnosu do pokrajine in proučeval medsebojne odnose ter medsebojna vplivanja geografov in zgodovinarjev pri proučevanju tega vprašanja. Nizozemski geograf Hans

Knippenberg (Univerza Amsterdam) je predstavil inkorporacijo obmejnega mesta Limburg v nizozemsko državo, ameriška zgodovinarja Anderjs Plakans (Državna univerza Iowa v Amesu) ter Charles Wetherell (Kalifornijska univerza v Riversidu) pa geografske meje, etnične identitete in značilnosti demografije ruskih baltskih provinc v letih 1850–1915. Ob zaključku tega panela je Agnes Lewe iz Centra za nemške študije v Nijmegnu (Nizozemska) spregovorila o razvoju mednarodne trgovine na nemško-nizozemski meji v 19. stoletju.

Drugi panel je začel s svojim referatom Hanes Grandits (oddelek za zgodovino jugovzhodne Evrope Univerze v Gradcu, Avstrija), ki je predstavil probleme ekonomske in socialne integracije nekdanje habsburške Vojne krajine v Hrvaško v 19. in 20. stoletju. Za tem je Christian Promitzer (z istega oddelka Univerze v Gradcu) spregovoril o vplivu nove razmejitve na lokalne skupnosti na primeru južne Štajerske v 20. stoletju, sodelavca Univerze v Amsterdamu na Nizozemskem, Jan Markusse ter Jan Mansvelt Beck pa o institucionalnih in organizacijskih posledicah nemško-italijanskega sporazuma v multietnični mejni regiji Južni Tirolski ter o zgodovinskih izvorih nacionalne identitete Baskov v Franciji in Španiji.

Na tretjem panelu, ki se je ukvarjal z vprašanji obmejnih regij, je Andrea Kampschulte (oddelek za geografijo Univerze v Baslu, Švica) predstavila avstrijsko-madžarsko mejno regijo kot regijo možnosti in perspektiv v regionalnem razvoju. Walter Leimgruber (oddelek za geografijo Univerze Fribourg, Švica) je nato analiziral vpliv meje na kulturno pokrajino in spremembe teh vplivov na regionalni razvoj, Christian Schulz iz Saarbrückna vpliv prekomejnega povezovanja na razvoj mest ter vpliv lokalnih avtoritet pri tem na primeru regije Saar-Lor-Lux, Nicole Ehlers iz Kerkradea na Nizozemskem pa primerjavo medijskih politik na nemško-nizozemskih ter nemško-poljskih obmejnih območjih.

Poseben panel se je ukvarjal tudi z vprašanjem izgonov in prisilnih migracij. Tako je Frank Caestecker (Inštitut za raziskovanje migracij, Osnabrück, Nemčija) spregovoril o spreminjajoči se politiki pregona nezaželenih tujcev v kontinentalni Evropi v letih 1870–1952, Arune Lucija Arbusauskaite (oddelek za sociologijo Univerze Klaipeda, Litva) o nekaterih raziskovalnih problemih družbenih migracijskih procesov na področju Königsberga ter Kaliningrada v letih 1948–1951, Steffen Unferfehrt (Univerza Osnabrück, Nemčija) o migracijah nemških Židov iz nacistične Nemčije, Vanda Kasauskiene (Inštitut litvanske zgodovine, Vilnius, Litva) pa o deportacijah Litvancev v obdobju stalinističnega režima v letih 1940–1951.

Na panelu »Etničnost in razvoj narodov« je Slobodan Ilić (oddelek za zgodovino Univerze Bilkent v Ankari, Turčija) predstavil južnoslovanske muslimane med turško dediščino in etnično identiteto, Lius J. Van der Westhuizen (iz Južnoafriške republike) etničnost kot oviro gradnji državnega naroda v novi Južni Afriki, Juan Manuel Carrión (Inštitut za karibske študije Univerze Puerto Rico v Rio Piedrosa) odnose med Portorikom in ZDA v luči rastočega portorikanskega nacionalizma, Kai Struve iz Svobodne univerze v Berlinu pa kmete in gradnjo državnega naroda v avstrijski Galiciji.

Panel, katerega sem se tudi sam udeležil, je predstavil primerjalno študijo o ameriških Slovanih v politiki na primeru Clevelanda. V tem okviru je zagrebški zgodovinar Ivan Čizmić predstavil politične aktivnosti clevelandskih Hrvatov, Adam Wałaszek (Jagiełłonska Univerza v Krakóvu, Poljska) politične aktivnosti Poljakov, sam pa sem predstavil politične aktivnosti Slovencev v Clevelandu v prvi polovici 20. stoletja.

Matjaž Klemenčič

Simpozij »Ob 100. obletnici rojstva Louisa Adamiča – Intelektualci v diaspori«

Bernardin (Portorož), 2.–4. september 1998

Od 2. do 4. septembra je v Bernardinu (Portorož) potekal mednarodni simpozij na temo »Ob 100. obletnici rojstva Louisa Adamiča – Intelektualci v diaspori«. Priredil ga je Inštitut za slovensko izseljenstvo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Udeležilo pa se ga je okrog trideset strokovnjakov tako iz Slovenije kot iz tujine, iz raznih evropskih držav (iz Italije, Avstrije, Jugoslavije, Madžarske, Poljske, Rusije in Velike Britanije) ter iz ZDA in Kanade.

Posvečen stoletnici rojstva ameriškega pisatelja slovenskega porekla Louisa Adamiča, se je simpozij začel z nizom prispevkov, ki so obravnavali različne vidike njegovega življenja in dela.

Mirko Jurak, Majda Kodrič in Mihael Kuzmič so na podlagi pisemskih virov osvetlili Adamičeve stike s posameznimi izobraženci in javnimi delavci v okviru slovenske etnične skupnosti v ZDA. Adamičeva korespondenca s sorodnikom v domovini pa je bila prikazana v prispevku njegovega nečaka Tineta Kurenta. Ob tem je Rozina Švent podala svoje razmišljanje o pomenu osebnih pisem in dnevnikov pri predstavitvi celostne podobe umetnika.

Janja Žitnik je v svojem prispevku poudarila različne vplive slovenskih korenin in ameriškega okolja na Adamičevo večplastno osebnost. Matjaž Klemenčič in Imre Szilágyi sta s primerjalnim pristopom obravnavala njegova stališča o narodnem vprašanju v širšem okviru razvoja narodne misli v emigraciji. Jože Velikonja je osvetlil Adamičeve vezi z ameriško italijanskimi kulturnimi in javnimi delavci pri njegovem delovanju v prid kulturnemu pluralizmu v ameriški družbi.

Udeleženci simpozija so tudi počastili spomin lani umrlega literarnega zgodovinarja Henryja Christiana, pionirskega in zavzetega proučevalca Adamičeve zapuščine na univerzi Princeton v New Jerseyu ter sploh vodilnega ameriškega raziskovalca njegove osebnosti in dela.

Širša tematika vloge intelektualcev v diaspori je bila v ostalih prispevkih razvita v več smeri. Uvodoma je Marina Lukšič-Hacin podala razmišljanje o pojmu »intelektualec«, posebej na osnovi številnih razprav na to temo, nastalih v slovenskih kulturnih krogih od konca osemdesetih let dalje. Zatem se je Marjan Drnovšek zaustavil ob odnosu slovenskih intelektualcev v domovini do izseljenstva. Vprašanje razpetosti med izvorno domovino in priseljskim okoljem so svoje prispevke namenili Lev Detela, izhajajoč iz razprav zdemskih intelektualcev po drugi svetovni vojni, Nives Sulič-Dular ob primeru ameriške Slovenke tretje generacije in Ifigenija Simonović na podlagi svojih osebnih izkušenj. Irene Mislej, Zvone Žigon, Igor Maver in Breda Čebulj-Sajko pa so predstavili dejavnost posameznih slovenskih intelektualcev v Južni Ameriki, ZDA in Avstraliji.

Izmed tujih strokovnjakov, ki so sodelovali na simpoziju, so Gordon Skilling, Edward Mozejko in Jan Lencznarowicz v svojih prispevkih prikazali vlogo intelektualcev v okviru češke, slovaške in poljske politične emigracije po drugi svetovni vojni. Andrea Panaccione in Jevgenij Firsov sta obravnavala delovanje ruskih političnih pregnancev po oktobrski revoluciji. Halina Florkowska-Frančič pa je predstavila dejavnost poljskega pisatelja Zygmunta Milkowskega med poljskimi izseljenci v Evropi in v stiku s poljsko etnično skupnostjo v Ameriki.

Ob vlogi srbskih intelektualcev v tujini sta se zaustavila Mirjana Pavlović s predstavitvijo večplastnega lika znanstvenika Mihajla Pupina ter Dušan Drljača s prispevkom o srbskih intelektualcih v sosednjih državah Madžarski in Romuniji.

Tematiko simpozija je dopolnilo še nekaj prispevkov, namenjenih stikom med slovenskimi ter drugimi srednje- in vzhodnoevropskimi kulturnimi krogi. Tako se je Vasilij Melik zaustavil ob Mihaelu Hermannu in Petru Kozlerju kot dveh politikih in intelektualcih nemškega izvora, ki sta delovala v slovenskem okolju. V prispevku Iskre Čurkine je bila prikazana dejavnost rusofilske usmerjenega slovenskega liberalca Davorina Hostnika med njegovim bivanjem v Rusiji. Irena Gantar Godina je predstavila vlogo češkega kulturnika in publicista Jana Lega pri pospeševanju odnosov med češkim in slovenskim kulturnim okoljem ter pri spodbujanju slovenskega narodno-buditeljskega dela sploh.

V teku simpozija so predvsem prispevki o Louisu Adamiču pa tudi druge obravnavane teme spodbudili živahne razprave. K temu sta pripomogla tudi večdisciplinarnost in mednarodni značaj simpozija, dve bistveni značilnosti mnogih strokovnih srečanj na izseljensko tematiko.

OCENE IN POROČILA

Wolfgang Schild, *Die Geschichte der Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung. 1.000 Jahre Grausamkeit.* Hamburg : Nikol Verlagsgesellschaft, 1997. 256 strani.

Naslov obravnavane knjige nekoliko zavaja. Ne gre za zgodovino sodstva na sploh, temveč skoraj izključno za zgodovino kazenskega sodstva. Avtor v uvodnem poglavju *Religiozni pogled na svet*, opozarja, kako nujno je, da se distanciramo od preteklosti, ki danes ni več resnična in šele v drugem koraku poskušamo razdelati, kaj in kako je včasih bilo drugače. To velja tudi za zgodovino prava in kazni.

Za nas je zdaj kazensko pravo narejeno od ljudi za ljudi. Določeno človeško obnašanje se razglasi za kaznivo dejanje, ker neznosno prizadeva minimalne predpostavke človeškega sobivanja. Za tako obnašanje se od ljudi v pozitivnem (t.j. postavljenem) zakonu predpiše kazen, ki se v postopku, ki ga vodijo ljudje, storilcu izreče in izvede. Pri tem se storilec, kljub njegovemu dejanju, priznava kot človek in ga je treba v skladu z njegovim osebnim dostojanstvom obravnavati kot osebo, kar pomeni predvsem: ne sme se ga odpisati in izključiti iz človeške družbe. Ustave številnih držav so zato prepovedale smrtno kazen, implicitno pa tudi dosmrtno prostostno kazen. Tako lahko naš sedanji svet označimo kot »človeški«. Ne zato, ker bi se zdaj ne dogajale nečloveške ali vsaj manj človeške stvari, temveč zato, ker mi to spoznavamo kot nečloveško in kot bistveno kvalifikacijo priznavamo, da je mera našega življenja postal človek (človeštvo).

V srednjem in zgodnjem novem veku (v bistvu od razsvetljenstva) so mislili drugače in so živeli v drugem svetu, ki ga danes kot religiozni pogled na svet sicer ne doživljamo več. Teoretično pa bi si ga lahko in bi si ga morali predstavljati. Tedaj človek ni bil mera stvari, temveč se je vse vrtele okoli Boga. Bog je bil začetek, sredina in konec življenja, pa tudi vsakodnevna življenja. Mej med profanim vsakdanjim življenjem in sakralnim praznikom, tudi med državo in Cerkvijo, zasebno religijo in javno politiko, ki so nam zdaj razumljive same po sebi, se tedaj še niso zavedali. Ljudje so ta področja sicer čedalje bolj razlikovali, vendar jih niso ločevali med seboj, zato se je enotnost religioznega pogleda na svet ohranila od razsvetljenstva. Vsako področje človeškega življenja je bilo, sicer v različnem obsegu, toda v bistveni osnovi enako usmerjeno k Bogu in njegovim svetnikom. To ni veljalo le za kmečko prebivalstvo, ki ga je bilo tedaj več kot 90 odstotkov, temveč tudi za meščane, celo še v zgodnjekapitalističnem obdobju. To vključenost človeškega življenja v religiozni pogled na svet, zdaj ko živimo v svetu, usmerjenem na človeka, težko razumemo, ne le glede praktičnih reči, temveč celo le za teoretični opis teh pojavov, kajti pogosto manjkajo ustrezne besede. Tako v srednjem veku ni obstajala država v sedanjem smislu (in zato tudi ne v smislu sedanjega jezika), ker so enotnost s Cerkvijo – od katere je država zdaj skoraj povsod ločena – živeli. Tudi »Cerkve« v sedanjem smislu ni bilo.

Ta nekoliko dolgi ekskurz se je zdel potreben, da bi si predočili razliko med obravnavano preteklostjo in sedanjim časom in da bi lažje razumeli naravnost grozljive sodne postopke (s torturo) in kazni, ki so v knjigi s 533 slikami tudi grafično ponazorjene. Knjiga ima devet poglavij, pri vsakem z več podpoglavji, ki so vsa seveda izčrpno ilustrirana. Poglavja so na splošno zelo jedrnata. Omeniti velja, da je dosežena izredna zlitost med besedilom in ilustracijami, tako da je komaj mogoče določiti težišče.

Prvo oz. uvodno poglavje *O religioznem pogledu na svet* (str. 8–40) smo že omenili. Obravnava pa od Boga podeljene službe, mirovno gibanje, neposredne posege Boga, posege svetnikov, božje sodbe in torturo ter postopke za pridobitev dokaza krivde pri procesih z veščami.

Poglavje *Pravo in ljudsko življenje* (str. 41–64) obravnava zdaj komaj razumljivo veselje oz. celo naslajanje ljudi ob kazenskih procesih in zlasti ob izvršitvi kazni; podpoglavja obravnavajo javnost in ljudsko justico, javnost usmrtitve, javno morišče, pravo in domišljijo, pravo in humor ter probleme s pravnimi viri.

Poglavje *Pravo in praznoverje* (str. 65–92) je precej etnološko obarvano, obravnava pa hudodelca, hudodelca kot volkodlaka, živali kot hudodelke, kaznovanje predmetov, mrliče kot hudodelce, sodniški meč, mrliče kot udeležence v procesu, kraje, kjer so bila sodišča in usmrtilve, ter ceremonial postopka.

Poglavje *Problem krutosti* (str. 93–102) nas popelje v srednji vek, ko se zdi, da je krutost v medsebojnih odnosih kulminirala. Celo pesniki so opevali vojaške spopade in fajde, kjer so si nasprotniki pustošili polja, zasipali vodnjake, rušili hiše, mučili ljudi ter živali in to v neki prvotni divjosti občutkov, npr. v posebnih užitkih pohabljanja ujetnikov, pri čemer so sodelovale tudi ženske. Obravnavane so potrebna kvalifikacija nečloveškosti, druga telesnost in vzroki za nečloveškost.

Naslednje poglavje je namenjeno *hudodelcu* (str. 103–124). Obdelan je hudodelec kot religiozni pojem, za dežele škodljivi ljudje, ki so bili v nekaterih obdobjih res prava nadloga, in povzročitelji množične kriminalitete. Sestavljali pa so jih odpuščeni sužnji in vojaki, pobegli menihi in redovnice, zavoženi sholarji, obubožani podložniki ipd. Obdelana je znana socialna diferenciacija, ko je bila kazen odvisna od stanu in mesta na socialni lestvici. Povezava s planeti se je izražala v planetarni kriminalni antropologiji. Obdelano je sodelovanje hudiča, vešča (čarovnica) kot vez s hudičem ter umevanje in samoumevanje hudodelca.

Nadaljnje poglavje je namenjeno *sodišču* (str. 125–152). Prikazani so sodniki in prisedniki, samo-umevanje sodne dejavnosti, posvetna in duhovna sodišča, čas in kraj sojenja, sodniški simboli in sodnik kot »otrok Jupitra«.

Sledi poglavje o *postopku* (str. 153–176). Obdelana je zasebna justica, postopek proti storilcu, ki so ga zasačili na kraju hudodelstva, izoblikovanje inkvizicijskega procesa, tortura in proces po *Constitutio Criminalis Carolina*, ki so ga sprejeli na državnem zboru v Regensburgu leta 1532.

Poglavje o *rablju* (str. 177–196) zajema predzgodovino, tabuiziranje in ambivalenco, dejavnost, samoumevanje, število usmrtitev in rablja v umetnosti.

Kazni obravnava zadnje poglavje (str. 197–228). Obdelane so zrcaleče se kazni, obešanje, obglavljanje, trtje telesa na kolesu, sežiganje, utapljanje, pokopavanje živega, zazidavanje, natikanje na kol, usmrtitev v vreli tekočini ter še razne druge kazni.

Branje te knjige in gledanje ilustracij je svojevrsten sprehod skozi »Gruselkabinett«.

Čeprav naj bi knjiga zajemala nekdanje Sveto rimsko cesarstvo (nemške narodnosti), je sedanje avstrijsko ozemlje (kaj šele naše) zelo malo upoštevano, z majhno izjemo Tirolske. Tudi avstrijskih piscev je navedenih zelo malo. Od naših piscev je citiran le pokojni Niko Kuret z eno etnološko razpravo. Izjemno zajemanje strokovne literature kaže dejstvo, da je avtor upošteval veliko neobjavljenih disertacij z nemških univerz. Od ilustracij je ena iz Lipe nad Vrbo na Koroškem, štiri iz graškega muzeja Joaneja, štiri iz tamkajšnje zasebne zbirke in štirinajst iz dunajskih ustanov in od zasebnika.

Knjiga z besedilom in ilustracijami daje izvrsten pregled žalostne, k sreči časovno odmaknjene tematike. Zanimiva ni le za specialiste, temveč za vse, ki se zanimajo za zgodovino.

Jože Maček

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804). Josephinische Landesaufnahme 1764–1787 (1804) für das Gebiet der Republik Slowenien. 3. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Drago Trpin. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997. 436 strani, 26 zvd.

Izdajanje jožefinskih merjenj se nadaljuje po načrtu. Uvodne študije k 3. zvezku opisov so prispevali kot pri prejšnjih dveh (oceno 1. zvezka glej v ZČ 50, 1996, str. 457–459, 2. zvezka v ZČ 51, 1997, str. 287–288) Feliks J. Bister, Erich Hillbrand in Vincenc Rajšp (vodja projekta). V študijah navajajo vrsto novih ugotovitev v zvezi z nastankom jožefinske izmere. Ker je v zvezi z objavljenim gradivom v tretjem zvezku več novosti in posebnosti, bom opozoril predvsem na ta nova dognanja.

Erich Hillbrand, odličen avstrijski strokovnjak za vojaško kartografijo, je k svojim izvajanjem o nastanku gradiva jožefinskih merjenj v prvih dveh zvezkih, dodal več novih ugotovitev. Nekateri izsledki se nanašajo prav na gradivo v tretjem zvezku. Avtor poudarja, da so vojne v drugi polovici 18. stoletja dokazale, da dotedanji način dela kartografov ne ustreza in da karte privatne kartografije niso uporabne pri vojaških akcijah. Zato je Marija Terezija na Lacyjevo pobudo in na prošnjo maršala Dauna leta 1763 ukazala vojaško topografsko izmero svojega obsežnega in raznolikega državnega ozemlja. K sodelovanju je njen sin Jožef II., po njem se tudi ta vojaška izmera imenuje, pritegnil absolvente inženirskih akademij na Dunaju in v Bruslju. Pri predstavitvi terena je bil dosežen v pimerjavi s starejšimi topografskimi kartami pomemben napredek. Opustili so običajen gručast in perspektiven način prikazovanja terena in ga nadomestili s tlorisnim. Dopolnilo k topografskim kartam predstavljajo zvezki z opisi vseh tistih podatkov, ki na karti niso mogli biti zadostno prikazani. Projekt kartiranja je bil na celotnem avstrijskem ozemlju izpeljan v slabem četrletju.

V tretjem zvezku naletimo na časovno neuskkljenost in določene posebnosti pri kartiranju. Tretji zvezek se nanaša na sekcije (30 sekcij), ki obsegajo današnjo zahodno Slovenijo. Geografsko je zajet velik del Julijskih Alp (Trenta), celotno Posočje (Bovško, Kobariško), idrijsko področje, del Furlanije (Goriška Brda, Banjščica), Kras, obala Jadranskega morja od Devina do Savudrije in Istra. Notranjo Istro in dele Furlanije, ki so bili pod Avstrijo, so kartirali v času nastajanja celotnega zemljevida. Ko pa se je po miru v Campo Formidu 1797 priključil večji del Beneške republike habsburškim deželam, je nastala potreba, da se kartografsko obdela tudi novo pridobljene dele v Istri in Furlaniji, ki so do ukinitve pripadale Beneški republiki. Tu pa se pojavijo neke posebnosti pri kartiranju. Da bi delo pospešili, kartografi niso risali v običajnem merilu (1 : 28.000), ampak v izmeri 1 : 57.600. Dela zaradi spremenjene politične situacije niso dokončali. Po miru v Lunévilleu se je kartiranje 1804 nadaljevalo, pri čemer so uporabljali že vpeljana merilo 1 : 28.000. Kartografi niso samo nadaljevali začete delo, ampak so tudi ponovili že leta 1797 zajete pokrajine. Toda tudi projekt, začel leta 1804, ni bil dokončan, saj je morala Avstrija z bratislavskim mirom leta 1805 vse nekdanje beneško ozemlje predati Francozom oziroma novo ustanovljeni Kraljevini Italiji. Na srečo so bili v 13. sekciji zajeti leta 1804 tisti predeli, ki danes pripadajo Sloveniji.

S tem »dvostopenjskim« kartiranjem dajejo kartografi za istrski del izsledke dveh različnih, sicer v zelo kratkem časovnem zaporedju nastalih obdelav. S tem omogočajo primerjavo na podlagi dveh meril z različno močnim topografskim sporočilom. Ta dvostopenjski načrt kartiranja v tem času komaj še kje zasledimo. Je namreč edinstven in izredno uporaben za znanost. Na treh mlajših topografskih kartah obstajajo z vidika kartografije razlike v primerjavi s starejšimi kartami jožefinskega merjenja do leta 1787. Pojavlja se natančnejše šrafiranje – npr. pobočja so prikazana tako, da se izboljšuje zaznavanje naklonske stopnje bregov; naselja so manj shematizirana, kar prikazuje v bistvu dejansko podobo vasi; prometna mreža je risana natančneje. Brez dvoma je opazen razvoj kartografskega oblikovanja.

Zemljevidi jožefinskih merjenj, dajejo najpodrobnejšo krajinsko podobo slovenske zemlje, zelo popolno so navedena imena naselij, hribov in voda ter ledinska imena. Topografska imena se pojavljajo v petih jezikih: slovensščini, nemščini, italijanščini, hrvaščini in furlanščini. Na kartah so natančno izrisani hribovi in vzpetine, razširjenost gozdov in vinogradov, smer vodotokov, izviri in močvirja, obdelovalna zemljišča. Zelo dobro je razvidna kultiviranost pokrajine. Za vse te prikaze so uporabljali različne barvne oznake.

Posebno pomembno dopolnilo h kartam za raziskovanje je pisni del z opisi pokrajine in njenih značilnosti. Ker gre na področju zahodne Slovenije in Istre za nekatere zanimive in enkratne podatke, ki prispevajo k bolj jasni zgodovinski podobi tega področja v drugi polovici 18. stoletja, bi na te zapise posebej opozoril. Karte in priloženi pisni del so odlična osnova za raziskovanje gospodarske in poselitvene zgodovine.

Kot posebnost naj omenim, kot je rečeno v pisnem delu, skalnat vrh gore Nanos, s katerega se vidi daleč na beneško ozemlje (strateško izredno pomembna točka) in služi za orientacijo mornarjem, ki plujejo od Benetk proti Trstu. Opis gozdov je na področju, ki ga obravnava tretja knjiga, zelo raznovrsten. V visokogorju in na Idrijskem je visok gozd (smreka, jelka, hrast), v Istri pa prevladuje nizko hrastovo grmovje. Zelo se razlikujejo med seboj področja glede vodnatosti. V različnih sekcijah je opisan tok reke Soče od izvira do izliva v Jadransko morje. Poudarjena je slikovitost pokrajine, skozi katero teče Soča, označeno rečno dno (kamnita tla) in bregovi rek (strmi,

skalnati bregovi), označeni sta širina reke in globina. Strokovno so zelo uporabni podatki o hidroloških posebnostih posameznih področij. Na področju Raven (Kanalski vrh) je posebej omenjeno, da je najti malo vode in da si morajo prebivalci teh krajev pomagati s šternami. Podobne opombe so na področju Šempasa in pri Komnu, kjer je izrecno rečeno, da ja često pomanjkanje pitne vode, le v gosposčinskem gradu je dragocena šterna, ki mora kraj oskrbovati s pitno vodo. Pri Črnem vrhu nad Idrijo je zanimiva pripomba, da se prebivalci poslužujejo deževnice, ki se zbira v šternah in v kotanjah na tem območju. V kotanjah zbirajo prebivalci tudi sneg, ga na debelo pokrijejo z listjem in dračjem, da so poleti preskrbljeni z vodo. Hidrološko posebnost predstavlja Doberdobsko jezero, ki ima podzemno povezavo z Jadranskim morjem, zato je podvrženo plimovanju. Za reko Timav, ki izvira pri Štivanu in se po približno 1000 korakov izlije v Jadransko morje, pa je v zapisu navedeno, da je ta voda s svojo vlago tako nezdrava, da na njenem področju nihče ne zdrži več kot nekaj mesecev. Opisi rek in potokov so poučni tudi zaradi tega, ker omenjajo mostove (lesene in kamnite) z označbo njihovega stanja in trdnosti, brodove in mlina. Za most na Soči pri Kanalu je posebej označeno, da se čez reko pne v enem loku ter da je eden najlepših in umetelno grajenih mostov iz kvadratnih kamnov.

Pri opisu poti bi posebej opozoril na komercialno cesto, ki je speljana ob Soči s Koroškega proti Trstu, na deželno cesto (od Gorice do Ljubljane) in goriško poštno cesto. Sicer pa je za večino cest in poti označeno, da so slabe, težko prehodne, včasih neprimerne tudi za ježo. Zanimiva je opomba pri Robiču: »Nasplošno imajo tukajšnji prebivalci slabe poti in prav nič se ne trudijo, da bi jih izboljšali«; podobna opomba je pri Vrhovlju-Kojskem: »Poti so povsod prevozne za malo otovorjene kmečke vozove, zato v vseh navedenih vaseh ni niti enega konja, pač pa za vleko uporabljajo vole, zaradi česar so podložniki primorani graditi in vzdrževati vozne poti«.

Posebno pozornost kartografi posvečajo opisom mest in pomembnim trdnim zgradbam v njih (Trst, Gorica, Vipavski križ, Ajdovščina, Vipava). Nekoliko dlje bi se zadržal pri nekaterih opombah v zvezi z opisom trdnih zgradb, saj te najbolj prikazujejo kulturno pokrajino. Cerkve, ki so omenjene, so vse zgrajene iz kamna, vendar je za mnoge rečeno, da so iz slabega materiala in niso trdne. Pri nekaterih cerkvah je opomba, da so zapuščene (pri Žabčah cerkev sv. Pavla; nad Kamnico, na hribu nad Ligom cerkev sv. Jederti; Srednja vas pri Cerknem cerkev sv. Ivana – brez strehe; na Nanosu kapela sv. Brica; na hribu nad Rupo cerkev sv. Katarine). Ti podatki o cerkvah in kapelah na kartah in opisih bi lahko služili za izdelavo topografije cerkvenih objektov na našem ozemlju v drugi polovici 18. stoletja, kar bi služilo za primerjavo z današnjim stanjem.

Za spomeniško varstvo in umetnostno-zgodovinske raziskave so zanimivi opisi gradov, predvsem njihovo stanje v drugi polovici 18. stoletja. Na področju, ki ga obravnava tretja knjiga, je omenjenih veliko gradov, predvsem na Primorskem in Goriškem. Nekateri od omenjenih so se ohranili v celoti ali v razvalinah do danes. Za nekatere je v opisih omenjeno, da so v slabem stanju (v Tomaju je star, opuščen grad; grad Kolec, grad Dobrovo). Značilno je, da so kartografi pri nekaterih gradovih omenili tudi način gradnje gradov. Za zidovje pri utrdbi Petovlje pri Krminu je rečeno, da je narejeno na star način s stolpi. Zgradba goriškega gradu ima dvojno obzidje in stolpe v starem stilu. Zgornji grad v Braniku je obdan z obzidjem in stolpi kot v starih časih. Podrobni so opisi gradov Predjama, Prem in Kluže.

Izredno veliko podatkov je vezanih na omembe in opise taborov, te značilne ljudske utrdbene arhitekture na Slovenskem. V opisih beremo, da pol ure od Črnič pri Ajdovščini stoji trdna cerkev, imenovana Tabor, ki je za obrambo utrjena s skalnatim obzidjem (P. Fister, Arhitektura slovenskih protiturskih taborov, Ljubljana 1975, v preglednici str. 162 navaja: »zelo veliko taborsko naselje, še dobro ohranjeno«). Tabori so omenjeni še na področju Zavratca, v Šmihelu pod Nanosom, pri Colu (opuščen tabor, sedaj spremenjen v cerkev), v Vrabčah (na špičastem griču zidana cerkev, obdana z obzidjem in stolpiči), pri Štjaku (slabe pol ure stran na visokem strmem hribu cerkev sv. Katarine, imenovana Tabor, ki jo obdajajo obzidje in stolpiči nekega gradu), v Lokvah pri Divači (star okrogel stolp, v katerem se hrani žito), nad Knežakom.

Med trdne zgradbe popisovalci uvščajo tudi mitnice (sv. Lucija – Most na Soči, Col, Bazovica, Razdrto, Klanec – slaba in se podira, vendar je iz kamna, Starod), poštna hiša (Sežana), cesarske kobilarne (Lipica, Prestranek), gostilne, župnišča in gosposčinske hiše.

Hiše po vaseh in mestih so grajene iz različnega materiala. Na Tolminskem, v Lokvah pri Gorici ali v Čepovanu so večinoma lesene. Na mnogih področjih so sicer grajene iz kamna, vendar slabo zidane. V nekaterih krajih (Kobarid, Kal, Tolmin, Kanal) je posebej navedeno, da so mnoge hiše

enonadstropne. Pri Braniku je posebna opomba, da so vse hiše v tej sekciji grajene iz kamna, čisto majhne in krite z opeko, ki je obtežena s kamni, da bi lahko kljubovala tamkajšnjemu močnemu vetru.

Za preučevanje gospodarske zgodovine celotnega področja nam opisi nudijo nekaj zelo konkretnih podatkov. Pridobivanju rud je posvečeno precej pozornosti. Med drugim je zapisano, da daje Kraljeva špica v Rablju prevzvišenemu erarju veliko svinca in kalomina (cinkov karbonat). Opuščen naj bi bil rudnik železove rude v Trenti (zato je postala cesta neuporabna). V rudniku živega srebra v Idriji so, kot je zapisano, posebnega ogleda vredne vodne napeljave in kamšt. Ob kovačevi hiši v Vehršah (področje Zavrataca) kopljejo železovo rudo. Fužine so na kartah in v opisih posebej označene. Talilne peči so v Rablju in Mrzli vodi. Pri izviru reke Hubelj, četrte ure od Ajdovščine, so fužine, dve za železo in ena za baker. Potok Bistrica pri Ilirski Bistrici pa poganja bakrove in železarske fužine. Četrte ure oddaljena od Čepovana je glažuta, ki pa je zgrajena iz lesa. Blizu Ajdovščine je solidno grajen papirni mlin velikega obsega. Po raziskavah Jožeta Šorna je največjo proizvodnjo papirja na Slovenskem dosegel Tomaž Kumar v Ajdovščini in je postal eden najuglednejših papirničarjev v avstrijskih deželah. S proizvodnjo je začel leta 1767. Za papir je uporabljal različne vodne znake. Zelo pogosto je uporabljal kot vodni znak tri navzgor obrnjene polmesece z monogramom T.C.. Verjetno je Tomaž Kumar izdeloval papir tudi za potrebe turške administracije (J. Šorn, Starejši mlinci za papir na Slovenskem, ZČ VIII, 1954, str. 87–117; I. Voje, Slovenci pod pritiskom turškega nasilja, Ljubljana 1996, str. 199).

V opisih je omenjen tudi zgodovinski dogodek, vezan na obdobje turških vpadov. Pri kraju Gročana je zapisano: »To podočje je zelo poznano po neki bitki s Turki«. Verjetno gre za turški vpad 10. oktobra 1476, ko so Turki vdrli na Kranjsko, kjer so se zadržali več dni. En del napadalcev je s Krasa vdrl v Istro in proti Trstu. Turki so dosegli Sočo in se spustili v boj z beneškim poveljnikom Antonijem de Verona, ki je v bitki padel. Tržačani so poslali Turkom nasproti 200 vojakov in pod Mohovim gradom blizu Socerba je prišlo do spopada (ta naj bi bil omenjen v opisu), v katerem je padlo 5 Turkov in 3 tržaški vojaki. Iz okolice Trsta so odpeljali Turki okoli 50 ljudi, ki pa se jim je po 6 mesecih posrečilo ubežati in so se vsi vrnili domov (S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMDS XXIV, 1943, str. 21).

Na koncu bi opozoril še na opise tistih sekcij, ki so nastale na slovenskem obalnem področju od Kopra do Savudrije, in tiste, ki se nanašajo na zaledje slovenske Istre. Ker je bilo kartiranje opravljeno po ukinitvi Beneške republike, so popisi nekoliko drugačni. V tabelaričnem delu so podrobni podatki o popisu krajev, navedeno je število hiš, število prebivalstva (posebej plemstvo, duhovščina, uradniki, ostali meščani), število živine (vprežni voli, konji, tovarni osli) ter rubrike o nastanitvenih možnostih za vojsko. Pri Kopru in Piranu so še posebne tabele s popisom trgovskih in ribiških plovil (navedena je njihova nosilnost), mornarjev ter ribičev. Tekstni del pa ima rubrike: značilnosti pokrajine, poti, morske luke, vodovje, gozdovi, izviri ter prostor za nastanitev. Zanimive so naslednje ugotovitve popisovalcev. Bivališča prebivalcev zaledja Kopra so zelo revna, čeprav se od daleč zdijo vasi večje. Razen nekaj starih hiš, je vse, kar se vidi, le staro propadajoče zidovje. Prebivalstvo živi v skrajni revščini. Glavni razlog za maloštevilno prebivalstvo v vaseh je pomanjkanje vode. Podrobno je orisan tok dveh rek Dragonje in Rižane, na katerih so omenjeni številni mlinci in fužine. Opisane so tudi sečoveljske in strunjanske soline. Poti, razen glavnih, so zelo slabe in težko prehodne. Veliko o razmerah v slovenski Istri povedo tudi vojaške opombe. Naravne danosti in lega te dežele, ugotavlja popisovalec, so z ozirom na sosednje province, neprimerne za vsakršne vojaške operacije. Pomanjkanje pitne vode ovira koncentracijo vojaških enot (kje naj bi npr. 1000 mož našlo vodo, če še 200 domačinov na teh področjih trpi pomanjkanje). Prav tako ni možnosti za zimovanje, ker so bivališča na podeželju najbednejša, kar si je moč zamisliti. V celotni sekciji ni najti nobene točke, primerne za ofenzivne ali obrambne položaje. Še prostorov za utaboritev je zelo malo.

Vse, kar sem iz pisnega dela posebej izdvojil in razčlenil, je samo nekaj uporabnega gradiva za raziskovalce zahodnega dela Slovenije, ki je bilo zajeto v jožefinskem merjenju. Ko bo po zaslugi ZRC SAZU in Arhiva R. Slovenije postalo gradivo jožefinskih vojaških merjenj v celoti dostopno za znanost in raziskave, bo to prvovrsten vir za študij številnih vprašanj o preteklosti naše države od vegetacije in sestave tal, do kulturne in gospodarske zgodovine.

Transliteracijo zahtevnega nemškega teksta opisov iz gotice v latinico in prevod v slovenščino je odlično opravil Drago Trpin. V posebnem tekstovnem dodatku »Toponomija sekcij« je vodja

projekta Vinko Rajšp zajel celotno besedišče kart. Zelo natančno so izdelani indeksi (nemške, italijanske in slovenske oblike krajevnih imen).

Ignacij Voje

Jože Žontar, **Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848**. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998. 265 strani.

Dr. Jože Žontar – ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ljubljana, arhivist, zgodovinar, univerzitetni profesor – je velik del svojega zgodovinarskega dela in interesa usmeril v raziskovanje uprave in sodstva v 18. in 19. stoletju in velja za glavnega poznavalca te problematike v času Marije Terezije in Jožeta II. Iz njegove bibliografije omenimo le dve deli, ki sta zaznamovali njega, njegov opus in pomembno tudi samo stroko. To je njegova disertacija iz leta 1977 z istim naslovom kot knjiga, na katero želimo opozoriti s tem zapisom, ter pred desetimi leti v treh jezikih objavljena knjiga z naslovom *Priručniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918* (Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988), v katero je Žontar prispeval pomembni študiji o upravi od srede 18. stoletja do leta 1918 in knjigo tudi uredil. Že ta dva podatka prepričata, da je nova knjiga Jožeta Žontarja, ki je nadaljevanje njegovega raziskovalnega dela, strokovno utemeljena in premišljeno urejena. Ob branju knjige se naša pričakovanja povsem potrdijo. Knjiga je namenjena predvsem stroki in predvideva določena predznanja bralca, saj se avtor zelo natančno drži časovnega in vsebinskega okvira, ki ga ponuja naslov knjige.

Nastajanje uprave in sodstva, kar daje osnovo in povezuje s časom 18. stoletja, moremo zamejiti v čas prehoda iz srednjega v zgodnji novi vek – v čas zgodnjenovoveškega oblikovanja držav. S prostorom, kjer strnjeno prebivamo Slovenci, je bilo to povezano v obdobju ambicioznega vladanja Maksimilijana I. (1493–1519). Kot cesar je na eni strani začel na ravni cesarstva vzpostavljati skupno upravno in sodno organizacijo, ki sta ponujali prej kot trdno povezavo le neke vrste bolj urejeno komunikacijo in neko minimalno stičišče v sicer interesno raznolikem cesarstvu, na drugi strani pa je Maksimilijan kot deželni knez vzpostavil nekatere skupne osrednje upravne in sodne organe tudi v habsburških dednih deželah (v našem primeru avstrijskih dednih deželah), kjer je to utrjevanje vladarjevega položaja in nakazovanje poti v absolutizem naletelo na – poenostavljeno rečeno – nasprotovanje takrat že oblikovanih stanovskih korporacij v posameznih deželah. Vendar zaradi teritorialnega sosedstva avstrijskih dednih dežel ter do neke mere tudi povezovanja teh dežel zavoljo takratnega zunanjega vojaškega pritiska lahko v 16. stoletju v avstrijskih dednih deželah že prepoznamo tisto jedro, okoli katerega je nastala s kasneje priključenimi kraljestvi Avstrijska monarhija.

Ko opazujemo oblikovanje uprave in sodstva skozi daljše časovno obdobje, se tako dejansko srečujemo s tremi družbenimi procesi: prvič z oblikovanjem absolutizma, drugič z oblikovanjem države in tretjič s transformacijo individualca fevdalca-plemiča-vojaka, ki je začel – povezan v kolektivno stanovsko telo – svoje interese izražati skupaj z drugimi stanovskimi enakimi ljudmi. Stanovi, ki so razvili svojo upravo, so nastopali kot nekakšna opozicija deželnemu knezu-vladarju in njegovi upravi. Svojevrstno rivalstvo dveh strani, ki sta bili hkrati ena od druge odvisni, se je še poglobilo s konfesionalno razprtostjo v 16. stoletju. Šele z verskim razčiščenjem, razmejitvijo in umiritvijo v cesarstvu in s tem tudi v habsburških dednih deželah, ko je prišlo do uvedbe konfesionalnega absolutizma ter zlasti po vestfalskem miru sredi 17. stoletja, ki je za skoraj stopetdeset let usodno zaznamoval celo Evropo, je bilo jasno, da Rimsko cesarstvo nemške narodnosti ne bo več moglo delovati kot politična enota. Glede na razmere v cesarstvu in širše v Evropi, ko so države začele slediti politiki t.i. ravnotežja sil, se je začela oblikovati nova vsebinska podoba avstrijskih dednih dežel – identiteta Avstrijske monarhije. Na prelomu v 18. stoletje so jo pomagali uveljaviti avstrijski vojaški uspehi na jugovzhodu proti Turčiji in ozemeljski sporazumi po španski nasledstveni vojni. Avstrijska monarhija je postala pomembna evropska sila. Njen položaj je vladar skušal najmanj obdržati ter »novo državo« navzven zaščititi z dobro vojsko in diplomatskimi prizadevanji. Za to je moral začeti spreminjati dotedanjo stanovsko samoupravo in izvajati notranje reforme, s katerimi naj bi državo čimbolj pravno in upravno poenotil. Prav o tem – o pravni

urejenosti oziroma o reformah na področju uprave in sodstva od srede 18. stoletja do srede 19. stoletja – pa govori knjiga dr. Jožeta Žontarja. Knjiga tako posredno govori o Avstrijski monarhiji v zvezi z navedeno problematiko, neposredno pa seveda o slovenskih deželah, ki so bile takrat v okviru monarhije.

Ob nastopu Marije Terezije (1740–1780), ki je nasledila moškega vladarja v Avstrijski monarhiji, nobena evropska konkurentka (Bavarska, Francija, Saška, Prusija) ni priznala tej tvorbi državnosti, saj so nanjo gledale kot na skupino dežel in kraljevin, do katerih imajo tudi one delno pravico. V njenem času sta se tako izrazili predvsem dve zahtevi, ki jih je morala uresničiti, če je hotela Avstrijska monarhija preživeti: uvesti je morala absolutizem kot družbeni red, ki je prevladal v Evropi, in premagati oziroma odvrniti preteče nevarnosti. Za dosego takega cilja pa so bile potrebne davčne in upravne reforme (tem pa so naglo sledili v merkantilizem usmerjeno gospodarstvo z nastavki industrializacije, do določene mere spremembe v položaju podložnika, denarna in vojaška reforma, reforme na področju šolstva, zdravstva in socialnega skrbstva itd.). Nastopila je doba terezijansko-jožefinskih reform, ki sta jih skušala Marija Terezija in njen sin Jožef II. (1780–1790) uveljaviti s preštevilnimi uredbami in ukrepi. Nastopila je doba, ko je želela država v svoje roke prevzeti vse in tudi nadzorovati vse. Država se je vtikala tudi v tako podrobne stvari kot je npr. peka določene vrste piškotov. Nastopila je doba, ki jo kot obliko vladavine v ožjem pomenu imenujemo pravni absolutizem.

Avstrijska monarhija, ki je bila etnično, jezikovno in kulturno tako različna in ki jo je oblikovalo prebivalstvo tako različnih običajev in navad, je lahko sledila novim gospodarskim in političnim ciljem samo skozi dinastijo in z njo zvezanimi teritoriji. Zavest o pripadnosti tej državi je rasla v glavnem samo skozi absolutističnega vladarja. Vladarica, če je želela zagotoviti varnost monarhiji in – navidez protislovno – tudi stanovom, je morala zato zmanjšati njihovo omejevalno moč s tem, da je oblikovala novo državno upravo. Nalogo je Marija Terezija zaupala Friedrichu Wilhelmu Haugwitzu, »prekletemu tvorcu projektov«, kot ga je imenoval član kranjskih stanov in hkrati (kot vladaričin uslužbenec) predsednik reprezentance v Ljubljani. Haugwitz je izdelal Glavni načrt, ki je predvideval prevzem stanovske deželne in lokalne uprave v državne roke, s tem pa tudi prevzem razdelitve in pobiranja davkov. Temeljna izgradnja oblastne birokratske piramide je potekala od leta 1747 do 1749. Haugwitz je na ravni države oblikoval osrednji organ, podoben državni vladi, in združil finančne ter upravne zadeve, ustanovil pa tudi vrhovno sodišče. Z oblikovanjem take osrednje vlade je dosegel nadzor nad notranjo politiko, financami in gospodarstvom. Na deželni ravni, kar je seveda osrednja tema knjige, je storil enako: ustanovil je vlade in stanovom odvzel iz rok sodstvo. Z ustanovitvijo posebne »merkantilne province Primorje« pa je osrednji oblasti na Dunaju zagotovil nadzor nad glavnimi pristanišči od Trsta do Reke. Upravni sistem, avtor nas ob tem opozarja na razlike med deželami in podaja primerjave ter posebnosti, je tako dobil na deželni ravni jasne okvire, čeprav sta do njegove ustalitve potekli dobri dve desetletji.

Z ustanovitvijo deželnih vlad so postali odveč osrednji uradi v Gradcu, ki so bili za notranjeavstrijske dežele (Štajersko, Koroško, Kranjsko) prej osrednji, enako pa je postal nepotreben vicedom, prej stoletja osrednji deželnoknežji upravni organ v posamezni deželi. V sedemdesetih letih 18. stoletja je prišlo do razpustitve skupnosti pristanišč, pri čemer je bilo najpomembnejše, da je bila Reka priključena hrvaškemu kraljestvu oziroma je bila podrejena ogrskemu namestništvu in je kasneje do neke mere ohranila avtonomijo kot corpus separatum ogrske krone. Tej državni upravno-oblastni vertikali (vlada na državnih in vlade na deželni ravni) so se pod nadzorom države priključila še okrožja na lokalni ravni. Stanovi so povsem izgubili nekdanjo moč, saj so njihovi deželni in lokalni upravni organi s tem izgubili ves vpliv. Vse javnopravne zadeve so bile prepuščene državnim uradom. Da bi izgubljeni vpliv plemstva ne izgledal preveč boleč in očiten, je osrednja oblast dovolila stanovom, da so v zvezi z deželnimi zadevami dajali še naprej svoja mnenja, vendar pa vladarja niso obvezovala. Skoraj tristoletni vpliv stanov je bil praktično povsem izničen. Če sta se v začetku zgodnjega novega veka oblikovali deželnostanovska in deželnoknežja administracija, ki sta druga drugo dopolnjevali (čeprav vsaka s svojimi interesi) v okviru teritorialno zaključenega in pravno poenotenega teritorija (dežele), je v drugi polovici 18. stoletja nastala administracija v upravno poenotenih državi (to je v avstrijski polovici monarhije in z njo v slovenskih deželah).

Deželno stanovsko administracijo je nova ureditev v bistvu izključevala. Ni je sicer ukinjala, ampak jo je zaobšla. Državna uprava je začela prevladovati, pri čemer je absolutistični centralizem našel pot, da je v državni strukturi na srednji (=deželni) ravni ohranil okvire historičnih dežel. Z

novo in poenoteno upravno organizacijo je bilo oblikovano učinkovito orodje, s katerim je lahko država zagotovila neposreden nadzor nad dohodki od davkov in možnost za njihovo uporabo. Ustvarjeni sta bili med seboj ločeni upravna in sodna vertikala, ki sta si delili na center in dežele, pri čemer je sicer prihajalo tudi do občasnih kompetenčnih sporov, vendar pa sta uprava in sodstvo postala hierarhično strukturirana, pregledna, vse bolj strokovno ustrezna in operativno uporabna državna organa. Pravno poenotenje države in zato njena lažja »prehodnost« ter občutek o večji pravičnosti države do vseh njenih državljanov so se pri ljudeh osredičili v spominu na vladarico Marijo Terezijo kot simbolu dobrega vladarja in vladanja, v Ljubljani pa sta ostala v veljavi tudi izraza kresija in magistrat, ki jih še vedno uporabljamo za hišo, kjer urejamo najrazličnejše upravne zadeve.

Pri tako zapleteni stvari kot je struktura oblasti oziroma oblikovanje uprave in sodstva, njuno delovanje, predstavitvi nominalne in realne vrednosti številnih služb, funkcij in dostojanstev, opozorilo na posebnosti in značilnosti ter primerjavi med deželami, bi lahko imeli tudi kakšno kritično pripombo, ki pa bi bila zanemarljiva in zato pri splošni predstavitvi nebitvena ter nepotrebna. Avtor je namreč napisal pregledno, razumljivo, faktografsko zanesljivo, terminološko jasno in uporabno študijo, ki lahko nastane samo kot posledica zanesljivega znanja.

Vasko Simoniti

Pošta na slovenskih tleh. Maribor : Pošta Slovenije, 1997. 411 strani.

Ob stoletnici zgraditve poštne palače v Ljubljani je na pobudo vodstva Pošte Slovenije v kar 15.000 izvodih velikega formata izšel vsebinsko zelo bogat, odlično opremljen in ilustriran zbornik *Pošta na slovenskih tleh*. Štiričlanski uredniški odbor, ki so ga sestavljali poleg glavnega in odgovornega urednika **Andreja Hozjana** še **Ervin Hartman**, **Ljudmila Bezlaj Krevel** in **Vladimir Klinar** kot člani, je opravil zahtevno delo. Kot strokovni recenzent je pomemben delež k uspešnemu izidu zbornika nedvomno prispeval akademik **Ferdo Gestrin**. Z enim ali več prispevki je sodelovalo 11 priznanih avtorjev, uvod je napisal **Alfonz Podgorelec**, direktor Pošte Slovenije, predgovor pa **Andrej Hozjan**.

Čeprav so se s problematiko zgodovine pošte pri nas posamezniki ukvarjali tudi že prej (med drugim Peter Radics v 19. stoletju, med obema vojnama Filip Šemrov, v novejšem času pa zlasti Majda Žontar, Ljudmila Bezlaj Krevel, Andrej Hozjan idr.), smo s tem delom dobili res temeljit pregled obravnavane tematike. Zajeto je obdobje od antike do leta 1995.

Vsebinsko je zbornik razdeljen v tri tematske sklope: *Razvojna obdobja pošte na Slovenskem*, *Ob 100-letnici poštne palače v Ljubljani (1896–1996)*, *Žigi, znamke, poštne celine in razglednice*.

Prvi sklop pričinja razprava **Marjete Šašel Kos**, ki v svojem prispevku *Pošta v antiki* prikaže splošni razvoj rimske pošte, njeno delovanje od začetkov v dobi republike in razvoj v času cesarstva. Pogoj za dobro organizacijo pošte so bile, kot poudarja avtorica, predvsem dobre ceste, za kar so Rimljani dobro poskrbeli. Avtorica med drugim tudi naglaša, da prenašanje sporočil z menjavanjem jezdecev ni bilo dovolj zanesljivo, zato je že cesar Avgust uvedel prenašanje pošte z enim kurirjem, ki je na določenih postajah le zamenjal voz. Zanimiva je analiza imen za poštne postaje (stationes, mansiones, mutationes). Avtorica se dotika tudi finančne organizacije pošte in pravi, da je ta nihala in prehajala od mestne uprave v državne roke. Že pred propadom zahodnega rimskega imperija je zaradi barbarskih vpadov poštna dejavnost precej nazadovala. Posebej je prikazano cestno in poštno omrežje med Akvilejo in Petoviono. Najpomembnejši vir za poznavanje poštnih postaj so itinerariji in avtorica se naslanja zlasti na podatke, ki jih nudijo *Tabula Peutingeriana*, *Itinerarium Antonini* in temu dodan *Itinerarium maritimum*, dalje še *Itinerarium Burdigalense* ter *Cosmographia* anonimnega ravenskega geografa.

Dva obsežna prispevka je napisal **Andrej Hozjan**. V prvem, *Srednjeveške oblike sporočil in korespondence na Slovenskem*, je najprej orisal to problematiko v širšem evropskem prostoru, za naše ozemlje pa so srednjeveški viri pokazali naslednje različne oblike prenosa sporočil: priložnostni (naključni) prenos, poklicno prenašanje sporočil, v izjemnih primerih tudi prenos preko posebnih

odposlancev, včasih tudi menihov. Pomembne rodbine in cerkvene ustanove so imele v srednjem veku dobro organiziran prenos sporočil ne le s kurirji, ampak tudi kot služnost. Avtor omenja razne oblike plačila za to dejavnost in sicer v naturi in v denarju. S tem v zvezi poznamo tudi t.i. selske kmetije. Kot posebnost omenja vojaško-obrambno obveščanje, saj so v tedanjem času bile pogoste vojne, zanje pa so bila razna sporočila zelo pomembna.

V svojem drugem prispevku *Nastanek in razvoj državne poštne institucije na Slovenskem od 1489 do 1722* Hozjan oriše pomen dveh družin za razvoj poštnega prometa. Prva je bila družina Tasso/Taxis v Innsbrucku konec 15. stoletja (po njej je poimenovan taksi), za njo pa se je uveljavila družina Paar, ki je dobila v dedni fevd poštni regal za večino habsburških dežel. Za naše ozemlje je bilo zelo pomembno tudi vojnopoštno omrežje in povezava deželnih prestolnic Ljubljane in Gradca z utrdбами v Vojni krajini. Dežele so tako v 16. stoletju pričele vzpostavljati lastno (od vladarja denarno neodvisno) vojnoobveščevalno mrežo, čeprav ni šlo brez zapletov, zlasti finančnih, prihajalo pa je tudi do razhajanj med deželami in deželnim knezom, vendar deželni knez ni mogel kar odpraviti vojnih zvez oz. jih vključiti v deželnoknežjo poštno organizacijo. Stanovi so se zavedali, da je bila obrambna sposobnost dežele odvisna od urejenega obveščanja, zato je bilo treba ves prostor preplesti z novimi postojankami. Avtor razprave naglaša, da so bile kljub oviram in slabostim vojnopoštna zveze prek slovenskega ozemlja v 16. stoletju prva stalna oblika modernega poštnega prometa in da so skupaj z deželnoknežjimi zvezami glede na velikost prostora sestavljale izjemno zgoščeno ter učinkovito poštno mrežo, ki da bi ji v tedanji Evropi težko našli primerjavo. Še vedno so obstajale tudi druge oblike prenosa, znane iz srednjega veka, absolutistična država pa jih je z zakonskimi akti pričela vedno bolj omejevati.

Po obsegu najdaljša (80 strani) je razprava treh avtorjev **Majde Žontar, Vladimirja Klinarja in Andreja Hozjana** *Razvoj poštnega prometa na Slovenskem od podražavljenja 1722 do 1918*. V njej je zajeto celotno slovensko ozemlje razen Prekmurja, prikazuje pa poštno omrežje, ceste, postaje, vozne rede, pojav železnice in spremembe, ki jih je prinesla, dalje razvoj telegrafa, telefona in novih poštnih storitev. Opisana je poštna uprava, poštna zakonodaja, posamezne tarife in še marsikaj. Vsemu temu je tudi tedanja država namenjala vedno večjo pozornost. Morda je zanimiv podatek, da so bili postiljoni oproščeni vojaščine in da meščani, gostilničarji in kmetje na svojih »kolesljih« niso smeli prevažati pošte. V 18. stoletju so poštna storitve obsegale prenos (prevoz) pisem, časopisov, letakov, denarja, paketov in potnikov. V primerjavi s prejšnjim obdobjem se je precej povečal pisemski promet, izpopolnilo se je tudi poštno-denarno poslovanje. Poleg redne pošte so uvedli štafete (hitri prenos pošiljk, tudi ponoči s pomočjo slov na konjih). Prevoz potnikov je bil sredi 18. stoletja vključen med poštna storitve. Zanimiv je podatek, da je poštna postaja evidentirala vsakega potnika, vodili so njegove osebne podatke in zato so imeli posebnega pisarja. Obstajale so že tudi pritožne knjige, ki so jih pošiljali v pregled nadrejeni poštni upravi. Pomembne podatke o pošti nudijo deželni šematizmi. Prvi tiskani seznam vseh poštnih zvez, postaj, poštnih mojstrov in razdalj (v miljah) nudi šematizem za Kranjsko iz leta 1795.

Velik mejnik v razvoju poštnega prometa je bila nedvomno izgradnja železnice. Vendar celotno slovensko ozemlje ni bilo naenkrat deležno te novosti, ker so železnice gradili postopoma. Pomembna novost je bila, da so se znižali prevozni stroški, poštna postaja so ostale tam, kjer ni bilo železnice. Precej ljudi pa je na račun železnice izgubilo zaslužek. Novosti, značilne za drugo polovico 19. stoletja, so bile npr. pisemske kuverte, ekspresna pisma, dopisnice, razglednice, poštna denarne nakaznice, ki so poenostavile pošiljanje denarja, znamke itd. V posebnem poglavju je govor o poštnih uradih, o številu zaposlenih in o novih poštnih stavbah. Istočasno kot južna železnica je prišel k nam telegraf. Zanimiv je podatek, da so kot telegrafiste sprva zaposlovali upokojene mornariške častnike in podčastnike, po letu 1870 so se pojavile v tem poklicu prve ženske, ki pa so morale predhodno opraviti poseben tečaj z izpitom. Uradniki – telegrafisti so imeli posebne uniforme, drugačne kot poštarji. Prvi telegrafski red pa smo dobili 1887. Od 80. let dalje se je razvijal telefon, ki je bil povsem nova dejavnost in je omogočal neposredne govorne stike. Leta 1901 je bilo npr. v Ljubljani 192 telefonskih naročnikov in ena javna govorilnica. – Temu obsežnemu prispevku je dodanih več preglednic, med drugim preglednica upravnih organov za obravnavano obdobje in seznam poštnih postaj, poštnih uradov (z letnico ustanovitve) ter vključitve prvih telegrafov in telefonov.

Sledita dva prispevka **Ljudmile Bezljaj Krevcl**. V prvem obravnava *slovensko pošto, telegraf in telefon v kraljevini Jugoslaviji*, precej pa se zadrži pri opisu poštnih razmer ob razpadu Avstro-

Ogrske oz. v času kratkotrajnega obstoja Države SHS. Potem prikaže vso zapleteno zakonodajo stare Jugoslavije, opozarja na strog centralizem, voden iz Beograda, kar je na Slovenijo, tedaj najbolj razviti del države, vplivalo zaviralno. Prikaže tudi zasluge nekaterih posameznikov za razvoj (npr. M. Osane za razvoj telegrafsko-telefonske službe in radia), problem plač, kategorije poštinih uradnikov ipd. Avtorica nas seznanja tudi s problematiko žensk – poštinih uradnic. Enakopravnosti z moškimi namreč v tem poklicu ni bilo. Po stari avstrijski zakonodaji iz leta 1909 je mogla ženska dobiti službo samo, če je bila samska, vdova, ločena, v vsakem primeru pa brez otrok. V času stare Jugoslavije se je položaj sicer izboljšal, celo porodniški dopust se je uslužbenkam podaljšal, vendar pa je zakon še vedno predpisoval koliko odstotkov žensk sme biti na določenih delovnih mestih. Poštni uslužbenci so bili tudi stanovsko organizirani. Na kratko je predstavljena tudi pošta v tistem delu slovenskega ozemlja, ki je bilo med obema vojnama pod Italijo.

Drugi prispevek Ljudmile Bezljaj Krevcl obravnava *pošto, telegrafsko in telefonsko dejavnost v Sloveniji od 1941 do 1991*. Govori o organizaciji poštne uprave v različnih obdobjih (1941–1945; od 1945 do srede šestdesetih let; od konca 60. let do osamosvojitve Slovenije leta 1991). Prav ta del je napisan izključno na arhivskem gradivu, saj za to obdobje doslej še nismo imeli nobenega sintetičnega pregleda. Z omenjenim delom se povezuje prispevek **Antona Krauthakerja** *Zapiski pomembnejših dogodkov 1991–1995*, kjer avtor podaja kronološki opis poštne dejavnosti v času samostojne države.

Drugi del zbornika je posvečen 100-letnici poštne palače v Ljubljani. Uvaja ga prispevek *Kronika pošte v Ljubljani* avtorjev **Vladimirja Klinarja** in **Andreja Hozjana**, kjer so v kronološkem redu na kratko prikazani pomembnejši dogodki, povezani z zgodovino pošte v Ljubljani od leta 1500 do 1918.

Sledi članek **Mojce Arh Kos** *Ob stoletnici ljubljanske pošte*, ki nas seznanja s predzgodovino stavbe in idejo o gradnji na Krekovem trgu, ki ni bila sprejeta. Kosova omenja, da so poštna poslopja nekdanje monarhije bila grajena po uniformiranih določilih za poštno dejavnost, zato so si tlorisi in zunanost teh zgradb podobni, povsod je poudarjen vhodni del s kupolo itd. Tloris ljubljanske pošte je npr. identičen s tistim v Krakovu.

V tretjem delu knjige nastopajo štirje avtorji. **Ivan Turk** se je lotil zanimive tematike *o poštinih žigih na Slovenskem*. Posegel je nazaj v zgodovino, ko še ni bilo znamk, potem je prikazal obdobje 1850–1918, obdobje med vojnama in med okupacijo ter po drugi svetovni vojni. Ker nekoč niso poznali pisemskih ovojn, je bilo treba zložene liste na njihovem spoju opremiti s pečatom. Poštni žigi so se pojavili prej kot znamke, v habsburških deželah so jih začeli uporabljati leta 1751, na sedanjem slovenskem ozemlju pa po avtorjevih ugotovitvah leta 1761. Na žigu je bilo sprva samo ime kraja, šele 1856 tudi letnica. Po letu 1871 se pojavijo dvojezični žigi, vendar so za nekatere kraje (npr. mesta na Štajerskem) v uporabi le enojezični nemški žigi. Med obema vojnama je prišlo do vrste sprememb, 1920 so uvedeni novi dvojezični žigi, sedaj slovensko-srbski (srbska oblika v cirilici). Med drugo vojno so v Ljubljanski pokrajini Italijani uvedli dvojezične žige z letnico fašističnega šteta, nemška in madžarska okupacijska oblast je poznala le enojezične žige, t.j. nemške oz. madžarske. Takoj po osvoboditvi 1945 so bili v uporabi samo slovenski žigi, potem spet dvojezični (spet tudi v cirilici) in šele 1971 (tedaj so uvedene tudi poštne številke) spet samo slovenski z izjemo dvojezičnih območij, kjer je poleg slovenske oblike upoštevan tudi jezik manjšine. V članku so številne oblike žigov ponatisnjene.

V prispevku, ki bo še zlasti razveselil filateliste, je **Andrej Ivanuša** opisal *bogastvo znamk po svetu in znamke, ki so jih različne države izdajale na ozemlju sedanje Slovenije*. Avstrijsko cesarstvo je pričelo izdajati znamke 1850, v Kraljevini SHS so izmed znamk še posebej znani »verigarji«, Socialistična Jugoslavija je izdala nekaj znamk, posvečenih znanim Slovencem in slovenskim krajem, Republika Slovenija je prvo slovensko znamko izdala že 26. junija 1991.

Poštne celine (vrednotnice) in njihova uporaba na ozemlju Slovenije je naslov članka **Matjaža Deržaja**, ki je posegel v 19. stoletje, saj so najbolj razširjene celine v uporabi že 125 let. To so dopisnice in pisma z odtisnjeno vrednostjo, med celine pa spadajo še zalepke, poštne nakaznice, poštne spremnice in aerogrami.

Zadnji prispevek v tretjem delu knjige nosi naslov *Razglednice na Slovenskem* in je delo **Primoža Premzla**. Podaja zgodovino uporabe razglednic, omenja izdajatelje, založnike, fotografe in tiskarje, podrobno pa navaja tudi tematiko razglednic (krajevni motivi, prizori iz vsakdanjega življenja, propagandne razglednice, podobe zaslužnih mož, umetniške razglednice), uporabljene

postopke pri izdelavi razglednic (litografija, svetlotisk, knjigotisk, ofsetni tisk, foto razglednica). Spregovori tudi o pojavu zbirateljstva razglednic. Ob koncu dodaja seznam v Sloveniji izdanih publikacij o razglednicah, ki je urejen kronološko.

Večina člankov ima povzetke v nemščini in angleščini. Članki prinašajo več zanimivih ilustracij, zemljevidov, preglednic in tabel. Čisto na koncu najdemo tudi *Register poštnozgodovinske literature*, seznanimo pa se lahko še s sponzorji in donatorji, ki so finančno podprli izdajo zbornika.

Upajmo, da bo ta lepa in s strani zgodovinske stroke resnično strokovno pripravljena publikacija, našla mnogo bralcev, kar naj bi omogočila tudi več kot dostopna cena 4.000 SIT.

Olga Janša-Zorn

Brigitte Hamann, Hitlers Wien : Lehrjahre eines Diktators. München : Piper Verlag, 1998. 652 strani (neskrajšana žepna izdaja).

Adolf Hitler je verjetno najbolj znano (politično) ime 20. stoletja in ena najbolj razvpitih osebnosti vse človeške zgodovine. Njegovo življenje so zato že mnogokrat obdelali zgodovinarji in drugi biografi, tako da lahko preberemo nekaj temeljitih del. Hitlerjeva biografija pa ni privlačna le kot raziskovalni problem, temveč gotovo tudi kot komercialno podjetje. Že bežen pregled knjig z zgodovinsko tematiko v kakšni domači ali tuji knjigarni nam izda, da je za dogodke in osebnosti iz obdobja zadnje svetovne vojne nesorazmerno veliko zanimanja. Tudi knjiga nemške zgodovinarke Brigitte Hamann o Hitlerjevem dunajskem obdobju je – kot tudi druga njena dela – doživela velik tržni uspeh. Na naslovnici žepne izdaje se bohoto nalepka z napisom, ki ga le redko vidimo na historiografskih izdajah – »Bestseller«.

Hitlerjev Dunaj govori predvsem o letih 1908–13, ki jih je mladi H. preživel v avstro-ogrski prestolnici, na Dunaju, B. Hamann pa se kratko dotakne tudi njegove mladosti in prvih dni po selitvi v bavarsko prestolnico München. Seveda pa bi zaradi skoposti virov za Hitlerjevo biografijo za omenjeno obdobje Hitlerjevega življenja o tem mogla napisati le kaj tanko knjižico. Svoje delo je avtorica zatorej zastavila tudi kot kulturno in socialno zgodovino Dunaja v zadnjih predvojnih letih (Hamann, str. 7).

Prikaz Hitlerjevega življenja je nadvse temeljit in avtorica je pritegnila številne nove ali malo uporabljane vire. Tako nadvse prepričljivo spodbija številne mite in legende, ki so se pletli okrog Hitlerjeve osebe in ki jih je nenazadnje pomagal plesti tudi sam Hitler. V svoji »politični biografiji« in bibliji nacizma *Mein Kampf* ter v številnih govorih in intervjujih je H. zelo uspešno mistificiral svojo preteklost in jo uspel prikazati kot konstantno rast, kot nekakšen nezadržni osebnostni vzpon. B. Hamann se je v knjigi lotila natančnega raziskovanja domnevnega judovskega porekla Hitlerjeve družine, njegove domnevne premožnosti, med drugim pa kot nedokazljive zavrnila še trditve Maksa Fabianija, da je H. odpustil iz svojega dunajskega arhitekturnega biroja (Hamann, str. 282). Mnoge teh domnev so zavrnili že drugi Hitlerjevi biografi, a številne je natančno analizirala šele Hamann. Prav ekskurzi, namenjeni natančni analizi virov, so odlika te knjige, posebno, če upoštevamo, da ni namenjena le ozki strokovni javnosti.

Avtorica nam v knjigi niza dogodke, ki so se vrstili od Hitlerjevega prihoda na Dunaj, kamor se je iz Linza odpravil, da bi postal slikar ali arhitekt. S prijateljem iz deških let Avgustom Kubizkom sta v prvem obdobju fanatično obiskovala prestolnična gledališča, zlasti državno opero. Njuno navdušenje je v prvi vrsti veljalo Mahlerjevimi (sic!) uprizoritvam Wagnerjevih del in H. je bil vse življenje oboževalec pa tudi natančen poznavalec njegovih kompozicij. H. si je z občudovanjem ogledoval monumentalno arhitekturo dunajskega Ringa in koval načrte za dograditev *Heldenplatz*.

Toda fantast iz province je uspehe doživljal le v domišljiji in svoje intelektualne zmogljivosti izkazoval le v celonočnih tiradah, s katerimi je dolgočasil svojega prijatelja in sestanovalca. Denar, ki ga je imel, je vse hitreje kopnel in po nekaj selitvah v cenejša stanovanja je mladi H. končal na cesti, kot postopač. Pozneje je živel v samskih domovih in se preživljal kot slikar – po predlogah je slikal dunajske znamenitosti in jih prek posrednikov ali osebno prodajal. Njegovi najboljši kupci so bili judovski mojstri okvirjanja, ki so Hitlerjeve umetnije uporabljali za okrasitev izložb.

Čeprav je prikaz socialnega propada bodočega vodje Velikonemškega rajha zanimiv in ga je avtorica uporabila tudi za ilustrativen opis Dunaja priložnostnih delavcev, revežev in malih razbojnikov, se mi še bolj pomembna zdi analiza političnih, intelektualnih in kulturnih vplivov Dunaja nanj. Z *grenzländersko* mentaliteto okuženi in nemško-nacionalno usmerjeni Gornjeavstrijec je prav na Dunaju v veliki meri razvil svoj svetovni nazor. Dunaj, ki ga je spoznaval in »študiral«, pa ni bil kozmopolitska prestolnica, ki so jo v obdobju *fin de siècle* zaznamovali veliki misleci in umetniki. Bil je Dunaj nacionalne nestrpnosti in rasnega sovraštva, Dunaj Georga Schönererja, Karla Hermanna Wolfa in Karla Luegerja ter številnih velikogermanskih mistikov (prim. Hamann, str. 7). Strastni bralec se je prebijal skozi brošure in časnike, dolgo časa redno obiskoval cislajtanski državni zbor in v spominu mnogih ostal zapisan kot zagret udeleženec gostilniških diskusij in preprirov. B. Hamann se zato sprehodi skozi življenje in ideologijo velikonemških in antisemitskih voditeljev, razpravlja o položaju Čehov in Judov na Dunaju ter prikaže osebnost in delo nekaj ključnih osebnosti dunajskega intelektualnega »podzemlja«.

Nezaupanje v znanost, diletantizem, vera v vsakovrstne ezoterične teorije in v prvenstvo germanskih ljudstev, kar so širili ti samozvani oznanjevalci, je H. v precejšnji meri vkomponiral v svoj pogled na svet (Hamann, str. 333–336). Mnoge izmed njih je tudi sam označil za svoje vzornike ter jim pozneje prirejal različne počastitve – največkrat pogrebe z državnimi častmi. Avtorica s številnimi primerjavami Hitlerjevega besednjaka in besednjaka časopisja, pamfletov, brošur in govorov iz njegovega dunajskega obdobja pokaže močno ujemanje med enim in drugim. Hitlerjev (očitno fenomenalni) spomin je hranil vse to sračje gnezdo in iz njega je pozneje kot politik črpal cele pasuse, vsekakor pa precej izrazov in formulacij. Tudi v njegovem antisemitizmu, ki pa je bil kot vse kaže postdunajskega izvora, je najti precej *schönererjanstva* ali Luegerjevih nazorov. Dunaj, ki se je Hitlerju tako zameril, je k njegovemu oblikovanju očitno prispeval več, kot bi bil ta pripravljen priznati. Morda je šla avtorica v vlečenju vzporednic sem ter tja predaleč, a v celoti je prepričljiva.

Žal se je v ekskurzih v posamezna vprašanja avtorica vse prevečkrat zelo oddaljila od naslovne teme; nastali prikaz je tako preobširen za osnovno informacijo in prvi vtis, hkrati pa še zdaleč ni popoln in brez napak. Opazno je, da Hamann posameznih problemov ni pisala na podlagi virov, temveč je kompilirala obstoječo literaturo. Mislim, da bi krajši, bolj sežeti prikazi le-teh knjigo precej skrajšali (oziroma stanjšali), pa vendar bi bila slika, ki jo je avtorica želela pokazati, dovolj jasna tudi za nepoznavalca. Res pa je tudi, da so mnogi ekskurzi obogateni s številnimi nadvse povednimi citati, ki branje vseeno napravijo zanimivo.

V celoti je delo dobro berljivo, pa tudi opremljeno z vsem potrebnim znanstvenim aparatom (celo v žepni izdaji) in številnimi fotografijami. *Hitlers Wien* je nedvomno dober vpogled v določeno obdobje v življenju poznejšega diktatorja in obenem slika Dunaja, ki jo običajno ne vidimo. Zanimivo pa je, da kljub temu in drugim temeljitim delom, še vedno – celo med ljudmi, ki so dobro podkovani v zgodovini – lahko slišimo zgodbe o Hitlerjevem judovskem poreklu ali o njegovi pleskarski, *malarski* karieri. Res je bil Adolf Hitler *Maler*, toda *Kunstmaler* – slikar. Ne preveč uspešen ali sposoben, pa vendarle...

Rok Stergar

Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Za objavo pripravil Peter Ribnikar. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998. 416 strani.

Ob osemdesetletnici oblikovanja slovenske državnosti v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s prvo slovensko nacionalno vlado kot najvišjim izrazom njenega udejanjenja je izid zapisnikov Narodne vlade dragocena strokovna obeležitev te pomembne prelomnice v naši novejši zgodovini. Problematika federativnega oziroma celo konfederativnega položaja Slovenije v Državi SHS, ki se je kazala zlasti v samostojnem izvajanju državne oblasti prek Narodne vlade ne le na gospodarskosocialnem in narodnokulturnem področju, temveč tudi pri vodenju vojaških in zunanjepolitičnih zadev, je bila zaslužno deležna posebne pozornosti slovenskega zgodovinopisja,

v procesu oblikovanja samostojne Republike Slovenije tudi kot poglobljena osvetlitev korenin slovenske državnosti in državotvorne sposobnosti slovenskega naroda. K bogatim dosežkom raziskovanja zgodovinskih procesov na Slovenskem ob prehodu iz avstrijskega v jugoslovanski državni okvir je objava zapisnikov sej Slovenske Narodne vlade, ki jo je na predlog slovenskega Narodnega sveta 31. oktobra 1918 imenovalo Narodno vijeće v Zagrebu, za ves čas njenega delovanja do februarja 1919, pomembna dopolnitev. V številnih samostojnih publikacijah, razpravah in člankih o tej problematiki so se avtorji lahko omejili na prikaz in analizo pogloblitnih vprašanj te prevratne dobe, vladni sejni zapisniki pa razkrivajo tudi številne podrobnosti, pomembne za celovitejšo podobo. Koristnost in potrebnost takšne izpopolnitve poznavanja burnega dogajanja na Slovenskem na prelomu 1918/19 neposredno prek virov je bila poudarjena tudi ob izidu magistrskega dela *Prva slovenska vlada 1918–1921* Bojana Balkovca leta 1992.

Zamisel o izdaji sejnih zapisnikov Narodne in Deželnih vlad za Slovenijo se je v Arhivu Slovenije porodila že v sedemdesetih letih, ovira za njeno uresničitev pa je bilo pomanjkanje finančnih sredstev. Edicije virov terjajo običajno precejšnja sredstva in za večje projekte s tega področja je težko pridobiti stabilne finančne vire, hkrati pa je njihova priprava tudi dolgotrajno in zahtevno delo. Te naloge se je za obravnavane sejne zapisnike lotil arhivski svetnik Peter Ribnikar, ki mu je njena izpolnitev tudi priznanje za pionirsko delo pri urejanju gradiva Narodne in Deželne vlade. Ob tem naj poudarimo, da je njegovim prvim raziskovalcem nesebično pomagal pri iskanju ustreznih dokumentacije že v času urejanja in ima veliko zaslug, da so kmalu po izidu *Orisa zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* Metoda Mikuža začeli izpopolnjevati podobo slovenske zgodovine v prvem obdobju po prevratu tudi z dragocenimi arhivskimi viri.

Peter Ribnikar je uvodno študijo o Narodni in Deželnih vladah vsebinsko osredotočil zlasti na vprašanja, ki so pomembna za razumevanje in uporabo njihovih sejnih zapisnikov. Ti so mu bili poleg še drugih arhivskih virov, uradnega lista in časopisja ter nekaterih spominskih in zgodovinsopisnih del temelj za pisanje uvoda. V njem je posvetil posebno pozornost oblikovanju Narodne vlade SHS in šestih Deželnih vlad za Slovenijo od februarja 1919 do julija 1921, posebej glede kadrovske sestave, osvetlil je pristojnosti posameznih vladnih poverjeništev, organiziranje številnih novih upravnih organov, uradov in komisij, ob zmanjševanju pristojnosti in prepolovitvi števila poverjeništev na le šest ob imenovanju prve Deželne vlade pa je prikazal tudi nastajanje posebnih uradov in izpostav centralne vlade v Sloveniji. Uvodno študijo je sklenil s predstavitvijo pogloblitnih značilnosti delovanja poprevratnih slovenskih vlad ter programskih usmeritev vladnih strank. Glede na to, da bodo zapisniki sej Deželnih vlad izšli še v nadaljnjih dveh zvezkih, bi bilo načrtovanemu biografskemu kazalu v tretji knjigi koristno dodati tudi bibliografski pregled vse relevantne literature, ki z različnih vidikov prikazuje samostojno delovanje Narodne vlade ter postopno usihanje avtonomističnih pristojnosti Deželnih vlad v procesu krepitve državnega centralizma.

V posebnem razdelku je Ribnikar opisal zanimivo usodo sejnih zapisnikov Narodne vlade od 1. novembra 1918 do 24. januarja 1919 in Deželnih vlad do 7. julija 1921 ter njihove zunanje značilnosti. Šele leta 1955 je Izvršni svet Skupščine LRS izročil tedanjemu Državnemu arhivu Slovenije veliko količino arhivskega gradiva Banske uprave Dravske banovine iz tridesetih let, v katerem so arhivarji pri urejanju odkrili tudi vse sejne zapisnike vlad iz obdobja 1918–1921, za katere so do tedaj domnevali, da so bili skupaj s še nekaterimi drugimi pomembnimi arhivalijami uničeni tik pred začetkom aprilske vojne 1941. Ugotovili so, da so ohranjeni 204 zapisniki najvišjih organov oblasti na Slovenskem od prevrata 1918 do sprejetja Vidovdanske ustave. Večina zapisnikov je originalov z ustreznimi podpisi, manjkajoče pa so pri urejanju nadomestili s kopijami, tako da so sedaj v enem fasciklu zbrani originali, v drugem kopije, v tretjega pa so razvrstili priloge k sejnim zapisnikom. Ob tem je Ribnikar ugotovil: »V bistvu to niso zapisniki v klasičnem smislu, ampak zabeležke o sejah vlade in o sprejetih uredbah, sklepah, predlogih in stališčih«, o katerih so na njih razpravljali. Noben zapisnik ne vsebuje vnaprej določenega dnevnega reda, ker so na sejah vlade na predlog predsednika in poverjenikov »sprti obravnavali vse najpomembnejše tekoče zadeve, ki jih je bilo treba v nastali situaciji čimprej rešiti« (str. 46). Opisal je tudi potek sej in nastajanje njihovih zapisnikov, v opombah k posameznim zapisnikom pa je dodal podatke o značilnostih vsakega posebej. Največ zapisnikov obsega štiri do osem strani, le najdaljši 16 strani, kar je omogočilo njihovo celovito objavo. Na to dejstvo opozarjamo zaradi morebitnega nadaljevanja objav zapisnikov sej ljubljanske in mariborske oblastne skupščine za leti 1927 in 1928 ter sej banskega

sveta Dravske banovine v desetletju 1931–1941, ki so pomembni tudi kot osvetlitev začetkov slovenskega parlamentarizma. Za vse te seje so ohranjeni stenografski in uradni zapisniki, med katerimi mnogi obsegajo od sto do dvesto strani. Glede na tolikšen obseg bi bilo koristno organizirati posvet o metodologiji objav tudi teh zapisnikov, ki osvetlujejo gospodarskosocialne in prosvetnokulturne razmere na Slovenskem med vojnama, posebej tudi avtonomistična prizadevanja pri njihovem reševanju. O zapisnikih sej Narodne in Deželne vlad naj navedemo še Ribnikarjevo ugotovitev, da v registraturi predsedstva vlade niso bili preveč natančni pri njihovi izdelavi in hranjenju, in če k temu dodamo še dejstvo, da so bili šele več kot tri desetletja po nastanku v neurejenem stanju izročeni ustreznemu arhivu, potem njihovo usodo lahko navedemo kot primer, kako se s pomembnim zgodovinskim gradivom ne bi smelo ravnati.

Peter Ribnikar je v I. delu poleg 51 zapisnikov sej Narodne vlade pod predsedstvom Josipa viteza Pogačnika objavil še 15 zapisnikov prehodne Deželne vlade za Slovenijo, ki je pod vodstvom novega predsednika dr. Janka Brejca in podpredsednika dr. Gregorja Žerjava delovala še v stari sestavi od 24. januarja do 26. februarja 1919. Prva slovenska nacionalna vlada, sestavljena iz predstavnikov vseh treh tedanjih političnih strank, katoliške Vseslovenske ljudske stranke, liberalne Jugoslovanske demokratske stranke in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, je imela kot najvišji uredbodajni oziroma zakonodajni in upravnoizvršilni organ na slovenskem ozemlju, z izjemo Prekmurja, dvanajst poverjeništev za različna področja delovanja, tudi za narodno obrambo; edino posebnega poverjenišтва za zunanje zadeve ni imela v svoji sestavi.

Prav zapisniki njenih sej pa kažejo, kako dejavna je bila tudi na področju mednarodnih odnosov ter vojaških in nekaterih drugih zadev, za katere je bilo formalno pristojno zagrebško Narodno vijeće. Potrditev dejstva, da je bila Narodna vlada najvišja oblast na slovenskem ozemlju, pa je zlasti njena naredba o prehodni upravi, s katero je podrobno določila državno organiziranost in pristojnosti suverenih organov slovenske državne oblasti. Zapisniki vladnih sej podrobno kažejo, kako je uveljavljala svoje najvišje pristojnosti ter si prizadevala v normativnem in izvršilnem pogledu reševati vsa pereča vprašanja po prevratu. Ena osrednjih tem na sejah je bilo reševanje tedaj najbolj aktualne problematike slovenskih meja, s katero je bilo najtesneje povezano tudi oblikovanje slovenske vojske in navezovanje mednarodnih stikov.

Posebno pozornost so na sejah posvetili gospodarskemu vidiku slovenske samoodločbe. Zato je vlada sprejela številne nujne ukrepe ob prehodu iz avstrijskega v jugoslovanski gospodarski prostor ter si prizadevala ustvariti institucionalne in materialne temelje za uspešen razvoj slovenskega gospodarstva. O vseh pomembnih zadevah s področja financ, trgovine in industrije, kmetijstva, javnih gradenj, prometa in prehrane, ta je bila v povojnem času še posebno pereč problem, je vlada razpravljala na plenarnih sejah, manjša vprašanja pa so v okviru svojih pristojnosti reševala poverjenišтва sama. Glede na skrajno poslabšane socialne razmere je morala posvetiti posebno pozornost tudi reševanju te problematike, uspehe glede izboljšanja položaja delavstva pa so socialni demokrati v kasnejših polemikah s komunistično levico poudarjali kot primer pravilnosti in uspešnosti svojega delovanja. Veliko dela sta vlada in njeno poverjenišтво za prosveto opravila tudi na področju preosnovanja slovenskega šolstva in kulture, že v času njenega delovanja pa so stekle pospešene priprave na ustanovitev slovenske univerze. Narodna vlada se je morala veliko ukvarjati s slovenizacijo uprave in na njenih sejah so bila redna imenovanja novih slovenskih uradnikov, v začetku zlasti kot zamenjava dotedanjih nemških uradnih in sodnih uradnikov. Iz zapisnikov vlade se tudi vidi, da je pozorno spremljala notranje razmere v Sloveniji, in kakšni so bili začetni stiki z osrednjimi oblastmi v Beogradu po prvdecembrskem zedinjenju in ustanovitvi prve jugoslovanske vlade. Razprave na sejah tudi kažejo, da so vladne stranke vse pereče probleme reševale v soglasju, prvi vidni primer razhajanj pa se je pokazal ob predlogu dalmatinske vlade za združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo, ob katerem je vsaka stranka glede avtonomije in centralizma ter monarhije in republike oblikovala svoje stališče in vztrajala pri njem.

Peter Ribnikar je objavo zapisnikov obogatil z obsežnimi življenjepisi oseb, ki se v njih omenjajo, za kar je prizadevno zbiral podatke v številnih domačih in tujih biografskih pomagalih ter celo pri ustnih virih. Te opombe bodo uporabo sejnih zapisnikov olajšale, koristno pa bi bilo ob sklepu edicije objaviti seznam uredb, ki jih je sprejela Narodna vlada kot celota in jih objavila v *Uradnem listu Narodne vlade SHS v Ljubljani*, ki je drugi pomembni vir o njeni dejavnosti, posebej na zakonodajnem področju.

Vsebina objavljenih zapisnikov v prvi knjigi potrjuje ugotovitev *Slovenca* (27.2.1919) ob zaprisegi prvega predsednika in podpredsednika Deželne vlade, da je bila Narodna vlada najvidnejši »znak svobode« Slovenije. Ta osrednji katoliški list je (15.1.1927) v polemiki glede nekdanjih deželnih avtonomij poudaril velike zasluge Slovenske ljudske stranke, da je bila ob prevratu 1918 ustvarjena združena Slovenija »z lastno avtonomno vlado, ki je imela vse prerogative državnih vlad«, na zakonodajnem področju pa celo večje, saj je v tem pogledu nadomeščala tudi parlament. »Ali si morete misliti večjo samostojnost Slovencev, kakor smo jo imeli tedaj, če izvzamemo lastno nezavisno državnost?« je še poudaril *Slovenec*. Objava zapisnikov sej Narodne vlade arhivskega svetnika Petra Ribnikarja je dragocen prispevek k popolnejši podobi tega zgodovinskega dogajanja, pomemben za raziskovalno delo in seznanjanje širše javnosti z njim.

Miroslav Stiplovšek

France Filipič, **Sloenci v Mauthausnu**. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1998. 608 strani.

Avtor številnih samostojnih publikacij, razprav in strokovnih člankov iz zgodovine Slovencev od prve do vključno druge svetovne vojne France Filipič je svoj obsežni raziskovalni opus obogatil z novo izredno obsežno monografijo o usodi Slovencev v koncentracijskem taborišču Mauthausnu. Bogate raziskovalne izkušnje in njegova literarna ustvarjalnost ter dejstvo, da je bil tudi sam mauthausnovski taboriščnik, so vplivale tudi na zasnovo monografije v dokumentarnem, metodološkem in vsebinskem pogledu.

Potem ko mu je taboriščni odbor Mauthausen leta 1985 zaupal nalogo, da napiše delo o slovenskih internirancih v tem taborišču, se je temeljito lotil zbiranja in preučevanja različnih virov in relevantne literature o tej problematiki. Zbiranje dokumentacije v slovenskih osrednjih in regionalnih arhivih, muzejih in bibliotekah, pri organizacijah Zveze borcev in Rdečega križa ter na občinskih matičnih uradih je razširil tudi na številne ustanove v tujini, v Avstriji, Italiji, na Poljskem, v Zagrebu in Beogradu. Še prav posebno pozornost je posvetil osebnim razgovorom z nekdanjimi taboriščniki za podrobno spominsko osvetlitev njihovih usod in splošnih taboriščnih razmer v posameznih obdobjih. Ob tem naj poudarimo, da je lahko domačo in tujo literaturo uporabil v glavnem le za širši okvir obravnavane problematike, vsa temeljna vprašanja pa je osvetlil z različnimi viri. Opravil je izjemno obsežno hevristično delo, zaradi česar je oblikovanje monografije trajalo več kot deset let.

Že prvi problem, ugotovitev števila internirancev slovenskega rodu v taborišču Mauthausen in njegovih 49 podružnicah v obdobju od leta 1939 do leta 1945, je terjal velike napore zaradi dejstva, da Slovencev taboriščna administracija ni vodila kot posebno nacionalno kategorijo, temveč kot nemške, italijanske, madžarske in hrvaške državljane s ponemčenimi, italijaniziranimi in madžariziranimi priimki, imeni in kraji njihovega bivanja. Uspel je bistveno izpopolniti statistično podobo števila slovenskih internirancev v tem koncentracijskem taborišču, kar naj ilustriramo s podatki, da so jih imele borčevske organizacije evidentiranih okoli 2200, avtor pa je ugotovil, da je bilo v njem interniranih skupaj 4153 Slovencev, med njimi le 99 z oznako kriminalnih jetnikov, vse druge pa so vanj privedli iz političnih razlogov. Ob tem je ugotovil, da jih je v matičnem taborišču in podružnicah umrlo okoli 1500, torej več kot tretjina, zlasti v letih 1942 in 1943 jih je bilo odpuščenih 1190, maja 1945 je bilo osvobojenih 1234; ostali slovenski interniranci so bili premeščeni v druga taborišča, le enajstim pa je uspel pobeg.

Avtor je svoje delo razdelil na tri vsebinske sklope. Temeljiti študiji o Mauthausnu (9–72), sledi jedro monografije, v katerem je po kronološkem zaporedju podal zgodovinski oris prihodov posameznih transportov v taborišče s seznamom vseh slovenskih internirancev ter drugimi statističnimi podatki o njih (ta del obsega 463 strani), v kratek sklepni del pa je razvrstil še mauthausenska doživetja v umetniški besedi (537–561).

V uvodni študiji je obdelal nastanek, organiziranost in delovanje koncentracijskega taborišča od ustanovitve leta 1938 do konca vojne maja 1945 z vseh vidikov (sprememba njegove namembnosti

od pretežno uničevalnega značaja do mobilizacije jetnikov zlasti za potrebe vojne industrije s prelomnico leta 1942, dograjevanje matičnega taborišča in izgradnjo mreže 49 podružnic, leta 1943 tudi na Ljubelju, usodo jetnikov in t.i. »samoupravo« s prikazom boja med kriminalnimi in političnimi jetniki, proces njihove internacionalizacije z množičnim prihodom Poljakov, Židov, Rusov in drugih, izkoriščanje jetniške delovne sile, oblike kaznovanja jetnikov, njihovo upornišvo in osvoboditev, položaj po njej ter organizacijo vračanja jetnikov na njihove domove). Iz opomb k prvemu delu, ki je ustrezen okvir za naslednji osrednji del o slovenskih internirancih v Mauthausnu, se vidi, da je uporabil za osvetlitev zgodovinskega orisa tega koncentracijskega taborišča zlasti bogato tujo literaturo. Avtor je posebej poudaril, da so na zasnovo njegove monografije pomembno vplivali izsledki mednarodnega simpozija o taborišču Mauthausen leta 1995 na Dunaju.

Drugi del z naslovom *Slovenci v Mauthausnu* je zaradi preglednosti smotrno razdelil na pet temeljnih podpoglavij, v katerih je podrobno opisal zgodovinske okoliščine nastanka in sestava transportov v mauthausensko taborišče (skupaj jih je obdelal 173, med njimi jih je bilo 38 s 15 osebami in več, 7 transportov pa je štel nad 100 oseb), prikazal pa je tudi njihovo nadaljnjo usodo. Pri tem se je odločil za poseben metodološki prestop. V prizadevanjih za čimbolj celovito podobo prihoda slovenskih taboriščnikov in njihovega življenja v taborišču je zgodovinske orise obogatil s številnimi spominskimi izjavami, največ za leti 1943 in 1944, ter z biografijami jetnikov. Nad 500 spominskih in biografskih prispevkov potrjuje tudi eno od temeljnih ugotovitev v monografiji, da je bila večina oseb internirana zaradi aktivnega odporniškega delovanja proti okupatorju. Poudarimo naj, da spominsko gradivo ne razkriva le usode posameznikov, temveč tudi različne vidike taboriščnega življenja, življenjepisi okoli 250 jetnikov, nekateri so tudi obsežni, pa osvetljujejo tudi njihovo delovanje pred okupacijo in vlogo v osvobodilnem gibanju do njihove aretacije. Ob koncu drugega dela je Filipič v posebnem razdelku opisal tudi vrnitev slovenskih internirancev v domovino, posebno vrednost pa imajo sklepi sintetični statistični podatki. Iz njih naj povzamemo, da so okupatorji največ Slovencev odgnali v Mauthausen v letih 1943 (1308) in 1944 (1510), da je bilo med njimi 732 ujetih partizanov in da je bil najbolj množičen prihod 990 jetnikov, večinoma primorskih Slovencev, 12. oktobra 1943 iz italijanskega koncentracijskega taborišča Cairo Montenotte, avtor pa je zbral tudi podatke o socialni sestavi večine internirancev.

Izbrani literarni prispevki v tretjem delu, napisali so jih mauthausenski interniranci Ivan Potrč, Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, France Kozar in avtor monografije, tehtno prispevajo k podobi hudega trpljenja taboriščnikov.

Avtorjeva spremna beseda razkriva podroben historiat nastajanja knjige in probleme, ki jih je moral reševati v procesu njenega nastajanja. Iz nje izvemo, da je bila tudi vrsta mauthausenskih jetnikov, posebej tistih, ki so bili iz taborišča odpuščeni, zlasti v prvih desetih povojnih letih podvržena mučnemu sumničenju in zasliševanju, niso pa doživeli tako tragične usode kot nekdanji dachauski in buchenwaldski jetniki v političnih sodnih procesih. Te razmere pa so vplivale, da je Prežihov Voranc opustil zamisel o pisanju velikega literarnega dela s taboriščno tematiko.

Monografija, ki je tudi sestavni del *Knjižnice OF*, je bogato ilustrirana s številnimi faksimili dokumentov, fotografijami internirancev ter drugo dokumentacijo. Njeno uporabnost tudi v tujini omogočata obsežna povzetka v nemškem in italijanskem jeziku, koristno pa je tudi imensko kazalo.

Monografija Franceta Filipiča je prvi celovit prikaz usode Slovencev v nekem koncentracijskem taborišču v zgodovinisju slovenskega osvobodilnega gibanja ter je pomembna osvetlitev nemške raznarodovalne in uničevalne okupacijske politike na Slovenskem. Glede na to, da obravnava posebno problematiko, pri kateri mora priti do izraza tudi usoda posameznikov, je navajanje številnih pričevanj dobra metodološka rešitev. Avtor zasluži za zbiranje dokumentacije pri nekdanjih taboriščnikih še posebno priznanje. Če Filipičevo delo primerjamo s tujo zgodovinsko literaturo te vrste, ima v njej po temeljitosti in metodi obdelave vidno mesto, posebno dragocena pa je njegova človeška sporočilnost.

Foibe e esodo. Allegato al n. 3 di Tempi & Cultura, rivista semestrale dell' Istituto Regionale per la Cultura Istriana, anno II, inverno 1997 – primavera 1998 (Trieste).

Deželni inštitut za istrsko kulturo (Istituto Regionale per la Cultura Istriana – IRCI) iz Trsta, raziskovalno središče organizaciji istrskih beguncev, je k 3. številki revije, ki jo je začel izdajati pred kratkim, priložil zvezek o fojbah in povojnem množičnem odhodu istrskih in dalmatinskih Italijanov. Kot piše v uvodniku zvezka predsednik IRCI Arturo Vigni, je publikacija namenjena v prvi vrsti šolam in želi zapolniti vrzel, ki naj bi o teh dveh temah obstajala v italijanski javnosti.

Zvezek je razdeljen v tri sklope: Profilo storico (Zgodovinski oris), I fatti (Dogodki) in Documenti (Dokumenti). Čeprav so na platnici kot avtorji navedeni Conti, Ceccotti, Delbello, Donato, Pompei, Pupo, Spazzali in Vigni, so vsi prispevki anonimni. Izjema je uvodni, ki se ujema s prvim sklopom in o katerem (sicer posredno) izvemo, da je nekoliko predelan tekst predavanja, ki ga je imel tržaški zgodovinar Raoul Pupo jeseni 1997 v Roveretu v sklopu niza predavanj na temo La Patria contesa. Trieste, l'Istria, le foibe, l'esodo (Tekmovana domovina. Trst, Istra, fojbe, eksodus). V njem skuša avtor uokviriti fojbe in eksodus v širše dogajanje in prikazati njihove vzroke in vzgibe. Prispevki drugega sklopa obravnavajo posamezne momente in probleme zgodovine Julijske Krajine pred, med in po drugi svetovni vojni. V zadnjem sklopu so predstavljeni v glavnem že znani arhivski viri italijanskega, slovenskega in hrvaškega izvora ter vrsta pričevanj in ponatisov iz povojnega časopisja, ki jih spremljajo kratki uvodni teksti. Na koncu imamo še kronologijo za obdobje 1918–1956 in tematsko razčlenjeno bibliografijo.

Že sam naslov, ki povezuje fojbe s t.i. eksodusom, povzema znano interpretacijo, ki prikazuje eksodus kot posledico fojb (ki naj bi bile poskus genocida nad istrskimi Italijani) in je značilna za begunske organizacije od njihovega nastanka. Torej nič kaj spodbuden začetek.

Skupni imenovalec vseh prispevkov je tolmačenje v smislu spopada med nasprotujočimi si nacionalizmi, kar je izredno omejevalno za razumevanje vzrokov dogajanja. Bralcu se ponuja poenostavljena, a izkrivljena slika, ki ne odraža kompleksnosti dejavnikov, ki so vplivali na zgodovinsko dogajanje. Avtorjem ostaja tuje skoraj neločljivo prepletanje nacionalnih in razrednih trenj v Julijski Krajini. Vse je skrčeno na nacionalna nasprotstva, tudi za obdobje neposredno po prvi svetovni vojni, ko je v Julijski Krajini družbeno in politično dogajanje označeval v prvi vrsti razredni spopad. Nacionalni spopad, ki je bil nedvomno prisoten, je poleg vsega prikazan kot nekaj samoumevnega, danega, ne da bi iskali razlogov »protislovenske« politike fašizma. Zgodovina slovenskega in hrvaškega nacionalnega gibanja na Primorskem in v Istri ter vzroki, ki so botrovali trenjem z italijanskim nacionalizmom, sploh niso prisotni v razpravi in bralcu ostajajo neznani. Sam fašizem je prikazan kot nekaj neopredeljenega, neke vrste depravacija duha, brez vzrokov in razlogov.

O predfašistični Italiji se posplošeno trdi, da je bila pripravljena priznati »Slovanom« vse nacionalne pravice, zamolčuje pa se dejstva, ki so bila, kot vemo, povsem drugačna. Odgovornost za zaostritev nacionalnih odnosov do skrajnih meja naj bi tako nosil le fašizem, o katerem pa, kot že rečeno, ne zvemo, od kod izhaja, zakaj je nastal in se uveljavil. V tej optiki naj bi bili tudi vzroki povojnega masovnega odhoda Istranov in Dalmatincev izključno nacionalni.

Pa še nekaj. V nekaterih prispevkih se uporabljajo izrazi kot »italijanskost« (italianità), »italijansko čuteči« (di sentimenti italiani), ki so zelo dragi predvsem zgodovinarjema Pupu in Spazzaliju. Bil bi že čas, da se tem izrazom da jasno vsebino. Ali so bili »italijansko čuteči« tudi tisti (ne tako redki) Italijani, ki so se sami sicer šteli za Italijane, a so se borili na strani hrvaških in slovenskih partizanov, se opredelili za pripadnost Primorske in Istre Jugoslaviji in se odpovedali »naravno dani« nadvladi domnevno višje italijanske civilizacije nad »slovensko«? Ali pa je italijanski čut priznan le tistim, ki so branili »tradicionalno hegemonijo Italijanov,« in je neločljivo vezan na katolištvo ter spoštovanje ustaljenih družbenih in nacionalnih razmerij?

Glede enega poglobitvenih vprašanj pri tolmačenju t.i. eksodusa, vprašanja nacionalne pripadnosti beguncev, avtorji povzemajo klasično interpretacijo begunskih organizacij, ki govori o neoporečnem italijanstvu beguncev in o množičnem odhodu kot »plebiscitu za italijanstvo« (plebiscito d'italianità). Omenja se sicer, da se je poleg Italijanov iz Istre in Primorske izselilo tudi veliko Hrvatov (kaj pa Slovencev?). Vendar izgubi tudi ta bezen namig svoj pomen ob poudarjanju, da italijansko pojmovanje nacionalne pripadnosti (ki implicitno izzveni kot bolj pravilno in kulturno)

temelji na samoopredelitvi posameznika, ne glede na rod in »kri«, ki naj bi bila temeljna kriterija »slovanskega« pojmovanja nacionalne pripadnosti. Avtorji pri tem pozabljajo na nekatere podatke, ki postavljajo v velik dvom tako tolmačenje. Ali je znak »italijanstva« dejstvo, da v objavljenem odlomku romana *Verde Acqua* Marie Madieri Magris toži mati glavnega junaka »Oj me meni, oj me meni«, ko se njen mož spusti v zelo tvegano posel? Mar ne postavlja v dvom »italijanstva« beguncev dejstvo, da je begunski tednik *Voce Giuliana* v članku dne 16.1.1959 (*Preziosa opera dell' E.I.S.E. in favore degli studenti profughi*) pisal, da je leta 1955 italijanska ustanova *Ente incremento studi educativi* priredila v Trstu tečaje za begunske otroke, ki so v domačih krajih obiskovali slovenske oz. hrvaške šole, z namenom, da jih »ponovno pridobijo« italijanski kulturi! In kar 41% teh otrok se je z veliko težavo izražalo v italijanščini! Objavljeni ponatis uvodnika iz puljskega proitalijanskega dnevnika *L'Arena di Pola* z dne 4.7.1946, v katerem piše, da bo italijanska vlada onim, ki bodo zapustili Pulj, nudila v Italiji vsako možno pomoč, pa postavlja pod vprašaj tudi spontanost begunske izbire oz. njeno nespodbujanje s strani proitalijanskega tabora.

V posameznih prispevkih zasledimo tudi nekaj drugih cvetk. Pupo v svojem okvirnem sestavku tako trdi, da je bila velika večina t.i. »infojbirancev« nedolžna, ne da bi nam bilo dano vedeti, od kod tako prepričanje. V spisu o fašističnih raznarodovalnih ukrepih je o številu 100.000 slovenskih in hrvaških izseljencih iz Primorske in Istre za časa fašizma, ki ga navaja slovensko in hrvaško zgodovinopisje, rečeno, da je treba dati tej številki le »simbolno in militantno vrednost«. Le nekoliko kasneje pa trdijo avtorji, da je v publikaciji *L'esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche*, ki jo je na podlagi popisa beguncev s strani glavne italijanske begunske skrbstvene ustanove *Opera per l'assistenza ai profughi giuliani e dalmati* leta 1958 uredil Amedeo Colella, navedeno kot minimalno število beguncev 201.440, medtem ko sta v omenjeni publikaciji dejansko navedeni celo dve nižji številki: 190.905 naj bi bilo oseb, ki so jim priznali status begunca v skladu z določili italijanskih zakonov, 150.627 pa je bilo beguncev, za katere so popisovalci ugotovili dejansko prisotnost v Italiji. Tudi glede številke t.i. »infojbirancev« oz. odpeljanih in likvidiranih ni mnogo bolje, saj se navajajo številke iz najrazličnejših virov, in to brez vsakršne kritične ocene virov, kar v bralcu na koncu porodi le veliko zmešnjavo.

Objavljeni dokumenti niso deležni nikakršne kritične ocene, tako da so izseki iz pamfletov, ki jih je izdal *Comitato di liberazione nazionale dell' Istria*, najpomembnejša begunska organizacija, ponujeni bralcu brez vsakršnega komentarja o njihovem propagandnem namenu.

Kronologija je zelo pomanjkljiva, tako kar se tiče zatiranja Slovencev in Hrvatov s strani italijanske države v času pred in med vojno kot tudi glede dogajanja po vojni. Navedeni so namreč represivni posegi jugoslovanskih oblasti v Istri, niso pa omenjeni sočasni fašistični napadi na Slovence in levičarje (ki so se ponovno pričeli že konec leta 1945) v Trstu, Gorici in Benečiji ter sodni pregoni projugoslovansko usmerjenih bivših partizanov in antifašistov s strani italijanskega in angloameriškega sodstva.

Bibliografija, ki zajema le dela v italijanščini, je obsežna in precej popolna. Zelo kritično gre oceniti dejstvo, da so vanjo uvrstili knjigo *Albo d'oro* Luigija Papa, povsem neznanstveno delo predhodnika in navdihovalca današnjega skrajno desničarskega kvazizgodovinarja »fojbologa« Marca Pirine. Obenem pa so avtorji pozabili na enega najtreznejših prispevkov o problemu fojb v italijanščini, *Foibe e fobie* Giacoma Scottija in pikolovski pregled Pirinovi seznamov tržaških »nedolžnih žrtev slavokomunistov«, *Operazione foibe a Trieste* Claudie Černigoj. O tej temi zasledimo med navedenimi deli kot edino inovativno študijo, ki se ne zadovoljuje z reinterpretacijami že znanih podatkov, ampak prispeva nova temeljna dejstva in spoznanja, prispevek Nevenke Troha v zborniku *Foibe. Il peso del passato*, ki ga je uredil G. Valdevit.

Če za zaključek povzamemo zanimivo trditev v enem od prispevkov, ki pravi, da se italijanski vodilni razred v Istri vse do konca vojne ni zavedal, da si je s svojim obnašanjem nakopal globoko sovraštvo nižjih slojev, predvsem Slovencev in Hrvatov, lahko po branju te publikacije ugotovimo, da se zelo verjetno vodilni begunski krogi tega ne zavedajo niti danes, saj ponavljajo stare argumente in teze. To bi samo po sebi ne bilo zaskrbljujoče, če bi ne bil obravnavani zvezek namenjen italijanskim mladim rodovom ter njihovim vzgojiteljem in mu ne bi tržaški mediji namenili tolikšne pozornosti.

Rajko Cibic, *Spomini Slovencev v tujski legiji*. Ljubljana : Slovenska matica 1998. 168 strani.

Francoska Tujska legija je morda najbolj slavna in razvpita vojaška enota 20. stoletja. Paradoksalno pa je, da je sloves elite dobila predvsem na podlagi velikih in nikomur koristnih porazov. Camerone in Dien Bien Phu sta le najbolj znana izmed njih. K nastanku in ohranjanju mita o legiji so nemalo prispevali literatura ter film in televizija. Ni čudno, da celo vojaške revije legijo marsikdaj štejejo med specialne enote in da jo obdaja meglica skrivnostnosti.

Knjiga dolgoletnega legionarja Rajka Cibica je zatorej dobrodošel prispevek k razbitju napačne podobe, ob tem pa še nadvse sproščajoče branje. Čeprav se avtor večkrat opravičuje zaradi svojih – po njegovem skromnih – spisateljskih sposobnosti, mu tega ne bi bilo treba. Pero mu namreč teče dovolj gladko, da tekst dobi precej mediteranske ali francoske živahnosti in da je branje užitek. Vse pa je ilustrirano še s slikovnim gradivom.

Cibic, primorski Slovenec, ki se je rodil tik pred 1. svetovno vojno, je v Francijo prebežal, da bi se izognil težavam v Italiji in Jugoslaviji. Mladi revolucionar pač ni želel služiti v nobeni njunih vojska. Čeprav prepričan komunist, je kariero v Franciji začel kot stavkokaz na marsejskih dokih, po izgubi dela in zavrnitvi s strani nabornega centra mednarodnih brigad zaradi pomanjkanja vojaških izkušenj pa je vstopil v legijo. Kljub temu, da njegova »rdeča« preteklost ni bila skrivnost, je dosegel častniški čin in v dveh desetletjih legionarske službe napravil solidno kariero. Nekaj težav je imel le s pridobivanjem državljanstva Republike. Po izstopu iz vojske je (že francoski državljan) ostal v Franciji kot poslovnež in nazadnje kot upokojenec ter aktivni član združenja nekdanjih legionarjev.

Spomini Slovencev v tujski legiji so res samo spomini in ne zgodovina legije ali prikaz njenega današnjega položaja. Avtor nas popelje skozi svoje legionarsko in civilno življenje ter čez velik del sveta, ki ga je videl v okviru svojega službovanja: Afrika, zahodna fronta (v 2. svetovni vojni) in Indokina so glavne postaje na poti. Če verjamemo zgodbam o dolgi roki in slonovskem spominu legije, potlej lahko sumimo, da nam je avtor kakšna neprijetna dejstva tudi zamolčal. A tudi ta celotne slike verjetno ne bi kaj dosti spremenila.

In zakaj Cibic razbija mit? Ker nam pokaže monotonost življenja v puščavah in pogorjih Magreba, kjer sta bila edino razvedrilo legionarjev alkohol in obiski v *Bordel militaire de campagne* (BMC). Ker evropsko kampanjo legije opiše kot skupek nesposobnosti, srečnih naključij, pivskih in seksualnih podvigov ter nekaj pogumnih odločitev, vojno v Indokini pa predvsem kot monotono opravilo in (ker je bil sam večji del časa v zaledni službi) borbo s kupi papirja. Nenazadnje tudi slike debeloličnega in kratkovidnega avtorja niso to, kar si marsikdo predstavlja pod utrjenim legionarjem.

Toda častnik Cibic se večkrat spomni žalostnih usod svojih podrejenih, sobojevnikov in nasprotnikov, tako da mu ne bi mogli očitati neobčutljivosti in trivializiranja vojne. Vseskozi poudarja še zvestobo svoji drugi domovini legiji in Franciji; njegova kritičnost ni zajedljivost razočaranja, marveč preprosto podajanje njegovega videnja stvari. Legija je gotovo edinstvena ter izvrstno izurjena vojaška enota in malo resnice ji zanesljivo ne more škoditi.

Knjiga *Spomini Slovencev v tujski legiji* morebiti ni epohalen prispevek k slovenski (ali francoski) vojaški zgodovini, je pa dobrodošel opomin, da ta ni nujno kronika junaških dejanj in album izjemnih posameznikov. Ako pa bo komu razblinila romantične predstave in ga odvrnila od poti v legijsko naborniško središče, najbrž ne bo nič narobe.

Rok Stergar

Tolminski zbornik 1997. Tolmin : Muzej, 1997. 552 strani.

Septembra 1997 je po dolgih letih ponovno izšel *Tolminski zbornik*. To je tretji zbornik. Prvi je izšel leta 1956, drugi pa leta 1975. Omeniti moramo še posebno izdajo iz leta 1980, *Potresni zbornik*. Po njem je bilo sicer izdanih kar nekaj publikacij s tolminsko tematiko. Leta 1987 so bili v tematski številki *Zgodovinskega časopisa* objavljeni referati 23. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je potekal v Tolminu oktobra 1986. Leta 1994 pa je izšla tolminska tematska številka

domoznanske revije *Kronika*. Številna nova spoznanja in odkritja, ki so nastajala z novimi raziskavami, so napovedovala, da ni bojazni za pridobitev gradiva za objavo, kar tudi sicer dokazuje obseg novega zbornika – 552 strani.

Uredniški odbor v sestavi Janez Dolenc (glavni urednik), Damjana Fortunat Černilogar, Marta Filli, Edo Kozorog, Viljem Leban, Radovan Lipušček in Rafael Lipušček je opravil veliko delo. Vzpodbudno je, da so tudi člani odbora pripravili prispevke, nekateri tudi po dva ali tri. Novost v tem zborniku so povzetki, ki pa so žal nedosledni. Ponekod, kjer bi moral biti, ga ni, marsikje pa je nepotreben. Povzetki so ali samo v italijanskem ali angleškem jeziku, ponekod v slovenskem in italijanskem, slovenskem in angleškem ali slovenskem in nemškem jeziku.

Tolminski zbornik 1997 je posvečen predvsem za vse Primorce pomembnemu jubileju, 50-letnici priključitve k matični domovini. Posvečen pa je tudi pomembni kulturni pridobitvi v obnovljeni stavbi Coroninijeve graščine, razširjeni in izpopolnjeni Tolminski muzejski zbirki z novo postavitevjo zbirki »Arheološka predstavitev Tolminske« in »Iz zakladnice ljudske kulture Tolminske.« Slovesno odprtje muzejskih zbirk je bilo oktobra 1995. Muzej je pridobil prostore za občasne razstave, v katerih že drugo leto poteka bogat program. Poleg občasnih razstav prireja muzej predstavitev novih publikacij. Muzej je skupaj z občino Tolmin oblikoval program akademskih večerov. Prvi je bil 27. novembra 1997 s predavanjem akademika prof.dr. Emilijana Cevca, drugi pa 20. januarja 1998, ko je predaval akademik prof.dr. Stane Gabrovec.

Zbornik ima poleg uvodnega dela še tri razdelke. Prvi, poljudnoznanstveni del, uvaja verz iz poezije Ljubke Šorli *Zgodovina dalje dnevnik piše*; drugi obravnava besedno, likovno in glasbeno umetnost pod skupnim naslovom *Pod obokom čarobnih vej* in tretji zajema pestro paletu krajših poljudnih prispevkov pod skupnim naslovom *Misel moja vse bo preletela*. Zbornik je opremljen z bogatim črno-belimi (143) in barvnimi slikovnim gradivom (57). S svojimi prispevki je sodelovalo kar 56 avtorjev.

V uvodnem delu so prispevki župana občine Tolmin Ivana Božiča, uvodna beseda glavnega urednika Janeza Dolenca in razmišljanja Borisa Fillija o Tolminski 50 let po pariški mirovni pogodbi.

Pesem Ljubke Šorli *Razmišljanje*, iz katere je vzeta verz *Zgodovina dalje dnevnik piše*, je posrečen uvod v prvo obravnavano tematiko.

V prvem razdelku je na prvem mestu prispevek Damjane Fortunat Černilogar z naslovom *Muzej v Tolminu od prvih zametkov do nove podobe in moderne postavitve*. Avtorica je pripravila pregled najpomembnejših dosežkov in prizadevanj muzeja. Predvsem v prvem delu je poudarila pomen delovanja kustosinje Marije Rutar, leta 1971 dobitnice Valvasorjeve nagrade za delo na področju zgodovine in domoznanstva. Njeno požrtvovalno delo v muzeju in številni objavljeni članki iz zgodovine in etnografije Tolminske so zapustili velik pečat. Njeni dolgoletni sodelavci so ji leta 1983 v preddverju muzeja postavili spominsko ploščo.

Muzej se je razvijal in dograjeval v dveh smereh. Prva pomeni prostorsko širitev od vlažnih prostorov v pritličju Coroninijeve graščine, od dolgoletnih pogajanj za pridobitev primernejših prostorov, do razširitve muzeja v prostore, ki zajemajo pritličje, dve nadstropji in mansardo. Vzporedno se je bogatil muzejski fond z zbiranjem muzealij, arhivskih dokumentov, slikovnega gradiva in številnih zapisov o nekdanjih obrtneh, šegah in navadah. Prispevek obravnava razvoj muzeja od prvih zametkov leta 1950 in oblikovanja muzejskega fonda, ki je sprva štel 400 predmetov, nato uradnega odprtja muzeja leta 1955 s predstavitevjo etnografske zbirke in razstave NOB, do današnje podobe in načrtov za naprej. Muzej je v vseh teh letih pripravil številne razstave in sodeloval pri različnih projektih. Vseh v prispevku ni bilo moč zabeležiti. Danes hrani muzej že okrog 6.000 predmetov. Avtorica na koncu izpostavi leto 1992, ki za muzej vsekakor pomeni prelomnico. Takrat se je namreč pričela celovita obnova Coroninijeve graščine, ki je povsem spremenila podobo muzeja in omogočila tudi siceršnje vključevanje muzeja v kulturna dogajanja Tolmina.

Sledi pet člankov, ki jih povezuje rdeča nit – grad na Kozlovem robu nad Tolminom. Prvi od teh je prispevek Mitja Guština *Arheološka sanacijska dela in programi*. Grad na Kozlovem robu je imel pomembno vlogo v zgodovini, nekako od 17. stoletja naprej pa je hitro propadal. Danes je grad ruševina. Leta 1964 je Zavod za spomeniško varstvo Gorica začel z odkrivanjem ruševin. Predvidena sanacijska dela pa so takrat žal zastala. Ponovno je ideja o sanaciji ruševin zaživela po razglasitvi

ruševin gradu na Kozlovem robu za kulturni spomenik leta 1990 in z novo postavitvijo prenovljene muzejske zbirke v Tolminu leta 1995. Izdelan je bil delovni načrt za obdobje 1996–2000. Sprejeto je bilo načelno konservatorsko stališče, da se glede na možnosti utrdi grajsko ruševino. V letih 1996–1997 so potekale arheološke raziskave Centra za srednjeveške in novoveške študije pri Oddelku za arheologijo ljubljanske Filozofske fakultete v sodelovanju z Goriškim muzejem. Leta 1997 je bil postavljen začasen lesen most na prvotni lokaciji dostopa na grad.

Beatrice Žbona Trkman je v prispevku *Renesančne najdbe z gradu na Kozlovem robu* podala prikaz najdenih predmetov, odkritih med sanacijskimi deli leta 1964. Prispevek govori o kovinskih predmetih, orožju, keramičnem posodju in steklovini – opisana je raba, način serviranja hrane in prehranjevanja. – Nataša Štupar Šumi piše o *Razvoju naselja Tolmin z gradom Kozlov rob*. V študiji podaja tezo razvoju naselja Tolmin s Kozlovim robom in z vaškimi naselji v neposredni bližini in okolici kot dopolnilni širši prostorski sestavini primarnega zgodovinskega jedra. – Janez Dolenc v dveh prispevkih prav tako govori o Kozlovem robu in sicer obravnava *Kozlov rob v ljudskem izročilu in Kozlov rob v književnosti*. Grad je motiv več ljudskih pripovedk, prav tako grofje, ki so prebivali na gradu. Pogosto se pojavlja tudi v književnosti – pesmi, ljudske povedke, zgodovinski romani in mladinske povesti.

Sledi prispevek Franca Rupnika *O začetkih verskega življenja in ustanovitvi fara na Tolminskem*. – Silvester Gabršček v prispevku *Cerkev sv. Brikcija na Volarjih* obravnava nastanek omenjene cerkve, predvsem pa se posveti pred časom odkritim freskam in zaključim, da gre za kvaliteten, tudi ikonografsko vabljiv spomenik. – Jožko Humar nam v zanimivem prispevku *Lutrovci na Tolminskem* prikaže pojav luteranstva, ki je v drugi polovici 16. stoletja segel tudi na Tolminsko.

Sledi prispevek Janeza Dolenca *Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713*. Avtorju je uspelo pridobiti bogato arhivsko gradivo v Dvornem arhivu na Dunaju in graškem Deželnem arhivu. Dokumenti so odkrili vsa imena kaznovanih upornikov 20. 21. in 23. aprila 1714 in način izvedbe kaznovanja. Objavljena sta najpomembnejša dela poročila o eksekuciji puntarskih voditeljev in kaznovalni del, ki govori o zaplembi imovine ter prepis koncepta poročila cesarju Karlu VI. o eksekuciji 11 tolminskih puntarjev. Doslej neznan imena usmrčenih 21. aprila so Toni Pauschler (Pavšler), Michael Waloch (Baloh), Jacob Velicogna (Velikonja) in Jacob Gruden.

Področje Trebuše je le redko predmet strokovnih obravnav, zato niti ne preseneča odločitev o izvajanju raziskovalnih nalog v okviru Mladinskih raziskovalnih taborov v poletnih mesecih v Dolenji Trebuši (1996–1998). Tudi Damjana Fortunat Černilogar je v prispevku *Gorenja Trebuša v preteklosti* obdelala manj znano zgodovino teh krajev in sicer delovanje steklar (glazut) in domačih obrti, predvsem željarstva.

France Baraga je v prispevku *Vizitacijski zapisniki župnij tolminskega arhidiaconata 1751–1756* objavil zanimive zapise, ki poleg tega, da nudijo informacije o cerkvah v tem času, prikazujejo tudi takratno stanje. – Edo Kozorog in Janko Žigon sta obdelala dosedaj neznan Flameckov načrt za državne gozdove na Tolminskem iz leta 1770. Hranijo ga v državnem arhivu v Trstu. – Branko Marušič je svoj prispevek posvetil dvestoletnici zahvalne pridige tolminskega župnika in dekana Janeza Beneša (Banessa). Članek obravnava Bonešovo življenje in označuje njegove objave.

Drago Terpin je v prispevku *Tolmin z okolico ob koncu 18. in začetku 19. stoletja* na podlagi franciscejskega katastra razbral zanimive podrobnosti iz tedanjega kmečkega življenja. Kot primer si je izbral okraj Tolmin in okoliške vasi. Za Tolminsko so mape izdelali leta 1822 in jih sedaj hrani Arhiv Slovenije, besedni del pa Archivio di Stato v Trstu. – Nastanek čitalnic na Tolminskem je tema Anuške Šavli Kurinčič. Leta 1862 je v Tolminu pričela delovati prva narodna čitalnica na Goriškem in druga na Primorskem.

Zanimiv je še neobjavljen zapis Janeza Lipuščka iz Pečin. Za objavo ga je pripravila in opremila z opombami *Karla Kofol*. *Zapisnik useh stvari* predstavlja le manjši del zapisov Janeza Lipuščka. Original hranijo njegovi potomci na Pečinah št. 4, (prepis v veliki meri popravljen in spremenjen) je v Tolminski muzejski zbirki. Objavljeni zapis opisuje dela in dogodke v obdobju od leta 1878 do leta 1911.

Žarko Rovšček je ob stoletnici organiziranega planinstva na Tolminskem prispeval članek *Nepretrgana naveza*, ki je nekakšen pregled delovanja planinskega društva od leta 1896 do ponovne obuditve društva v Tolminu leta 1946. Zaključim, da se stoletna planinska naveza kljub različnim zgodovinskim pretresom ni pretrgala.

Sledi objava vojnega dnevnika Karla Batistutta, ki je bil kot mnogi drugi mobiliziran leta 1914. Tolmin je zapustil 26. julija 1914 in takrat je tudi pričel pisati dnevnik, ki ga je zaključil 7. januarja 1915. Karel Batistutta se je vrnil v Tolmin februarja 1919, kjer je leta 1970 tudi umrl. – Prispevek o prvih tolminskih študentih na Univerzi v Ljubljani z naslovom *Orali so ledino na Univerzi* je delo mladega zgodovinarja Aleksandra Lavrenčiča.

Zanimiv pa tudi obsežen je prispevek Borisa Mlakarja *Italijanska oblast v Tolminu ob začetku druge svetovne vojne*. Prispevek je razdeljen na uvodni del in tri podpoglavja. V prvem na kratko predstavi upravni razvoj ožje Tolminske do druge svetovne vojne. V osrednjem delu prispevka teče beseda o delovanju občinske uprave oziroma županstva. Avtor je podal italijansko terminologijo v upravi in v javnem življenju. Navedel je italijanske nazive za tolminske kraje in ulice v Tolminu. V zadnjem delu pa se je avtor dotaknil političnih, represivnih in vojaških organov v občini. – Nataša Nemeč v prispevku osvetli usodo italijanskih vojaških enot v maju 1945 na Tolminskem in ovrže trditve piscev knjig iz Pordenona R. Pirine in F. Liberinija, da so bili bersaljerji v Tolminu pokončani.

Daljši prispevek Cirila Zupanca *Na Bovškem maja in junija 1945* je nastal po zapisih Jožeta Mlekuža-Dorjana, ki je napisal kroniko Bovca pod italijansko in nemško okupacijo. V trinajstih podpoglavjih je opisano doživljanje ljudi v Bovcu in bližnjih vaseh ob koncu druge svetovne vojne. Prav vasi na Bovškem je nova razmejitev na cono A in B najbolj prizadela. Vasi Log Čezsoški, Čezsoča, Lepena, Soča in Trenta so bile dobesedno odrezane od sveta. Tudi zaradi tega so tamkajšnji prebivalci posebej radostno dočakali in doživljali priključitev 15. septembra 1947.

Roman Medved je osvetlil dogajanja na področju Tolminske v času vojne za samostojno Slovenijo leta 1991. Delovanje enot TO Tolmin je bilo ocenjeno zelo pozitivno, saj so brez uporabe orožja dosegle dobre rezultate.

Silvo Torkar je v prispevku *O priimkih v Baški dolini* na podlagi historičnih zapisov prikazal nastanek nekaterih priimkov. Osnovni vir so mu bili urbarji, katastrski zapisi in načrti. Podal je seznam priimkov, ki so bili izpričani v prejšnjih stoletjih na območju Baške doline. – Ljudske šege in vraže v vasi Tolminske Ravne je obdelala Angelca Brešan.

Vsi dosedaj omenjeni prispevki so v sklopu prvega dela zbornika. Zlasti nekaj prispevkov na koncu tega razdelka bi mogoče kazalo uvrstiti v drugi del.

Razdelek *Pod klobukom čarobnih vej* vpelje pesem Ljubke Šorli *Večer v gozdu*. S svojimi deli se nam predstavijo štirje zanimivi literarni ustvarjalci Saša Vuga, Boris Jukić, Zdravko Duša in Jožek Štucin. Maja Jerman Bratec je predstavila tri mlajše slikarje Borisa Yuri Božiča, Jano Dolenc in žal pokojnega Andreja Skalina.

Sledi zapis Emilijana Cevca, ki nam predstavi dva tolminska reliefa iz konca 16. stoletja – sklepnik Sv. Lucije iz Modreja in sklepnik Marije iz Idrije pri Bači. – Marko Vuk je osvetlil pomen Ivana Čarga za slovensko umetnost. Ivan Čargo je bil rojen v Tolminu. Goriški muzej je obsežno Čargovo razstavo pripravil leta 1981 na gradu Kromberk. Avtor v prispevku poda njegovo življenjsko in ustvarjalno pot.

Že v prvem *Tolminskem zborniku* leta 1956 je bil prispevek o Simonu Gregorčiču in takrat prvič objavljen pesnikov rodovnik po očetu. V zadnjem času je prišlo do novih odkritij, ki omenjeni rodovnik dopolnjujejo in ga ponekod korigirajo. Damjana Fortunat Černilogar je nedavno s pomočjo kobariškega dekana Franca Rupnika izdelala tudi pesnikov rodovnik po materi. V prispevku *Simon Gregorčič – njegov rod in rojstna hiša* sta tako prikazana oba rodovnika.

Sledijo prispevki o glasbenih ustvarjalcih Tolminske. Marta Filli je v prispevku *Ljubka Šorli Bratuževa* obudila spomin na njeno življenjsko pot in zlasti njeno bogato pesniško zapuščino. V prispevku *Tolminski glasbeni ustvarjalci in poustvarjalci prejšnjega časa* se je spomnila na tolminsko operno pevko Gabrijelo Mrak, Andreja Hrabroslava O. Vogriča in Danila Devetaka. – Ada Klinkon predstavlja ustvarjalno pot Vinka Fillija, skladatelja in dirigenta. – Jožek Štucin predstavlja skladatelja Matija Bravničarja, Vera Clemente-Kojić profesorja Makso Pirnika, zborovodjo in skladatelja, Pavel Dolenc pa predstavlja skladatelja Ubalda Vrabca in njegovo opero *Tolminski puntarji*.

Na Tolminskem je vsekakor še veliko pomembnih ustvarjalcev različnih področij. Že pri pripravi zbornika je nastala dilema, katere Tolmince predstaviti. Vsekakor bi morali omeniti tudi dr. Petra

Štiha, priznanega in ustvarjalnega zgodovinarja. Prav zaradi (včasih tudi vročih) polemik je nastala pobuda naj se eno izmed številkk zbornika posveti znamenitim Tolmincem.

V tretji zaokroženi celoti zbornika pod naslovom *Misel moja vse bo preletela*, ki jo vpelje pesem Ljubke Šorli *Misel moja*, se zvrstijo različni prispevki. Prvi govori o delovanju turističnega društva v Tolminu. Štirje prispevki obravnavajo kmetijsko problematiko. V nadaljevanju pa so prispevki, ki prikazujejo dolgoletno delo tolminske gimnazije, glasbene šole in knjižnice Cirila Kosmača. – Sledi posthumno objavljen članek Hinka Uršiča *Zgradili smo kočjo*. Planinsko temo nadaljuje Edo Kozorog s prikazom alpinističnih odprav v tuja gorstva.

Na Tolminskem se je ohranilo kulturno izročilo tudi z delovanjem različnih folklornih skupin kot sta folklorni skupini na Šentviški planoti in v Tolminu. – V zadnjem delu zbornika je še nekaj krajših prispevkov z različno tematiko. Zanimivo je razmišljanje Radovana Lipušček o terminu Severna Primorska. Avtor meni, da je primernejše Posočje, »ki ima svojo geografsko, zgodovinsko, kulturno, pa tudi ekonomsko in demografsko 'dušo.'«

Zbornik je kljub nekaj tiskovnim napakam in manjšim nerodnostim pri podnaslavljanju fotografij vsekakor velika pridobitev za Tolminsko. Izdajo zbornika so podprli občina Tolmin, Elektro Primorska, Nova KBM d.d. Področje Nova Gorica, Zavarovalnica Triglav in grafika Soča.

Dejstvo, da se je bivša občina Tolmin razdelila na občine Bovec, Kobarid in Tolmina, je botrovalo odločitvi, naj tokratni Tolminski zbornik obravnava samo problematiko sedanje občine Tolmin. Jasno je, da nekaterih člankov ni bilo moč omejiti na tako ozek prostor. – Menim, da taka usmeritev ni dobra. Nekateri so zagovarjali tezo, češ da imajo Bovčani že nekakšen svoj zbornik *Soški protokol*, Kobaridci publikacijo *Kobarid* (1997), zato naj tudi Tolminci pišejo samo o ožji Tolminski. Dejstvo pa je, da gre za zgodovinsko zaokroženo celoto, ki je bila skozi zgodovino podvržena različnim oblastem; kot celoto jo je treba tudi obravnavati.

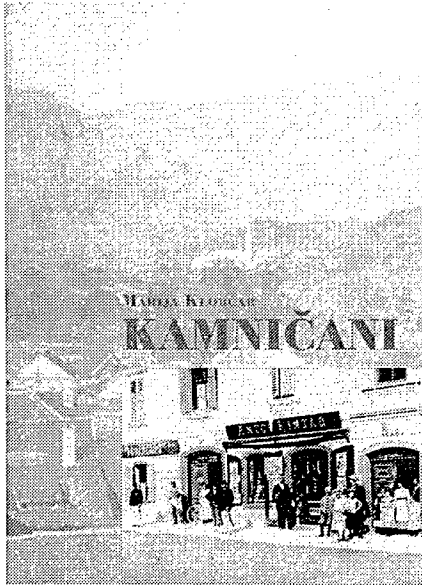
Upati je, da je prva evforija ob nastanku novih občin, ko se je marsikaj razdruževalo, minila in da so ljudje spoznali, da se marsikaj lažje doseže s sodelovanjem in skupnimi projekti. Nekateri so to že dojeli. Zelo spodbuden je predlog, naj se prihodnji zbornik ponovno pripravi za celotno Zgornje Posočje in upam, da bo zagledal luč sveta vsaj v roku petih let.

Damjana Fortunat Černilogar

ZALOŽBA
ZRC

Marija Klobčar

KAMNIČANI MED IZROČILOM IN SODOBNOSTJO. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne



Knjiga je izčrpna etnološka študija, ki prikazuje in razčlenjuje javne in zasebne plati življenja kamniškega meščanstva v obdobju zadnjih dveh desetletij preteklega in prvih štirih desetletij našega stoletja. Avtorica je na podlagi obsežnega arhivskega gradiva, pričevanj informatorjev - starih Kamničanov, fotografij iz njihovih spominskih albumov izrisala slikovito podobo o mestu samem in njegovih privilegijih, o mestnih postavah, o premoženjski in poklicni razplatenosti mesta, o vsakdanji borbi za kruh in o prizadevanjih za ohranitev posebnosti mesta. Knjiga je hkrati pripoved o praznovanjih, razpetih med ostanke nekdanjih cehovskih slovesnosti in sodobne promenade, pričevanje o šegah in navadah,

splošnih in posebnih, o vrednotah, družbenih normah, odnosih med ljudmi in o individualnih doživljanjih Kamničanov. Vsakdanjik in praznik sta obravnavana v okviru temeljnega nasprotja med zavezanostjo izročilu in stremljenjem po napredku »velikega sveta«. Delo je moč brati na dveh ravneh kot privlačno poljudno branje, opremljeno s precejšnjo mero humornih pripovedi, in kot znanstveno besedilo. V knjigi je več kot sto barvnih in črno-belih reprodukcij starih fotografij.

*1998, 265 str., 17,5 x 24,5 cm, trda vezava, ščitni ovitek,
ISBN 961-6182-63-3.*

CENA: 4.680 SIT.

Založba ZRC

P.P. 306, 1001 Ljubljana

Fax: 061/125 52 53

E-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

<http://www.zrc-sazu.si/zalozba>

UDK 262.1(497.4)284.L/2.15"

ŽNIDARŠIČ Ljiljana, prof. zgodovine, arhivist, Nadškofijski arhiv Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Kerkov trg 1

Ljubljanska stolna duhovščina in protestantska reformacija do škofa Konrada Glušiča (1571-1578)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 2 (111), str. 159-173, 122 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Glede na prevladujoče poteze v razvoju odnosa ljubljanske stolne duhovščine do protestantske reformacije delimo obravnavani čas na tri obdobja. Prvo obdobje, v katerem so se protestantski pogledi širili še precej zadržano, lahko zamejimo le z zgoraj časovno mejo; posviljavno jo v sredo tridesetih let 16. stoletja. Jasnejše opredeljevanje in porazi vpliva protestantizma sta značilnost drugega obdobja. Njegov začetek povezujeemo s Trubarjevim prhitodm v Kapleži med 1533-1535; konec pa s sodnim procesom proti reformatorjem jeseni 1547. Zadnje obdobje, od 1543 do okrog 1570 se kaže kot čas brez opaznih odklonov od »stare vere«, a tudi kot čas velikih npravstvenih razlik med duhovniki.

Avtorski izveček

UDK 314.743(=163.6)(091):949.74

KLEMENČIČ Matjaž, dr., redni univ. profesor, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI 2000 Maribor, Koroska cesta 160

Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine
Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 2 (111), str. 175-193, 56 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Razprava prikazuje slovensko izseljensko zgodovino kot integralni del slovenske nacionalne zgodovine. Izseljenci so vsi, ki so se odselili iz slovenskega etničnega ozemlja, in to ne glede na številne spremembe državnih meja v različnih zgodovinskih obdobjih. Avtor opredeli podobne Amerike, kot so jo videli potencialni slovenski izseljenci, nato pa številitost le-tih po posameznih državah in glede na čas naselitve ter celoten proces izseljevanja. Zgodovino slovenskih izseljencev lahko po priselitvi v nove domovine razdelimo na: (1) zgodovino dejavnosti v zvezi z organiziranošfjo v posebnih organizacijah v novi domovini, še zlasti v zvezi z ohranjanjem njihove identitete ter na (2) zgodovino njihove politične dejavnosti v zvezi s staro domovino. Avtor obravnava tudi organizacije slovenskih izseljencev v novi domovini, ki jih deli na: bratske podporne organizacije, slovenske katoliške župnije ter slovenske narodne domove. Ohranjava tudi politično dejavnost slovenskih izseljencev ter njihovih potomcev v boju za voljene funkcije v mestih, okrajih znotrajna državah.

Avtorski izveček

UDK 336.743(497.1)1939/1951"

BIBER Dušan, dr., znanstveni svetnik (v pokojju), SI-1000 Ljubljana, Celovška 263

Jugoslovansko monetarno zlato 1939-51

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 2 (111), str. 195-200, 23 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Velik del jugoslovanskega monetarnega zlata, 7.344 pale je bil že na pomlad 1939 uajno deponiran v ZDA. Zlato v vrednosti okrog 50 milijonov dolarjev je vlada ZDA deblokirala šele julija 1948. Italijani so aprila 1941 zaplenili 126 zabojev zlata in zlatnikov, Nemci zgejij 10. Jugoslovanska vlada je evakuirala z letali le 20 zabojev, 50 pa jih je brez sledu izgnilo. Po dobohah mirovne pogodbe z Italijo je bilo 5.875 kg zlata vrnjeno Jugoslaviji, 2.517,9 kg pa preracunamih v lire na posebnem računu jugoslovanske vlade pri Banco d'Italia. Bank of England je v letih 1948-58 prenesla na račun pri Narodni banki Jugoslavije 344.654,186 unč zlata in zlatnikov, kor nadomestilo za zlato, ki so ga naropali nacisti. Smatra se, da je bil del zlata ustaške države zakladnice uporabljen za financiranje bega hrvaških in drugih vojnih zločincev.

Avtorski izveček

UDK 94(450+497.12+436)1945/1991"

NEČAK Dušan, dr., redni univ. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Od železne zavese do zelene meje. Regija Alpe-Jadran 1945-1991 (1. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 2 (111), str. 201-214, 4 + 13 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Prispevek pregledno obravnava sodobno, povojno zgodovino regije Alpe-Jadran (1945-1991). Uvodna določa in opisuje glavne probleme ter dogajanje tega časa. Gre namreč za področje, ki je v mnogem: zaradi obsoja narodnih manjšin na obeh straneh meje, zaradi neposredne in posredne vpletenosti v hladno vojno in zaradi lege na stičišču komunističnega in meščanskega sveta, determiniralo razvoj vsaj v srednji Evropi. V drugem delu je opisano dogajanje ob oblikovanju slovensko italijanske meje.

Avtorski izveček

UDC 336.743(497.1)"1939/1951"

BIBER Dušan, PhD, Scientific Councillor (Ret.), SI-1000 Ljubljana, Celovška 263

Yugoslav Monetary Gold 1939-51

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 2 (111), pp. 195-200, 23 notes

Sn. (En., Sn., En.)

Large part of Yugoslav monetary gold i.e. 7,344 ingots was secretly deposited in the USA already in spring 1939. \$50 million of gold were defrozen by the U.S. Government only in 1948. In April 1941 the Italians captured 124 boxes of gold and coins, the Germans 10 boxes only. Yugoslav Government evacuated 20 boxes by air and 50 boxes just disappeared. Under the Peace Treaty with Italy 5,875 kg of gold were restituted to Yugoslavia. 2,517.9 kg were converted in a lira account with Bank of Italy on behalf of Yugoslav Government. The Bank of England in the years 1948-58 transferred to the National Bank of Yugoslavia 334,654.186 oz of gold and coins in restitution for gold plundered by Nazis. The Ustasha treasury is believed to have financed the escape of fugitive Croatian and other war criminals.

Author's Abstract

UDC 94(450-497.12+436)"1945/1991"

NEČAK Dušan, PhD, Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

From the Iron Curtain to the Green Border. The Alps-Adriatic Region 1945-1991 (Part I)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 2 (111), pp. 201-214, 4 + 13 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The paper deals with the modern history of the Alpine-Adriatic region after World War II (1945-1991). First it defines and sketches the main problems and events in this period. Due to national minorities living on both sides of the border, its direct as well as indirect involvement in the cold war, and its position on the crossroads of two different worlds, the world of communism on one and the world of bourgeois, middle-class values on the other hand, this region largely determined the development of at least Central Europe. The second part of the treatise deals with events connected with the stipulation of Slovene-Italian border.

Author's Abstract

UDC 262.1(497.4):284.1/2"15"

ŽNIDARŠIČ Ljiljana, BA, Archivist, Ljubljana Archdiocesan Archives, SI-1000 Ljubljana, Krekov trg 1

Clergy of the Ljubljana Cathedral and Protestant Reformation Movement until Bishop Konrad Glušič (1571-1578)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 2 (111), pp. 159-173, 122 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Due to the prevailing features in the development of the relationship between the clergy of the Ljubljana Cathedral and the Protestant Reformation movement it is possible to divide this era into three periods. The first, in which the Protestant Reformation viewpoints were spread with a certain degree of restraint, started around mid-thirties of the 16th century. The second is characterised by a clearer standpoint on one and an increase of the influence of Protestant clergymen on the other hand. It started when Primož Trubar arrived at the chapter between 1533 and 1535, and ended with the trial against the Ljubljana reformers in the fall of 1547. There was no marked decline from the "old religion" during the last period between 1543 and roughly 1570, but it was the time of significant moral differences among the clergy.

Author's Abstract

UDC 314.743(=163.6)(091):949.74

KLEMENČIČ Matjaž, PhD, Professor of History, University of Maribor, Faculty of Education, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

Slovene Immigrant History as a Part of the Slovene National History

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 2 (111), pp. 175-193, 56 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author treats Slovene immigrant history as an integral part of the Slovene national history. He defines as emigrants all who emigrated from the Slovene ethnic territories regardless of the numerous changes of state boundaries during the course of history. He defines the images of America as seen by potential Slovene emigrants and determines the size of Slovene immigrant groups in different countries during different phases of emigration. The author divides the history of Slovene emigrants after their settling in the new homelands into the history of the activities of their special organisations, which were established to preserve their ethnic identity (fraternal benefit societies, ethnic Catholic parishes and Slovene national homes) and the history of their political activities related to the events in the old homeland. The author also treats political activities of the Slovene immigrants and their descendants in elections on municipal, county, state and national levels.

Author's Abstract

UDK 94(=163.6)"07/11"

PLETERSKI Andrej, dr. mag., izredni univ. prof., znanstveni svetnik, Inštitut za arheologijo, Znanstvenoznanstveni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13; e-pošta: pleterski@zrc-sazu.si
Lepi, grdi, zli: O metodah, Ljuburjih, Karantanjih, vojvodskem stolu, Konverziji in Brtinskih spomenikih

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 2 (111), str. 215–277, 112 cit.

Sn. (Sn., En.)

Avtor v diskusiji brani svojo razlago topografije koroških knežjih kamnov. Opozarja, da je od 811 dalje treba ločiti med staro (teritorialno ožjo) slovensko kmečevino Karantanijo in novo (teritorialno širšo) administrativno vpreljano Karantanjo kot zemljiško naslednico antičnega Notranjega Norika. V zvezi z Brtinskimi spomeniki predstavlja nekatere dokaze, ki priležajo o uporabi besedil tudi v moški in ženski samostanski skupnosti. S konkratno analizo spisa *Comenzio Bagoztorum et Caranzanorum* dokazuje, da so sredi 8. stoletja duhovniki Modeti in njegovi spremljevalci, na slovenskem ozemlju Vzhodnih Alp posvečili pri Karantanah Marijino cerkev (najverjetneje Gospo Sveto), na ozemlju sosednje slovenske kmečevine Ljubanje pa še razzano cerkev v kraju Urduhine v zgornji dolini Mure. Nadalje avtor kaže na odnos starejšega spisa, iz katerega je pisec Konverzije črpal podatke o Modetini in drugih pokrajinskih školi. Kaznivo zaključuje zgodovina interpretacij obravnavane Tovce. Konverzije, od 12. stoletja dalje. Interpretacije posameznih piscev so bile odvisne predvsem od njihovega razumevanja pomena Karantanje v zgodnjem srednjem veku.

Avtorski izveček

UDK 929 Janša-Zorn O.

MELNIK Vasilij, dr., akademik, zaslužni univ. prof. v pokojju, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Olga Janša-Zorn – ob jubileju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 2 (111), str. 281–282

Sn. (Sn., En.)

Olga Janša se je rodila 5. julija 1938 v Dolenjem Logatcu na Notranjskem. V Ljubljani je študirala zgodovino in diplomirala leta 1962. Učila je na osnovnih šolah in na gimnaziji. Nato je enajst let in pol vodila knjižnico zgodovinskega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani (1968–1980). Pozneje je na pedagoški akademiji oz. pedagoški fakulteti v Ljubljani predavala zgodovino. Gosposkala je tudi na mariborski pedagoški fakulteti. Leta 1989 je doktorirala. V letih 1989–1994 je bila docent, potem pa izredni profesor. Znanstvena pot Olge Janša-Zorn je zelo raznovrstna. Tu motorno omeniti samo nekatere stvari iz njene bibliografije. Napisala je bibliografsko kazalo za prvih 25 letnikov *Zgodovinskega časopisa*. Lotila se je pisanja udebenikov spoznavanja družbe in zgodovine za osnovne šole. Njeno glavno delo je monografija o Historičnem društvu za Kranjsko, Olga Janša-Zorn je veliko delala v *Zgodovinskem društvu za Slovenijo* oz. *Zvezi zgodovinskih društev Slovenije*. Nekaj časa je bila tajnica društva, potem glavna urednica *Kronike* (1972–1979) in je še zdaj v njenem uredniškem odboru.

Avtorski izveček

UDC 94(=163.6)07/11"

PLETERSKI Andrej, PhD, MA, Associate Professor, Scientific Councilor, Institute for Archaeology, Scientific-Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13; e-mail: pleterski@zrc-sazu.si

The Beautiful, the Ugly, and the Bad. On Methods, Liburnia, Caranthania, Duke's Throne, Conversio, and the Freising Manuscripts

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 2 (111), pp. 215–277, 112 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In his discussion the author defends his explanation of the topography of the Caranthian dukes' stones. He stresses the fact that after 811 it is necessary to distinguish between the old (territorially narrower) Slavic principality of Caranthia and the new (territorially larger) administratively defined Caranthia which was a geographical successor of the antique Inner Noricum. In connection with the Freising manuscripts the author presents certain proofs which reflect the use of the manuscripts also in male and female monastic communities. Using the concordance analysis of the pivot-sentence of the *Conversio Bagavorionum et Carantanorum* he tries to prove that in the Slavic territory of Eastern Alps in the middle of the 8th century priest Modest and his attendants consecrated St. Mary's church (most probably Maria Saal/Gospa Sveta) in Caranthia, and in the territory of the neighbouring Slavic principality of Liburnia yet another, hitherto unknown, church located in Undrimae in the Upper Mura Valley. The author further points out the existence of an older manuscript from which the author of *Conversio* had obtained the data on Modest and other provincial bishops. The treatise is concluded with the history of different interpretations of the above-mentioned sentence of *Conversio* from the 12th century onward. Interpretations of individual writers depended mainly on their understanding of the significance of Caranthia in the Early Middle Ages.

Author's Abstract

UDC 929 Janša-Zorn O.

MELIK Vasilij, PhD, Member of Slovene Academy of Sciences and Arts, Professor Emeritus (ret.), Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Olga Janša-Zorn – on Anniversary

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 2 (111), pp. 281–282

Sn. (Sn., En.)

Olga Janša was born on July 5, 1938 in Dolenji Logatec in Notranjsko. She received her BA in history from the Ljubljana university in 1962. After having taught for some time at several primary schools and at a high school, she worked as head of the Department of History Library at the Ljubljana Faculty of Arts between 1968 and 1980. Later she taught history at the Ljubljana Pedagogic Academy (Faculty), and was a guest lecturer at the Pedagogic Faculty in Maribor. After receiving her Ph.D. in 1989, she worked first as an assistant professor, later as an associate professor. Because of the great diversity of her scientific work, let us mention only several items from her bibliography. Aside from a bibliographic index for the first 25 volumes of *Historical Review (Zgodovinski časopis)*, she wrote grammar school textbooks for social sciences. Her principal work, however, is the monograph of the Historical Society of Camiola (Historično društvo za Kranjsko). She was a very active member and also a secretary of the Slovene Historical Association (Zgodovinsko društvo za Slovenijo). She also worked as editor-in-chief of *Kronika* (1972–1979), and has remained on its editorial board.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS

osrednja slovenska historična revija glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, tel: 061/1769-210, lahko dobite naslednje zvezke **Zgodovinskega časopisa (ZČ)**:

1/1947 (pon. 1977) – 560 SIT	32/1978, št. 1-2 – 540 SIT	43/1989, št. 2 – 420 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 720 SIT	32/1978, št. 3 – 420 SIT	43/1989, št. 3 – 440 SIT
4/1950 (1987) – 680 SIT	32/1978, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 440 SIT
5/1951 (1987) – 860 SIT	33/1979, št. 1 – 500 SIT	44/1990, št. 1 – 420 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 1120 SIT	33/1979, št. 2 – 440 SIT	44/1990, št. 2 – 440 SIT
8/1954 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 3 – 420 SIT	44/1990, št. 3 – 440 SIT
9/1955 (1989) – 720 SIT	33/1979, št. 4 – 360 SIT	44/1990, št. 4 – 480 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 780 SIT	34/1980, št. 1-2 – 620 SIT	45/1991, št. 1 – 480 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 780 SIT	34/1980, št. 3 – 300 SIT	45/1991, št. 2 – 480 SIT
14/1960 (1993) – 840 SIT	34/1980, št. 4 – 300 SIT	45/1991, št. 3 – 440 SIT
15/1961 (1989) – 580 SIT	35/1981, št. 1-2 – 500 SIT	45/1991, št. 4 – 480 SIT
16/1962 (1991) – 640 SIT	35/1981, št. 3 – 340 SIT	46/1992, št. 1 – 420 SIT
17/1963 (1978) – 720 SIT	35/1981, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 2 – 420 SIT
18/1964 (1980) – 700 SIT	36/1982, št. 1-2 – 480 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 780 SIT	36/1982, št. 3 – 300 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
21/1967 (1992) – 700 SIT	36/1982, št. 4 – 280 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 440 SIT	37/1983, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	37/1983, št. 3 – 280 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	37/1983, št. 4 – 300 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 420 SIT	38/1984, št. 1-2 – 420 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 420 SIT	38/1984, št. 3 – 280 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 480 SIT	38/1984, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 500 SIT	39/1985, št. 1-2 – 440 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 480 SIT	39/1985, št. 3 – 400 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 580 SIT	39/1985, št. 4 – 300 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 540 SIT	40/1986, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	40/1986, št. 3 – 480 SIT	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 4 – 480 SIT	50/1996, št. 1 – 1160 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 540 SIT	41/1987, št. 1 – 540 SIT	50/1996, št. 2 – 1200 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	41/1987, št. 2 – 500 SIT	50/1996, št. 3 – 1200 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	41/1987, št. 3 – razprodan	50/1996, št. 4 – 1280 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	41/1987, št. 4 – 480 SIT	51/1997, št. 1 – 1280 SIT
30/1976, št. 1-2 – 700 SIT	42/1988, št. 1 – 420 SIT	51/1997, št. 2 – 1280 SIT
30/1976, št. 3-4 – 560 SIT	42/1988, št. 2 – 420 SIT	51/1997, št. 3 – 1280 SIT
31/1977, št. 1-2 (1999) – 2000 SIT	42/1988, št. 3 – 440 SIT	51/1997, št. 4 – 1400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	42/1988, št. 4 – 420 SIT	52/1998, št. 1 – 1400 SIT
31/1977, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 1 – 420 SIT	52/1998, št. 2 – 1400 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 4000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 70 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

ISSN 0350-5774



9 770350 577019